

ISSN 2307-7778

Періодичне видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 2

Частина 3

ТЕРНОПІЛЬ

2017

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 3. 172 с.

Друкується згідно з рішенням Вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 24 жовтня 2017 р. (протокол № 3).

Головний редактор

Іван Зуляк

- доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Микола Алексієвець

- доктор історичних наук, професор

Леся Алексієвець

- доктор історичних наук, професор

Микола Бармак

- доктор історичних наук, професор

Лев Баженов

- доктор історичних наук, професор

Елла Бистрицька

- доктор історичних наук, професор

Владзімеж Бонусяк

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Петро Брицький

- доктор історичних наук, професор

Вацлав Вежбенець

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Олександр Добржанський

- доктор історичних наук, професор

Степан Качараба

- доктор історичних наук, професор

Андрій Кліш

- кандидат історичних наук, доцент
(заступник головного редактора)

Павло Коріненко

- доктор історичних наук, професор

Микола Литвин

- доктор історичних наук, професор

Карел Марек

- доктор історичних наук, професор (Чехія)

Микола Москалюк

- доктор історичних наук, професор

Ігор Пилипів

- доктор історичних наук, професор

Олексій Сухий

- доктор історичних наук, професор

Сильвестр Чопик

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Рецензенти:

Віталій Щербак

- доктор історичних наук, професор

Вадим Ореховський

- доктор історичних наук, професор

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015 р. і включено до Переліку наукових фахових видань України.

У збірнику наукових праць історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та інших вузів України друкуються матеріали оригінальних досліджень, що охоплюють широке коло проблем історії України, української історичної біографістики, всесвітньої історії, джерелознавства й історіографії, історії культури, а також уміщено методологічні проблеми наукових досліджень, рецензії та огляди.

Для науковців, краєзнавців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів, усіх, хто цікавиться історією України та зарубіжних країн.

Збірник включений до міжнародної наукометричної бази РІНЦ (договір № 106–03/2014 від 3 березня 2014 р.). Видання індексується Google Scholar. Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03. 12. 2012 р. № 1380).

*Редакційна колегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.
 За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат тощо відповідальність несуть автори.*

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017

ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 930(477):271.222(470+571)

Олександр Панарін

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ СТАРООБРЯДНИЦТВА

У статті розглянуто основні напрямки історичних досліджень, що сформувалися в сучасній українській історіографії та присвячені вивченню старообрядництва. Розкрито авторські підходи та представлено методологічну основу вивчення історії старообрядництва українськими науковцями. Охарактеризовано праці найбільш відомих дослідників історії старообрядництва та визначено їх особливості. Проілюстровано перспективність подальшого вивчення цієї теми у вітчизняній науці.

Ключові слова: старообрядництво, розкол, історіографія, сучасна українська історіографія.

Суспільно-політичні потрясіння, що відбулися в середині XVII ст. у Московському царстві залишили глибокий слід не лише в російській історії. Патріарх Никона у 1653–1660 рр. провів реформу Церкви з метою усунення розбіжностей між московським та грецьким православними обрядами. Проте її мета виходила далеко за межі впорядкування релігійних норм та мала глибокий політичний контекст. В результаті реформа не лише не забезпечила єдності віруючих під зверхністю московського патріарха, а призвела до втрати православним населенням церковної єдності. На декілька століть за цією подією закріпилася назва «розкол». З цього часу бере свій початок феномен старообрядництва. Завдяки міграції його прихильників та розповсюдженню ідей, російські старовіри розселилися на значній території, у тому числі й на українських землях. Російське старообрядництво зробило вагомий внесок у духовну культуру земель, які були ними заселені, залишивши здобутки у літературі, мистецтві, релігійно-філософських ученнях, науково-історичному пізнанні.

Стаття присвячена огляду історіографії вивчення старообрядництва у сучасній українській історичній науці. Завдання статті полягає у визначенні основних праць з історії старообрядництва в науці, визначенні перспектив у вивченні цієї теми вітчизняними істориками.

Аналіз історіографії старообрядництва зустрічається лише в узагальнюючих працях, дисертаційних роботах, монографіях українських науковців. При цьому вони виокремлюють із усього загалу робіт, присвячених старообрядництву лише ті роботи, які дотичні до теми досліджень та розглядають окремий аспект цього явища. Таким чином, проблема історіографії старообрядництва лише окреслена науковцями, що свідчить про необхідність детального аналізу робіт вітчизняних істориків останніх років.

Вивчення старообрядництва в українській історичній науці розпочинається у середині XIX ст. Цей період ознаменувався відходом досліджень присвячених старообрядництву від традиційної релігійної полеміки та перетворенням на тему для ґрунтовних наукових розвідок. Першим дослідником старообрядництва серед українських науковців став видатний історик, етнограф та громадський діяч Микола Костомаров. Він називав старообрядницький рух: «великим явищем народного прогресу та суспільної думки» [1, с. 210–310]. Незважаючи на особливе шанування старих обрядів, старовіри були явищем нової, а не давньої історії. Автор робить висновок про причини перших міграцій старообрядців, що полягала у переслідуваннях з метою фізичного винищення. Виявом непокори новим обрядам стало явище самоспалення, притаманне рішуче налаштованим послідовникам старої віри [2, с. 378]. М. Костомаров розглядає «розкол» як явище, що відкрило нову віху народного життя та стало імпульсом розвитку суспільства.

Довгий час дослідження історії старообрядництва залишалося поза межами інтересів науковців. Проте на сьогоднішній день вони отримали можливість неупередженого та незаангажованого вивчення історії, в результаті чого спостерігається зростання зацікавленості у вивченні старообрядництва серед українських істориків. Перед авторами стоїть складне завдання, що полягає у подоланні історіографічного вакууму радянських часів та запровадження нових методологічних підходів, відмінних від традиційних імперських трактувань старообрядництва.

Важливу роль у цьому процесі відіграє той факт, що перші старовіри на українських землях з'явилися на Стародубщині ще у 60-х рр. XVII ст. З того часу вони проживали на різних українських територіях, внівши вагомий вклад в історію розвитку різних регіонів України. Завдяки тісному зв'язку старовірів з історією українських земель, дослідження з цієї теми набувають популярності серед науковців.

Роботи, присвячені вивченню старообрядництва українськими науковцями умовно можна розділити на дві великі групи. До першої варто віднести праці, присвячені вивченню загальних питань історії старообрядництва, культурно-релігійних особливостей їх світогляду, особливостям становища та державної політики щодо старовірів, тощо. До другої групи – дослідження, присвячені регіональній історії старообрядництва, адже їх компактне розселення створювало особливі умови розвитку старообрядницьких громад на різних територіях. У той же час більшість авторів, використовуючи міждисциплінарний підхід, здійснюють дослідження, що відносяться як до першої так і до другої групи. Такий підхід забезпечує всебічне вивчення історії старообрядництва.

Одним із перших до історії старообрядництва у вітчизняній науці звернувся В'ячеслав Мордвінцев. У своїх роботах він зосередився на питанні появи та поширення старообрядництва в Україні. Науковець зазначав: «Україна стала одним з основних напрямків масового відтоку старообрядницького населення», датуючи ці події кінцем 60-х рр. XVII ст. Автор зосереджується на причинах появи перших старовірів на Стародубщині, а також їх поступовому розселенні на українських землях. Ним запропоновано шість етапів розселення старообрядців в Україні, що охоплюють період від кінця 60-х рр. XVII ст. – до кінця XVIII ст. [3, с. 42]. Розвиваючи старообрядницьку тематику, В. Мордвінцев вдається до характеристики державної політики у сфері старої віри у XVIII ст. загалом та особливостей взаємодії старообрядницьких громад з владою на українських землях [4–5]. Вперше висловив ідею, що взаєностосунки старовірів з місцевою українською владою загалом були позитивними. Проте з часом поселення старовірів виведено з-під управління місцевих чиновників, а козацька старшина втратила частину своїх земель, що призвело до погіршення ставлення української влади до представників цього руху [6, с. 65].

До робіт, присвячених особливостям старообрядницького світогляду, варто віднести працю Катерини Романової, присвячену такій непростій складовій старообрядницької культури як практика самоспалення [7]. Дослідниця запропонувала принципово новий підхід до вивчення цього явища. Відмовившись від традиційних ідеологічних штампів, вона розглядає його з різних наукових позицій: релігійнознавчої, психологічної, соціологічної. Автор аналізує історіографічні надбання з цієї теми, специфіку психологічного ставлення до цієї проблеми різноманітних дослідників. К. Романова приходять до висновку, що воно стало не лише поведінковою стратегією, життєвим актом, але і було включено до старообрядницької культури. Автор справедливо вважає, що причиною старообрядницьких самоспалень слугував цілий комплекс чинників. Він виходить за рамки традиційних уявлень дослідників про переслідування влади та старообрядницьке віровчення [8, с. 3]. Дослідження К. Романової ґрунтується на новому методологічному підході до вивчення традиції самоспалення старообрядців, що дає можливість поглибити вивчення цього питання під новим кутом зору.

Більшість праць українських дослідників присвячені історії старообрядництва певного регіону. У них аналізуються проблеми появи та розселення старообрядців на певних територіях, особливості їх проживання та взаєностосунки з місцевим населенням та владою. Науковцями робляться спроби визначити місце старообрядництва у соціально-економічній та культурній історії окремих територій [9].

Старообрядництво Подунав'я стало предметом дослідження сучасного українського науковця Олександра Пригарина. У його роботах піднімаються питання щодо культурних та етнографічних особливостей старовірів цього регіону у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Автор здійснив пошук статистичних даних про чисельність старообрядницьких поселень [10, с. 140]. Дослідник прийшов до висновку, що процес переселення старообрядців на південні території України носив природний характер. У той же час варто зауважити, що уряд намагався заохочувати заселення південних територій та свідомо робив це російським, а не українським населенням [11]. О. Пригарин приділив увагу історії переселення старовірів до Бессарабії. У першій половині XIX ст. в результаті зміни геополітичного положення регіону з Добруджі – до Бессарабії переселилися носії дониконівських релігійних обрядів – некрасівці, які співпрацювали з російським урядом та виявили бажання заселити прикордонні землі [12, с. 377–380]. У своїх роботах автор не оминув увагою культуру старообрядців цього регіону, їх побутові та релігійні традиції [13, с. 90; 14].

Бессарабія, як регіон розселення старообрядців, досліджується у працях Алли Федорової [15]. У своїй роботі вона охарактеризувала основні етапи формування старообрядницьких поселень зазначеного регіону та особливості їх розселення на цих територіях. Окрему увагу дослідниця

приділила функціонуванню місцевих старообрядницьких монастирів [16, с. 20–22]. З'ясувала становище старообрядців цього регіону у складі Російської імперії та особливості діяльності антистарообрядницьких місій у Подунав'ї [17, с. 63]. Зокрема, вона встановила, що основне завдання місіонерів полягало не в боротьбі з вже існуючими «розкольниками», а у не допущенні розповсюдження старообрядницьких поглядів серед місцевого православного населення [18, с. 73]. Як і більшість дослідників старообрядництва, А. Федорова не залишила поза увагою культурні особливості повсякденного життя старообрядницьких громад досліджуваного нею регіону [19]. Дослідниця обґрунтувала важливість використання під час вивчення історії старообрядництва такого різновиду джерел – як записи у книгах – адже у них міститься різнопланова інформація щодо географії спілкування старообрядців, дані про місцеву історію та про перехід книжок від однієї громади до іншої [20, с. 175].

Вивченню історії старообрядництва на території північної України присвячені роботи Юрія Волошина. У монографії автор докладно вивчає явище «розкольницьких слобод» – старовірських поселень на Стародубщині, що за часів Петра I були вилучені з-під влади українських землевласників і об'єднані в окрему адміністративну одиницю. Робота присвячена історії розселення старовірів на землях Стародубського та Чернігівського полків Гетьманщини наприкінці 60-х рр. XVII ст. та причинам підпорядкування їх поселень безпосередньо царській владі. Автор зазначає, що майже усі старообрядницькі слободи Стародубського полку були засновані на землях козацької старшини та з її дозволу. Слободи Чернігівського полку засновувалися переважно на землях православних монастирів [21, с. 50–51]. Науковець приходить до висновку, що погіршення взаємовідносин місцевої влади зі старовірами відбулося після 1714 р., коли за наказом Петра I здійснено перепис старовірів. За його результатами не відбулося масового вигнання старовірів та повернення їх на місця попереднього проживання. Навпаки – їх залишили на зайнятій землі, а українській владі заборонили втручатися у внутрішнє життя громад [21, с. 55–56]. Також у його роботах досліджуються демографічні характеристики та повсякденний уклад мешканців старообрядницьких поселень [22–23]. Важливе місце посідає вивчення автором особливостей міграційних процесів старообрядців, наслідком яких стало утворення «розкольницьких слобод». Він визначає, що динаміка міграційних потоків, переважно з центральних регіонів Росії, була стабільною упродовж усього XVIII ст. [21, с. 81]. Автор наводить зібрані статистичні дані щодо кількості старообрядців у слободах, а також наголошує, що більшість мігрантів прийшли сюди через інший старообрядницький центр – Ветку. Розташовуючись на території Речі Посполитої, вона відігравала роль транзитного пункту, адже законне право на проживання у слободах могли отримати лише старовіри, які прибули із-за кордону. Автор робить висновок «про досить значне втягнення малоросійських старовірів у колонізаційні процеси» [21, с. 100]. Деякі аспекти історії старообрядницького повсякдення знайшли своє відображення у статтях Ю. Волошина. У них досліджено особливості життя старовірських сімей у «розкольницьких слободах», здійснено пошук соціальної природи конфліктів серед місцевих старовірів [24–25].

Ґрунтовне дослідження історії старообрядництва у вітчизняній історіографії знайшло своє відображення у роботах Сергія Таранця. Його фундаментальна двотомна праця присвячена як вивченню старообрядництва, так і історії цього явища в цілому [26, с. 554]. Автор досліджує соціальну структуру старообрядництва, його взаємостосунки з державою та іншими релігіями, вивчає найвідоміші центри їх віри. У роботі дослідник торкається теми міграції старовірів, констатує як факт, що їх віра розповсюдилася на величезні території завдяки міграції її прихильників. В основу такої позиції покладено дані перепису 1897 р., на підставі яких надано зведену інформацію про розповсюдження старообрядництва у певних регіонах та охарактеризовано основні центри старої віри, що утворилися упродовж XVII–XIX ст. Окрема увага приділена соціальним основам старообрядницького життя та його культурним проявам у літературі, мистецтві, архітектурі тощо [27]. Ця праця дійсно відіграє важливу роль у вивченні старообрядництва не лише в Україні. Її поява демонструє широкий науковий та суспільний інтерес до історії цього релігійного руху, культурних традицій та духовних практик. Автору також належить дослідження з історії такого центру старообрядництва в Україні як Куренівський монастир (Вінницька область). У роботі основна увага зосереджена на історії цього старообрядницького комплексу у XIX – на початку XX ст. [28]. У іншій праці науковцем здійснено вивчення історії виникнення та розвитку старовірських поселень українського Поділля [29]. Окрему роботу автор присвятив старообрядництву Київщини. У ній вивчено не лише історію старообрядницьких громад, а й проаналізовано їх становище на сучасному етапі [30].

Тема історії старообрядництва стає центральною і у дослідженнях молодих українських науковців. Останнім часом збільшується кількість дисертацій, що захищаються за цією тематикою. Зокрема, Павло Єремєєв присвятив свою роботу соціальній структурі старовірів Харківщини. У ній дослідник розглядає старовірів як особливий тип соціальної спільноти, намагаючись визначити

особливість стосунків між цією спільнотою та представниками інших релігій та сект. Автор робить спробу здійснити підрахунок чисельності старовірів Харківської губернії та, на прикладі розходження офіційних та фактичних даних, проілюструвати суспільні процеси та масштаби приховування старообрядцями своєї релігійної приналежності [31, с. 3–5; 32]. Олександр Бельський дослідив особливості формування старообрядницьких общин та організацій південної України [33, с. 112–113]. У його роботі приділено увагу передумовам появи та розселення старовірів у регіоні та встановлено особливості взаємин переселенців із державою. Привертає увагу спроба автора визначити міру впливу представників російського старообрядництва на формування українського суспільства регіону [34, с. 14–15].

Вивченню Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії присвячено роботу Ірини Кучерявенко [35]. Кризь призму історії цього адміністративного центру старообрядництва – Білокриницької ієрархії – автор аналізує роль старовірів-мігрантів у колонізації Південної Бессарабії. Це дослідження фактично ілюструє особливості старообрядницької церковної ієрархії на чолі з білокриницьким митрополитом, його структурні та функціональні зв'язки. Окрема увага приділена таким впливовим релігійним центрам, як старообрядницькі монастирі, що перебували під юрисдикцією Ізмаїльсько-Бессарабської єпархії. Традиційне для дослідників регіональної історії старообрядництва вивчення матеріальної та духовної культури старовірів знайшло своє відображення і у цій роботі [36, с. 270].

Вивченню старообрядництва присвячено окремий щорічник «Доля старообрядства в ХХ – на початку ХХІ ст.: історія та сучасність», який видається на базі Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. У ньому друкуються статті та розвідки вітчизняних та закордонних науковців, присвячені різноманітним аспектам такого багатогранного феномену як старообрядництво. Його матеріали присвячені як історії, так і актуальним питанням сучасності старообрядництва [37]. Багаторічний вихід цього збірника яскраво ілюструє зростання зацікавленості заявленою темою у вітчизняній історичній науці та значне різноманітні поглядів на історію старообрядництва.

Таким чином, сучасні українські науковці не прийняли методів вивчення старообрядництва, що тривалий час панували у російській науці і розглядали його лише як суто релігійний чи соціальний рух. У вітчизняній науці утвердилися нові підходи до вивчення цієї теми, що передбачають дослідження старообрядництва як багатогранного явища, що спричинене сукупністю чинників та призвело до суперечливих наслідків. Користуючись значним теоретичним потенціалом та використовуючи нові джерела, українські науковці мають широкі можливості щодо поглиблення і розширення знань про старообрядництво. Варто констатувати, що напрямки, які склалися у вивченні історії старообрядництва, стосуються лише окремих аспектів цього феномену. У науковому доробку вітчизняних істориків вивчення культурних та релігійних особливостей старообрядництва у певних регіонах, дослідження впливу старовірів на соціальний та економічний розвиток певних регіонів тощо. Робляться спроби у вивченні соціальної історії старообрядництва українських земель. Розробка цих проблем стає можливою завдяки залученню різноманітних джерел та використанню широкого кола методологічних підходів, адже історія старообрядництва поки залишається недостатньо вивченою темою.

Список використаних джерел

1. Костомаров Н. И. История раскола у раскольников // Раскол: исторические монографии и исследования. Смоленск, 1994. С. 210–310.
2. Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования. СПб., 1872. Т. XII. Начало единой державы в Древней Руси. 465 с.
3. Мордвінцев В. Поява та поширення старообрядництва в Україні // Етнічна історія народів Європи: Національні меншини. Етноархеологія. Київ: Стилосо, 1999. № 3. С. 42–48.
4. Мордвінцев В. Політика російської імперії щодо старообрядців у першій половині XVIII ст. // Український богослов. Історичний і теологічний щорічник. К., 2003. Вип. 2. С. 254–266.
5. Мордвінцев В. Старообрядницькі громади України другої половини XVIII століття та ставлення до них влади // Соціум: альманах соціальної історії. К., 2002. Вип. 1. С. 191–202.
6. Мордвінцев В. Ставлення російського та українського урядів до старообрядництва в другій половині XVIII ст. // Гуманітарний SEMINARIUM: науково-практичний щорічник. К., 2003. № 1. С. 61–67.
7. Романова Е. В. Массовые самосожжения старообрядцев в России в XVII–XIX вв. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2012. 288 с.
8. Романова Е. В. Массовые самосожжения в старообрядчестве (XVII–XIX века): практика и догматика: автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. ист. наук: спец. 07.00.07 «Этнография, этнология, антропология». СПб., 2005. 18 с.
9. Потоцький В. П. Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Харків, 2004. 19 с.
10. Пригарин А. О численности старообрядцев Буджака в первой половине XIX века: динамика процессов формирования этноконфессиональной группы // Stratumplus: культурная антропология и археология: Причерноморские этюды. № 6. С. 128–142.
11. Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / Отв. Ред. О. Б. Демин. Одесса-Измаил-Москва: «СМИЛ»-

»Археодоксія», 2010. 528 с. 12. Пригарин А. Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830–1835 гг. // Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. Бухарест: Критеріон, 2001. Вып. 3. С. 376–404. 13. Пригарин О. А. Господарські традиції липован України: Буджак і Буковина // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології. Чернівці: Прут, 2005. Т. 2 (20). С. 88–94. 14. Пригарин О.А. Житло в обрядовості липован Подунав'я: будівельні та новосільні звичаї // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. Ізмаїл, 2000. С. 31–33. 15. Федорова А. І. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект: дис. канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія». Одеса, 2005. 238 с. 16. Федорова А. І. Старообрядницькі монастирі на півдні Бессарабії // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Ізмаїл, 2002. Вип. 12. С. 20–22. 17. Федорова А. І. Особливості положення старообрядців Південної Бессарабії під владою Російської імперії (1812–1856 рр.) // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. Одеса: Астропринт, 2004. Вип. 3. С. 63–72. 18. Федорова А. І. Інститут місіонерства та старообрядці Подунав'я // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. Вип. 1. Одеса: Астропринт, 2003. С.67–73. 19. Федорова А. І. Новий рік у липован Українського Подунав'я // Науковий вісник. Гуманітарні науки: історія, соціологія, політологія, психологія, мистецтвознавство. Київ-Одеса, 2002. №5. С. 8–13. 20. Федорова А. І. Маргіналістика у вивченні історії старообрядництва Подунав'я // Інтелігенція і влада: збірник наукових праць. Одеса, 2013. Вип. 29. С. 175–185. 21. Волошин Ю. В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті: історико-демографічний аспект. Полтава: АСМІ, 2005. 312 с. 22. Волошин Ю. Міграція російських старовірів на територію Гетьманщини у світлі переписів I пол. XVIII ст. // Київська старовина. 2001. № 3. С. 130–162. 23. Волошин Ю.В. Урядова політика щодо російських старообрядців на Стародубщині у XVIII столітті // Український історичний журнал. 2006. № 1. С. 14–27. 24. Волошин Ю. Структура семьи в «государевых описных малороссийских раскольничьих слободах» (на примере слободы Деменка Топальской сотни Стародубского полка) // Сословия, институты и государственная власть в России. Средние века и раннее Новое время. М., 2010. С.932–948. 25. Волошин Ю. Ссоры в старообрядческом обществе XVIII века: история одного конфликта // Православие: Конфессия, институты, религиозность (XVII–XX вв.). СПб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009. Вып. 6. С. 30–46. 26. Таранец С. Старообрядчество в Российской империи (конец XVII – начало XX века). К., 2012. Т. 1. Взаимоотношения старообрядческих сообществ с государством и официальной Церковью. 702 с. 27. Таранец С. Старообрядчество в Российской империи (конец XVII – начало XX века). К., 2012. Т. 2. Старообрядчество в социокультурном контексте. 686 с. 28. Таранец С. КуренёвскоеТримонастырь: история русского старообрядческого центра в Украине. К., 1999. 160 с. 29. Таранец С. Старообрядчество Подолии. К., 2000. 239 с. 30. Таранец С. Старообрядчество Киева и Киевской губернии. К., 2001. 260 с. 31. Єремєєв П. В. Старообрядці Харківської губернії (1825–1917): соціальна структура та кількісні характеристики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Харків, 2014. 20 с. 32. Єремєєв П. В. Старообрядництво Харківщини (1825–1843 рр.) чисельність, локалізація, конфесійний та становий склад // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2010. Вип. 13. С. 109–120. 33. Бельський А. В. Старообрядці та архієпархія юга України в XVIII–XX веках // Культура народів Причорномор'я. 1997. № 2. С. 112–116. 34. Бельський О. В. Старообрядництво в Південній Україні: формування та розвиток у другій половині XVIII – на початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2007. 19 с. 35. Кучерявенко І. Ф. Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія як історико-культурний та конфесійний феномен (1857–1946 рр.): дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Ізмаїл, 2007. 251 с. 36. Кучерявенко І. Ф. Історія та сучасність старообрядницького іконопису // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. Вип. XI. С. 268–273. 37. Доля старообрядства в XX – на початку XXI ст.: історія та сучасність. Збірник наукових праць та матеріалів / Відпов. ред. та упоряд. С. В. Таранець. К., 2013. Вип. 6. 240 с.

References

1. Kostomarov N.I. Istorija raskola u raskol'nikov [The history of schism in schismatics]. Raskol: istoricheskie monografii i issledovanija. Smolensk, 1994. S. 210–310. 2. Kostomarov N.I. Istoricheskie monografii i issledovanija [Historical monographs and studies]. SPb., 1872. T. XII. Nachalo edinoderzhavija v Drevnej Rusi. 465 s. 3. Mordvintsev V. Poyava ta poshyrennya staroobryadnytstva v Ukrayini [The emergence and spread of Old Believers in Ukraine]. Etnichna istoriya narodiv Yevropy: Natsional'ni menshyny. Etnoarkheolohiya. Kyiv: Stylos, 1999. # 3. S. 42–48. 4. Mordvintsev V. Polityka rosiys'koyi imperiyi shchodo staroobryadtsiv u pershiy polovyni XVIII st. [The policy of the Russian Empire in relation to the Old Believers in the first half of the XVIII century]. Ukrayins'kyu bohoslav. Istorychnyy i teolohichnyy shchorichnyk. K., 2003. Vyp. 2. S.254–266. 5. Mordvintsev V. Staroobryadnyts'ki hromady Ukrayiny druhoi polovyny XVIII stolittya ta stavlennya do nykh vldy [Old Believers' Communities of Ukraine of the Second Half of the XVIII Century and Their Attitude to Power]. Sotsium: al'manakh sotsial'noyi istoriyi. K., 2002. Vyp. 1. S. 191–202. 6. Mordvintsev V. Stavlennya rosiys'koho ta ukrayins'koho uryadiv do staroobryadnytstva v druhiy polovyni XVIII st. [Attitude of the Russian and Ukrainian governments to the Old Believers in the second half of the XVIII century]. Humanitarnyy SEMINARIUM: naukovo-praktychnyy shchorichnyk. K., 2003. # 1. S. 61–67. 7. Romanova E.V. Massovye samosozhzheniya staroobryadtsiv v Rossii v XVII–XIX vv. [Mass self-immolation of the Old Believers in Russia in the XVII–XIX centuries]. SPb.: Izdatel'stvo

Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2012. 288 s. 8. Romanova E. V. Massovye samosozhzheniya v staroobryadchestve (XVII–XIX veka): praktika i dogmatika [Mass self-immolations in the Old Believers (XVII–XIX centuries): practice and dogmatics]: avtoref. dis. na soisk. nauch. step. kand. ist. nauk: spec. 07.00.07 «Etnografija, etnologija, antropologija». SPb., 2005. 18 c. 9. Potots'kyy V. P. Relihiyne sektant-stvo v Kharkivs'kiy huberniyi (1861–1917 rr.) [Religious sectarianism in Kharkiv province (1861–1917)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrayiny». Kharkiv, 2004. 19 s. 10. Prigarin A. O chislennosti staroobryadcev Budzhaka v pervoy polovine XIX veka: dinamika processov formirovaniya jetnokonfessional'noj grupy [On the number of Old Believers Budzhak in the first half of the nineteenth century: the dynamics of the formation of an ethnoconfessional group]. Stratoplus: kul'turnaja antropologija i arheologija: Prichernomorskie etjudy. № 6. S. 128–142. 11. Prigarin A.A. Russkie staroobryadcy na Dunae: formirovanie jetnokonfessional'noj obshhnosti v konce XVIII – pervoy polovine XIX vv. [Russian Old Believers on the Danube: the formation of an ethnoconfessional community at the end of the XVIII - the first half of the XIX century] / Otv. Red. O.B. Demin. Odessa-Izmail-Moskva: «SMIL»-»Arheodoksija», 2010. 528 s. 12. Prigarin A. Pereselenie nekrasovcev iz Dobrudzhi v Bessarabiju: 1830–1835 gg. [Resettlement of Nekrasov from Dobruja to Bessarabia: 1830–1835]. Kul'tura russkih staroobryadcev v nacional'nom i mezhdunarodnom kontekste. Buharest: Kriterion, 2001. Vyp. 3. S. 376–404. 13. Priharin O. A. Hospodars'ki tradytsiyi lypovan Ukrayiny: Budzhak i Bukovyna [The economic traditions of Lipivans of Ukraine: Budzhak and Bukovina]. Pytannya starodavn'oyi ta seredn'ovichnoyi istoriyi, arheolohiyi ta etnolohiyi. Chernivtsi: Prut, 2005. T. 2 (20). S. 88–94. 14. Priharin O.A. Zhytlo v obryadovosti lypovan Podunavya: budivel'ni ta novosil'ni zvychayi [Housing in the rituals of Lipovan Danubian: building and new-born customs]. Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnogo pedahohichnoho instytut. Izmayil, 2000. S. 31–33. 15. Fedorova A. I. Staroobryadnyts'ki obshchyny Pivdennoyi Bessarabiyi u XIX – pershiy polovyni XX st.: istoryko-konfesiynny aspekt [The Old Believers' Communities of Southern Bessarabia in the XIX - first half of the XX century.: historical and confessional aspect]: dys. kand. ist. nauk: 07.00.02. Odessa, 2005. 238 s. 16. Fedorova A.I. Staroobryadnyts'ki monastyri na pivdni Bessarabiyi [Old Believer Monasteries in the South of Bessarabia]. Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Izmayil, 2002. Vyp.12. S.20–22. 17. Fedorova A.I. Osoblyvosti polozhennya staroobryadtsiv Pivdennoyi Bessarabiyi pid vladoyu Rosiys'koyi imperiyi (1812–1856 rr.) [Features of the Old Believers of the Southern Bessarabia under the authority of the Russian Empire (1812–1856)]. Intelihentsiya i vlada. Hromads'ko-politychnyy naukovyy zbirnyk. Seriya: istoriya. Odesa: Astropynt, 2004. Vyp. 3. S. 63–72. 18. Fedorova A.I. Instytut misionerstva ta staroobryadtsi Podunavya [Institute of Missionary and Old Believers Danube]. Intelihentsiya i vlada. Hromads'ko-politychnyy naukovyy zbirnyk. Seriya: istoriya. Vyp. 1. Odesa: Astropynt, 2003. S.67–73. 19. Fedorova A.I. Novyy rik u lypovan Ukrayins'koho Podunavya [The New Year in the Lipivan of the Ukrainian Danube]. Naukovyy visnyk. Humanitarni nauky: istoriya, sotsiolohiya, politolohiya, psykholohiya, mystetstvoznavstvo. Kyiv-Odesa, 2002. #5. S. 8–13. 20. Fedorova A.I. Marhinalistyka u vyvchenni istoriyi staroobryadnytstva Podunavya [Marginalist in the study of the history of the Old Believers of the Danube]. Intelihentsiya i vlada: zbirnyk naukovykh prats'. Odesa, 2013. Vyp. 29. S. 175–185. 21. Voloshyn Yu. V. Rozkol'nyts'ki slobody na terytoriyi Pivnichnoyi Het'manshchyny u XVIII stolitti: istoryko-demografichnyy aspekt [Split settlements in the territory of the Northern Hetmanate in the XVIII century: the historical and demographic aspect]. Poltava: ASMI, 2005. 312 c. 22. Voloshyn Yu. Mhratsiya rosiys'kykh staroviriv na terytoriyu Het'manshchyny u svitli perepysiv I pol. XVIII st. [Migration of Russian Old Believers to Hetmanate territory in the light of censuses I floor. XVIII century]. Kyiv's'ka starovyna. 2001. # 3. S. 130–162. 23. Voloshyn Yu.V. Uryadova polityka shchodo rosiys'kykh staroobryadtsiv na Starodubshchyni u XVIII stolitti [Government policy on Russian Old Believers in Starodubshchyna in the XVIII century]. Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal. 2006. # 1. S. 14–27. 24. Voloshin Ju. Struktura sem'i v «gosudarevyh opisnyh malorossiyskikh raskol'nich'ih slobodah» (na primere slobody Demenka Topal'skoj sotni Starodubskogo polka) [Family structure in the «sovereign descriptions of the Little Russian split settlements» (on the example of Sloboda Demenka of the Topal Hundreds of Starodub Regiment)]. Soslovija, instituty i gosudarstvennaja vlast' v Rossii. Srednie veka i rannee Novoe vremya. M., 2010. S.932–948. 25. Voloshin Ju. Ssory v staroobryadcheskom obshhestve XVIII veka: istoriya odnogo konflikta [Quarrels in the Old Believer Society of the XVIII Century: the History of a Single Conflict]. Pravoslavie: Konfessija, instituty, religioznost' (XVII–XX vv.). SPb.: Izd-vo Evropejskogo universiteta v Sankt- Peterburge, 2009. Vyp. 6. S. 30–46. 26. Taranec S. Staroobryadchestvo v Rossijskoj imperii (konec XVII – nachalo XX veka) [Old Belief in the Russian Empire (the end of the XVII and early XX centuries)]. K., 2012. T. 1. Vzaimootnosheniya staroobryadcheskih soobshchestv s gosudarstvom i oficial'noj Cerkov'ju [Mutual relations of Old Believer communities with the state and the official Church]. 702 S. 27. Taranec S. Staroobryadchestvo v Rossijskoj imperii (konec XVII – nachalo XX veka) [Old Belief in the Russian Empire (the end of the XVII and early XX centuries)]. K., 2012. T. 2. Staroobryadchestvo v sociokul'turnom kontekste [Old Belief in the socio-cultural context]. 686 s. 28. Taranec S. Kurenjovskoe Trimonastyr'e: istoriya russkogo staroobryadcheskogo centra v Ukraine [Kureniov Trimonastery: the history of the Russian Old Believer Center in Ukraine]. K., 1999. 160 s. 29. Taranec S. Staroobryadchestvo Podolii [Old Belief of Podolia]. K., 2000. 239 s. 30. Taranec S. Staroobryadchestvo Kieva i Kievskoj gubernii [Old Belief of Kiev and Kiev province]. K., 2001. 260 s. 31. Yermeyev P. V. Staroobryadtsi Kharkivs'koyi huberniyi (1825–1917): sotsial'na struktura ta kil'kisni kharakterystyky [Old Believers of the Kharkiv Province (1825–1917): social structure and quantitative characteristics]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.02 «Vsesvitnyia istoriya». Kharkiv, 2014. 20 s. 32. Yermeyev P.V. Staroobryadnytstvo Kharkivshchyny (1825–1843 rr.) chysel'nist', lokalizatsiya, konfesiynny ta stanovyy sklad [Old Believers of the Kharkiv Region (1825–1843) number, localization,

confessional and compositional composition]. Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvith'oyi istoriyi. 2010. Vyp. 13. S. 109–120. 33. Bel'skij A.V. Staroobryadcy i arhieparhija juga Ukrainy v XVIII–XX vekah [Old Believers and Archdiocese of the south of Ukraine in the XVIII–XX centuries]. Kul'tura narodov Prichernomor'ja. 1997. № 2. S. 112–116. 34. Byel's'kyi O.V. Staroobryadnytstvo v Pivdenniy Ukraini: formuvannya ta rozvytok u druhiy polovyni XVIII – na pochatku XX st. [Old Believers in Southern Ukraine: Formation and Development in the Second Half of the XVIII - early XX centuries]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrainy». Zaporizhzhya, 2007. 19 s. 35. Kucheryavenko I.F. Izmayil's'ko-Bessarabs'ka staroobryadnyts'ka yeparkhiya yak istoryko-kul'turnyy ta konfesiynyy fenomen (1857–1946 rr.) [Izmail-Bessarabian Old Believer Diocese as a Historical-Cultural and Confessional Phenomenon (1857–1946)]: dys. kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrainy». Izmayil, 2007. 251 s. 36. Kucheryavenko I.F. Istoriya ta suchasnist' staroobryadnyts'koho ikonopysu [History and Modernity of Old Believers Iconography]. Problemy istoriyi Ukrainy XIX – pochatku XX st. K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. Vyp. XI. S. 268–273. 37. Dolya staroobryadstva v XX – na pochatku XXI st.: istoriya ta suchasnist'. Zbirnyk naukovykh prats' ta materialiv [The fate of the Old Believers in the XX - the beginning of the XX century: history and modern times. Collection of scientific works and materials] / Vidpov. red. ta uporyad. S. V. Taranets'. K., 2013. Vyp. 6. 240 s.

Oleksand Panarin

MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE OLD BELIEVERS

In the article the main directions of study which are formed in modern Ukrainian historiography are considered and are devoted to the study of the Old Believers. The author's approach is revealed and the methodological basis of studying the history of the Old Believers by Ukrainian researchers is presented. The characteristics of the works of the most famous specialists in this field of scientific research are given and their features are determined. The prospects of further study of this topic in domestic science are illustrated.

Key words: Old Believers, schism, historiography, modern Ukrainian historiography.

УДК 930.2(477)»1990/2000»

Ігор Панафідін

КОНЦЕПТ «УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ 90-Х РР. ХХ СТ.

Стаття присвячена історіографічному аналізу досліджень вітчизняних істориків 90-х рр. ХХ ст. стосовно концепту «українське національне відродження». Автор розглядає різні аспекти поняття українського національного відродження, його періодизацію, співвідношення типовості та специфічності, регіональні особливості та методологічні підходи, які використовували українські історики у цей період.

Ключові слова: українське національне відродження, концепт, національна ідея, національна свідомість, національно-визвольний рух.

На початку ХХІ ст. глобальні проблеми сучасності глибоко пронизують увесь культурний простір людини. Екологічні катастрофи, тероризм і локальні війни, що час від часу спалахують на різних континентах, а також регресивні тенденції в культурі, породжені динамізмом сучасної цивілізації – викликають відчуття духовної кризи у значній кількості людей. В Україні така криза підсилюється через наявність численних проблем у соціальній, політичній, економічній сферах, і проявляється, зокрема, у тому, що вітчизняна історична наука перенасичена міфологічними сюжетами, котрі формують неадекватне сприйняття нашого минулого, а відтак і неадекватне розуміння теперішнього.

Сучасний український гуманітарій має відчувати неабияку відповідальність перед суспільством, адже його призначення полягає саме у тому, щоб бути провідником з накопичених знань і продукувати нове у відповідності з потребами свого соціокультурного середовища. Зазначене актуалізує вивчення досвіду подолання кризи національної культури представниками української інтелігенції минулих поколінь, його критичного перегляду і виокремлення основних проблем, котрі не знайшли свого адекватного вирішення. З огляду на окреслене коло проблем особливу увагу необхідно звернути на «українське ХІХ ст.», адже саме у той час формувалася сучасна європейська цивілізація і саме там (у ХІХ ст.) слід шукати причини відмінностей шляхів розвитку на Заході і Сході Європи, які у ХХ ст. проявилися з особливою гостротою.

Окрім прикладної актуальності досліджувана проблема має і теоретичне значення. Українська історична наука формувалася в умовах бездержавності, тому здебільшого використовувався телеологічний аргумент, згідно з яким метою суспільства і кінцевим етапом його розвитку має стати поява національної держави. Аналогічна мислена схема, хоча з кардинально відмінним

змістовим наповненням, була притаманна і радянській історіографії. Відтак становлення будь-якого явища оцінювалося з точки зору бажаної мети, що й зумовлювало ідеологічні перегини. У цій статті пропонується комплексний підхід до такого складного явища вітчизняної історії як формування української нації в межах «довгого століття» на основі узагальнення досвіду його вивчення в українській історіографії, а також підводяться деякі підсумки дискурсу українських істориків кінця ХХ ст.

Варто відмітити, що феномен українського національного відродження був предметом широких досліджень, передусім у 90-ті рр. ХХ ст. Серед великої кількості останніх публікацій можна назвати, наприклад, статтю С. Світленка [23]. На початку ХХІ ст. увага істориків здебільшого змістилась на дослідження періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст., що, на наш погляд, ставить завдання переосмислити уже наявні публікації, присвячені «довгому ХІХ ст.» загалом.

1. Українське національне відродження як багатовимірний соціокультурний феномен. Поняття «українське національне відродження» запропоноване ще М. Грушевським на початку ХХ ст., під яким він розумів процес зближення української інтелігенції з народом як носієм специфічної національної традиційної культури, передусім мови. Інтелектуальна еліта відкрила для себе цілий пласт унікальної народної культури і в неї пробудилися патріотичні почуття, а український народ, який упродовж віків плекав і примножував цей пласт, у свою чергу, мав би поступово залучатися до ідеї створення власної державності (принаймні «широкої автономії»). Приблизно таке ж розуміння суті національного відродження було характерним і для Д. Багалія, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича.

Як зауважує Н. Барабаш, у сучасному розумінні термін «українське національне відродження» означає комплекс подій і явищ історії України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст., пов'язаних насамперед з поширенням масової етнонаціональної самосвідомості, поживленням національного руху, розвитком усіх галузей культурного життя українців [1, с. 33]. Таке означення демонструє багатогранність вказаного феномену. Це водночас і період в історії України, і процес формування національної свідомості, і національно-визвольний рух як результат попереднього процесу, і принцип національної державності. На багатогранність концепту «українське національне відродження» звертала увагу й І.І. Колесник [10, с. 209], яка визначала його як «ідеальний тип, який дає уявлення про соціокультурне тло, розумові та організаційні умови розвитку історичної науки як певного соціального інституту і водночас виступає засобом вивчення цих явищ духовного життя українського народу» [10, с. 243].

Як уже зазначалося, одним із аспектів досліджуваного явища виступає його розуміння як етапу в історії України, що хронологічно визначається кінцем ХVІІІ – початком ХХ ст. Саме в цей період відбувався складний перехід від традиційного типу суспільства до індустріального, котрий супроводжувався значним невдоволенням тих, хто опинявся внизу ієрархічної суспільної драбини незалежно від того, належать вони до титульної нації чи ні. Складнощі перехідного періоду особливо гостро відчували представники т.зв. «недержавних націй», звинувачуючи в усіх бідах саме панівну націю. Замість того, щоб вирішувати актуальні проблеми, характерні для виникаючого типу суспільства і дивитися в майбутнє, «малі народи», в т.ч. й українці, почали шукати справедливості в минулому, згадуючи колишні вольності та ідеалізуючи їх. Таким чином, в українців формується національна свідомість, етнічна за своєю суттю та спрямованістю, на відміну від процесу формування політичної нації у народів «державних». Хоча зовні все виглядало так, як пише І. Лисяк-Рудницький, – тобто, що протягом ХІХ ст. відбувалося «перетворення етнічно мовної спільноти на самосвідому політичну й культурну спільноту» [10, с. 208].

Охарактеризований специфічний тип національної свідомості зумовив зміст і спрямованість національно-визвольного руху, особливість якого полягала у пошуку ідентифікації у традиційних зразках, вироблених за часів козаччини. Звідси й автономістські устремління української еліти. Ідеалізований принцип національної державності, витоки якого слід шукати знову ж таки в оспіваній народом добі Гетьманщини, погано адаптований до нових умов, призвів до поразки національно-визвольного руху та втрати здобутої в ході національно-визвольних змагань держави.

Українська інтелігенція, осмислюючи в роки незалежності уроки початку ХХ ст., намагається комплексно підійти до вивчення передумов і причин такої поразки, аби не повторити цей шлях у черговий раз. Цим пояснюється особлива увага істориків до подій ХІХ ст., які підготували національно-визвольні змагання початку віку наступного. Причому поразка загострила патріотичні почуття, актуалізувала ідеалізацію «славного минулого» і дослідження проблематики «національного» у всіх його проявах. Звідси, на наш погляд, і полісемантичність концепту «українське національне відродження», яке позначає різні аспекти історичного процесу «довгого століття» і таким чином узагальнює їх. Дискурс українських істориків як діаспорних, так і вітчизняних, здебільшого стосувався змістової наповненості самого концепту «українське національне відродження». А що стосується його конкретно-мовної форми вираження, то

наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Г. Касьянов запропонував її переглянути. Він вважає, що «термін «національне відродження» є ідеологічним винаходом ХІХ ст., надзвичайно популярним серед інтелектуальних еліт так званих «неісторичних» націй», а тому непридатним для використання в науковій сфері. Натомість дослідник пропонує використовувати альтернативний термін – «націотворення» [8], адже нації творяться саме в рамках індустріального суспільства, а ті спільності, які об'єднувалися на основі загальної народної культури, називаються народностями, етнічностями, але аж ніяк не націями.

Погоджуючись з пропозицією Г. Касьянова, все таки будемо послуговуватися концептом «українське національне відродження» як узагальненим, багатограним та загальноприйнятим в українській історичній науці поняттям, зосереджуючись на різних аспектах його смислової наповненості (що і стало предметом дискурсу серед істориків в 90-ті рр. ХХ ст.), а не на конкретно-мовній формі вираження.

2. Методологічні підходи до вивчення «довгого століття». Аналізуючи історіографічний спадок вивчення проблеми українського національного відродження, можна виділити наступні методологічні підходи, на котрих базуються роботи українських істориків ХХ ст.: народницький, державницький, «діаспорний» і марксистський. Що стосується народницького і державницького підходів, то їх можна вважати класичними, оскільки вони почали формуватися ще в межах «довгого століття». Відповідно до народницького підходу, який репрезентує, зокрема, М. Грушевський, суб'єктом історичного процесу виступає народ, котрий забезпечує його єдність та безперервність і разом з тим творить своє майбутнє. Своєрідним продовженням цієї методологічної позиції є державницький підхід, відповідно до якого основною цінністю українців і напрямком національно-визвольного руху виступає створення національної держави (В. Липинський, Б. Крупницький та ін.).

Узагальнюючи вказані дослідницькі позиції та їх роль при вивченні «українського національного відродження», слід зазначити, погоджуючись з В. Потульницьким, що «схеми історії України, побудовані на основі ірраціонального романтичного світобачення, були покликані відсепарувати українську історію від історії домінуючих націй» і на сьогодні виконали своє завдання [15, с. 58]. Тому народницький і державницький методологічний підходи, на наш погляд, не можуть бути взятими за основу при дослідженні будь-яких історичних подій і процесів, адже в такому разі українська історична наука залишиться «для власного вжитку», а сама історія українського народу не буде вписаною у світову історію. Однак відомо, що вітчизняне «національне відродження» не було єдиним у своєму роді; схожі процеси відбувалися у багатьох європейських народів, зокрема у болгар, чехів, поляків та інших.

Традиція вивчення «довгого століття», започаткована наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., була штучно перервана на етнічних українських землях, але продовжила своє існування в екзилі, у зв'язку з чим можна говорити про формування ще одного методологічного підходу – «діаспорного». Особливість його полягає у тому, що за основу були взяті напрацювання українських істориків, але вони були значно збагачені теоретичними інноваціями західноєвропейських та американських дослідників. Такі діаспорні історики, як І. Лисяк-Рудницький, П. Магочий, І. Мазепа, О. Пріцак, Дж. Решетар, Р. Шпорлюк та ін., намагалися вписати історію України, зокрема ХІХ ст., у загальноєвропейський контекст, удосконалюючи традиційну методологію дослідження. Однак слід мати на увазі, що питання національної специфіки у них брало верх, крім того, методологічні новації запозичувалися вибірково (чи то через незнання різних мов, чи то через «гуртківство» діаспорних істориків і їх неналежність переважно більшістю до наукових інституцій тих країн, де вони проживали, чи то відокремленістю зарубіжної україністики від архівів).

У радянські часи формувався методологічний підхід, який базувався на ідеях К. Маркса – історичному матеріалізмі. Відомо, що питання «національного відродження» українськими радянськими істориками не вважалося базовим для пояснення суті історичного процесу ХІХ ст. Воно вивчалось опосередковано, оскільки марксистська методологія пріоритетним визнавала економічний аспект суспільного розвитку, і все, що не вписувалося в наперед визначену схему, не ставало предметом прискіпливого наукового аналізу. Крім того, з точки зору марксизму, націоналізм віддзеркалює лише погляди буржуазії і не має відношення до інтересів авангарду капіталістичного суспільства – пролетаріату. Відтак проблема визвольного руху обмежувалася окремим його напрямком – революційним. Показовими у даному відношенні є роботи А. Катренка «Из истории революционно-демократического движения в Украине в 80-ые годы XIX ст.» і «Рабочее движение на Украине (1861–1894 гг.)» або С. Світленка «Деятельность типографий на Украине в буржуазно-демократический период освободительного движения (1861–1895 гг.)».

П. Магочий стверджує, що марксистський і державницький напрями в методології об'єднує спільна риса, для нього неприйнятна, – розгляд національного відродження з телеологічних

позицій (з погляду «прогресивного» розвитку до майбутнього безкласового суспільства або до незалежної Української держави) [11, с. 100].

На початку 90-х рр. XX ст. в українській історичній науці виник своєрідний методологічний вакуум, викликаний раптовою і всеохоплюючою відмовою від панівної марксистської методології. На допомогу прийшли реанімовані народницький і державницький підходи, а також «діаспорний», який розглядався як взірць для наслідування. Так, зокрема, В. Сарбей у роботі «Національне відродження України» писав: «...українська історіографія вже має розроблену методологічну схему «українського XIX століття». В її основі – історична концепція тодішнього українського відродження, на якій і ґрунтується наше висвітлення подій і явищ відповідного періоду історії України» [19, с. 26]. І хоч О. Караульна зазначає, що національно-культурне відродження як історичне явище проаналізоване новітніми українськими істориками з погляду різних наукових історичних шкіл [7], ми схильні погодитися з О. Реєнтом, що саме слабкість методологічного базису характеризує значну кількість дисертаційних досліджень з історії, написаних останніми роками.

Крім того, 90-ті рр. XIX ст. позначені намаганням українських істориків зібрати якомога більше фактологічного матеріалу, аби висвітлити заборонені в радянські часи теми та ознайомити суспільство з іменами діячів з діаспори, щоб для себе відкрити те, що роками несправедливо замовчувалося. Проте накопичення емпіричних знань практично не супроводжувалося концептуальним осмисленням того, про що писалось, або ж оцінювалось в контексті націотворчих міфологічних побудов [17]. Тому цілком слушною є така думка О. Реєнта: «Наповнення вказаного періоду не стільки новим змістом, скільки новим рівнем сприйняття того, що він означав для України, – ось завдання професійних істориків» [16, с. 5].

3. Проблема періодизації українського національного відродження. Одним із провідних напрямків дискурсу (як способу діалогічно-аргументованого, інтерсуб'єктивного процесу досягнення універсального консенсусу) українських істориків 90-х рр. XX ст. є проблема періодизації українського національного відродження. Суть останньої полягає у визначенні та обґрунтуванні хронологічних меж різних етапів «довгого XIX століття». Вітчизняні історики обговорювали пропозиції діаспорних істориків і висловлювали своє бачення їх правомірності. Наведемо кілька схем «національного відродження».

У 1991 р. в «Українському історичному журналі» була опублікована стаття П. Магочія «Українське національне відродження. Нова аналітична структура», в якій автор визначив хронологічні межі етапів зазначеного явища окремо для українських земель у складі Російської імперії і окремо – у складі Австрійської. Так, в межах Російської імперії він виділяє три етапи «натхненного інтелекцією національного руху»: (1) 1780–1840 рр. – етап збирання спадщини; (2) 1840–1900 рр. – організаційний етап; (3) 1900–1917 рр. – політичний етап [11, с. 103]. А що стосується Західної України, яка перебувала у складі Австрійської імперії, то, на думку П. Магочія, кожен з визначених етапів (збирання спадщини, організаційний і політичний) був розвинений повніше і мав інші хронологічні рамки: 1816–1847; 1848–1860; 1861–1918 рр. – відповідно [11, с. 105].

І. Лисяк-Рудницький обмежився географічним регіоном, підконтрольним Російській імперії, і запропонував дещо відмінну схему «українського XIX століття»: (1) 1780–1840 рр. – шляхетська доба; (2) 1840–1880 рр. – народницька доба, яка, у свою чергу, розподіляється на два підперіоди: (2.1) «романтичний» (покоління кирило-мефодіївців) та (2.2) «позитивістичний» (покоління Старої Громади); (3) 1890–1914 рр. – модерністична доба [10, с. 214]. Історик розширив межі першого і другого етапів, але обмежив хронологічно третій етап до початку першої світової війни.

Третій варіант періодизації національного відродження запропонували Дж. Решетар і О. Прицак, взявши за основу критерій географічного районування основних подій: (1) 1798–1830-ті рр. – Новгород-Сіверський; (2) приблизно ті самі роки – Харківський етап; (3) 1840–1860-ті рр. – Київський і Правобережний; (4) 1870–1880-ті рр. – Женевський; (5) 1890–1914 рр. – Галицький [11, с. 100; 18, с. 25].

Зазначені схеми періодизації українського національного відродження, запропоновані діаспорними істориками, активно обговорювалися сучасними вітчизняними істориками. Так, наприклад, В. Сарбей висловлював власну точку зору стосовно кожного з окреслених підходів [див.: 18]. З П. Магочієм він не погоджується стосовно «протиставлення українських земель під владою Російської та Австрійської імперій» і посилається на авторитет М. Грушевського, який розглядав у взаємозв'язку два паралельні потоки українського національного руху: один – під владою Російської імперії, другий – Австро-Угорської.

Натомість В. Сарбей високо оцінив вклад І. Лисяка-Рудницького в розробку проблеми «довгого XIX століття», зазначаючи, що його розвідку «Роля України в новій історії» можна вважати класичною в галузі методології історії українського національного відродження кінця XVIII – початку XX ст. Однак він пропонує «з висоти кінця XX століття» уточнити завершальні хронологічні рамки і

визначати їх не 1914, а 1917 роком («початком Української національно-демократичної революції, що постала як логічне завершення й апогей усієї попередньої історії українського відродження»). Ще далі пішов О.П. Реєнт, який завершує «українське століття» визвольними змаганнями 1917–1921 рр. [16, с. 5].

Висловив свої зауваги В. Сарбей і стосовно схеми періодизації, запропонованої Дж. Решетарем та О. Прицаком. Так, на думку першого, їх схема виглядає «цілком виваженою», але в той же час непереконливим є виокремлення як самостійних стадій українського національного руху Новгород-Сіверської та Женевської [19, с.20–25].

« в рамках дискурсу українських істориків 90-х років ХХ ст. цікаву періодизацію національного відродження запропонувала І.І. Колесник, яка в її основу поклала критерій «зміни політичної ідеології, ідеологічних настанов українства». Відповідно до цього критерію вона виділяє такі періоди процесу українського відродження: (1) 80-ті роки ХVІІІ – перша чверть ХІХ ст. – реставраційний, змістом якого є не стільки збирання спадщини, скільки її повернення «найбільш культурною та активною верствою українського суспільства – дворянством» (носієм автономістичної ідеології); (2) 20–60-ті роки ХІХ ст. – романтичний, в рамках якого розробляються перші ідеалізовані спроби самоідентифікації українців, виходячи з унікальності народної культури і рис національного характеру, та ідея слов'янської єдності і відповідно міжслов'янського федералізму на принципах рівності і справедливості; (3) 60–80-ті роки ХІХ ст. – народницько-громадівський, який почав формуватися під впливом російського народництва, хоча й мав специфічні, зокрема, регіональні особливості: просвітницька спрямованість, ідея національної окремішності тощо; (4) 90-ті роки ХІХ – початок ХХ ст. – національно-політичний, який за своєю суттю збігається з «модерністичною стадією», виділеною І. Лисяком-Рудницьким, коли відбувається остаточне організаційне оформлення національного руху, з'являється «ідеологія націоналізму у вигляді активної національної свідомості», «починається ідейна диференціація українства на радикальне і консервативне», відбувається «кристалізація ідеї державності в структурах масової і наукової свідомості» [10, с. 217–218].

Таким чином, найбільш дискусійними питаннями в контексті проблеми періодизації українського відродження виявилися питання критерію періодизації та меж його завершального етапу. В основу періодизації клялися класовий, територіальний, організаційний, політичний, культурологічний, ідеологічний та інші критерії, які визначали кількість етапів національного руху та їх смислове навантаження. А щодо межі завершення національного відродження, то думки істориків розподілилися так: одні доводять його до 1914 р. (А. Гуз, В. Меша, О. Яцина), інші – до 1917–1921 рр. (Т. Геращенко, В. Гутковський, Н. Кузіна, А. Кучеренко, П. Реєнт, В. Сарбей). Однак більшість сучасних українських істориків, які досліджують «довге століття» та окремі його аспекти воліють здебільшого не визначати чітко граничних меж завершального його етапу (В. Бурдуланюк, Я. Грицак, О. Добржанський, Н. Дорошук, І. Жданова, В. Козирев, А. Коцур).

4. Проблема співвідношення типовості та специфічності українського національного відродження. Зазначена наукова проблема стала предметом обговорення в 90-ті рр. ХХ ст., як і багато інших, з подачі діаспорних істориків. Зокрема, П. Магочий в уже згадуваній статті висловив побажання «немарксистським українським історикам» «відкинути ідею унікальності... і поставити український рух у контекст інших європейських національних відроджень» [11, с. 100]. Він нагадує, що національне відродження притаманне усім південнослов'янським і західнослов'янським народам в період з кінця ХVІІІ – до середини ХІХ ст. (чехам, словакам, хорватам, словенцям, сербам, болгарам, полякам). Крім того, схожі процеси відбувалися й у т.зв. «малих народів» Західної Європи, наприклад, у фламандців, норвежців, фінів. Відповідно можна виділити такі спільні риси даного процесу: поширення концепцій слов'янської спільності і програм об'єднання слов'ян; приділення великої уваги питанню створення національної літературної мови на народно-розмовній основі (у сербів, хорватів, словенців, словаків, болгар, українців) або ж її удосконалення (у чехів та поляків) тощо. Проте наявність спільних рис зовсім не означає відсутності специфічності протікання національного відродження в окремих народів. Остання теза є чи не найголовніша в проаналізованих нами роботах українських істориків. І це зрозуміло, оскільки 90-ті рр. ХХ ст. позначені намаганням вітчизняних дослідників відкрити невідомі раніше факти національної історії, які з об'єктивних причин не були залучені до професійного осмислення в межах історичної науки.

Так, І. Колесник виокремлює чотири «ідентифікуючі ознаки процесу національного відродження в українських землях»: (1) лінгвоцентрична спрямованість; (2) стихійний характер діяльності літературно-просвітницьких і науково-політичних гуртків; (3) динамічне чергування періодів толерантності та піднесення національного руху з періодами його занепаду (4) наявність двох типів національної свідомості, що впливали з принципу подвійної лояльності з боку української інтелігенції в межах Російської імперії і почуття виключної ідентичності – на західноукраїнських землях [10, с. 221–230].

І. Колесник визначає перелічені риси як «специфіку українського національного відродження». Однак, на наш погляд, якщо порівнювати протікання зазначеного процесу в українців з аналогічними, які мали місце в інших бездержавних народів Європи, то перші три риси (лінгвоцентричність, стихійність і періодичність) не є особливостями виключно вітчизняного руху. Їх можна вважати такими, скоріше, по відношенню до тих процесів, які відбувалися у державних народів. Про це ж говорив й І. Лисяк-Рудницький, зауважуючи, що особливе зосередження уваги на націотворчій ролі мови, фольклору, народних звичаїв і побуту селянства, які згодом починають набирати політичних вимірів і гуртуватись у таємних товариствах, було загальноєвропейською тенденцією [2].

Я. Грицак, вирішуючи проблему співвідношення типовості та специфічності українського національного відродження, характеризує останнє як подібне до інших «відроджень «недержавних народів», що становили абсолютну більшість у Центральній і Східній Європі» [3, с. 53]. Він зауважує, що національно свідомі інтелігенція («будителі нації») замінила стару асимільовану політичну еліту у справі захисту народних інтересів. Більше того, національні рухи супроводжувалися, як правило, творенням нових традицій і міфів, що викликало опір і незрозуміння з боку державних народів. Ще однією спільною рисою усіх національних відроджень Я. Грицак називає, слідуючи у даному питанні, ймовірно, за Р. Шпорлюком, поєднання «національного творення» «неісторичних» націй з «процесом перетворення» націй «історичних»: «Унікальність українського випадку полягала в тому, що українські національні будителі, розбудовуючи свою модерну націю, руйнували зразу декілька старих» [3, с. 55].

Г. Сергієнко здебільшого акцентує увагу на типовості українського національного відродження. Зокрема, він перелічує такі головні аспекти «загальноєвропейської проблеми відродження слов'янських народів і серед них українського народу»: (1) національний (слов'янська і українська ідеї, панславізм, слов'янофільство і українофільство); (2) державно-політичний і міжнародний (повалення іноземного панування, проголошення незалежності слов'янських країн і створення республіканської федерації, месіанська роль України в слов'янському світі); (3) соціальний (скасування кріпацтва і станів, забезпечення рівності громадян перед законом); (4) економічний (ліквідація поміщицького землеволодіння і наділення селян землею за принципом справедливості, вільне промислове виробництво і торгівля, здійснення природного права людей на задоволення життєвих потреб); (5) культурологічний (загальна безплатна освіта для простого народу, розвиток національних культур, запровадження української мови в усіх сферах духовного життя незалежної України); (6) релігійний (зміцнення авторитету християнської церкви, припинення релігійних незгод православних і католиків, віротерпимість і толерантність духовенства та віруючих, духовне і морально-етичне виховання людей за християнськими євангельськими догматами й заповідями [24, с. 15–16]). Відтак історик вважає перелічені аспекти українського національного відродження, програму котрого проголосило Кирило-Мефодіївське товариство, цілком типовими в загальноєвропейських межах.

Таким чином, проблема співвідношення типовості та специфічності українського національного відродження вирішувалася істориками по-різному. Одні надавали перевагу його унікальності, інші – типовості у порівнянні з відродженнями «малих» чи «недержавних» народів. Надання переваги позиції типовості дозволить вписати українську історію у загальнослов'янський та загальноєвропейський контекст. У той же час не слід забувати й про те, що історична наука має справу з унікальним, одиничним фактом, а тому ігнорування специфічності «українського століття» може призвести до схематизму і спрощення в поясненні історичного процесу.

5. Регіональна своєрідність українського національного відродження. Оскільки українська історія не є монолітною, має колоритну регіональну специфіку, обумовлену тривалим перебуванням різних земель у складі різних державних утворень, то і процес національного відродження має розглядатись окремо на Сході й на Заході України. Однак у більшості істориків відчувається намагання підкреслити певний генетичний зв'язок даного явища в межах окремих регіонів. Так, наприклад, львівські історики Л. Заник і Б. Савчук вважають, що русофільство (або ж москвофільство) галицької інтелігенції є «закономірним явищем в історії України загалом та в революції 1848–1849 рр. зокрема» [6, с. 4]. Вони наголошують, що спираються у даній розвідці на О. Турія (1992) і С. Макарчука (1997), які намагалися розглядати феномен москвофільства у загальному контексті українського національного відродження, пояснюючи симпатії до Москви виключно спільними питаннями мови, культури та історії, а не сепаратистськими настроями по відношенню до Австрії.

Що ж стосується самої регіональної специфіки, то тезу П. Магочія про виключну ідентичність західноукраїнської інтелігенції підтримав, зокрема Я. Дашкевич, який, крім того, запропонував відмовитися від «моноцентризму» при вивченні галицького москвофільства. Він стверджує, що в ході суперечливої взаємодії пропольської, проросійської, проугорської та проавстрійської

політичних орієнтацій викристалізувалася «єдиноправильна українська національна лінія», методом «спроб і помилок» утверджувалася «незалежно-соборницька тенденція» [4, с. 5–6].

В. Сарбей вбачав причину розгортання даного процесу у колоніально-асиміляторській політиці австрійського уряду та протидії греко-католицького духовенства наступу полонізації [18, с. 44–45]. Я. Грицак, ніби опонуючи йому, зауважував, що і реформи австрійського абсолютистського уряду, і польський підпільний революційний рух мали позитивний вплив на українське національне відродження в Галичині [3, с. 48–49].

Ряд робіт українських істориків присвячений аналізу регіональних особливостей протікання національного відродження й на інших етнічних українських землях, що, звичайно, дає можливість для подальших наукових узагальнень. Так, С. Світленко приділив чимало уваги вивченню питання «українського народолюбства» на Наддніпрянщині у його нерозривному зв'язку з «російським народництвом», звертаючи увагу як на спорідненість цих двох «суспільних потоків», так і на їх принципову відмінність (яка обумовлювалася саме національною специфікою і політичним статусом українців та росіян в Російській імперії). Він, серед іншого, запропонував власну періодизацію історії народництва в Україні, виділивши наступні її етапи: (1) початковий етап «романтичного» народолюбства (приблизно з початку XIX ст. до 40–50-х рр.); (2) «дійове», «реальне» народництво (60–80-ті рр.); (3) «неонародництво» (з 90-х рр. XIX ст. – до лютого 1917 р.); (4) «новітнє» народництво доби Української національно-демократичної революції та боротьби за збереження державної незалежності (весна 1917–1920 рр.) [22, с. 37].

У цілому С. Світленко пропонує вивчати «українолюбство» як основу національного руху в етнокультурному, соціально-економічному та політичному планах. На його думку, слід звернути особливу увагу на проблему еволюції світогляду представників даного руху. Зокрема, історик, реалізуючи зазначену ідею, простежує з персоналі стичної позиції метаморфози еволюції народницького світогляду на прикладі братів Жебуньових [20].

Слід зауважити, що персоналістичні дослідження в сучасній вітчизняній історичній науці посідають одне з чільних місць, які проводяться з метою з'ясування ролі української національної еліти в нашій історії. В даному руслі працювали такі дослідники як Н. Барабаш (вивчала місце роду Білозерських у національному відродженні на українських землях) [1], Н. Товстоляк (аналізувала меценатську і суспільну діяльність роду Тарновських у XIX ст.) [25] та багато інших. Подібні студії націлені на вирішення, окрім проблеми регіональної специфіки національного відродження, ще й проблеми його соціальної бази на різних етапах «довгого століття».

Регіональну специфіку українського відродження на прикладі Півдня проаналізувала у своїх роботах О. Караульна. Зокрема, вона визначила такі місцеві особливості зазначеного процесу, як існування «демографічного покоління», яке стало носієм національної свідомості в умовах тотальної русифікації; створення нової генерації, яка розпочала відродження ознак суспільної свідомості українства; модернізація південноукраїнської економіки, що сприяло становленню Півдня як значного центру суднобудування України, поширенню міжнародних економічних зв'язків на теренах України; розгортання широкого культурно-просвітницького руху тощо. О. Караульна не обмежується характеристикою регіональної специфіки національного руху, але й намагається показати зв'язки науково-технічної та мистецької інтелігенції Півдня з «відомими представниками демократичних процесів Центральної та Західної України» [7].

І. Колесник визначає специфіку протікання національного відродження в «основних» та «маргінальних» українських землях. До основних, тобто таких земель, де процеси відродження мали глибоке історичне та соціальне коріння, вона відносить Лівобережжя, Слобожанщину, Степову Україну та Правобережжя в межах Російської держави, а також Галичину і Буковину – в межах Австрійської. До «маргінальних» земель, тобто пасивних у націотворчому процесі, на її думку, належать Кубанщина на Північному Кавказі, Холмщина у Конгресовому Польському королівстві та Підкарпатська Русь в Угорщині. Аналізуючи геополітичні відмінності процесу українського національного відродження в окремих землях, І. Колесник доходить висновку, що вони пов'язані з соціально-політичним та культурно-історичним розвитком цих земель [10, с. 230–243]. Зосередивши увагу на характеристиці процесів, що мали місце на «основних» українських землях, вона не пояснила, чому націотворчі процеси оминули «маргінальні» землі.

Місце окремих регіонів в українському національному відродженні досліджували й такі історики, як О. Герман (Поділля), О. Добржанський (Буковина), М. Кугутяк (Галичина), В. Кузьменко (Південь України), Н. Семергей (Полтавщина) та ін. Деякі історики присвятили ряд робіт культурним зв'язкам між окремими українськими землями, що належали до різних державних утворень. Так, наприклад, В. Бурдуланюк у 1996 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці XIX – на початку XX століття».

Таким чином, проблема регіональної специфіки українського національного відродження ретельно досліджувалася упродовж 90-х рр. XX ст. й активно обговорювалася. Більшість істориків

намагалися не протиставляти процеси націотворення в різних українських землях, а навпаки – показати їх спільність, яку почасти відчували і самі учасники тих процесів.

У ході дискурсу українських істориків із досліджуваної проблеми значно збагачено вітчизняну історичну науку фактологічно, залучено нові джерела епістолярного, фольклорного характеру, архівного матеріалу, синтезовано діаспорні здобутки, виявлено регіональну специфіку українського національного відродження при збереженні ідеї відносної цілісності історії України. Однак, читаючи більшість робіт українських істориків кінця ХХ ст., складається враження, що українців прагнуть переконати в тому, що ми – великий народ зі славним минулим (міф про «золотий вік»), але нам постійно заважають інші народи («вороже оточення» – як природа в первісну добу, яку через неможливість раціонального пояснення намагались пояснити через компенсуючі вимисли). Завдання ж історика полягає у тому, щоб науково пояснити, чому український народ так довго жив без держави, шукаючи причини «всередині», а не «зовні». «Довге століття» має зайняти чільне місце в дослідницьких пріоритетах вітчизняних істориків, але з позиції принципово нового підходу.

Список використаних джерел

1. Барабаш Н. О. Рід Білозерських та культурний світ України ХІХ – поч. ХХ століття: нові методологічні підходи. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2004. 216 с. 2. Бондар С. В. Зародження української «модерної» нації в контексті історіософських студій І. Лисяка-Рудницького // Мультиверсум. Філософський альманах. К.: Центр духовної культури, 2004. № 44. 3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. К.: Генеза, 2000. 360 с. 4. Дашкевич Я. «Весна народів» 1848 року та її передісторія в Україні // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки. Львів, 2000. Вип. 3. С. 5–15. 5. Заник Л. Галицька «Весна народів» 1848 року в контексті історіографії українського відродження ХІХ ст. // Схід. 2006. № 5 (77). С. 61–65. 6. Заник Л., Савчук Б. Проблема москвофільської орієнтації за доби галицької «Весни народів» 1848 року в українській історіографії. URL: <http://experts.in.ua/baza/analitic/detail.php?ID=15272>. 7. Караульна О. М. Південь України кінця ХІХ – початку ХХ століття в контексті українського культурно-національного відродження України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. 07.00.01 «Історія України». К., 2005. 20 с. 8. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. К.: Либідь, 1999. 352 с. 9. Катренко А. Початки нового етапу українського національного руху в ХІХ ст. // Пам'ять століть. 1996. №2. С. 23–26. 10. Колесник І. І. Українська історіографія (ХVІІІ – поч. ХХ ст.). К.: Генеза, 2000. 256 с. 11. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Український історичний журнал. 1991. № 3. С. 97–107. 12. Маманчук О. І. Актуальні проблеми політичної історії України: Монографія. К.: КНЕУ, 2005. 309 с. 13. Меша В. Г. Українське національне відродження 1905–1914 років (Історіографія проблеми). К.: Донеччина, 2004. 157 с. 14. Попович М. Мифология и реальность украинского Возрождения // Дружба народов. 1998. № 5. С. 158–165. 15. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії ХVІІ–ХХ століть. К.: Либідь, 2002. 480 с. 16. Реєнт О. П. Деякі проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: стан і перспективи наукової розробки // Український історичний журнал. 2000. № 2. С. 3–26. 17. Реєнт О. П. Криза сучасної історичної науки: Методологічний і джерелознавчий аспекти // Наука та наукознавство. 1998. № 2. С. 42–52. 18. Сарбей В. Г. Національне відродження України. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с. 19. Сарбей В. Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні в другій половині ХІХ ст. // Український історичний журнал. 1991. № 5. С. 3–16. 20. Світленко С. І. Брати Жебуньови: метаморфози еволюції народницького світогляду // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. С. 75–95. 21. Світленко С. Генезис українського народолюбства // Київська старовина. 1999. №2. С. 29–47. 22. Світленко С. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему // Український історичний журнал. 1997. №4. С. 29–38. 23. Світленко С. Український національний рух «довгого ХІХ століття» в контексті нелінійної історії // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія. 2013. Вип. 21. С. 3–9. 24. Сергієнко Г. Я. Кирило-Мефодіївське товариство: утвердження ідеї національного відродження України в слов'янському світі // Український історичний журнал. 1996. №1. С. 14–28. 25. Товстоляк Н. М. Меченати і суспільні діячі Тарновські, їх місце і роль в історії України ХІХ ст.: автореф. дис. канд. іст. наук. 07.00.01 «Історія України». Дн-ськ, 2006. 16 с.

References

1. Barabash N.O. Rid Bilozers'kykh ta kul'turnyy svit Ukrayiny XIX – poch. XX stolittya: novi metodolohichni pidkhody [Belozersky and the cultural world of Ukraine XIX - beg. XX Century: New Methodological Approaches]. Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kand. ist. nauk. Dnipropetrovs'k, 2004. 216 s. 2. Bondar S.V. Zarodzhennya ukraiyins'koyi «modernoyi» natsiyi v konteksti istoriosofs'kykh studiy I. Lysiaka-Rudnyts'koho [The origin of the Ukrainian «modern» nation in the context of I. Lysiak-Rudnytsky's Historiosophical Studies]. Mul'tyversum. Filosofov'kyu al'manakh. K.: Tsentr dukhovnoyi kul'tury, 2004. # 44. 3. Hrytsak Ya. Narys istoriyi Ukrayiny: formuvannya modernoyi ukraiyins'koyi natsiyi XIX–XX st. [Essay on the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation of the 19th and 20th Centuries]. K.: Geneza, 2000. 360 s. 4. Dashkevych Ya. «Vesna narodiv» 1848 roku ta yiyi peredistoriya v Ukrayini [«The Spring of Peoples» in 1848 and its prehistory in Ukraine]. Visnyk L'vivs'koyi komertsyynoyi akademiyi. Seriya humanitarni nauky. L'viv, 2000. Vyp. 3. S. 5–15. 5. Zanyk L. Halyts'ka «Vesna narodiv» 1848 roku v konteksti istoriohrafyiyi ukraiyins'koho vidrozhennya XIX st. [Galician

«Spring of Peoples» in 1848 in the context of historiography of the Ukrainian revival of the nineteenth century]. *Skhid*. 2006. # 5 (77). S. 61–65. 6. Zanyk L., Savchuk B. Problema moskovofil's'koyi oriyentatsiyi za doby halyts'koyi «Vesny narodiv» 1848 roku v ukrayins'kiy istoriohrafii [Problem of Muscovophilic orientation in the period of the Galician «Spring of Peoples» in 1848 in Ukrainian historiography]. URL: <http://experts.in.ua/baza/analytic/detail.php?ID=15272>. 7. Karaul'na O.M. Pivden' Ukrayiny kintsya XIX – pochatku XX stolittya v konteksti ukrayins'koho kul'turno-natsional'noho vidrodzhennya Ukrayiny [South of Ukraine end of XIX - early XX century in the context of Ukrainian cultural and national revival of Ukraine]. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya kand. ist. nauk. K., 2005. 20 s. 8. Kas'yanov H.V. Teoriyi natsiyi ta natsionalizmu [Theories of Nation and Nationalism]: Monohrafiya. K.: Lybid', 1999. 352 s. 9. Katrenko A. Pochatky novoho etapu ukrayins'koho natsional'noho rukhu v XIX st. [The beginning of a new stage of the Ukrainian national movement in the nineteenth century]. *Pamyat' stolit'*. 1996. #2. S. 23–26. 10. Kolesnyk I.I. Ukrayins'ka istoriohrafiya (XVIII – poch. XX st.) [Ukrainian historiography (XVIII - early XX century)]. K.: Geneza, 2000. 256 s. 11. Mahochyy P. Ukrayins'ke natsional'ne vidrodzhennya. Nova analitychna struktura [Ukrainian National Renaissance. New Analytical Structure]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. 1991. #3. S. 97–107. 12. Mamanchuk O.I. Aktual'ni problemy politychnoyi istoriyi Ukrayiny [Actual problems of political history of Ukraine]: Monohrafiya. K.: KNEU, 2005. 309 s. 13. Meshka V.H. Ukrayins'ke natsional'ne vidrodzhennya 1905–1914 rokiv (Istoriografya problemy) [Ukrainian National Revival 1905-1914 (Historiography of the Problem)]. K.: Donechchyna, 2004. 157 s. 14. Popovich M. Mifologija i real'nost' ukrainskogo Vozrozhdenija [Mythology and Reality of the Ukrainian Renaissance]. *Druzhba narodov*. 1998. № 5. S. 158–165. 15. Potul'nyts'kyy V.A. Ukrayina i vsesvitnya istoriya: Istosiosofiya svitovoyi ta ukrayins'koyi istoriyi XVII–XX stolit' [Ukraine and World History: The History of the World and Ukrainian History of the 17th - 20th Centuries]. K.: Lybid', 2002. 480 s. 16. Reyent O.P. Deyaki problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.: stan i perspektyvy naukovoyi rozrobky [Some Problems of the History of Ukraine of the 19th and early 20th centuries: the state and prospects of scientific development]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. 2000. # 2. S. 3–26. 17. Reyent O.P. Kryza suchasnoyi istorychnoyi nauky: Metodolohichnyy i dzhereloznavchyy aspekty [The Crisis of Modern Historical Science: Methodological and Source Studies Aspects]. *Nauka ta naukoznavstvo*. 1998. # 2. S. 42–52. 18. Sarbey V.H. Natsional'ne vidrodzhennya Ukrayiny [National Revival of Ukraine]. K.: Vydavnychyy dim «Al'ternatyvy», 1999. 336 s. 19. Sarbey V.H. Stanovlennya i konsolidatsiya natsiyi ta pidnesennya natsional'noho rukhu na Ukrayini v druhiy polovyni XIX st. [Formation and consolidation of the nation and the rise of the national movement in Ukraine in the second half of the nineteenth century]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. 1991. # 5. S. 3–16. 20. Svitlenko S.I. Braty Zhebun'ovy: metamorfozy evolyutsiyi narodnyts'koho svitohlyadu [Brothers Zhebunov: Metamorphoses of the Evolution of the Populist Worldview]. *Naddniprians'ka Ukrayina: istorychni protsesy, podiyi, postati: Zb. nauk. pr. D.: Vyd-vo Dnipropetr. un-tu*, 2003. S. 75–95. 21. Svitlenko S. Henezys ukrayins'koho narodolyubstva [Genesis of Ukrainian nationality]. *Kyyivs'ka starovyna*. 1999. #2. S. 29–47. 22. Svitlenko S. Narodnytstvo v Ukrayini: suchasnyy pohlyad na problemu [Nationality in Ukraine: A Modern View of the Problem]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. 1997. #4. S. 29–38. 23. Svitlenko S. Ukrayins'kyy natsional'nyy rukh «dovhoho XIX stolittya» v konteksti neliniynoyi istoriyi [Ukrainian national movement «of the long nineteenth century» in the context of nonlinear history]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya Istoriya ta arkheolohiya*. 2013. Vyp. 21. S. 3–9. 24. Serhiyenko H.Ya. Kyrylo-Mefodiyivs'ke tovarystvo: utverdzhennya ideyi natsional'noho vidrodzhennya Ukrayiny v slov»yans'komu sviti [Cyril and Methodius Society: Approving the Idea of the National Renaissance of Ukraine in the Slavic World]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. 1996. #1. S. 14–28. 25. Tovstolyak N.M. Metsenaty i suspil'ni diyachi Tarnovs'ki, yikh mistse i rol' v istoriyi Ukrayiny XIX st. [Patrons and public figures of Tarnowski, their place and role in the history of Ukraine of the XIX century]. *Avtoref. dys. kand. ist. nauk. Dn-s'k*, 2006. 16 s.

Igor Panafidin

THE CONCEPT OF «UKRAINIAN NATIONAL RENASCENCE IN THE STUDIES OF THE NATIVE HISTORIANS' 90-IES OF THE TWENTIETH CENTURY.

The article is concerned with historiographic analysis of the native historians' researches about concept «Ukrainian national renascence», which were present in the 1990s. The author considers different aspects of the concept «Ukrainian national renascence», such as its periodization, correlation of the typicality and peculiarity, region distinctions and methodological approaches, which were used by Ukrainian historians during this time period.

Key words: Ukrainian national renascence, concept, national idea, national consciousness, national liberation movement.

УДК 94(477)

Андрій Крицьков

**ПИТАННЯ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ГУБЕРНІЯХ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.
В ІСТОРІОГРАФІЇ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ**

У статті здійснено спробу проаналізувати та виявити основні напрями досліджень опублікованих праць істориків радянського періоду, які стосуються проблем землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України періоду кінця XVIII – початку XX ст. Автором здійснено аналіз основних опрацьованих наукових досліджень, які стосуються зазначеної тематики.

Ключові слова: дослідження, історіографія, Правобережна Україна, землеволодіння, землекористування, дворянство, селянство.

Проблема аграрних відносин і класової боротьби на селі досліджувалася радянськими науковцями досить активно. Про це свідчить і значна кількість робіт, написаних як на загальноросійських, так і на українських матеріалах. Виключне значення для формування методології в радянській історіографії мали праці В. Леніна, який дійшов висновку про переважання капіталізму в сільському господарстві, хоча й підкреслив наявність численних кріпосницьких пережитків, серед яких визначальними назвав відробітки, обмеження свободи пересування для селян, стану нерівність. Також В. Ленін розвинув тезу про боротьбу двох шляхів буржуазно-аграрного розвитку – прусського й американського. Вивчення проблем землеволодіння та землекористування радянськими істориками мало свої особливості. Оцінки будь-якого історичного явища давалися з точки зору пролетарського підходу і підпорядковувалися пануючій ідеології. В цілому проблема дворянського землеволодіння зникла зі сторінок історичної літератури, а селянське надільне та приватне землеволодіння стало домінуючим для характеристики аграрного сектору. Так, М. Слабченко [1] та Ф. Ястребов [2], аналізуючи поміщицьке господарство в загальному контексті аграрної проблеми Російської імперії, констатували наявність кризи в сільському господарстві, колапс дворянських маєтків упродовж другої половини XIX ст., перманентний занепад і злидні селянства.

У 1920-х рр. були опубліковані перші дослідження, написані на нових методологічних засадах, присвячені вивченню аграрних відносин [3–6]. Але у центрі уваги радянських істориків того часу були питання, пов'язані з класовою боротьбою, а поземельні відносини цікавили дослідників лише як тло, на якому розгорталася ця боротьба. Праці мали не стільки науковий, скільки публіцистичний характер. У тогочасних досліджень були й інші недоліки: їх зміст підпорядковувався інтересам політичної кон'юнктури, недостатньо залучалися документальні джерела, аналіз був нерідко слабким і поверховим, майже повністю були відсутні наукові висновки та оцінки. Так, зокрема, у праці Н. Мірза-Авак'янц охарактеризовані селянські заворушення в українських губерніях 1905–1907 рр. Їх причини зумовлювалися, на думку автора, не стільки діяльністю революційних політичних партій, скільки полягали в «... тяжкому економічному стані, в якому опинилася більшість селянських господарств у поч. XX ст., – постійні злидні, від яких не було порятунку селянській бідності» [4, с. 4]. Причинами занепаду селянського господарства називалися «... з одного боку, селянське безземелля і малоземелля..., а з другого – зріст капіталізму в сільському господарстві, що з кінця XIX ст. набував все більшої сили, тяжко відбиваючись на бідніших господарствах і доводячи їх до повної руїни» [4, с. 4]. Певної уваги заслуговує робота О. Степанишиної [7], значення якої полягає в тому, що вчена на конкретному прикладі показала еволюцію дворянського маєтку в дореформений період. Характерною з точки зору методології для цього періоду працює дослідження О. Шестакова [8], який звернув увагу на становище сільських робітників і вимоги, які вони ставили в роки першої російської революції, праця В. Довженка, який описав селянські рухи у зв'язку з подіями в Австрійській імперії 1848–1849 рр. [9] та розвідка А. Буцика [10]. Варто згадати в контексті дослідження означеної проблеми праці А. Альтермана [11], Д. Батурина [12], Л. Бухановського [13], А. Гайстера [14], О. Оглоблина [15], О. Попова [16], І. Шулейкіна [17–18] та М. Шульгіна [19–20], у яких є наведені побічно чи у контексті інших питань дані про землеволодіння та землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.

Період 1920–1940-х рр. був, мабуть, найскладнішим для історичної науки. Репресіями фактично ліквідованою виявилася історична школа М. Грушевського, заарештовано академіка М. Слабченка, заслання відбував дійсний член ВУАН М. Яворський, переслідувань зазнали

Є. Тарле, С. Дубровський, М. Покровський та тисячі інших істориків. Негативно вплинули і труднощі, пов'язані з Другою світовою війною. Усе це відобразилося на якості історичних досліджень, робота над висвітленням поземельних відносин була фактично припинена.

Плідними, як для вивчення питань землеволодіння і землекористування взагалі, так і для вивчення досліджуваної нами теми зокрема, виявилися 1950–1980 рр. Значною мірою цьому сприяли засудження на офіційному рівні культури Й. Сталіна та демократичні перетворення періоду «відлиги», які повернули до наукової праці значну частину репресованих дослідників. Щоправда, у більшості праць проблема землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. являлася допоміжним сюжетом. Розглядаючи питання передумов Жовтневої революції 1917 р. П. Першин, П. Хромов та ін., значне місце відводили вивченню капіталістичних відносин у сільському господарстві [21–22], що спонукало їх до аналізу стану землеволодіння та землекористування.

Вихід у світ статті Л. Іванова [23] та монографії В. Теплицького [24] засвідчили початок спеціального вивчення поземельних відносин в українських губерніях. У цих працях були розглянуті зміни в структурі землеволодіння напередодні першої російської революції по окремим губерніям, показано процес формування буржуазії та сільського пролетаріату, ріст аграрного перенаселення, розглянуті орендні відносини, які розвивалися у напрямку поступового витіснення відробіткової оренди грошовою, переселенський рух. Л. Іванов розглянув динаміку земельної власності між 1877 і 1905 рр. Для більшої переконливості висновків роботу побудовано на компаративному аналізі губерній. В. Теплицьким використав потужний фактологічний масив для створення картини еволюції ринкових відносин у землеволодінні, визначення специфіки цих відносин в окремих районах України. Важливим є висновок про наявність прихованої мобілізації надільної селянської земельної власності.

Д. Пойда [25] започаткував діяльність наукової школи досліджень аграрної історії України XIX – початку XX ст. Йому належить першість у розробці методики оцінки кількісних та якісних характеристик селянського руху, яку прийняли більшість істориків-аграрників. При дослідженні селянських виступів вчений вивчав стан землеволодіння і землекористування, вважаючи, що виступи були спрямовані перш за все на завоювання права на володіння землею.

У роботах Л. Мінарик [26–28] дана оцінка розвитку капіталізму в дворянських маєтках, площа яких перевищувала 50 тис. дес., розглянуто походження 155 найбільших із них. Аналізуючи системи господарської діяльності поміщиків, дослідниця визнала напівфеодалістичний характер їх земельної власності. За її підрахунками площа частини оранки, на якій велося капіталістичне господарство, займала у більшості маєтків не перевищувала чверті від загальної площі землеволодіння [28, с.140–141]. У працях І. Гуржії [29] та А. Барабоєва [30] введено в обіг нові архівні документи, дано аналіз кризи феодалізму в сільському господарстві, досліджено становище державних та поміщицьких селян та спроби використання вільнонайманої праці у маєтках дворян України. І. Гуржій охарактеризував поміщицьке землеволодіння, орендні відносини, навів приклади насильницького захоплення родючих земель з наступним примусовим виселенням їх жителів. Питання земельної власності розглядав П. Зайончковський, який звернув увагу на малоземелля селян як на причину пошуку сторонніх заробітків, дав загальну характеристику землеволодіння по повітах Подільської губернії [31].

З початку 1960-х рр. з'являється цілий ряд узагальнюючих праць А. Анфімова [32], С. Дубровського [33], П. Першина [22], які стали вагомим внеском в дослідження аграрного ладу. У дослідженнях А. Анфімова [32–35] періоду 1960-х рр. вперше зроблено комплексний аналіз широкого кола питань. А саме: землекористування та системи організації поміщицьких господарств, торгівельно-промислової діяльності маєтків, використання кредитів тощо. В монографіях та статтях науковця є фрагментарний розгляд землеволодіння в губерніях Правобережної України. Крім того, вченим введено велику кількість архівних матеріалів у науковий обіг.

Досить високо оцінював ступінь поширення капіталізму в сільському господарстві П. Риндзюнський, визнаючи, що поміщицькі господарства в кінці XIX ст. розвивалися у капіталістичному напрямку. Аналізуючи розвиток системи орендних відносин, автор вважав, що малоземелля селянства, штучно створене у результаті реформи 19 лютого 1861 р., стало головною причиною появи і зростання оренд, які трактувалися як гальмо у розвитку сільського господарства [36, с.126].

Серед монографій, присвячених проблемам аграрних відносин, слід відзначити дослідження П. Першина, присвячене періоду 1861–1917 рр., у якому він прагнув знайти відповідь на питання: чому при наявності в імперії величезних площ родючих земель селяни не могли їх раціонально використовувати. Автор чітко визначив умови розмежування поміщицьких і селянських земель, виразно відтворив плани земельних володінь деяких сільських товариств. Ним визначено численні

економічні показники. Великого значення мають підрахунки автора щодо кількості купленої та орендованої селянами землі, розміри їх платежів за ці операції [22, с.88–96].

Проблеми аграрних відносин і класової боротьби селянства в Україні розглядалися в дослідженнях М. Лещенка [37–39]. Вони характеризують внутрішні процеси розвитку капіталізму в поміщицькому і селянському господарстві України, особливості розподілу селянства на сільських підприємців і сільський пролетаріат, формування сільськогосподарських робітників, їх становище, початок боротьби проти поміщиків. «Залишені після скасування кріпосного права численні пережитки феодалізму, зокрема поміщицькі латифундії, середньовічне селянське надільне землеволодіння, община, викупні платежі, відробітки і кабала, станова і громадянська не повнокровність селянина, його підкорення озброєному різкою привілейованому землевласнику...» [39, с. 39] – саме це, на думку науковця, лежало в основі аграрно-селянського питання в кінці XIX – на початку XX ст.

Монографія П. Теличука присвячена економічним передумовам аграрної революції в Україні [40]. Автором введені в науковий обіг нові архівні матеріали, зокрема, про використання поміщиками найманої праці на кабальних умовах. Глибоко проаналізовано стан селянського землеволодіння, в тому числі і приватного, розподіл земельної власності в Україні на початку XX ст. Значної уваги автором приділено питанням орендних відносин, земельної ренти, купівлі землі. Він вказував на те, що «... на Україні в кінці XIX – початку XX століття земельна площа, що орендувалася селянами, скорочувалася...» [40, с.65]. Це зумовлювалося тим, що орендна плата малоземельних селян поглинала весь їх чистий дохід та її постійний ріст, як і зростання цін на землю [40, с.68].

У 1980-х рр. вагоме місце в дослідженнях аграрних відносин пореформеної Росії займають монографії А. Анфімова [41–42]. У його працях досліджуються важливі сторони господарського життя селян, розглянуті зв'язки його з поміщицьким землеволодінням та аграрною політикою уряду. Вперше вивчено поземельний устрій різних категорій селян, показано землеволодіння селян, відмінність його від поміщицького за розмірами і складу угідь. Розглянуті елементи селянського господарства, які виходять за межі власне сільського господарства – промисли, податки, платежі, повинності. Дослідник приділив велику увагу питанню аграрного перенаселення. Цій же проблемі присвячена стаття П. Риндзюньського. У ній автор характеризує основні причини аграрного перенаселення в Росії, норми селянського землекористування в європейській її частині [43]. При цьому він робить висновок про те, що основними категоріями населення, які мають відношення до вирахування розмірів аграрного перенаселення є не тільки селянське (сільськогосподарське) населення, але й також усе сільське населення [43, с. 162], а також, що питання про ступінь аграрного перенаселення в капіталістичній Росії не повинно розглядатися відокремлено від соціальної структури суспільства.

Дещо осібно серед праць, що стосуються даної проблеми, стоїть дослідження Д. Ковальченка та Л. Бородкіна [44], яке базується на досвіді багатомірного типологічного аналізу. Суть його полягає у розгляді не окремих показників, які характеризують об'єкт дослідження, а їх сукупності, оскільки багатомірний математично-статистичний аналіз передбачає використання ЕОМ. Виявивши аграрну типологію губерній Європейської Росії на межі XIX–XX ст., вони зробили висновок, що «... насамперед від масштабів і глибини буржуазно-капіталістичного розвитку селянського господарства залежали загальний рівень і продуктивність сільськогосподарського виробництва і становища селян» [44, с.35]. Тому основним, на їх думку, у вирішенні аграрного питання в цей період є дальше поглиблення процесу обуржуазнювання селянства, ріст застосування найманої праці та збільшення питомої ваги селянського господарства в сільськогосподарському виробництві.

Робота над аграрною типологією губерній європейської частини Російської імперії дозволила І. Ковальченку та Л. Бородкіну [45] запропонувати три типи аграрної структури: поміщицький, селянський та селянсько-поміщицький. Губернії Правобережної України були віднесені до першого типу, що дало можливість підтвердити висновок про серйозний вплив дворянської земельної власності на соціально-економічні відносини.

Хоча тематика соціально-економічного розвитку другої половини XIX ст. була превалюючою, все ж зацікавлення періодом кінця XVIII – першої половини XIX ст. не зникало. Вагомий доробок у вивчення української історії першої половини XIX ст. міститься у працях І. Гуржія [46–47]. В. Маркіна [48] вивчала латифундії Правобережної України, значну увагу приділила регулюванню магнатами процесів народної колонізації правобережних земель, виникненню та формуванню фільварків, розвитку та ролі оренд (посесій) в економічному житті. У працях В. Смолія [49], Є. Сташевського [50] та інших подається аналіз ситуації на правобережних землях перед і в період поділів Речі Посполитої, піднімається питання про юридичну основу нового, російського режиму в регіоні та соціально-економічний розвиток південно-західних губерній. Є. Сташевський дослідив

люстрації XVIII – першої половини XIX ст., проаналізував еволюцію оренди, прибутковість приватних і державних землеволодінь, а також церковного і монастирського землеволодіння. Г. Марахов [51] дослідив механізм підготовки повстання в регіоні (агітація серед шляхетства, фінансування повстання тощо), сам хід подій та репресивні заходи царату до його учасників у сфері землеволодіння. Статистично-аналітичний підхід до проблеми повстання і участі в ньому правобережного дворянства використав у своїй науковій праці В. Зайцев [52]. Спробу проаналізувати зміни в кількості та розміщенні дворянства в Російській імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. здійснено В. Кабузаном та С. Троїцьким [53], а підготовлені ними таблиці репрезентували цікаву інформацію про чисельність легітимних дворян в Київській губернії цього періоду. А. Барабой [54] звернув увагу на процес обезземелювання українського селянства в 1859–1861 рр. і зауважив, що заможні поміщики в цей період мали зиск із збереження кріпосного права і поєднували його з ринковими відносинами.

При оцінці загального внеску історичної науки радянського періоду у вивчення проблем землеволодіння і землекористування протягом 1920–1980-х рр., необхідно відзначити, що цей доробок був досить значним. Він зводився до того, що село було ареною класової боротьби, причина якої полягала в селянському малоземеллі, безземеллі, гнобительській діяльності панівних класів та антинародній політиці царизму. Повалення царизму, ліквідація поміщицького землеволодіння і націоналізація землі бачилися як головні і єдиновірні засоби вирішення аграрного питання. Роботи, що суперечили цим положенням, були визначені як ворожі і серйозно ніколи не аналізувалися. Це, в свою чергу, привело до того, що певні історичні явища, факти тлумачилися і оцінювалися не зовсім об'єктивно. Однак саме тоді почалося активне вивчення і введення в науковий обіг архівних і документальних матеріалів, розробка і осмислення окремих сторін цієї проблеми. Були створені сприятливі умови для подальших досліджень. Тому необхідно віддати «...належне тодішній історичній науці за низку теоретичних надбань та особливо за неоціненний внесок в нарощування фактологічного матеріалу» [55, с.253].

Отже, вчені дослідили широке коло питань, але окремі напрямки розвитку форм землеволодіння та землекористування в губерніях Правобережної України лишилися поза їх увагою. Деякі їх висновки потребують уточнень і більш об'єктивних оцінок. Мається на увазі дослідження питань організації та характеру землеволодіння, орендних відносин, виробничої та комерційної діяльності маєтків, рівня рентабельності, місця поміщицького господарства в аграрному секторі.

Список використаних джерел

1. Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.: В 2-х томах. Т.2. К.: Держвидав України, 1927. 271 с.
2. Ястребов Ф. Разложение феодально-крепостнического строя и возникновение капитализма на Украине. К.: Госиздат, 1936. 133 с.
3. Зекцер А. 1905 рік на Поділлі. Частина 1. Аграрні заколоти та заворушення наймитів рр. 1904-1906. Вінниця, 1925. 125 с.
4. Мірза-Авак'янц Н. Селянські розрухи на Україні. 1905–1907. Харків: Держвидав України, 1925. 71 с.
5. Мороховец Е. А. Крестьянское движение и социал-демократия в эпоху первой русской революции. М.-Л.: Госиздат, 1926. 232 с.
6. Руднев Н. Крестьянское движение в начале XX века. М.: Изд. Всесоюзного общества политической истории СС-поселенцев, 1929. 110 с.
7. Степанишина О. Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861р. в їхніх маєтках // Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві. Т.3. К., 1930. С.117–232.
8. Шестаков О. В. Борьба сельских рабочих в революции 1905–1907 гг. М., 1930. 136 с.
9. Довженко В. И. Крестьянское движение на Правобережной Украине в 40-х гг. XIX века // Исторические записки. Т.8. М.: Изд-во АН СССР, 1941. С.144–164.
10. Буцик А. К. Аграрные отношения на Киевщине накануне революции 1905-1907 гг. // Наукові записки Київського університету. К., 1949. С.75–96.
11. Альтерман А.Я. Хлебные ресурсы Украины. Одесса: Госиздат Украины, 1923. 177 с.
12. Батурицкий Д. А. Аграрная политика царского правительства и Крестьянский поземельный банк. М.: Новая деревня, 1925. 142 с.
13. Бухановский Л.М. Крестьянское свеклосеяние на Украине. К.: Сахаротрест, 1929. 307 с.
14. Гайстер А. Сельское хозяйство капиталистической России: в 2 частях. Ч.1: от реформы 1861 г. до революции 1905 г. М.: изд. Коммунистической академии, 1928. 174 с.
15. Оглоблін О. Нариси історії капіталізму на Україні. Т.1. Харків-Київ: Пролетар, 1931. 175 с., XIV.
16. Попов О. Хлібна торгівля України: передвоєнна криза українського хлібного експорту. Харків: Радянський селянин, 1927. 253 с.
17. Шулейкин И. Д. История земельных отношений и землеустройства. Вып.1. Сельское хозяйство и земельные отношения до и после реформы 1861 года. М.-Л.: Сельхозгиз, 1930. 56 с.
18. Шулейкин И. Д. История земельных отношений и землеустройства. М.-Л.: Сельхозгиз, 1933. 448 с.
19. Шульгин М. Дворянське та селянське землекористування в Росії та на Україні. Харків: Радянський селянин, 1927. 96 с.
20. Шульгин М. М. Землеустройство и переселения в России в XVIII и первой половине XIX вв. М.: изд-во Московского межевого института, 1928. 210 с.
21. Хромов П.А. Экономическое развитие России в XIX–XX веках. 1800-1917. М.: Гос. издательство политической литературы, 1950. 551 с.
22. Першин П. Н. Аграрная революция в России. Кн.1 От реформы к революции. М.: Наука, 1966. 492 с.
23. Иванов Л. М. Распределение землевладения на Украине накануне революции 1905–1907 гг. // Исторические записки. Т.60. М.: АН СССР, 1957. С.176–214.
24. Теплицкий В. П.

Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60–90-ті роки XIX ст.). К.: вид-во АН УРСР, 1959. 308 с. 25. Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866–1900 гг.). Днепропетровск: изд-во горного института, 1960. 487 с. 26. Минарик Л. П. Об уровне развития капиталистического землевладения в крупных помещичьих хозяйствах Европейской России конца XIX – начала XX вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Кишинев, 1964. С.615–626. 27. Минарик Л.П. Происхождение и состав земельных владений крупнейших помещиков России конца XIX – начала XX вв. // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства России. М., 1965. С.356–395. 28. Минарик Л. П. Экономическая характеристика крупнейших земельных собственников России конца XIX–XX вв. М.: Наука, 1971. 144 с. 29. Гуржий І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. К.: Держполітвидав УРСР, 1954. 450 с. 30. Барабой А. З. Наемный труд в помещичьих имениях Правобережной Украины в первой половине XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Рига: изд-во Латв.ССР, 1963. С.321–330. 31. Зайончковский П.А. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. М.: изд. Социально-экономической литературы, 1958. 468 с. 32. Анфимов А. М. Земельная аренда в России в начале XX века. М.: АН СССР, 1961. 207 с. 33. Дубровский С. М. Столыпинская земельная реформа. М.: АН СССР, 1963. 599 с. 34. Анфимов А. М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX века). М.: Наука, 1969. 393 с. 35. Анфимов А. М. Некоторые вопросы организации и экономики крупного помещичьего хозяйства в России (конец XIX – начало XX вв.). М.: Наука, 1966. 30 с. 36. Рындзюнский П.Г. Утверждение капитализма в России. 1850–1880 гг. М.: Наука, 1978. 298 с. 37. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі на початку XX ст. К.: Політвидав України, 1968. 204 с. 38. Лещенко М. Н. Класова боротьба в українському селі в епоху монополістичного капіталізму (60–90-ті роки XIX ст.). К.: Наукова думка, 1970. 304 с. 39. Лещенко М. Н. Українське село в революції 1905–1907 рр. К.: Наукова думка, 1977. 360 с. 40. Теличук П. П. Економічні основи аграрної революції на Україні. К.: вид-во КДУ, 1973. 190 с. 41. Анфимов А. М. Крестьянское хозяйство Европейской России (1881–1904). М.: Наука, 1980. 239 с. 42. Анфимов А. М. Экономическое положение и классовая борьба крестьян Европейской России, 1881–1904. М.: Наука, 1984. 232 с. 43. Рындзюнский П. Г. К определению размеров аграрного перенаселения в России на рубеже XIX–XX вв. // Социально-экономическое развитие России. М.: Наука, 1986. С.155–172. 44. Ковальченко И.Д., Бородин Л. И. Два пути буржуазной аграрной эволюции Европейской России // Аграрная эволюция России и США в XIX – начале XX века. М., 1991. С.18–40. 45. Ковальченко И. Д., Бородин Л. И. Аграрная типология губерний Европейской России на рубеже XIX – XX веков. Опыт многомерного количественного анализа // История СССР. 1979. №1. С.59–95. 46. Гуржий І. О. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). К.: Наукова думка, 1958. 178 с. 47. Гуржий І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). К.: АН УРСР, 1962. 207 с. 48. Маркина В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в.: (Социально-экономическое развитие). К.: изд-во Киевского университета, 1961. 234 с. 49. Смолий В. А. Воз'єднання Правобережної України з Росією. К.: Наукова думка, 1978. 190 с. 50. Сташевский Е. Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. М.:Наука, 1968. 484 с. 51. Марахов Г. И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине. К.: КГУ, 1967. 258 с. 52. Зайцев В.М. Сословно-социальный состав участников восстания 1863 г.: Опыт статистического анализа. М.: Наука, 1973. 180 с. 53. Кабузан В. М., Троицкий С. М. Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858 гг. // История СССР. 1971. №4. С.153–168. 54. Барабой А. З. Обезземеление помещиками крестьян Киевской и Подольской губернии накануне и в период революционной ситуации в России 1859–1861 гг. // Революционная ситуация в России 1859–1861 гг. М., 1960. С.29–48. 55. Бондар В. Аграрно-селянське питання другої половини XIX – початку XX ст. в радянській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. К., 2011. Вип. 21. С.238–257.

References

- Slabchenko M. Materialy do ekonomichno-sotsiyal'noji istoriji Ukrajinu XIX stolittia [Materials for the economic-social history of Ukraine of the nineteenth century: in 2 volumes]: v 2 t. Vol.2. Kyiv: Derzhvydav Ukrajinu, 1927. 271 s.
- Jastrebov F. Razlozhenie feodal'no-krepostnicheskogo stroja i vzniknovenie kapitalizma na Ukraine [The expansion of the feudal-serf system and the emergence of capitalism in Ukraine]. Kyiv: Gosizdat, 1936. 133 s.
- Zektser A. 1905 r. na Podilli. Chastyna 1. Ahrarni zakoloty ta zavorushennia najmytiv rr. 1904-1906[1905 in Podillia. Part 1. Agrarian riots and riots of the hirelings 1904-1906.]. Vinnytsia, 1925. 125 s.
- Mirza-Avakjanz N. Selians'ki rozrukhy na Ukrajinu 1905–1907 [Peasant ruin in Ukraine. 1905–1907]. Kharkiv: Derzhvydav Ukrajinu, 1925. 71 s.
- Morokhovets E.A. Krest'ianskoe dvizhenie i sotsial-demokratija v epokhu pervoj russkoj revolutsii [Peasant movement and Social-Democracy in the era of the first Russian revolution.]. Moskva-Leningrad: Gosizdat, 1926. 232 s.
- Rudnev N. Krest'ianskoe dvizhenie v nachale XX veka [Peasant movement at the beginning of the twentieth century]. Moskva: izdatelstvo Vsesouznoho obschestva politicheskoi istorii SS-poselentsev, 1929. 110 s.
- Stepanyshyna O. Hospodarstvo hrafiv Branyts'kykh na Kyjivshchyni ta reforma 1861 r. v jikhnikh majetkakh [The economy of Count Branicki in the Kyiv region and the reform of 1861. in their estates] // Studij iz istoriji Ukrajinu naukovu-doslidnoji kafedry istoriji Ukrajinu v Kyjevi. 1930. Vol. 3. pp. 117–232.
- Shestakov O.V. Bor'ba sel'skikh rabochikh v revolutsii 1905–1907 gg. [The struggle of rural workers in the revolution of 1905–1907]. Moskva, 1930. 136 s.
- Dovzhenok V.I. Krest'ianskoe dvizhenie na Pravoberezhnoj Ukraine v 40-kh gg. XIX veka [Peasant movement on the Right-bank Ukraine in the 40's of the XIX century] // Istoricheskie zapiski. 1941. Vol.8. S. 144–164.
- Butsyk A.K.

Agrarnye otnosheniya na Kijievshchine nakanune revolutsii 1905–1907 gg. [Agrarian relations in the Kyiv region on the eve of the revolution of 1905–1907] // Naukovi zapysky Kyjivs'koho universytetu. 1949. S. 75–96. 11. Al'terman A.Ja. Khlebnye resursy Ukrainy [Bread resources of Ukraine]. Odessa: Gosizdat Ukrainy, 1923. 177 s. 12. Baturinskii D.A. Agrarnaja politika tsarskogo pravitel'stva i Krest'ianskii pozemel'nyi bank [Agrarian Policy of the Tsarist Government and Peasant Land Bank]. Moskva: Novaia derevnia, 1925. 142 s. 13. Bukhanovskii L.M. Krest'ianskoe sveklosejanie na Ukraine [Peasants beet cultivation in Ukraine]. Kyiv: Sakharotrest, 1929. 307 s. 14. Gaister A. Sel'skoe khoziazstvo kapitalisticheskoi Rossii. Chast' 1: Ot reformy 1861 g. do revolutsii 1905 g. [Agriculture of capitalist Russia: in 2 parts. Part 1: from the reform of 1861 to the revolution of 1905]. Moskva: izdatelstvo Kommunisticheskoi akademii, 1928. 174 s. 15. Ohloblin O. Narysy istoriji kapitalizmu na Ukrajinu [Essays on the history of capitalism in Ukraine]. Vol.1. Kharkiv-Kyiv: Proletar, 1931. 175 s, XIV. 16. Popov O. Khlibna torhivlia Ukrajinu: peredvoienna kryza ukrajins'koho khlibnoho eksportu [Bread trade of Ukraine: the pre-war crisis of Ukrainian grain exports]. Kharkiv: Radianskyj selianyn, 1927. 253 s. 17. Shuleikin I.D. Istoriia zemel'nykh otnoshenii i zemleustroistva. Vyp. 1 Sel'skoe khoziazstvo i zemel'nyie otnosheniya do i posle reformy 1861 g.[History of land relations and land management. Vol.1 Agriculture and land relations before and after the reform of 1861]. Moskva-Leningrad: Selkhozgiz, 1930. 56 s. 18. Shuleikin I.D. Istoriia zemel'nykh otnoshenii i zemleustroistva [History of land relations and land management]. Moskva-Leningrad: Selkhozgiz, 1933. 448 s. 19. Shul'hin M.M. Dvorians'ke ta selians'ke zemlekorystuvannia v Rosiji ta na Ukrajinu [Noble and peasant land use in Russia and Ukraine]. Kharkiv: Radianskyj selianyn, 1927. 96 s. 20. Shul'gin M.M. Zemleustroistvo i pereseleniia v Rossii v 18 – pervoi polovine 19 vv. [Land management and resettlements in Russia in the eighteenth and first half of the nineteenth centuries]. Moskva: izdatelstvo Moskovskogo mezhevogo instituta, 1928. 210 s. 21. Khromov P.A. Ekonomicheskoe razvitie Rossii v 19–20 vv. 1800–1917 [Economic development of Russia in the nineteenth and twentieth centuries. 1800-1917]. Moskva: Gosizdatelstvo politicheskoi literatury, 1950. 551 s. 22. Pershin P.N. Agrarnaja revolutsia v Rossii. Kniga 1: Ot reformy k revolutsii [Agrarian Revolution in Russia. Vol.1 From reform to revolution]. Moskva: Nauka, 1966. 492 s. 23. Ivanov L.M. Raspredelenie zemlevladieniia na Ukraine nakanune revolutsii 1905–1907 gg. [Distribution of land ownership in Ukraine on the eve of the 1905–1907 revolution] // Istoricheskie zapiski. 1957. Vol. 60. S. 176–214. 24. Teplyts'kyj V.P. Reforma 1861 r. i ahrarni vidnosyny na Ukrajinu (60–90-ti roky 19 stolittia) [The reform of 1861 and agrarian relations in Ukraine (60–90s of the 19th century)]. Kyiv: AN URSR, 1959. 308 s. 25. Pojda D.P. Krest'ianskoe dvizhenie na Pravoberezhnoj Ukraine v poreformnyj period (1861–1900) [Peasants movement on the Right-Bank Ukraine in the post-reform period (1866–1900)]. Dnepropetrovsk: izdatelstvo gornogo instituta, 1960. 487 s. 26. Minarik L.P. Proiskhozhdienie i sostav zemel'nykh vladenij krupneishikh pomeshchikov Rossii kontsa 19 – nachala 20 vv. [Origin and composition of landholdings of the largest landowners of Russia in the late nineteenth and early twentieth centuries] // Materialy po istorii sel'skoho khoziazstva i krest'ianstva Rossii. Moskva, 1965. S. 356–395. 27. Minarik L.P. Ob urovne razvitija kapitalisticheskogo zemlevladieniia v krupnom pomeshchichiem khoziazstve Evropejskoj Rossii kontsa 19 – nachala 20 v.[On the level of development of capitalist land tenure in the large landowners' farms of European Russia of the late nineteenth and early twentieth centuries] // Ezhegodnik po agrarnoi istorii Vostochnoj Evropy. 1964. S. 615–626. 28. Minarik L.P. Ekonomicheskaia kharakteristika krupneishikh zemel'nykh sobstvennikov Rossii kontsa 19 – nachala 20 vv.[Economic characteristics of the largest landowners of Russia in the late nineteenth and twentieth centuries]. Moskva: Nauka, 1971. 144 s. 29. Hurzhij I.O. Rozklad feodal'no-kriposnytskoi systemy v sil'skomu hospodarstvi Ukrajinu pershoji polovyny 19 st.[Schedule of the feudal-feudal system in the agriculture of Ukraine in the first half of the nineteenth century]. Kyiv: Derzhpolitvydav URSR, 1954. 450 s. 30. Baraboj A. Najiemnyj trud v pomeshchichiih imeniakh Pravoberezhnoj Ukrainy v pervoi polovine 19 v. [Hired labor in the landed estates of the Right Bank of Ukraine in the first half of the nineteenth century] // Ezhegodnik po agrarnoi istorii Vostochnoj Evropy. 1963. S. 321–330. 31. Zajonchkovskii P.A. Provedenie v zhizn' krest'ianskoi reformy 1861 g. [Implementation of the Peasant Reform of 1861]. Moskva: izdatelstvo sotsialno-ekonomicheskoi literatury, 1958. 468 s. 32. Anfimov A.M. Zemel'naja аренда v Rossii v nachale 20 v. [Land rent in Russia at the beginning of the twentieth century.]. Moskva: AN SSSR, 1961. 207 s. 33. Dubrovskij S.M. Stolypinskaja zemel'naja reforma [Stolypin land reform]. Moskva: AN SSSR, 1963. 599 s. 34. Anfimov A.M. Krupnoe pomeshchichie khoziazstvo Evropejskoj Rossii (konets 19 – nachalo 20 vv.)[Large landed economy of European Russia (the end of the XIX - the beginning of the twentieth century)]. Moskva: Nauka, 1969. 393 s. 35. Anfimov A.M. Nekotorye voprosy organizatsii i ekonomiki krupnogo pomeshchichieho khoziazstva v Rossii (konets 19 – nachalo 20 vv.) [Some issues of the organization and economy of a large landowner's economy in Russia (the end of the nineteenth and early twentieth centuries)]. Moskva: Nauka, 1966. 30 s. 36. Ryndzinskij P.G. Utverzhdenie kapitalizma v Rossii. 1850–1880 gg.[Approval of capitalism in Russia. 1850–1880]. Moskva: Nauka, 1978. 298 s. 37. Leshchenko M.N. Klasova borot'ba v ukrajins'komu seli na pochatku 20 st. [Class struggle in the Ukrainian village at the beginning of the 20th century].Kyiv: Politydav Ukrajinu, 1968. 204 s. 38. Leshchenko M.N. Klasova borot'ba v ukrajins'komu seli v epokhu domonopolisticheskogo kapitalizmu (60–90-ti roky 19 st.) [Class struggle in the Ukrainian village during the era of pre-monopoly capitalism (60-90s of the 19th century)]. Kyiv: Naukova dumka, 1970. 304 s. 39. Leshchenko M.N. Ukrajin'ske selo v revolutsiji 1905–1907 rr.[Ukrainian village in the revolution of 1905–1907]. Kyiv: Naukova dumka, 1977. 360 s. 40. Telychuk P.P. Ekonomichni osnovy ahrarnoi revolutsiji na Ukrajinu [Economic fundamentals of the agrarian revolution in Ukraine.]. Kyiv: KDU, 1973. 190 s. 41. Anfimov A.M. Krest'ianskoe khoziazstvo Evropejskoj Rossii (1881–1904) [Peasants farm of European Russia (1881–1904)]. Moskva: Nauka, 1980. 239 s. 42. Anfimov A.M. Ekonomicheskoe polozhenie i klassovaja bor'ba krest'ian Evropejskoj Rossii, 1881–1904 [Economic

situation and class struggle of peasants of European Russia, 1881–1904]. Moskva: Nauka, 1984. 232 s. 43. Ryndzinskij P.G. K opredeleniju razmerov agrarnogo perenaselenija v Rossii na rubezhe 19-20 vv. [To determine the size of the agrarian overpopulation in Russia at the turn of the nineteenth and twentieth centuries] // Sotsial'no-ekonomicheskoe razvitiie Rossii. Moskva: Nauka, 1986. S.155–172. 44. Koval'chenko D.I., Borodkin L.I. Dva puti burzhuaiznoj agrarnoj evolutsii Evropejskoj Rossii [Two paths of bourgeois agrarian evolution of European Russia] // Agrarnaja evolutsija Rossii i SSHA v 19 – nachale 20 v. Moskva, 1991. S. 18–40. 45. Koval'chenko D.I., Borodkin L.I. Agrarnaja tipologija gubernij Evropejskoj Rossii na rubezhe 19–20 vekov. Opyt mnogomernogo kolichestvennogo analiza [Agrarian typology of the provinces of European Russia at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. The experience of multidimensional quantitative analysis] // Istorija SSSR. 1979. Vol.1. S. 59–95. 46. Hurzhij I.O. Zarozhdenie robitnychoho klasu Ukrainy (kinets 18 – persha polovyna 19 st.) [The birth of the working class of Ukraine (the end of the 18 - the first half of the 19 century)]. Kyiv: Naukova dumka, 1958. 178 s. 47. Hurzhij I.O. Rozvytok tovarnoho vyrobnytstva i torhivli na Ukraini (z kintsia 18 st. do 1861 r.) [Development of commodity production and trade in Ukraine (from the end of the 18 century to 1861)]. Kyiv: AN URSS, 1962. 207 s. 48. Markina V.A. Magnatskoe pomest'ie Pravoberezhnoj Ukrainy vtoroj poloviny 18 v.: Sotsial'no-ekonomicheskoe razvitiie [Magnates Estate of the Right Bank of Ukraine in the second half of the 18 century: (Socio-economic development)]. Kyiv: KGU, 1961. 234 s. 49. Smolij V.A. Vozziednannia Pravoberezhnoji Ukrainy z Rosieju [Reunification of Right-Bank Ukraine with Russia]. Kyiv: Naukova dumka, 1978. 190 s. 50. Stashevskij E.D. Istorija dokapitalisticheskoi renty na Pravoberezhnoj Ukraine v 18 – pervoj polovine 19 v. [The history of pre-capitalist rent on the Right-Bank Ukraine in the eighteenth to first half of the nineteenth century]. Moskva: Nauka, 1968. 484 s. 51. Marakhov G.I. Pol'skoe vosstanie 1863 g. na Pravoberezhnoj Ukraine [Polish uprising of 1863 on the Right Bank Ukraine]. Kyiv: KGU, 1967. 258 s. 52. Zaitsev V.P. Sotsial'no-soslovnyj sostav uchastnikov vosstanija 1863 g.: Opyt statisticheskogo analiza [Conditional and social composition of participants of the uprising of 1863: Experience of statistical analysis]. Moskva: Nauka, 1973. 180 s. 53. Kabuzan V.M., Troitskij S.M. Izmenenia v chislennosti, udel'nom vese i razmeshchenii dvorianstva v Rossii v 1782–1858 gg. [Changes in the number, parity and placement of the nobility in Russia in 1782–1858] // Istorija SSSR. 1971. Vol. 4. S. 153–168. 54. Baraboj A.Z. Obezzemelivanie pomeshchikami krestian Kievskoj i Podol'skoj gubernii nakanune i v period revoliutsionnoj situatsii v Rossii 1859–1861 gg. [Landless landowners of the peasants of the Kiev and Podolie provinces on the eve and during the revolutionary situation in Russia in 1859–1861] // Revoliutsionnaja situatsija v Rossii 1859-1861 gg. Moskva: Nauka, 1960. S. 29–48. 55. Bondar V. Ahrarno-selians'ke pytannia druhoji polovyny XIX – pochatku XX st. vadians'kij istoriohrafiji [Agrarian-peasant question of the second half of the 19th and early 20th centuries in Soviet historiography] // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. 2011. Vol.21. pp. 238–257.

Andrij Kryskov

QUESTIONS OF LAND TENURE AND LAND USE IN THE PROVINCES OF THE RIGHT-BANK UKRAINE DURING THE END OF THE XVIII - BEGINNING OF THE XX CENTURIES IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE SOVIET PERIOD

The article attempts to analyze and reveal the main directions of research of published works of the historians of the Soviet period concerning land tenure and land use issues in the provinces of the Right-Bank Ukraine in the period of the late XVIII - early XX centuries. The author carried out an analysis of the main developed scientific researches related to the mentioned topic.

Key words: research, historiography, Right-bank Ukraine, land tenure, land use, nobility, peasantry.

УДК 167:930:[272/279](477)»18/193»

Владлен Орлов

ВІТЧИЗНЯНІ НАУКОВІ ЦЕНТРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА ЗАХІДНОХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: НАУКОМЕТРИЧНИЙ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті виокремлено основні наукові центри та наукові школи зі студіювання історії релігії та церкви в Україні ХІХ – першої третини ХХ ст. та діяльності західнохристиянських (католицьких, протестантських) церков, які сформувалися в Україні упродовж 1990-х рр. – на початку ХХІ ст. Лакмусовим папірцем зростання методологічних основ вітчизняної історичної науки є дисертації, на основі яких проведено відповідне дослідження.

Ключові слова: дисертація, західнохристиянська церква, історіографія, історія релігії та церкви в Україні, наукова школа, науковий центр.

Упродовж періоду незалежності України відбувається складний і неоднозначний процес вивчення історії релігії та церкви в Україні. У зв'язку з атеїстичною спрямованістю державної політики в СРСР, яка впливала безпосередньо на гуманітарну сферу, зокрема й історію, проблема функціонування релігійних об'єднань, церков, еклесій, деномінацій, сектантських громад в Україні вульгаризувалася і, відповідно, не досліджувалась в належному обсязі. А також була відзначена негативними епітетами, що відображено у використанні дискримінаційного поняттєво-термінологічного апарату щодо релігійних громад (наприклад, «секта», «культ») та гіперболізації негативних висновків щодо діяльності релігійних громад та загалом релігійного дискурсу. Починаючи з 1991 р., поступово відбувається відродження досліджень з історичної ретроспективи релігійних громад в Україні, релігійної політики, державно-церковних відносин у межах різних наукових та навчально-наукових інституцій України. Чітким проявленням зміни в науковій сфері щодо історико-релігійного контексту є поява кандидатських (докторських) дисертацій, захищених, зокрема, з історії релігійних об'єднань в українських землях ХІХ ст. – 1939 р. або із дотичних проблем у вітчизняних та закордонних наукових центрах, що засвідчує актуальність цієї проблеми.

На сьогоднішній день активно відбувається студіювання історії становлення та особливостей функціонування наукових шкіл. У новітньому українському історіописанні є фундаментальні дослідження, у котрих проаналізовані особливості становлення та діяльності наукових шкіл як академічного феномену, авторами котрих є відомі українські історіографи: В. Гоцуляк [1], Я. Калакура [2], І. Колесник [3]. Продовжується активне студіювання наукових шкіл з історії релігії і церкви в Україні та установ, у яких відбувається вивчення релігійної проблематики [4–5].

Метою статті є аналіз кваліфікаційних дисертаційних робіт з історії релігії загалом та західнохристиянських церков в Україні ХІХ – першої третини ХХ ст. зокрема, а також спроба розмежування сутності понять «наукова школа» і «науковий центр» у контексті історії релігії в Україні.

Однак, у сучасних дослідженнях недостатньо відпрацьована межа між науковими центрами і науковими школами. Інколи в академічних дослідженнях використовується ці поняття як синонімічні. Так, на нашу суб'єктивну думку, враховуючи попередні напрацювання, варто розмежувати ці поняття. Як зауважує Д. Зербіно, «наукова школа – це професійна співдружність людей, що сформувалася під егідою особистості – ученого-лідера ... є все для свободи творчості...» [6, с. 10]. У понятті «наукова школа» вирішальним складником є наукова, комунікативна складова, спілкування між учителем (засновником, фундатором школи) та учнями, учнями і колегами учителя, наукова комунікація між самими учнями, що передбачає взаємообмін ідеями, наближеність методологічних орієнтирів тощо. На нашу думку, дефініція наукового центру корелюється зі структурно-організаційним складником. Так, науковий центр – це академічні, навчально-наукові установи та їх структурні підрозділи, в яких здійснюється системна робота з дослідження історії релігійних об'єднань в Україні, реалізується підвищення кваліфікації фахових істориків за рахунок захисту дисертаційних кваліфікаційних робіт (наприклад, істориків релігії), функціонуванням спеціалізованої вченої ради для захисту кандидатських або докторських робіт, наявна можливість для стажування тощо.

Упродовж 1991–2017 рр., за нашими підрахунками, була підготовлена та захищена 271 дисертація у галузі історичних наук з історії релігії та церкви в Україні ХІХ – першої третини ХХ ст. Основними критеріями для творення подібного переліку була: 1) історико-релігійна тематика (та/або) 2) наявність одного дослідницького завдання, котре пов'язано з історією релігії та церкви в Україні (та/або) 3) факт студіювання конфесійного елементу в тексті дисертації. До цього

перерахування не належать дисертації, які охоплюють інші хронологічні періоди, тому відсоток кваліфікаційних дисертаційних робіт, пов'язаних з історією релігії та церкви в Україні є значно більшим за своїм кількісним складом. Будь-які подібні підрахунки мають відносний релятивний характер, однак, вони більш чітко і зважено відображають продуктивну діяльність конкретного колективу, певної установи, маніфестують наявність діючого наукового центру або школи. Наприклад, чисельність дисертацій, присвячених або дотичних до історії західнохристиянських церков (католицизму, протестантизму) в українських землях у складі різних держав у XIX – першій третині XX ст. становить 112, тобто 41,33 % від окресленої загальної їх кількості.

Першою докторською дисертацією у галузі історичних наук після проголошення незалежності України (і загалом першою дисертацією з історії релігійних об'єднань в Україні) була робота О. Крижанівського, виконана і захищена в Київському університеті імені Т. Шевченка. Успішний захист праці відбувся 18 травня 1992 р. Важливим сегментом праці, окрім загального соціально-економічного спрямування, є аналіз діяльності так званих інославних (зокрема, католицьких) громад на теренах Правобережної України першої половини XIX ст. [7]. Наступні докторські дисертації, котрі були захищені в Україні, представлені фундаторами полтавської школи істориків релігії В. Пащенко (роботу виконано в Полтавському державному педагогічному інституті (зараз – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка) і захист відбувся у Київському університеті імені Тараса Шевченка 21 лютого 1994 р.) [8] та О. Нестулею (роботу виконано в Інституті історії України НАН України, захист відбувся у Київському університеті імені Т. Шевченка 21 жовтня 1996 р. Науковим консультантом дослідження був доктор історичних наук, професор, академік НАН України П. Тронько) [9].

Упродовж 1990-х рр. – початку XXI ст. захищено 41 докторську та 230 кандидатських дисертацій з історії релігії і церкви в Україні XIX – першої третини XX ст. (зокрема й західнохристиянських церков). Можемо констатувати наявність двох хронологічних етапів у розвитку досліджень з історії релігії в Україні зауваженого періоду, зокрема: 1) 1991–2000 рр. – відзначений методологічними пошуками та початком досліджень у царині історії релігії в Україні (підготовлено і захищено 7 докторських і 29 кандидатських робіт дотичних до історії релігії в Україні XIX ст. – 1939 р.); 2) з 2001 р. і – до сьогодні – відзначений активізацією наукових досліджень у цій сфері, фундацією і розвитком наукових шкіл та розширенням мережі наукових центрів, у межах котрих вивчається історія релігії в Україні XIX – першої третини XX ст. (захищено 34 докторські та 201 кандидатську дисертації) (див. мал. 1).

Захист вітчизняних робіт з історико-релігійної тематики в українських етнічних землях XIX ст. – 1939 р. у галузі історичних наук відбувається з різних спеціальностей, про що засвідчує кількісний та відсотковий еквівалент. Наприклад, зі спеціальності 07.00.01 «історія України» (або на початку 1990-х рр. шифр спеціальності 07.00.02 «вітчизняна історія»): 176 дисертацій (64,94 %); 07.00.02 (07.00.03) «всесвітня історія»: 32 (11,81 %); 07.00.05 «етнологія» 2 (0,74 %); 07.00.06 «історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» 20 (7,38 %); 09.00.11 «релігієзнавство» 30 (11,07 %); 09.00.12 «українознавство» 2 (0,74 %); 20.02.22 «військова історія» 1 (0,36 %); 26.00.05 «музеєзнавство. Пам'яткознавство» 2 (0,74 %); 27.00.03 «книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» 1 (0,36 %); за двома шифрами: 2 (0,74 %); дисертації без шифру спеціальності (захищені у Польщі): 2 (0,74 %); 07.00.02 ««Отечественная история» (захищена в Російській Федерації): 1 (0,36 %). Чисельний склад та відсоткове співвіднесення засвідчує домінування дисертацій, захищених зі спеціальності 07.00.01 «історія України» з історії релігійних громад XIX – першої третини XX ст.

Мал. 1. Динаміка захисту дисертацій з історії релігії та церкви в Україні XIX – першої третини XX ст.

Відповідно до власних підрахунків можемо констатувати, що чисельність успішних захистів дисертацій у наукових та навчально-наукових установах відбувалося упродовж 1991–2017 рр. лідерами у цій сфері є наукові центри.

1. Запорізький національний університет – загалом 26 робіт (зокрема, захист однієї дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук). Активну наукову комунікацію з цією установою-центром у ролі наукових керівників і консультантів здійснювали: А. Атаманенко, В. Ганкевич, Л. Злобіна, О. Ігнатуша, Ю. Катунін, Ю. Князьков, А. Криськов, О. Кучер, І. Лиман, В. Лобурець та О. Нестуля, Ю. Мицик, В. Пащенко, Ю. Терещенко, С. Тимченко, П. Тригуб, Г. Турченко, Ф. Турченко, П. Чернега, М. Шитюк.

2. Київський національний університет імені Т. Шевченка – 24 (з них 4 докторських роботи). Співпрацювали з цим науковим центром А. Буравченков, В. Велігодський, В. Гусев, Г. Казьмирчук, Я. Калакура, В. Король, В. Короткий, А. Коцур, В. Курило, Б. Лановик, О. Мінгазутдінов, В. Мордвінцев, А. Пижик, Ю. Поліщук, В. Сергійчук, П. Тронько, В. Ульяновський, М. Щербак, В. Яровий.

3. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України – 21/7 (наукові керівники (консультанти): Л. Галуха, М. Кашуба, В. Король, П. Кралюк, О. Крижанівський, Н. Нікітенко, П. Павленко, В. Пащенко, О. Сінькевич, Н. Стоколос, О. Уткін, В. Шевченко, П. Яроцький, А. Яртись) та Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара – 21/4 (наукові керівники (консультанти): О. Бачинська, С. Бобилева, Н. Бочарова, А. Голуб, В. Іваненко, Ю. Катунін, Л. Тутік, С. Світленко, Ю. Святець, В. Сусоров, С. Тимченко, П. Тронько, С. Троян, Д. Урс, С. Філімонов).

4. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна – 19/3 (наукові керівники (консультанти): В. Білоцерківський, А. Бойко, М. Дементьєва, М. Дмитроченко, В. Калініченко, О. Каплін, В. Кравченко, С. Куделко, М. Кузьменко, В. Лантух, О. Нестуля, М. Олійник, Л. Посохова, В. Пащенко, Л. Плиско, В. Силантьєв).

5. Інститут історії України НАН України – 17/4 (наукові керівники (консультанти): І. Баранов, Г. Боряк, В. Даниленко, М. Дмитрієнко, А. Зінченко, О. Коваленко, С. Костилова, О. Реєнт, М. Рибачук, О. Рубльов, В. Сарбей, В. Смолій, В. Степанков, Н. Терентьєва, Н. Шип).

Науковими центрами, в яких зростає потенціал до всебічного аналізу робіт з історії релігії та церкви в Україні (XIX ст. – 1939 р.) є:

1. Донецький національний університет (до 2014 р.) – 15 кандидатських дисертацій. Наукову комунікацію на рівні керівництва (консультування) дисертаційними роботами реалізовували М. Багмет, М. Безпалов, А. Бойко, А. Бредихін, А. Гедьо, П. Добров, Г. Казьмирчук, Л. Леонтєва, Г. Надтока, С. Нестерцова, В. Нікольський, П. Панченко, П. Тригуб, Ф. Турченко, Ю. Шаповал.

2. Львівський національний університет імені І. Франка – 13 (наукові керівники: В. Голубко, Я. Грицак, Л. Зашкільняк, С. Качараба, С. Макарчук, Я. Малик, В. Павлюк, Р. Шиян, Р. Шуст).

3. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України спільно з Інститутом народознавства НАН України (м. Львів) – 12 (наукові керівники (консультанти): О. Аркуша, В. Баран, І. Гаврилів, Я. Грицак, Я. Ісаєвич, О. Карліна, М. Литвин, В. Расевич, Ф. Стеблій, Г. Сургай). Зокрема, в рамках роботи наукового центру відбулися успішні захисти двох дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Здійснювали наукове консультування провідні українські історики, професори В. Баран та М. Литвин.

4. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького – 11 (наукові керівники: М. Бармак, І. Дзира, Г. Капустян, А. Киридон, П. Киридон, В. Курило, В. Масненко, О. Реєнт, П. Тригуб, О. Уткін).

5. Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України (м. Київ) (наукові керівники (консультанти): Г. Боряк, В. Даниленко, Я. Дашкевич, О. Коваленко, В. Наулко, Л. Пилявець, В. Силантьєв, П. Сохань, Л. Тимошенко, В. Ульяновський) та Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича – по 10 успішних захистів кваліфікаційних дисертаційних робіт (наукові керівники (консультанти): М. Алексієвець, Л. Баженов, В. Грабовецький, О. Добржанський, М. Кугутяк, І. Курас, Т. Марусик).

Варто відзначити кількісне зростання наукових центрів, в яких відбувається студіювання історико-релігійної тематики. Розглядаючи усі наукові центри України, варто зазначити тенденцію до їх розміщення та здійснити структурування на полінаукові та мононаукові центри. Полінаукові центри з історії релігії та церкви в Україні XIX – першої третини XX ст. – це декілька наукових центрів розміщених в одному населеному пункті (місті). Наприклад, таким полі науковим центром є Київ. Дослідження історії релігії та церкви в Україні XIX – першої третини XX ст. відбувається в Інституті історії України НАН України, Інституті політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Відділенні релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Інституті української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН

України, Інституті сходознавства імені А. Кримського НАН України, Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства, Центрі пам'яткознавства НАН України і Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури, Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Київському університеті імені Бориса Грінченка, Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Дипломатичній академії України при Міністерстві закордонних справ України.

Упродовж періоду незалежності України відбувалося становлення нових методологічних основ щодо всебічного вивчення історії релігійних громад в українських землях XIX – першої третини XX ст., державно-церковних відносин, конфесійної політики Росії, СРСР щодо релігійних об'єднань в Україні в XIX ст. – 1939 р. у Львові. Подібний процес вплинув на фундацію та функціонування наукових центрів. Активне студіювання історії релігії та церкви України XIX – першої третини XX ст. загалом і релігійної політики російських політичних центрів щодо західнохристиянських об'єднань на українських етнічних землях відбувається в межах Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Інституту народознавства НАН України, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка».

Мононаукові центри – це структурно-інституційні осередки, у яких реалізовується студіювання, підвищення кваліфікації істориків релігії відбувається на базі одного наукового центру одного населеного пункту. Наприклад, успішне вивчення історико-релігійної тематики на ґрунті Запорізького національного університету та його структурних підрозділів (науковий центр) у м. Запоріжжі (мононауковий центр). Так, мононауковими містами-центрами щодо вивчення історичної ретроспективи релігійних об'єднань та релігійної політики в Україні XIX – першої третини XX ст. є Дніпро, Донецьк (до 2014 р.), Запоріжжя, Івано-Франківськ, Кам'янець-Подільський, Луганськ (до 2014 р.), Луцьк, Миколаїв, Одеса, Острог, Переяслав-Хмельницький, Тернопіль, Ужгород, Харків, Черкаси, Чернівці, Чернігів.

Таким чином, упродовж 1990-х рр. – перших десятиліть XXI ст. в українській науці відбувається активне входження в академічний обіг історико-релігійної тематики, зокрема західнохристиянських церков. Вона перестає бути табуованою, що характерно для радянського періоду. Констатовано зростання дисертаційних досліджень, присвячених історії релігії та церкви в Україні XIX – першої третини XX ст. загалом та історичній ретроспективі західнохристиянських церков. В Україні, після проголошення незалежності, активного розвитку набули наукові центри і школи, які сприяли якісному зростанню професійного рівня вітчизняних істориків релігії.

Список використаних джерел

1. Гоцуляк В. В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни: навч. посіб. Черкаси: Видавець Трет'яков О.М., 2016. 732 с.
2. Калакура Я. С. Українська історіографія: курс лекцій. Київ: Гене́за, 2012. 512 с.
3. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.
4. Орлов В. М. Сучасні вітчизняні наукові інституції та школи дослідників історії релігії і церкви в Україні XIX – першого десятиліття XXI ст. // Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. Київ; Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2016. Вип. 9. С. 542–545.
5. Орлов В. М. Формування полтавської школи істориків релігії В. Пащенко // Історія України – очима молоді: До 170-річчя з дня народження Івана Пулюя (1845–1918), фізика, електротехніка, винахідника, громадського діяча: зб. праць (м. Київ, 5 лист. 2015 р.); укладач: С.М. Ховрич; редкол.: С. П. Гожій, О. І. Гуржій, С. М. Ховрич (відп. ред.) та ін. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. С. 94–96.
6. Зербіно Д.Д. Наукова школа: лідер і учні. Львів: Євросвіт, 2001. 208 с.: іл.
7. Крыжановский О. П. Церковь в социально-экономическом развитии Правобережной Украины в XVIII – первой половине XIX в.: автореф. дисс. ... д-ра ист. наук: 07.00.02; 07.00.03. Киев, 1992. 32 с.
8. Пащенко В. О. Політика радянської держави щодо православної церкви. 20–30-ті роки XX століття: автореф. дис. ... д-ра іст. наук.: 07.00.02. Київ, 1993. 80 с.
9. Нестуля О. О. Церковна старовина України (1917–1941 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ, 1996. 33 с.

References

1. Hotsuliak V.V. Istorii, yii metodolohiia i istoriografiiia yak naukovi ta navchalni dystsypliny [History, its methodology and historiography as scientific and educational disciplines]: navch. posib. Cherkasy: Vydavets Tret'iakov O.M., 2016. 732 s.
2. Kalakura Ia.S. Ukrainska istoriografiiia: kurs lektsii [Ukrainian historiography: course of lectures]. Kyiv: Geneza, 2012. 512 s.
3. Kolesnyk I. Ukrainska istoriografiiia: kontseptualna istoriia [Ukrainian historiography: conceptual history]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013. 566 s.
4. Orlov V.M. Suchasni vitchyzniani naukovi instytutsii ta shkoly doslidnykiv istorii relihii i tserkvy v Ukraini XIX – pershoho desiatylyttia XXI st. [Modern domestic scientific institutions and schools of researchers of the history of religion and churches in Ukraine of the 19th – first decade of the XXI century]. Sivershchyna v istorii Ukrainy: zb. nauk. prats. Kyiv; Hlukhiv: Tsentr pam'iatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 2016. Vyp. 9. S. 542–545.
5. Orlov V.M. Formuvannia poltavskoi

shkoly istorykiv religii V. Pashchenka [Formation of Poltava School of Historians of Religion V. Pashchenko]. Istoriiia Ukrainy – ochyma molodi: Do 170-richchia z dnia narodzhennia Ivana Puliuia (1845–1918), fizyka, elektrotehnika, vynakhidnyka, hromadskoho diiacha: zb. prats (m. Kyiv, 5 lyst. 2015 r.); ukladach: S.M. Khovrych; redkol.: S.P. Hozhii, O.I. Hurzhii, S.M. Khovrych (vidp. red.) ta in. Kyiv: NTUU «KPI», 2015. S. 94–96. 6. Zerbino D.D. Naukova shkola: lider i uchni [Scientific school: leader and students]. Lviv: Yevrosvit, 2001. 208 s.: il. 7. Krizhanovskiy O.P. Tserkov v sotsyalno-ekonomycheskom razvytyi Pravoberezhnoi Ukraini v XVIII – pervoi polovyni XIX v. [Church in the socio-economic development of the Right-bank Ukraine in the XVIII - first half of the XIXth century]: avtoref. dys. ... d-ra yst. nauk: 07.00.02; 07.00.03. Kyev, 1992. 32 s. 8. Pashchenko V.O. Polityka radianskoj derzhavy shchodo pravoslavnoi tserkvy. 20–30-ti roky XX stolittia [The policy of the Soviet state concerning the Orthodox Church. 20-30th years of the XXth century]: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk.: 07.00.02. Kyiv, 1993. 80 s. 9. Nestulia O.O. Tserkovna starovyna Ukrainy (1917–1941 rr.) [Church historical of Ukraine (1917–1941)]: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01. Kyiv, 1996. 33 s.

Vladlen Orlov

DOMESTIC RESEARCH CENTERS OF THE HISTORY OF RELIGIOUS ASSOCIATIONS AND WESTERN CHRISTIAN CHURCHES IN UKRAINE OF THE 19 – THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY: SCIENTOMETRIC AND HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS

The article notes the main scientific centers and scientific schools studying the history of religion and church in Ukraine of the 19 – the first third of the 20th century and the activities of Western Christian (Catholic, Protestant) Churches that were formed in Ukraine throughout the 1990s. – at the beginning of the 21 century. A litmus paper of growth of the methodological foundations of the national historical science is the dissertations on the basis of which the corresponding research was carried out.

Key words: dissertation, Western Christian Church, historiography, history of religion and church in Ukraine, scientific school, scientific center.

УДК [364–322:070] – 058.12 (477.74) «18/19»

Наталія Волканова

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДВОРЯН БЕССАРАБІЇ НА СТОРІНКАХ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті досліджено проблему відображення в періодичній пресі добродійної діяльності представників нобілітету Бессарабії під час військових конфліктів Російської імперії середини ХІХ – початку ХХ ст. Проаналізовано повідомлення з цієї тематики, які друкувалися під час війн на сторінках місцевих газет: «Бессарабские областные ведомости», «Бессарабские губернские ведомости», «Кишиневские Епархиальные Ведомости», «Бессарабец», «Бессарабская Жизнь». Охарактеризовано мету, напрямки, зміст, форми та розміри пожертвувань з боку бессарабських аристократів на потреби військового часу.

Ключові слова: дворянство, Бессарабія, Східна війна, російсько-турецька війна 1877–1878 рр., російсько-японська війна.

На середину ХІХ – початок ХХ ст. припав час трьох масштабних збройних конфліктів в Російській імперії – Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр., російсько-турецька війна 1877–1878 рр., російсько-японська війна 1904–1905 рр. Під час розгортання кожної військової компанії на перший план виступала важлива соціальна проблема – надання допомоги воїнам та їх родинам. Держава, у свою чергу, не змогла впоратися з такою кількістю людей, які потребували підтримки. Тому незмінним помічником в цій справі виступало населення країни. За розмірами добродійності перше місце займали представники заможних дворянських родів. Безпосередню участь в цій справі взяли бессарабські аристократи.

Для того, щоб детальніше проаналізувати специфіку розвитку благодійної діяльності бессарабських дворян, необхідно, окрім архівних джерел, залучити додаткові. Одними з таких виступають періодичні видання, які допоможуть більш ширше розкрити регіональні особливості благодійної допомоги аристократів Бессарабії. Саме періодична преса є важливою галуззю інформаційної та культурно-просвітницької діяльності держави, яка тісно пов'язана з усіма сферами суспільного життя, покликана зберігати і примножувати культуру та формувати національну і громадянську самосвідомість.

Останнім часом історики починають приділяти все більше уваги дослідженню регіональної історії благодійної діяльності окремих верств населення. Так, історію благодійності в Наддніпрянській Україні під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. на сторінках газети

«Киевлянин» досліджує у своїй статті В. Піскіжова [1]. Окремо добродійну діяльність бессарабського духівництва за матеріалами «Кишиневские епархиальные ведомости» розглядає В. Солодь [2]. Частково на проблемі благодійної допомоги дворянської верстви Бессарабії зупинилася у своїх дослідженнях Л. Циганенко [3]. Разом з тим поза увагою науковців залишилися деякі аспекти даної проблеми.

Метою статті виступає аналіз висвітлення на сторінках періодичних видань добродійної діяльності бессарабських дворян під час військових конфліктів Російської імперії середини XIX – початку XX ст.

Благодійна діяльність місцевої аристократії на підтримку армії під час Східної війни, російсько-турецької війни 1877–1878 рр. та російсько-японської активно висвітлювалася періодичними виданнями Бессарабії. Матеріали, присвячені цій тематиці, час від часу з'являлися на шпальтах усіх місцевих епархіальних, обласних (пізніше – губернських) відомостей та інших газет.

Першим періодичним виданням Бессарабії була газета «Бессарабские областные ведомости», яка почала друкуватися 17 липня 1854 р. російською мовою один раз на тиждень [4]. Майже у кожному випуску містилися матеріали, присвячені темі благодійності місцевих дворян у часи Східної війни.

Форми збору пожертвувань були різноманітними, одним із них виступала організація благодійних концертів, спектаклів та інших заходів. На сторінках газети публікувалися оголошення про їх проведення, у яких вказувалася дата, місце, ціна квитка і де його можна було придбати (в основному зазначалася особиста адреса дворянки, яка відповідала за підготовку заходу). В наступних випусках обов'язково друкувався звіт про проведення того чи іншого заходу: повідомлялася сума зібраних грошей, називалися благодійники (ними зазвичай виступали представники дворянських родів), окремо надавалася інформація про те, куди передавалися зібрані гроші. Так, випуск газети № 19, повідомляє нам, що 24 листопада 1855 р. у м. Кишиневі дворянки Різо (попечительки дівочого пансіону) організували концерт на користь поранених воїнів. У проведенні заходу брали участь доньки бессарабських аристократів – вихованки пансіону. Вартість квитка була добровільною і доходила до 50 крб. На сцені виступали юні представниці нобілітету бессарабських родин Я. Карастаті, О. Руссо, М. Оссовська, Т. Андріяш, які співали та грали на роялі. На концерті виручено 407 крб., які передано на потреби армії [5].

Публікації у газеті свідчать, що суми коштів, пожертвовані представниками дворянського стану, були дуже значними. Так, графиня Е. Орлова-Денисова збрала від дворян м. Кишинева на користь поранених воїнів в Криму 1800 крб. Найбільше внесли пожертвувань представники заможних аристократичних родів – М. Манук-бей та Г. Крупенська (по 50 крб. кожен) [6].

Окремим видом фінансової допомоги були внески на користь морських воїнів та їх родин, наприклад, на початку 1855 р. найбільше надали грошей представники нобілітету Сороксько-Яського повіту – 1 040 крб. [7].

Не поодинокими були й випадки негрошової допомоги. Так, у серпні 1854 р. губернський секретар Н. Заржицький організував у м. Ізмаїл сушку сухарів на потреби армії. Усього, під його керівництвом доставлено на склад 22 тис. пудів сухарів [8]. Окрім провіанту дворяни часто жертвували перев'язувальні матеріали для надання медичної допомоги пораненим воїнам. Так, Н. Телемешт передала 105 аршин бинту [9].

На особливу увагу заслуговує благодійна діяльність дворянок, пов'язана із утриманням дітей загиблих воїнів в дівочих пансіонах м. Кишинева. Так, наприкінці війни аристократки М. Різо, Г. Козлова, Н. Форі прийняли двох дітей вбитих офіцерів на навчання та виховання за власний кошт [10].

Невід'ємною частиною кожного випуску «Бессарабских областных ведомостей» були повідомлення в офіційній частині про подяку імператора благодійникам, які зробили найбільший внесок на користь армії. Подяки виконували мотиваційну функцію та мали на меті залучити нових благодійників. Найчастіше таку вдячність поряд з представниками інших верств населення отримували бессарабські аристократи. Наприклад, дворянин М. Керемеджогло отримав подяку за частування обідом військ, що проходили через Бессарабську область у 1855 р. [11].

У 1873 р. Бессарабську область перейменовано в губернію. Адміністративні зміни торкнулися і назви газети як офіційного видання «Бессарабские губернские ведомости», яке виходило три рази на тиждень. На період виходу цієї газети припав російсько-турецький конфлікт 1877–1878 рр.

Саме «Бессарабские губернские ведомости» виступають цінним джерелом при дослідженні питання благодійної діяльності бессарабських дворян у цей період, адже надають вичерпну та повну інформацію.

Найчастіше на сторінках газети розміщували витяги з протоколів засідання Товариства піклування про хворих і поранених воїнів та Дамських комітетів, у роботі яких безпосередньо приймали участь бессарабські аристократи. Так, серед членів Товариства піклування про хворих і

поранених воїнів знаходимо інформацію про дворянина М. Шебеко, який у цей час виконував обов'язки бессарабського губернатора. У липні 1877 р. М. Шебеко на одному із засідань запропонував відкрити у м. Кишиневі у приміщенні дитячого будинку швейну майстерню для виготовлення необхідних речей на фронт [12]. Таку майстерню відкрито пізніше на благодійних засадах та за сприяння дворянок Бессарабії.

Редакція газети продовжувала практику відображення доброчинності бессарабського нобілітету та друкувала матеріали за формами, які стали звичними у час східної війни: організація благодійних заходів, фінансові внески та матеріальна допомога. Проте розміри грошових внесків стали більшими. Так, влітку 1877 р. бессарабська дворянка Ю. Джуминська передала на створення Кишинівського інвалідного будинку – 1 тис. крб. [13].

Кращою стала організація доставки пожертвувань військовослужбовцям: зібрані пожертви передавалися дворянкам, які пакували їх та особисто займалися доставкою на фронт. Так, взимку 1878 р. усі пожертвовані бессарабським нобілітетом теплі речі були спаковані у три тюки дворянкою Г. Нарішкіною та відправлені через представника Червоного Хреста до діючої армії [14].

Окрім цього, додалися нові напрями благодійності, а саме: відкриття та організація діяльності лазаретів. Наприклад, 21 квітня 1878 р. представниці Дамського комітету відкрили у м. Кишиневі притулок для демобілізованих за станом здоров'я воїнів на 50 осіб [15].

Питанням благодійності також приділяв увагу перший журнал Бессарабії – «Кишиневские Епархиальные Ведомости» (офіційний друкований орган бессарабського духовництва), який почав виходити 1 липня 1867 р. два рази на місяць. Журнал складався з двох частин – офіційної (церковні документи) та неофіційної (матеріали з питань історії, археології, етнографії) [16]. На сторінках журналу висвітлювалися питання, які так чи інакше торкалися військових конфліктів: маніфести про оголошення імператором війни і миру, діяльність сестер милосердя Червоного Хреста та ін.

Під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. у рубриці «Местные известия» розміщено повідомлення, яке висвітлювало діяльність бессарабських дворян з питань влаштування та роботи швейних майстерень для виготовлення натільної білизни та одягу пораненим і хворим воїнам. Усього на початку липня 1877 р. за участю дворянок Бессарабії в м. Кишиневі відкрито три таких майстерні: в приміщенні кишинівського епархіального училища, притулку Бальша та будівлі Кишинівської духовної семінарії. Окремо перераховано імена засновниць майстерень, серед яких названо бессарабських дворянок: С. Драгомирова, Г. Нарішкіна, А. Абаза, М. Катаказі, А. Косич, В. Жданова, Н. Доброва, А. Кліца, М. Шебеко. Вони впродовж усього військового конфлікту керували роботою в майстернях [17].

У часи російсько-японської війни щодня видавалася газета «Бессарабец». Сторінки видання рясніли повідомленнями про різноманітні форми благодійної допомоги бессарабських аристократів. У цей час грошові внески були найбільш розповсюдженою формою пожертв. Так, дворянин Г. Строеко пожертвував 1200 крб. воїнам. Окрім прямих грошових пожертвувань дворяни надавали відсотки у банку. Так, вдова титулярного радника А. Маймескулова перерахувала 1400 крб. від 5 тис. крб. на утримання сиріт, а з 9 тис. крб. просила перераховувати відсотки на влаштування ліжок для поранених воїнів у губерньській земській управі [18].

Матеріальна допомога виражалася у доставці на фронт бессарабського вина та тютюну. Так, «Бессарабец» повідомляє нам, що наприкінці червня 1904 р. бессарабські дворяни закупили і направили на фронт 4500 пляшки вина та 250 пудів тютюну [19]. Окрім цього, бессарабські аристократи турбувалися про духовний стан солдат: А. Лашков передав військовослужбовцям на фронт 10 великих і 118 малих книг для читання [20].

Також у період з 1904 по 1919 р. у Бессарабії друкувалася щоденна газета великого формату «Бессарабская Жизнь» [4]. На сторінках часопису розміщено рубрику «Благотворительность», у якій повідомлялося про доброчинців і розміри їх пожертвувань.

У часи російсько-японської війни бессарабські дворяни активно надавали допомогу, спрямовану на посилення дворянських загонів Червоного Хреста на Далекому Сході. Публікації «Бессарабской жизни» свідчать, що пожертвування від представників дворянського стану були дуже значними. Так, упродовж 6 листопада – 8 грудня 1904 р. найбільшими доброчинцями виступали: В. Мелега, який передав – 12 теплих сорочок; М. Крупенська – 12 рушників; В. Перетяткович – 8 пудів тютюну, 25 коробок сірників, 25 кисетів для тютюну; Н. Крупенська пожертвувала 100 крб., на які куплено 38 ковдр. Окремим видом матеріальних пожертв був тютюн. Силами нобілітету у 1904 р. зібрано 9 пудів тютюну (найбільше пожертвував Г. Харгель – 2 пуди) [21].

Таким чином, висвітлення благодійної діяльності бессарабських дворян на сторінках періодичних видань в цілому мало важливе інформаційне, пропагандистське і агітаційне значення.

Основними формами допомоги стали грошові та речові пожертвування, здебільшого спрямовані на вирішення санітарних потреб армії (облаштування шпиталів, лазаретів, потягів медичного призначення та ін.), медичне забезпечення, утримання хворих і поранених вояків до їх повного одужання, підтримка сімей загиблих воїнів. Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо в поглибленому дослідженні благодійної діяльності бессарабської аристократії під час військових конфліктів Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Піскіжова В. В. Висвітлення питань благодійності громадськості Наддніпрянської України під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. на сторінках газети «Киевлянин» // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. К., 2014. Вип. 23. С. 278–295.
2. Солодь В. А. Благотворительная деятельность духовенства Кишиневской епархии в 1915–1916 гг. (по материалам «Кишиневских епархиальных ведомостей») // История Карпато-Днестровских земель с древнейших времен. Кишинев, 2016. № 2 (44). С. 111–135.
3. Циганенко Л. Ф. Добродійна діяльність дворян Бессарабії у сфері освіти (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.) // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. 2011. Вип. ХІХ. С. 311–319.
4. Пресса в Бессарабии // Dacoromania. URL: http://dacoromania.net/wiki/пресса_в_Бессарабии (дата звернення: 01.09.2017).
5. Концерт, данный воспитанницами кишиневского образцового пансиона девиц Ризо, в пользу раненых воинов в Крыму // Бессарабские областные ведомости. 1855. № 19. 14 мая.
6. Изъявление благодарности // Бессарабские областные ведомости. 1855. № 5. 29 января.
7. Изъявление благодарности // Бессарабские областные ведомости. 1855. № 9. 16 апреля.
8. Изъявление благодарности // Бессарабские областные ведомости. 1854. № 8. 4 сентября.
9. Изъявление благодарности // Бессарабские областные ведомости. 1854. № 15. 16 октября.
10. Изъявление благодарности // Бессарабские областные ведомости. 1855. № 18. 7 мая.
11. Изъявление благодарности // Бессарабские областные ведомости. 1854. № 14. 16 октября.
12. Бессарабские губернские ведомости. 1877. № 50. 29 июня.
13. Бессарабские губернские ведомости. 1877. № 52. 6 июля.
14. Бессарабские губернские ведомости. 1878. № 2. 11 января.
15. Бессарабские губернские ведомости. 1878. № 19. 11 марта.
16. Румянцев Е. Старообрядческая тематика на страницах «Кишиневских епархиальных ведомостей» // Все о Бессарабии. URL: http://www.bessarabia.ru/old_s5.htm. (дата звернення: 01.09.2017).
17. Местные известия // Кишиневские Епархиальные Ведомости. 1877. № 13. 1–15 июля.
18. Местная хроника // Бессарабец. 1904. № 179. 9 июля.
19. Местная хроника // Бессарабец. 1904. № 178. 8 июля.
20. Б.О.Б. // Бессарабец. 1904. № 190. 20 июля.
21. Благотворительность // Бессарабская жизнь. 1904. № 29. 2 декабря.

References

1. Piskizhova V. V. Visvitlennya pitan blagodiynosti gromadskosti Naddnipyrianskoyi Ukrayini pid chas rosiysko-turetskoyi viyni 1877–1878 rr. na storinkah gazeti «Kievlyanin» [Coverage of the public charity issues of the Dnieper Ukraine during the Russian-Turkish War of 1877–1878 on the pages of the newspaper «Kievan»]. International relations of Ukraine: scientific searches and finds, 2014, vol. 23, pp. 278–295.
2. Solod V. A. Blagotvoritel'naya deyatel'nost duhovenstva Kishinevskoy eparhii v 1915–1916 gg. (po materialam «Kishinevskih eparhialnykh vedomostey») [Charity activity of the clergy of the diocese of Chisinau in 1915–1916. (according to the materials of the Kishinev diocesan newswires)]. History of the Carpathian-Dniester lands from the earliest times, 2016, No. 2 (44), pp. 111–135.
3. Tsiganenko L. F. Dobrochinna diyalnist dvoryan Bessarabiyi u sferi osviti (ostannya tretina XIX – pochatok XX st.) [Charitable activity of the Bessarabian nobles in the field of education (the last third of the nineteenth – the beginning of the twentieth century)]. Problems of the history of Ukraine from the XIX – early XX centuries, 2011, vol. XIX, pp. 311–319.
4. Pressa v Bessarabii [Press in Bessarabia]. Dacoromania, electronic resource, access mode: http://dacoromania.net/wiki/press_bessarabia.
5. Kontsert, dannyiy vospitannitsami kishinevskogo obraztsovogo pansiona devits Rizo, v polzu ranenyih voinov v Kryimu [Concert given by the girls of the Kishinev exemplary guest house Rizo in favor of the wounded warriors in the Crimea]. Bessarabian regional reports, 1855, No. 19, May 14.
6. Iz'yavlenie blagodarnosti [Acknowledgments]. Bessarabian Regional Statements, 1855, No. 5, 29 January.
7. Iz'yavlenie blagodarnosti [Acknowledgments]. Bessarabian Regional Statements, 1855, No. 9, April 16.
8. Iz'yavlenie blagodarnosti [Acknowledgments]. Bessarabian Regional Statements, 1854, No. 8, September 4.
9. Iz'yavlenie blagodarnosti [Acknowledgments]. Bessarabian Regional Statements, 1854, No. 15, October 16.
10. Iz'yavlenie blagodarnosti [Acknowledgments]. Bessarabian Regional Gazette, 1855, No. 18, May 7.
11. Iz'yavlenie blagodarnosti [Acknowledgments]. Bessarabian Regional Statements, 1854, No. 14, October 16.
12. Bessarabskie gubernskie vedomosti [Bessarabian provincial newsletters]. 1877, No. 50, June 29.
13. Bessarabskie gubernskie vedomosti [Bessarabian provincial newsletters]. 1877, No. 52, July 6.
14. Bessarabskie gubernskie vedomosti [Bessarabian provincial newsletters]. 1878, No. 2, January 11.
15. Bessarabskie gubernskie vedomosti [Bessarabian provincial newsletters]. 1878, No. 19, March 11.
16. Rumyantsev E. Staroobryadcheskaya tematika na stranitsah «Kishinevskih eparhialnykh vedomostey» [Old Believers on the pages of «Chisinau Diocesan News»]. All about Bessarabia, electronic resource, access mode: http://www.bessarabia.ru/old_s5.htm.
17. Mestnyie izvestiya [Local news]. Chisinau Diocesan News, 1877, No. 13, July 1–15.
18. Mestnaya hronika [Local chronicle]. Bessarabets, 1904, No. 179, July 9.
19. Mestnaya hronika [Local chronicle]. Bessarabets, 1904, No. 178, July 8.
20. B.O.B. [B.O.B.]. Bessarabets, 1904, No. 190, July 20.
21. Blagotvoritel'nost [Charity]. Bessarabian life, 1904, No. 29, December 2.

Natalia Volkanova

CHARITABLE ACTIVITY OF THE BESSARABIAN NOBLES (MIDDLE OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES)

The article deals with the problem of reflection of the charitable work of the representatives of the Bessarabian nobility during the military conflicts of the Russian empire of the mid-nineteenth and early twentieth centuries in the periodic press. Messages on this topic, which were printed during the war on the pages of local newspapers such as «Bessarabian Regional Gazette», «Bessarabian Provincial Gazette», «Kishinev Diocesan Journal», «Bessarabets», «Bessarabian Life» were analyzed.

The illumination of the charitable work of the Bessarabian nobility on the pages of periodicals as a whole was of a very important informational and propaganda significance. The main forms of assistance were money and material donations, mainly aimed at solving the sanitary needs of the army (the arrangement of hospitals, medical trains, etc.), medical care, the maintenance of sick and wounded soldiers until their full recovery, support for the families of dead soldiers.

The prospect of further scientific research is seen in the in-depth study of the charitable activities of the Bessarabian aristocracy during the military conflicts of the Russian Empire from the nineteenth and early twentieth centuries.

Key words: nobility, Bessarabia, Eastern war, Russian-Turkish war of 1877–1878, Russian-Japanese war.

УДК 379.85

Володимир Ганський

БІЛОРУСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ТА ЕКСКУРСІЙНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПІВНІЧНО-СХІДНИХ ВОЄВОДСТВАХ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ

Стаття висвітлює ступінь дослідженості історії туристичної та екскурсійно-краєзнавчої діяльності у північно-східних воєводствах II Речі Посполитої 1920–1930-х рр., які в радянській історіографії отримали назву «Західна Білорусь». Розглядаються роботи білоруських авторів попередніх періодів та сучасності, визначаються основні напрямки їх досліджень.

Ключові слова: туризм, історія туризму, історіографія, Польща, Західна Білорусь.

Вивчення туризму та історії його розвитку останнім часом стає все більш актуальним, у світовій гуманітарній науці йде процес становлення туризмології як нового перспективного напрямку комплексних і міждисциплінарних досліджень, важливе місце серед яких займає історія туризму. У цьому відношенні особливий інтерес викликає період між двома світовими війнами, бо саме до цього часу відноситься зародження і становлення туризму в сучасному його розумінні, що відбувалося в умовах перебування західноукраїнських та західнобілоруських земель у складі Польської держави. Проте вивчення історії цього багатогранного соціального феномена ХХ ст. на території держав Східної Європи до цього часу рясніє нерозкритими темами і напрямками.

Існуючі публікації описують, зазвичай, загальні тенденції суспільно-політичного та соціально-культурного розвитку Західної Білорусі у складі Польщі, багато уваги приділяється проблемам розвитку сільського господарства, промисловості та торгівлі, дрібнотоварного виробництва. Традиційним є детальне вивчення діяльності політичних партій та громадських організацій, які діяли на цих землях в період між двома світовими війнами. Однак спеціальних досліджень, які б були присвячені саме туристсько-екскурсійної активності місцевого населення, процесу становлення туризму в регіоні до недавнього часу не існувало. Питанні туризму лише частково висвітлювалися в роботах, присвячених іншим сферами життя західнобілоруського суспільства. У зв'язку з цим, вкрай актуальним є сьогодні проведення історіографічного аналізу проблеми розвитку туристичної та екскурсійно-краєзнавчої діяльності у північно-східних (білоруських) воєводствах міжвоєнної Польщі.

Мета статті: загальна характеристика наукових публікацій з історії туристичної та екскурсійно-краєзнавчої діяльності у північно-східних (білоруських) воєводствах Польщі у 1920–1930-х рр.

Розвиток туризму в Західній Білорусі в 1921–1939 рр. як окреме явище соціально-економічних і суспільно-політичних процесів в білоруській історіографії комплексно до цього часу не розглядалося. Однак окремі аспекти розвитку туристичної інфраструктури та інституційного середовища туризму у міжвоєнний період вже ставали об'єктами вивчення білоруських дослідників.

Початок вивчення окремих елементів туристичної та екскурсійно-краєзнавчої діяльності в західнобілоруських воєводствах і державної політики, що визначала їх, було покладено представниками радянської історичної школи ще в кінці 1920-х рр. Роботи цього періоду окреслили головні напрямки дослідження проблеми і розставили наукові та політичні акценти у відповідності з підходом, який був прийнятий при висвітленні історичних явищ в той період. Однією з перших робіт, де вперше порушувалось, хоча б і побічно, західнобілоруський туризм, є монографія співробітника Комісії по вивченню Західної Білорусі М. Касперовича [1]. У роботі вчений відзначив деякі аспекти становлення туристсько-краєзнавчого руху в Західній Білорусі в 1920–1930-х рр. як частини загального польського і охарактеризував етапи його розвитку як послідовний і безперервний процес.

Більш результативним періодом у розвитку історіографії Західної Білорусі є період середини 1950-х – кінця 1980-х рр., особливістю якого було те, що дослідники прагнули до більш глибокого наукового вивчення минулого, однак усе ж таки були не вільні від ідеологічних рамок. В цей час білоруськими істориками В. Полуяном [2–3], А. Мацько [4], П. Зелінським [5], В. Ладисевим [6–7] та ін. на основі введених у науковий обіг архівних джерел були підготовлені монографії та захищені дисертації за різними аспектами національно-визвольного руху в Західній Білорусі. Вони окреслили основні напрямки дослідження західнобілоруської проблематики і розробили концептуальні підходи, в рамках яких працювали історики наступного періоду (1970–1980-х рр.). Увагу білоруських вчених цього періоду було акцентовано на вивченні історії Комуністичної партії Західної Білорусії та її туристсько-екскурсійних ініціатив в масах, між тим діяльність інших, у тому числі і туристсько-краєзнавчих організацій, що перебували під впливом національно-демократичних партій, майже не розглядалася.

З середини 1980-х рр. в історіографії Західної Білорусі відбулися кардинальні зрушення, викликані відхиленням від монопольної класової методології та введенням у науковий обіг нових, раніше недоступних архівних матеріалів. Але і в цей період білоруською радянською історіографією туризм не виділявся як окремий феномен соціально-економічного, суспільно-політичного і національно-культурного життя. Більше уваги приділялося вивченню історії туризму і краєзнавства на території БРСР. Вивчення історії туризму та розвитку туристичної інфраструктури на території Західної Білорусі було актуалізовано тільки з кінця 1980-х рр.

Сучасний період історичних досліджень (з початку 1990-х рр.) характеризується новими підходами до розгляду маловивчених питань історії західнобілоруського національно-визвольного руху, а також господарської та соціально-культурної діяльності населення північно-східних воєводств II Речі Посполитої. Комплексний підхід до розгляду питань функціонування музеїв та їх ролі в системі туристичного обслуговування присутній у монографії О. Лобачевської [8]. Не менш багатограним і системним підходом до історії музейної справи та екскурсійної роботи характеризуються роботи О. Гужаловського [9–10]. Аналізуючи процес зародження і формування музеєзнавства на території Білорусі як окремого феномену, дослідник виділяє західнобілоруські музеї, процес становлення яких відбувався у особливих інституційних умовах. Важливу роль в організації музеїв та організації туристсько-екскурсійної роботи в Західній Білорусі дослідник відводить Польському краєзнавчому товариству, яке самостійно сформувало мережу регіональних музеїв і включило їх у загальнодержавні і регіональні туристичні та екскурсійні маршрути.

Ідейно-політична складова туристсько-екскурсійного руху присутня в роботах О. Смоленчука [11–12], який досліджував польський національний рух на території Західної Білорусі в міжвоєнний період. Дослідник приходиться до висновку, що основні положення концепції «крайовості» на початку 1920-х рр. використовувалися як західнобілоруськими науково-дослідними організаціями, так і польськими органами державної влади.

Велике значення для дослідження проблем туристичної політики в регіоні мають роботи П. Бригадіна [13], В. Міхнюка [14–15] та М. Сташкевича [16–17], в яких розглядаються суспільно-політичні та соціально-економічні умови розвитку цих земель та суспільних процесів першої третини ХХ ст., а також ті чинники, які вплинули на формування умов для інституціоналізації сфери туризму в Західній Білорусі.

Новий підйом інтересу до західнобілоруської тематики серед білоруських дослідників почався з настанням ХХІ ст. Починають розроблятися, нові, раніше не висвітлені в історіографії аспекти життя різних груп населення Західної Білорусі.

Першою в білоруській історіографії роботою, яка цілком присвячена питанням розвитку туризму 1920–1930-х рр., стала стаття оглядового характеру О. Білого «Розвиток туризму в північно-східних воєводствах міжвоєнної Польщі: початок складання мозаїки» [18], що була опублікована в 2014 р. в журналі «АКСНЕ Початок». У ній автор дав коротку характеристику умов розвитку туризму в регіоні, позначив окремі напрями, в яких розвивався західнобілоруський туризм, а також навів відомості про окремі туристичні видання того часу. Однак, більшу частину

публікації склали додатки – переклади кількох статей з міжвоєнної західнобілоруської преси, в яких сучасники тих подій описували свої враження від подорожей по туристичних місцях і маршрутах Західної Білорусі. На жаль, подальшої публікації аналогічних за своєю тематикою та змістом матеріалів не було.

Особливістю розвитку туристсько-екскурсійної діяльності в міжвоєнний період було її тісне переплетення з краєзнавством та діяльністю краєзнавчих організацій і товариств. У цьому контексті слід зазначити дослідників, наукові роботи яких відображають розвиток краєзнавства в Західній Білорусі в досліджуваний період. Серед них центральне місце займають дослідження І. Тітовича, присвячені краєзнавчому руху в Західній Білорусі в 1921–1939 рр. [19–23]. Їм на основі широкого кола джерел і сучасних методологічних підходів вперше було проведено комплексне дослідження міжвоєнного краєзнавства на території Західної Білорусі з освітленням і аналізом умов, характеру і тенденцій. Дослідження І. Тітовича доводять, що одним з напрямків ідеологічного впливу польських правлячих кіл на білоруську меншість була саме туристична та екскурсійно-краєзнавча діяльність. Цей методологічний підхід дозволив автору зробити оригінальні висновки, необхідні для розуміння сутності західнобілоруського національно-визвольного руху та місця туристичної та екскурсійно-краєзнавчої діяльності в ньому.

Якщо говорити про вивчення історії соціально-економічного розвитку регіону в 1920–1930-і рр., який був одним із центральних факторів низької туристичної активності місцевого населення та переваги в'їзного туризму в регіон над виїзним, то білоруські історики поступово намагаються відходити від монополії класової методології, користуючись новими підходами в оцінці економічної історії та вводячи в науковий обіг нові, раніше недоступні архівні джерела та матеріали. Історію соціально-економічного розвитку західнобілоруських міст та містечок у міжвоєнний час досліджують В. Зданович [24], С. Токть [25], Ю. Іванов [26], І. Вавренюк [27–28] та ін. Автор широко відомого навчального посібника з економічної історії Білорусі, класик білоруської економічної історії В. Голубович [29] проаналізував соціально-економічне становище Західної Білорусі у складі Польщі. Проте його висновки не відрізняються від підходу, панівного в білоруській радянській історіографії.

Ґрунтовним дослідженням, яке характеризує господарське життя західнобілоруських воєводств у 1921–1939 рр., стала колективна робота В. Бусько, Б. Войтешенко, С. Якимченко [30]. Ці автори звернули увагу на розвиток кооперативної форми господарювання на території регіону. Комплексне дослідження білоруських кооперативів у Західній Білорусі в 1921–1939 рр. провів О. Радюк [31]. На основі використання широкого кола джерел їм вперше проведено системне дослідження історії діяльності білоруських кооперативів у Західній Білорусі, визначено їх місце в суспільно-політичному житті, здійснено підрахунки кількості кооперативів, проаналізовано вплив особливостей становища Західної Білорусі у складі Польщі на формування основних напрямків діяльності білоруського кооперативного руху; визначено роль білоруських політичних партій і організацій в розвитку білоруської кооперації, які також брали участь в туристсько-екскурсійній діяльності.

Вивчення механізму, динаміки та спрямованості еміграції населення з території Західної Білорусі в 1921–1939 рр. відображено в роботах О. Мерчук [32]. Розкриттю сутності, тенденцій і специфіки соціально-економічного та культурного розвитку містечок Західної Білорусі у 1921–1939 рр. присвячені публікації та дисертаційне дослідження А. Войтешик [33–34].

Значну роботу з дослідження та популяризації історії Західної Білорусі здійснив І. Мельников [35]. У першому розділі книги «Західнобілоруська Атлантида 1921–1941 рр. Між Варшавою та Москвою» автор аналізує і порівнює історію білоруських територій у складі як Польщі, так і СРСР. У ній представлені серед іншого життя інтелігенції, діяльність польської залізниці у східних воєводствах, розвиток контрабанди через польсько-радянський кордон, аналіз міжвоєнної преси Західної Білорусі та ін. Книга також містить великий фотоматеріал.

Сьогодні велику увагу білоруські історики приділяють вивченню історії діяльності польських політичних партій та організацій в Західній Білорусі – А. Гецевич [36], економічної політики польського уряду в регіоні – П. Зелінський [5], Н. Семенчик [37], Н. Нестерович [38–39], положенню дрібнотоварного виробництва та ремісництва – А. Касперович [40], О. Лобачевська [8], ролі єврейського населення у розвитку економіки регіону – В. Шепетюк [41], І. Вавренюк [27–28].

Окремий блок досліджень складають роботи, що розкривають питання розвитку освіти на території Західної Білорусі та місця туристичної і краєзнавчої діяльності в ньому. Тут слід згадати монографію М. Добриніна [42], присвячену історії загальноосвітньої школи і педагогічної думки Польщі. Один з розділів книги присвячений дослідженню історії шкільної освіти в міжвоєнний період. Велику увагу дослідник приділяє аналізу системи організації народної освіти, помітне місце в якій у розглянутий період набувають шкільні навчальні екскурсії та дитячі табори.

Питання розвитку системи освіти на території північно-східних воєводств міжвоєнної Польщі та її виховних функцій розглядаються в роботах О. Вабішевича [43–44]. Акцент у них зроблено на висвітленні розвитку білоруської національної школи та діяльності білоруських національних культурно-просвітницьких організацій та установ. Також О. Вабішевич зачіпає і діяльність польських громадських об'єднань та організацій у Західній Білорусі в 1920–1930-і рр. Ним досліджено еволюцію національно-культурної політики польських властей, стан і проблеми розвитку білоруської культури, зміцнення позицій польської культури в ході колонізації, специфіка суспільно-культурної діяльності національних спільнот, характер міжкультурних відносин в регіоні та ін.

Різні аспекти польсько-білоруських взаємин у міжвоєнний період знайшли відображення в роботах А. Великого [45], який, серед іншого, здійснив публікацію значного обсягу джерел з історії Західної Білорусі першої половини ХХ ст. Деякі питання виховної політики польських властей у молодіжному середовищі регіону висвітлюються в роботах В. Кривутя [46–47], присвячених діяльності молодіжних організацій на території Західної Білорусі.

Отже, розглянутими роботами практично вичерпується історіографія західнобілоруської проблематики, яка прямо або побічно торкається питань туризму, відпочинку та екскурсій, а також державної політики у цій сфері. Незважаючи на відсутність успішних спроб створити цілісну історичну картину даної проблематики, необхідно визнати, що білоруські історики поклали початок та сформуливали базис для розгляду даної проблеми в якості самостійного предмета історичного дослідження.

Список використаних джерел

1. Каспяровіч М. І. Краязнаўства: Нарысы. Мінск: Белдзяржвыд, 1929. С. 159.
2. Палуян У. А. Беларуская сялянска-рабочая грамада. Мінск: Навука і тэхніка, 1967. С. 223.
3. Полуян В. А. Полуян И. В. Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии в 1920–1939 гг. Минск: Госиздат, 1962. С. 222.
4. Мацко А. М. Уз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР – акт гістарычнай справядлівасці: матэрыял у дапамогу лектару. Мінск: Таварыства «Веды», 1989. С. 24.
5. Зелинский П. И. Политическая работа КПЗБ в массах, 1923–1938. Минск: Университетское, 1986. 134 с.
6. Ладысеў У. Ф. Рыжскі мірны дагавор: перамога савецкай дыпламатыі ці паражэнне? // Беларускі гістарычны часопіс. 2001. № 3. С. 23–29.
7. Ладысеў У. Ф. КПЗБ – арганізатар барацьбы працоўных за дэмакратычныя правы і свабоды (1934–1938). Мінск: Беларуская навука, 1976. С. 168.
8. Лабачэўская В. А. Сберагаючы самабытнасць: з гісторыі народнага мастацтва і промыслаў Беларусі. Мінск: Беларуская навука, 1998. С. 375.
9. Гужалоўскі А. А. Гісторыя музейнай справы Беларусі. Мінск: БДУ, 2012. С. 303.
10. Гужалоўскі А. А. Музеі Беларусі (1918–1941 гг.). Мінск: НАРБ, 2002. С. 164.
11. Смалянчук А. Ф. Беларуская гісторыя: знайсці чалавека. Мінск: Логвінаў, 2013. С. 155.
12. Смоленчук А. Ф. Беларускія палякі або палякі ў Беларусі? // Pogranicza języków. Pogranicza kultur. Studia ofiarowane Elżbiecie Smułkowej / pod red. Anny Engelking i Romualda Huszczy. Warszawa, 2003. S. 326–334.
13. Брыгадзін П. І. Паміж Усходам і Захадам: станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917–1939 гг.). Мінск: БДУ, 2003. С. 307.
14. Михнюк В. Н. Историческая наука Белорусской ССР, 80-е гг. Минск: Наука и техника, 1987. С. 120.
15. Михнюк В. Н. Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919–1941 гг.). Минск: Наука и техника, 1985. С. 201.
16. Шашкевич Н. С. Беларуская савецкая дзяржаўнасць: історыя провозглашения і этапы становлення // Социология. 2008. № 4. С. 3–12.
17. Шашкевич Н. С. Непазбежнае банкруцтва: з гісторыі барацьбы палітычных партый у Беларусі 1917–1925 гг. Мінск: Бібліятэчка газеты «Голас Радзімы», 1974. С. 140.
18. Белы А. В. Развіццё турызму ў паўночна-ўсходніх ваяводствах міжваеннай Польшчы: пачатак складання мазаікі // ARCHE Пачатак. 2014. № 7–8. С. 259–294.
19. Цітовіч І. У. Аматырскае краязнаўства 1921–1939 гг. і яго месца ў нацыянальна-культурным жыцці заходнебеларускага насельніцтва // Філасофія. Культура. Общество: сб. трудов мол. уч. и асп. Вып. 4: В 2 ч. Минск: РИВШ, 2004. Ч. 1. С. 155–163.
20. Цітовіч І. У. Дзейнасць Польскага краязнаўчага таварыства на тэрыторыі Палескага ваяводства (1921–1939 гг.) // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя гуманітарных навук. 2003. № 2. С. 71–81.
21. Цітовіч І. У. Заканадаўчыя аспекты краязнаўчага руху Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.) // Веснік Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка. 2005. № 1. С. 3–9.
22. Цітовіч І. У. Заходнебеларускі школьны краязнаўчы рух у міжваенны перыяд // Гісторыя: праблемы выкладання. 2003. № 5. С. 55–62.
23. Цітовіч І. У. Краязнаўства як фактар умацавання патрыятычных пачуццяў беларускай моладзі // Проблемы управления. 2005. № 1. С. 128–132.
24. Гароды і раёны Берасцейшчыны: гісторыя і сучаснасць. Івацэвіцкі раён / У. В. Здановіч [і інш.]; пад агульн. рэд. А. А. Гарбацкага. Брэст: Брэсцкая друкарня, 2009. С. 563.
25. Токць С. М. Беларуская веска на мяжы эпох: змены этнічнай самасвядомасці сялянства ва ўмовах распаду традыцыйнага аграрнага грамадства (па матэрыялах Гарадзеншчыны 19 – першай трэці 20 ст.). Гродна: ГрДУ імя Я. Купалы, 2003. С. 190.
26. Иванов Ю. Н. Социально-экономическое развитие Волковысского повета в 20–30 годы XX века // Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў: зб. навук. артыкулаў. Гродна: ГрДУ імя Я. Купалы, 2008. С. 250–254.
27. Вавренюк И. И. Демографические процессы еврейского населения Полесского воеводства (1921–1939) URL: http://pawet.net/library/history/bel_history... (дата звернення: 12.11.2014).
28. Вавренюк И. И. Развитие промышленности Полесского воеводства // IV Межвузовская научно-методическая конференция молодых

учёных (15-17 мая 2002 г.): сб. мат. конф. Брест: БрГУ, 2003. С. 53–54. 29. Галубовіч В. І. Эканамічная гісторыя Беларусі. Мінск: Экаперспектыва, 1999. С. 454. 30. Экономическая мысль Западной Беларуси в 1921–1939 гг. / В. Н. Бусько, Б. С. Войтешенко, С. И. Якимченко; под. науч. ред. П. Г. Никитенко. Минск: Право и экономика, 2004. С. 158. 31. Радзюк А.Л. Беларускія кааператывы ў Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.): дис. на здобуття науковаго ступеня к.і.н. за спецыяльнасцю 07.00.02 «вітчызна і гісторыя». Мінск: БДУ, 2014. 215 с. 32. Мярчук В. М. Эміграцыя насельніцтва з Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.): дис. на здобуття науковаго ступеня к.і.н. за спецыяльнасцю 07.00.02 «вітчызна і гісторыя». Мінск: БДУ, 2016. 223 с. 33. Вайцешчык Г. С. Матэрыяльны дабрабыт насельніцтва мястэчак Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя І. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. 2013. № 1(144). С. 32–44. 34. Вайцешчык Г.С. Мясцічкі Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.): сацыяльна-эканамічнае і культурнае развіццё: дис. на здобуття науковаго ступеня к.і.н. за спецыяльнасцю 07.00.02 «вітчызна і гісторыя». Гродна: ГрДУ, 2013. 226 с. 35. Мельнікаў І. В. Заходнебеларуская Атлантыда 1921–1941 гг.: паміж Варшавай і Масквой. Мінск: Галіяфы, 2016. С. 346. 36. Гецевіч А. К. Деятельность польских политических партий и организаций в Западной Беларуси (1918–1926 гг.). Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2010. С. 139. 37. Сямёнчык М. Б. Рабочы рух у Заходняй Беларусі (1921–1939 г.): дис. на здобуття науковаго ступеня к.і.н. за спецыяльнасцю 07.00.02 «вітчызна і гісторыя». Гродна: ГрДУ, 2000. 133 с. 38. Нестерович Н. Б. Характер западнобелорусской экономики в 1921–1939 гг. // Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў: зборнік навуковых артыкулаў. Гродна: ГрДУ ім. Я. Купалы, 2008. С. 228–232. 39. Нестерович Н. Б. О развитии фермерства в Беларуси // Белорусское сельское хозяйство. 2006. № 3. С. 56–57. 40. Каспяровіч Г. І. Промыслы і рамёствы беларусаў у XX ст. // Весці Акадэміі навук (серыя гуманітарных навук). 1995. № 3. С. 105–113. 41. Шепетюк В.В. Участие еврейского населения в промышленном производстве Полесского воеводства в межвоенный период (1921–1939 гг.) // Моладзь Берасцейшчыны: зб. навук. прац. Брест: БрДУ, 1998. С. 36–40. 42. Добрынин М. А. История общеобразовательной школы и педагогической мысли Польши: (с периода христианизации до современности). Брест: Альтернатива, 2008. С. 339. 43. Вабішчэвіч А. М. Асвета ў Заходняй Беларусі. Брест: БрДУ, 2004. С. 116. 44. Вабішчэвіч А. М. Нацыянальна-культурнае жыццё Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.). Брест: БрДУ, 2008. С. 319. 45. Polska-Białoruś. Wspólne dziedzictwo historyczne. Przewodnik po materiałach archiwalnych 1918-1939 / opracowanie i red. naukowa E. Rosowska, A. Smalianczuk, A. Wabiszczewicz, A. Wielikij. Warszawa: Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, 2014. S.304. 46. Крывуць В. І. Барацьба за маладое пакаленне Заходняй Беларусі і праўрадавы маладзёжны рух (1926–1939 гг.). Баранавічы: БарДУ, 2013. С. 272. 47. Крывуць В. І. Пад шыльдай «Дзяржаўнага выхавання»: рэалізацыя ўрадавых выхаваўчых канцэпцый на тэрыторыі Заходняй Беларусі (1926–1939). Баранавічы: БарДУ, 2010. С. 195.

References

1. Kaspiarovič M.I. Krajznaŭstva: Narysy [Local history: Essays]. Minsk: Bieldziaržvyd, 1929. 159 s. 2. Palujan U.A. Bielaruskaja Sialianskaja-rabočaja hramada [Belarusian Union of Peasants and Workers]. Minsk: Navuka i technika, 1967. S. 223. 3. Palujan U.A. Palujan, I.V. Revaliucyjny i nacyjanalna-vyzvalienčy ruch u Zachodniaj Bielarusi ũ 1920–1939 hh. [Revolutionary and national liberation movement in Western Belarus in 1920–1939]. Minsk: Hosizdat, 1962. S. 222. 4. Macko A.M. Uzjadnannie Zachodniaj Bielarusi z BSSR – akt historyčnaj spraviadlivasci: materyjaly u dapamohu liektaru [The reunification of Western Belarus with the BSSR – an act of historical justice: the material in assistance to the lecturer]. Minsk: Tavarystva «Viedy», 1989. 24 S. 5. Zialinski P.I. Palityčnaja praca KPZB u masach, 1923–1938 hh. [The political work of communists among the masses, 1923–1938]. Minsk: Univiersiteckaje, 1986. S. 134. 6. Ladysieŭ U.F. Ryžski mirny dahavor: pieramoha savietskaj dyplamaty ci paražennie? [Peace of Riga: the victory of the Soviet diplomacy or defeat?]. Bielaruski historyčny časopis. 2001. №3. S. 23–29. 7. Ladysieŭ U.F. KPZB – arhanizatar baracby pracoŭnych za demakratyčnyja pravy i svabody (1934–1938) [The Communist party of West Belarus is the organizer of the struggle of workers for democratic rights and freedoms (1934–1938)]. Minsk: Bielaruskaja navuka, 1976. S. 168. 8. Labačeuškaja V.A. Sberahajučy samabytnasć: z historyi narodnaha mastactva i promyslaŭ Bielarusi [Keeping identity: from the history of folk art and crafts of Belarus]. Minsk: Bielaruskaja navuka, 1998. S. 375. 9. Hužaloŭski A.A. Historyja muziejnaj spravy Bielarusi [The history of museology in Belarus]. Minsk: BDU, 2012. S. 303. 10. Hužaloŭski A.A. Muzei Bielarusi (1918–1941 hh.) [Museums of Belarus (1918–1941)]. Minsk: NARB, 2002. S. 164. 11. Smaliančuk A.F. Bielaruskaja historyja: znajsci čalavieki [Belarusian history: find a person]. Minsk: Lohvinaŭ, 2013. S. 155. 12. Smaliančuk A.F. Bielaruskija paliaki abo paliaki ũ Bielarusi? [Belarusian poles or poles in Belarus?]. Pogranicza języków. Pogranicza kultur. Studia ofiarowane Elżbiecie Smułkowej / pod red. Anny Engelking i Romualda Huszczy. Warszawa, 2003. S. 326–334. 13. Bryhadzin P.I. Pamiž Uschodan I Zachadam: stanaŭliennie dziaŭžalnasci i teryтарыяlnaj celasnasci Bielarusi (1917–1939 hh.) [Between East and West: statehood and territorial integrity of Belarus (1917–1939)]. Minsk: BDU, 2003. S. 307. 14. Michniuk V.M. Historyčnaja navuka Bielaruskaj SSR, 80-ja hh. [Historical science of Belarusian SSR, the 80-ies]. Minsk: Navuka i technika, 1987. S. 120. 15. Michniuk V.M. Stanaŭliennie i razvicio historyčnaj navuki Savietskaj Bielarusi (1919–1941 hh.) [The formation and development of Soviet historical science of Belarus (1919–1941.)]. Minsk: Navuka i technika, 1985. S. 201. 16. Staškievič M.S. Bielaruskaja savietskaja dziaŭžalnasc: historyja abviaščennia i etapy stanaŭliennia [Belarusian Soviet statehood: the history of the proclamation and the stages of development]. Sacyjalohija. 2008. №4. S. 3–12. 17. Staškievič M.S. Niepazbiežnaje bankructva: z historyi baracby palityčnych partyj u Bielarusi 1917–1925 hh. [The inevitable bankruptcy: from the history of the struggle of political parties in Belarus 1917–1925]. Minsk: Biblijatečka haziety «Holas Radzimy», 1974. S. 140. 18. Biely A.V. Razvicio turizm ũ paŭnočna-ŭschodnich vajavodstvach

miżvajennaj Połšczy: pačatak skladannia mazaiki [The development of tourism in the North-Eastern provinces of interwar Poland: begin folding mosaic]. ARCHE Pačatak. 2014. №7–8. S. 259–294. 19. Citovič I.U. Amatarskaje krajanauštva 1921–1939 hh. i jaho miesca ŭ nacyjanalna-kulturnym žycciu zachodniebielarskaha nasielnictva [Amateur study local history 1921–1939 gg and its place in the cultural life of the Belarusian population]. Filasofija. Kultura. Hramadstva: zb. prac mal. nav. i asp. Vyp. 4. U 2 č. Minsk: RIVŠ, 2004. Č. 1. S. 155–163. 20. Citovič I.U. Dziejnasć Połskaha krajanaučaha tavarystva na terytorii Palieskaha vajavodstva (1921–1939 hh.) [The activities of the Polish history society on the territory of the Polesie Province (1921–1939)]. Viesnik Bresckaha univiersiteta. Sieryja humanitarnych navuk. 2003. №2. S. 71–81. 21. Citovič I.U. Zakanadaučyja aspiekty krajanaučaha ruchu Zachodnij Bielarusi (1921–1939 hh.). Viesnik Bielarskaha dziaržaŭnaha piedadahičnaha univiersiteta imia M. Tanka. 2005. №1. S. 3–9. 22. Citovič I.U. Zachodniebielaruski škołny krajanaučy ruch u miżvajenny pieryjad [Legislative aspects of the movement of study the local history in Western Belarus (1921–1939.)]. Historyja: prabliemy vykladannia. 2003. №5. S. 55–62. 23. Citovič I.U. Krajanauštva jak faktar umacavannia patryjatyčnych pačucciaŭ bielarskaj moladzi [Regional studies as a factor of strengthening of Patriotic feelings of the Belarusian youth]. Prabliemy kiravannia. 2005. №1. S. 128–132. 24. Harady i rajony Bierasciejščyny: historyja i sučasnasć. Ivacevički rajon [Cities and districts of the Brest region: history and soucasnosti. Ivacevičy district] / U.V. Zdanovič [i inš.]; pad ahuln. red. A.A. Harbackaha. Brest: Bresckaja drukarnia, 2009. S. 563. 25. Tokć S.M. Bielarskaja wioska na miažy epoch: zmiana etničnaj samasviadomasci sialianstva va ŭmovach raspadu tradycyjnaha ahranaha hramadztva (pa Materyjalach Haradzienščyny 19 – pieršaj treci 20 st.) [Belarusian village on the verge of epochs: changes of ethnic consciousness of the peasantry in the conditions of disintegration of the traditional agrarna society (on materials of Hrodna region 19 – early 20 century)]. Hrodna: HrDU imia J. Kupaly, 2003. S. 190. 26. Ivanou J.M. Sacyjalna-ekonomicznaje razvicio Vaŭkavyskaha pavietu ŭ 20–30 hady 20 stahoddzia [Socio-economic development of the Vawkavysk region in 20–30 years of XX century]. Zachodni rehijon Bielarusi vačyma historykaŭ i krajanaučau: Zb. nauk. artykulaŭ. Hrodna: HrDU imia J. Kupaly, 2008. S. 250–254. 27. Vaŭraniuk I.I. Demahrafičnyja pracesy habrejskaha nasielnictva Palieskaha vajavodstva (1921–1939) [The demographics of the Jewish population of the Polesie Province (1921–1939)] Pavet]. URL: http://pawet.net/biblijateka/historyja/bel_history. 28. Vaŭraniuk I.I. Razvicio pramyslovasci Palieskaha vajavodstva [Industrial development of the Polesie Province]. IV Mižvuzaŭvskaja navukova-mietadčynaja kanferencyja maladych navukoŭcaŭ (15–17 maja 2002 h.): zb. mat. kanf. Brest: BrDU, 2003. S. 53–54. 29. Halubovič V.I. Ekanamičnaja historyja Bielarusi [Economic history of Belarus]. Minsk: Ekapierspiektyva, 1999. S. 454. 30. Ekanamičnaja dumka Zachodnij Bielarusi ŭ 1921–1939 hh. [The economic thought of the Western Belarus in 1921–1939] / V.M. Buško, B.S. Vojtieščenko, S.I. Jakimčenko; pad. navu. red. P.H. Nikicienka. Minsk: Prava i ekanomika, 2004. S. 158. 31. Radziuk A.L. Bielarskija kaapieratyvy ŭ Zachodnij Bielarusi (1921–1939 hh.) [Belarusian cooperatives in Western Belarus (1921–1939)] [rukopys dys. na zdobuttya naukovocho stupenya k.i.n. za spetsialnisty 07.00.02 – vitcheznyana istoriya]. Minsk: BDU, 2014. S. 24. 32. Miarčuk V.M. Emihracyja nasielnictva z Zachodnij Bielarusi (1921–1939 hh.) [Emigration of people from Western Belarus (1921–1939)] [rukopys dys. na zdobuttya naukovocho stupenya k.i.n. za spetsialnisty 07.00.02 – vitcheznyana istoriya]. Minsk; BDU, 2016 223 ark. 33. Vajciešcyk H.S. Materyjalny dabrybyt nasielnictva miastečak Zachodnij Bielarusi ŭ 1921–1939 hh. [The welfare of people in villages of Western Belarus in 1921–1939]. Viesnik Hrodzienskaha diaržaŭnaha ŭniviersiteta. Sieryja I. Historyja i archiealohija. Filasofija. Palitalohija. 2013. № 1 (144). S. 32–44. 34. Vajciešcyk H.S. Miastečki Zachodnij Bielarusi (1921–1939 hh.): sacyjalna-ekonomicznaje i kulturnaje razvicio [Small towns of Western Belarus (1921–1939.): socio-economic and cultural development] [rukopys dys. na zdobuttya naukovocho stupenya k.i.n. za spetsialnisty 07.00.02 – vitcheznyana istoriya]. Hrodna: HrDU, 2013. S. 25. 35. Mielnikaŭ I.V. Zachodniebielarskaja Atlantyda 1921–1941 hh.: Pamiž Varšavaj i Maskvoj [West Belarusian Atlantis 1921–1941.: between Warsaw and Moscow]. Minsk: Halijafy, 2016 h. S. 346. 36. Hiecevič A.K. Dziejnasć połskich palityčnych partyj i arhanizacyj u Zachodnij Bielarusi (1918–1926 hh.) [The activities of the Polish political parties and organizations in Western Belarus (1918–1926)]. Hrodna: HrDU im. J. Kupaly, 2010. S. 139. 37. Siamiončyk M.B. Rabočy ruch u Zachodnij Bielarusi (1921–1939 h.) [The working movement in Western Belarus (1921–1939)]. Hrodna, 2000. S. 133. 38. Niesciarovič N.B. Charakter zachodniebielarskaj ekanomiki ŭ 1921–1939 hh. [The nature of the Belarusian economy in 1921–1939]. Zachodni Rehijon Bielarusi vačyma historykaŭ i krajanaučau: zb. navuk. art. Hrodna: HrDU im. J. Kupaly, 2008. S. 228–232. 39. Niesciarovič N.B. Ab razvicio fermerstva ŭ Bielarusi [On farming development in Belarus]. Bielarskaja sielskaja haspadarka. 2006. № 3. S. 56–57. 40. Kaspiarovič H.I. Promysly i ramiostry bielarusau u 20 st. [Crafts and metiers of Belarus in the XX century]. Viesci Akademii nauk (sieryja humanitarny nauk). 1995. №3. S. 105–113. 41. Šapiaciuk V.U. Udziel habrejskaha nasielnictva ŭ pramyslovaj vytvorčasci Palieskaha vajavodstva ŭ miżvajenny pieryjad (1921–1939 hh.) [Part of the Jewish population in the industrial production of the Polesie Province in the interwar period (1921–1939)]. Moladž Bierasciejščyny: zb. nauk. prac. Brest: BrDU, 1998. S. 36–40. 42. Dabrynin M.A. Historyja ahulnaadukacyjnaj školy i piedadahičnaj dumki Połšczy: (s pieryjadu chryscijanizacyi da sučasnasci) [The history of comprehensive school and pedagogical thought of Poland: (the period of Christianization to the present)]. Brest: Alternatyva, 2008. S. 339. 43. Vabiščevič A.M. Asvieta ŭ Zachodnij Bielarusi [Education in Western Belarus]. Brest: BrDU, 2004. S. 116. 44. Vabiščevič A.M. Nacyjanalna-kulturnaje žyccio Zachodnij Bielarusi (1921–1939 hh.) [National-cultural life of Western Belarus (1921–1939)]. Brest: BrDU, 2008. S. 319. 45. Polska-Białoruś. Wspólne dziedzictwo historyczne. Przewodnik po materiałach archiwalnych 1918–1939 [Poland-Belarus. Common historical heritage. Guide to archival materials 1918–1939] / opracowanie i red. naukowa E. Rosowska, A. Smalianczuk, A. Wabiszczewicz, A. Wielikij. Warszawa:

Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, 2014. S. 304. 46. Kryvuć V.I. Baračba za maladoje pakaliennie Zachodniaj Bielarusi i praŭradavy maladziožny ruch (1926–1939 hh.) [The struggle for the younger generation of Western Belarus and the Pro-government youth movement (1926–1939)]. Baranavičy: BarDU, 2013. S. 272. 47. Kryvuć V.I. Pad šyldaj «Dziaržaŭnaha vychavannia»: realizacija ŭradavaj vychavaučaj koncepcyji na terytoriji Zachodniaj Bielarusi (1926–1939) [Under the guise of «Public education»: implementation of government educational concepts in Western Poland (1926–1939)]. Baranavičy: BarDU, 2010. S. 195.

Uladzimir Ganski

BELARUSIAN HISTORIOGRAPHY OF TOURIST AND REGIONAL EXCURSION ACTIVITIES IN THE NORTH-EASTERN PROVINCES OF INTERWAR POLAND

The article highlights the extent of research into the history of tourist and regional excursion activities in the North-Eastern provinces of Second Polish Republic 1920–1930s, which in Soviet historiography received the name of «Western Belarus». Discusses works by Belarusian authors of the previous periods and the present, defines the main directions of their research.

Key words: tourism, history of tourism, historiography, Poland, Western Belarus.

УДК 94(477)»1920»: [347.471.6:82]

Олександр Бонь

ЛІТЕРАТУРНЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ПЛУГ» У СПОГАДАХ ВОЛОДИМИРА ГЖИЦЬКОГО

У статті досліджується важливе джерело – мемуари письменника Володимира Гжицького «Спогади про минуле». Вони розкривають суперечливі процеси у середовищі літературно-мистецької інтелігенції 1920-х рр. у Харкові й задумувалися як згадка про літературну організацію «Плуг». Це джерело опубліковано без скорочень у 2011 р. із ґрунтовними коментарями. Цікаво він описує атмосферу плужанських літературних вечорів, власний вступ до організації. Уміщує спогади про виступи Павла Тичини, Володимира Сосюри, Миколи Хвильового, участь у літературно-мистецькому процесі Олександра Довженка, Сергія Пилипенка та інших. Відбувши 22 роки у таборах і на засланні, письменник написав про репресованих колег – Д. Загула, М. Ірчана, Л. Курбаса та інших. А разом з харківськими друзями В. Бобинським та О. Вишнею він перебував у таборах. Яскраво написав письменник про Майка Йогансена, Миколу Хвильового, Олесь Досвітнього, Юрія Яновського, Михайля Семенка.

Ключові слова: Володимир Гжицький, спогади, «Плуг», Остап Вишня, Микола Хвильовий, Сергій Пилипенко.

У 1920-х рр. зі встановленням більшовицького режиму в Україні літературно-мистецька сфера залишалась відносно вільною, у межах комуністичної ідеології, для пошуку нових форм і змісту творчості. Репресії проти представників українських політичних партій ще з початку 1920-х рр. «зачепили» гуманітарну інтелігенцію. Запровадження політики офіційної «українізації» легітимізувало зусилля літературно-мистецького середовища з розвитку української культури. Виникла значна кількість літературних організацій, які мали відмінний погляд на шляхи розвитку українського мистецтва. У зв'язку з цим значущими є джерела, які показують процеси формування та діяльності таких угруповань. Їх дослідження дозволить розкрити зміст і форми роботи літераторів, митців та способи впливу владних органів на гуманітарну інтелігенцію.

Таким джерелом є спогади відомого письменника Володимира Гжицького «Спогади про минуле». Вони частково публікувались під назвою «Мої побратими» у журналі «Жовтень» у 1973 р. [1]. Тривалий час у 1960–1970 рр. В. Гжицький намагався опублікувати свої мемуари «Спогади про минуле». Але за життя письменника цього не сталося. Частково вони були опубліковані у 1991 р. у часописі «Родослав» [2] та у 1995 в «Літературному Львові» [3]. Завдяки Я. Цимбал у 2011 р. спогади вийшли повністю з ґрунтовною джерелознавчою розвідкою [4] та коментарями [5]. Ми ж розкриємо змістовну їх складову, посилаючись на документи із фонду В. Гжицького у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України [6] та опублікований текст. Про самого літератора з'явилося чимало біографічних статей у 1990-х рр. Зокрема, до 100-річчя письменника у 1995 р. [7–9].

Метою статті є показ середовища літературного об'єднання селянських письменників «Плуг» у 1920 роках на основі спогадів письменника В. Гжицького.

Мемуари Володимира Зеноновича є важливим документом суперечливої епохи 1920-х рр. Вони написані тоді, коли це стало можливим і не становило прямої небезпеки для автора, який вже

відсидів у сталінських таборах та на засланні 22 роки. Дата, зазначена на документі – 2 лютого 1964 р., поставлена у час завершення роботи над машинописом, хоча автор дещо і доповнював згодом. У листуванні письменника знаходимо покликання на те, що мемуари стали відповіддю на заклик автора «Розповідей про неспокій» Юрія Смолича до колег по письменницькому цеху, зафіксувати епоху 1920–1930 рр. Спочатку вони задумувалися В. Гжицьким як спогади про «Плуг» [10, арк. 208]. Але автор розкрив значно ширший контекст. Послугувався власними спогадами та інформацією від знайомих та рідних літераторів «розстріляного відродження» [4, с. 243].

Варто зазначити, що молодий галичанин В. Гжицький у часи української революції потрапив із Тереховлі до радянської столиці України – Харкова: «Хто з українців-галичан не мріяв про Велику Україну» [6, арк. 2]. Це емоційне твердження має і серйозний контекст – В. Гжицький служив в Українській Галицькій Армії. Хоча у спогадах він стверджував, що потрапив до Харкова на початку 1920 р., але у власній автобіографії зазначив, що прибув у столицю радянської України у кінці 1919 р. – з рештками Української Галицької Армії [11, арк. 1].

Харків тоді поступово ставав центром літературно-мистецького життя. Цьому сприяли і столичний статус, наявність центральних видань та видавництв, які стали місцем праці багатьох відомих і молодих літераторів. І як наслідок – формування багатьох літературних організацій з різними художньо-ідеологічними програмами. Про літературний Харків та «харківський текст», як феномен 1920 років, варто згадати роботу відомої дослідниці Ярини Цимбал [12].

В. Гжицький, який писав вірші і пробував сили у прозі, почав працювати в редакції газети партії боротьбистів – УКП (б). Але із припиненням виходу газети змушений працювати у млині. Він описує Харків тих часів як не надто затишне місто. В. Гжицький, гостро відчуваючи нестачу освіти, вступив до Інституту сільського господарства і лісництва (колишній Александрійський інститут) який «славився відомою професурою». Одночасно почав працювати лаборантом у Народному комісаріаті продовольства, що дозволяло відвідувати заняття. Особисті невдачі (його дівчина вийшла заміж за Остапа Вишню, який сам приходив радитися до В. Гжицького про одруження) та важка праця на певний час призупинили літературну творчість початківця: «Натхнення наче покинуло мене» [5, с. 262; 6, арк. 7].

Дізнавшись у другій половині 1922 р. про плужанські вечори у Селянському будинку по понеділках, він зважився послухати літераторів. Оскільки вважав, що сам може стати «селянським» письменником і йому сподобалась платформа організації: «Судячи зі змісту творів, особливо поезій, що друкувались у згаданих газетах («Селянська правда», «Вісті» – примітка автора), я і не міряв, щоб мою любовну лірику надрукувала якась із них, а все ж кортіло піти послухати тих нових письменників» [5, с. 263; 6, арк. 8].

Вхід на зібрання був вільним. Прийом до організації спрощений. У цьому була, на нашу думку, сила і одночасно слабкість подібних організацій 1920-х рр. З одного боку, це давало можливість залучити нові таланти, забезпечити «соціальні ліфти», а з іншого, створювало ситуацію, сприятливу для збільшення числа не надто талановитих літераторів. Можна погодитись із Р. Мельниківим, що «новоспеченому роб- або сількору, щоби стати письменником, потрібно було ще дещо, окрім пера та паперу» [13, с. 16]. В. Гжицький занотував у спогадах: «Я відчував у собі можливість творити і, може, не гірші речі, ніж ті, що були зачитувані того вечора» [5, с. 263; 6, арк. 9].

На плужанських понеділках він вперше побачив Павла Тичину, який читав вірша «Вітер з України»: «Вище середнього росту, худорлявий, з гарним блідим обличчям, у пенсне, Тичина зробив на мене величезне враження і самою появою, і красою вірша, якого прочитав притишеним, ніжним голосом» [5, с. 263–264; 6, арк. 9]. І хоча Павло Григорович не був членом «Плугу», він виступав на плужанських понеділках, був прихильним до керівника організації – Сергія Володимировича Пилипенка. Плужани поважали керівника організації і називали «Папаша». Позитивно характеризуючи С. Пилипенка, В. Гжицький виявляв громадянську сміливість, адже письменник був репресований і розстріляний у 1934 р. а реабілітований лише у 1957 р. Олександр Довженко – частий гість зібрань «Плуга» – зобразив його у шаржі: у білій смушевій шапці, чорній чемерці, а під нею – кілька пар ніг, у тому числі і жіночих. Напис під малюнком: ««Плуг» міцно стоїть на своїх ногах» [6, с. 12]. Яка атмосфера була в організації селянських письменників показує і спогад про те, що керівника «Папашею» називали не тільки позаочі, хоча він не був набагато старшим більшості плужан. С. Пилипенко писав популярні байки, хоча сам рідко виступав на плужанських понеділках. Його зусилля сприяли виданню понад 200 назв окремих книжок членів «Плуга» [5, с. 266; 6, арк. 13].

В. Гжицький невдовзі став плужанином, для цього необхідно було прочитати власний твір. Якщо він подобався присутнім, автора приймали до організації. Його поему «Трембітині тони» виразно прочитала знайома літератора Ольга Крайник: «Зал аплодував. І коли оплески припинились, встав С. Пилипенко і запропонував авторові поеми підійти по закінченні вечора до

президії». Керівник «Плуга» порадив вступити до організації і невдовзі молодий літератор отримав квиток за номером 25 [5, с. 264–265; 6, арк. 10–11].

Як визнає В. Гжицький, він ніколи не відігравав помітної ролі в організації, оскільки був малоздатний до самореклами: «Я ніколи не вірив у значимість своїх творів, крім того їх тематика не була суто селянська і не місцева». У творах переважала туга за рідною Галичиною. Володимир Зенонович визнає, що «не вмів я сходитись з людьми і тому, надто скупими покажуться характеристики людей, дорогих мені» [5, с. 265; 6, арк. 12]. Втім, п'єса молодого автора «По зорі» була поставлена у театрах Харкова, Києва, Миколаєва, Херсона та інших українських міст.

Зібрання «Плуга» відвідували перші величини тодішньої української літератури. Зокрема В. Гжицький згадує про виступ Миколи Хвильового з оповіданням «КП(б)У», де вжито нецензурне слово. А за ним виступив В. Сосюра із «непристойним захаявним віршиком». Як бачимо революційний час нерідко виливався у «революційні» форми [6, арк. 20]. Загалом спогади про М. Хвильового сповнені повагою і теплом і це при тому, що М. Хвильовий залишався на час написання спогадів забороненим письменником. Літературна молодь поважала його за ерудицію і за талант. Близькими вони з В. Гжицьким не були, але бували разом на полюванні у Вельбівці біля Гадяча. Також разом з О. Досвітнім та М. Хвильовим на Харківщині [5, с. 272–273; 6, арк. 20–21].

В. Гжицький згадував, що незважаючи на те, що М. Хвильовий називав «Плуг» «червоною просвітою», вони поважали його. Лише із загостренням ідеологічних суперечок, проголошенням гасла «Геть від Москви», початком гонінь, від письменника почали відходити, за твердженням В. Гжицького, його найкращі друзі з «ВАПЛІТЕ» та інші літератори. До того ж призводило «заперечення Т. Г. Шевченка і протиставлення йому Панька Куліша: «Хвильовий заплутався в сіті своїх власних тез, і не можучи виплутатись, покінчив самогубством» [6, арк. 23].

Творчість В. Гжицького 1920–1930-х рр. представлена повістю «Муца», яка витримала два видання. А у третьому – п'ятитомнику плужанина так і не вийшла. О. Копиленко високо оцінював роман «Чорне озеро», який вийшов у 1929 р. (у «Літературному ярмарку» – виданні, яке позиціонувало себе над всіма літературними угрупованнями). У 1930 р. з'явився російський переклад і друге українське видання. Роман був написаний за враженнями від подорожі на Алтай у 1929 р. Критика схвально віднеслася до художніх якостей твору, але з'явився викривальний фейлетон у газеті «Вісті» Миколи Новицького (писав під псевдо Йони Вочревісуцого) – в розповідях про нерівноправне становище алтайців він побачив український націоналізм. Варто зауважити, що у липні 1958 р., відбувши 22 років у таборах і засланні, після реабілітації у 1950 роках, Володимир Зенонович перевидав роман і докорінно його переробив (далися взнаки роки «перековки»). Але його знову почали цькувати і він звертався листом за «захистом» до Микити Хрущова [14, арк. 1–2].

Проявом самоцензури також вважаємо те, що під час написання спогадів вже у 1960-х рр., В. Гжицький зробив вставку за січень 1924 р. – про смерть В. Леніна: «Пригадую, як сприйняв цю звістку Харків. Протягом трьох хвилин всі гудки фабрик і заводів великого міста, гули гудки всіх діючих паровозів. Ревли сирени... Плакали люди. Їм здавалось, що настав кінець світу» [5, с. 267; 6, арк. 13 а].

У кінці 1920 років з «Плугу» вийшло багато відомих представників (Петро Панч, Володимир Сосюра, Іван Сенченко) і перейшли у ті письменницькі організації, які ідейно протистояли їм – «Гарт», ВУСПП, ВАПЛІТЕ. Але В. Гжицький залишився у організації, вважаючи, що «не організація, а талант сприяє росту письменника». Коли він дарував Сергію Пилипенку примірник «Чорного озера» керівник «Плугу» запитав, чи залишить той організацію: «Я сказав, що не збираюсь покидати, що від переміни організації моє писання кращим не стане» [5, с. 271; 6, арк. 19;]. Із виходом з організації відомих письменників понеділки вже не були такі «веселі, атракційні».

Для нас важливо, що автор спогадів описує ситуацію в літературній спільноті «Плуг». Цікаво, що він переважно зупиняється на постатях менш відомих, людях, які були репресовані, кого не заслужено почали забувати: лірик Андрій Панів, «протестант і скандаліст» Сава Божко – відомий непримиренною принциповістю на диспутах у «Плузі», Дмитро Загул та інші літератори [5, с. 281; 6, арк. 32–33]. Останній, як земляк В. Гжицького, зупинявся у нього в Харкові, ділився київськими новинами. Поет Д. Загул належав до угруповання «Західна Україна», яке було відділенням «Плуга». Він брав участь у літературній дискусії 1925–1928 рр. Показав себе прекрасним полемістом, видавши книгу «Література чи літературщина». Відомий своїми перекладами [5, с. 282; 6, арк. 34].

Згадує В. Гжицький і Мирослава Ірчана після його повернення з Канади. Він оселився на Університетській гірці і В. Гжицький часто був у нього. Відразу «засяяв ясною зіркою на театральному полі своїми п'єсами». Його п'єсу «Плацдарм» «Березіль» ставив понад сто разів. Драматург високо цінував творчість А. Головка. Ось як передав слова М. Ірчана мемуарист: «Я чимало в своєму житті читав, особливо твори чужих літератур, але не пам'ятаю, щоб твір зробив

на мене таке сильне враження» [5, с. 283–284; 6, арк. 35]. Як пише автор спогадів про твори М. Ірчана – «у ті часи разом з письменниками зникали і їх твори. Їх просто знищували» [6, арк. 36]. Також згадує про «поета з божої ласки», вихідця з Західної України Василя Бобинського, що переїхав в радянську Україну у 1930 році. А вже 1933 р. вони були разом в таборах. Там їх доля звела у редакції газети «Перековка», де вони редагували дописи табірників. Загинув талановитий поет на півночі, як стверджує В. Гжицький, у 1938 р.

Згадує і про секретаря «Плуга», другу людину в організації, есеїста, літературознавця Михайла Биковця. Зокрема їх поїздку в голодному 1932 році в Білорусію на сільськогосподарську виставку. На прийомі українських письменників частували спиртним, а в якості закусок були лише цукерки. В їдальні можна було харчуватись лише за талонами [5, с. 289–290; 6, арк. 12].

Знайшлося місце у спогадах і для «закоренілого пияка» Якова Ковальчука, який «спеціалізувався» на антирелігійній тематиці. Не безпідставними були здогади плужанина про те, що літератор займався доносами. Одного разу в компанії літераторів він змушений був відповідати на телефонний дзвінок. Повісивши трубку він заплакав: «Вимагають, давай і давай, а що я дам, коли нема чого?» [5, с. 291; 6, арк. 45]. Доля його склалась нещасливо – спився і зник у нетрях таборів. Варто відмітити, що сюжет про контакти Я. Ковальчука з каральними органами закреслений автором у машинописі. Серед іншого згадує автор і про потік «продукції» графоманів, яка щодня надходила до редакцій Харкова і плужанських видань.

Цінними є свідчення Володимира Гжицького про участь плужан у відомому диспуті 18–21 лютого 1928 року на тему «Наша літературна дійсність» у Харкові. У ньому взяли участь урядовці (як основний доповідач – нарком освіти Микола Скрипник), представники всіх основних літературних організацій, вчителі, студенти. Виступав нарком у модному светрі (нещодавно повернувся із закордону): «Під час промови не стояв, а ходив сюди-туди по сцені, цідив слова рідко. Але кожне слово доходило до нутра слухача». Нарком говорив про нову генерацію письменників, які хочуть відобразити життя по-новому. Висновок М. Скрипника такий: «Наша література ще не вийшла з фази примітивізму. Напівприродного існування. Час уже утворити нові організації, збудовані за ознаками художньо-формальними та стилю. Письменник хай дає нове, цінне, варте того, щоб воно надавало нових сил пролетаріату в його творчій роботі». Від «Гарту» виступив Володимир Коряк, від «Нової генерації» – Михайль Семенко, від «Плуга» – Сергій Пилипенко. Останній переконував М. Скрипника в тому, що очолюване ним літературне угруповання прагне до реалістичного висвітлення дійсності. Завчасним вважав ліквідацію літературних об'єднань, оскільки вони не зібрали ще молоді літературні сили і не є перешкодою для вільного художнього вираження літераторів. На наступні дні взяли участь у дискусії Іван Сенченко від «ВАПЛІТЕ», Валеріан Поліщук від «Авангарду», Борис Коваленко від «Молодняка», Іван Микитенко – від «ВУСППУ», Гіндін – від єврейських письменників та Майк Йогансен [5, с. 295–296; 6, арк. 50].

Про останнього автор спогадів був високої думки – високоосвічений, інтелігентний, знавець української культури. В. Гжицький згадує про спільне їх відрядження в Очаків на початку 1930 років як кореспондентів «Вістей» для репортажу про путину – вилів оселедця. У розмовах уникали літературних тем, оскільки були у різних літературних таборах: «Я був т. зв. селянським письменником. До яких Майк ставився майже з презирством, а він був формалістом, що мені теж не імпонувало, і тому ми уникали драгливих тем» [5, с. 298; 6, арк. 54–55].

У будинку письменників «Слово», про життя у якому В. Гжицький повідомляє багато цікавих подробиць, існувала «мисливствоманія». Почалася вона від Остапа Вишні, який, на думку В. Гжицького, більше любив природу, а ніж убивати беззбройних тварин. А оскільки Павло Михайлович на початку 1930-х рр. «дуже добре стояв матеріально», міг дозволити собі тримати собак для полювання в селі. «Запальними» мисливцями вважались М. Хвильовий, О. Досвітній, М. Йогансен. До аматорів належали Ю. Смолич та інші. В. Гжицький зауважив, що Юрій Смолич не написав (та чи міг написати?) у книзі «Розповідь про неспокій» куди подівся Майк Йогансен: «Дев'ятий вал грізного прибою тридцять сьомого року змив його з берега, мов тріску, як і багатьох його друзів і закинув у безодню небуття» [5, с. 300; 6, арк. 58 а].

Одними із найпомітніших плужан був Володимир Сосюра (з яким вони мешкали в одному під'їзді будинку «Слово»), і хоча він скоро покинув спілку, все ж В. Гжицький вихопив його образ із початку 1920 років. На першому своєму плужанському вечорі він читав «Червону калину»: «Пригадую його в простій солдатській шинелі не першої свіжості, в будьонівці, великих солдатських черевиках. Лице гарне, смагляве, очі чорні, циганські, чоло закривала кокетлива гривка. Популярність завоював собі цей юнак, прочитавши оту «Червону зиму» своїм ніжним, співучим голосом» [5, с. 298–300; 6, арк. 58 а].

Про Михайля Семенка В. Гжицький згадує, що той заявляв: «Нині Шевченко, – у мене під ногами». Це вважав ударом по «громадським смакам» і його заява набрала скандального

розголосу. Відношення поета до критики було наступним: «Семенка лаяли кому не лінки, називали капосником, його громили, обплювували, хлостали журнали, але він нічого собі з цього не робив» [5, с. 303; 6, арк. 60–61].

З теплою згадує В. Гжицький про Григорія Косинку. Він мало знав цього літератора. Але у 1932 р. приймав його у себе вдома: «Цю красиву зовнішню, розумом, талантом і всім своїм єством людину... Це був чоловік у розквіті сил, середнього зросту, плечистий, видимо, фізично сильний, веселий дотепний» [5, с. 304; 6, арк. 62].

Проживши три роки в будинку «Слово», у якому мешкало 66 родин літераторів, В. Гжицький бачив не один арешт письменників. У 1933 р.: «Щокілька днів, а то й щодня вранці когось не дораховувались. Це вже після самогубства Хвильового, що ще більше загострило становище, після чого стало ще тривожніше». Може саме тому, сам змушено відірваний від України на 22 роки, віддавав шану загиблим письменникам намагався залишити про них пам'ять. Короткий, але такий яскравий образ зустрічі на вулиці у 1933 р. із ще одним мешканцем «Слова» – Юрієм Яновським. Володимир Гжицький запитав, що він думає про арешти Ялового, Річицького (головного редактора УРЕ – О. Б.) – комуністів з революційним минулим, «чи за діло їх взяли». Ю. Яновський відповів: «Ми були б щасливі, коли б за діло брали, тоді ми могли б спати спокійно...» [5, с. 308–309; 6, арк. 69]. А невдовзі В. Гжицького також заарештували.

Таким чином, у спогадах В. Гжицького яскраво показано літературне життя Харкова у 1920 – на початку 1930-х рр. Мемуарист, хоча і писав текст із значними віддаленням від часу подій та реконструював їх за іншими джерелами, вже ж дав правдиву картину життя і діяльності літературної організації «Плуг».

Список використаних джерел

1. Гжицький В. Мої побратими // Жовтень. 1973. №3. С. 81–93.
2. Гжицький В. Спогади про минуле // Родослав. 1991. № 14. С. 6.
3. Гжицький Володимир. Спогади про минуле // Літературний Львів. 1995. № 15 (жовтень). С. 7; № 17 (листопад). С. 7.
4. Цимбал Я. «Спогади про минуле» Володимира Гжицького: пригадування і конструювання // Спадщина. К.: Laurus, 2011. Том 6. С. 240–257.
5. Володимир Гжицький. Спогади про минуле. Підготовка тексту, коментар Ярини Цимбал. // Спадщина. К.: Laurus, 2011. Том 6. С. 258–351.
6. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМУ). Ф. 19. Оп. 1. Спр. 155. 78 арк.
7. Володимир Гжицький у спогадах і документах // Головин Б. Нації незгасний смолоскип. Т., 2003. С. 219–220.
8. Драма епохи, трагедія людини: До 100-річчя від дня народження В. З. Гжицького // Дзвін. 1995. № 10. С. 133–144.
9. Мельник В. Дні і ночі Володимира Гжицького // Слово і час. 1995. № 9–10. С. 17–21.
10. ЦДАМЛМУ. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 9. 258 арк.
11. ЦДАМЛМУ. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 152. 2 арк.
12. Цимбал Я. «Харківський текст» 1920-х років: обірвана спроба // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. 2010. Вип. 18. С. 54–61.
13. Мельників Р. В. Літературні 1920-ті. Постаті (Нариси, образки, етюди). Харків: Майдан, 2013. 256 с.
14. ЦДАМЛМУ. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 178. 2 арк.

References

1. Hzyhts'kyy V. Moyi pobratymy [My sworn brothers]. Zhovten'. 1973. # 3. S. 81-93.
2. Hzyhts'kyy V. Spohady pro mynule [Memoirs of the past]. Rodoslav. 1991. # 14. S. 6.
3. Hzyhts'kyy Volodymyr. Spohady pro mynule [Memoirs of the past]. Literaturnyy L'viv. 1995. # 15 (zhovten'). S. 7; # 17 (lystopad). S. 7.
4. Tsymbal Ya. «Spohady pro mynule» Volodymyra Hzyhts'koho: pryhaduvannya i konstruyuvannya ['Memoirs of the past' written by Volodymyr Hzyhts'kyy: recollections and formation]. Spadshchyna. K.: Laurus, 2011. Tom 6. S. 240–257.
5. Volodymyr Hzyhts'kyy. Spohady pro mynule. Pidhotovka tekstu, komentar Yaryny Tsymbal [Volodymyr Hzyhts'kyy. Memoirs of the past. text preparation, comments of Yaryna Tsymbal]. Spadshchyna. K.: Laurus, 2011. Tom 6. S. 258–351.
6. Volodymyr Hzyhts'kyy. Spohady pro mynule. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury i mystetstva Ukrayiny (dali – TsDAMLUMU) [State central archive-museum of literature and art of Ukraine (hereafter – TsDAMLUMU)], f. 19, op. 1, spr. 155, 78 ark.
7. Holovyn B. Volodymyr Hzyhts'kyy u spohadakh i dokumentakh [Volodymyr Hzyhts'kyy in memoirs and documents]. Holovyn B. Natsiyi nezhasnyy smoloskyp [Inextinguishable torch of the nation]. Ternopil', 2003. P. 219–220.
8. V. Z. Hzyhts'koho Drama epokhy, trahediya lyudyny: Do 100-richchya vid dnya narodzhennya [Drama of epoch, tragedy of a person: dedicated to 100 years anniversary since birth]. Dzvin. 1995. # 10. S. 133–144.
9. Mel'nyk V. Dni i nochi Volodymyra Hzyhts'koho [Days and nights of Volodymyra Hzyhts'koho]. Slovo i chas. 1995. # 9–10. S. 17–21.
10. TsDAMLUMU, f. 19, op. 1, spr. 9, 258 ark.
11. TsDAMLUMU, f. 19, op. 1, spr. 152, 2 ark.
12. Tsymbal Ya. «Kharhivs'kyu tekst» 1920-kh rokiv: obirvana sproba ['Kharhiv text' of the 1920th: interrupted attempt]. Literaturoznachchi obriyi. Pratsi molodykh uchenykh. 2010. Vyp. 18. S. 54–61.
13. Mel'nykiv R. V. Literaturni 1920-ti. Postati (Narysy, obrazky, etyudy) [Literature in 1920th. Personalities (outlines, characters, etudes)]. Kharkiv: Maydan, 2013. 256 s.
14. TsDAMLUMU, f. 19, op. 1, spr. 178, 2 ark.

Oleksander Bon

LITERATURE ASSOCIATION «PLUH» IN MEMOIRS OF VOLODYMYR HZHYSKYI

Crucial source is analysed in this article – memoirs of a writer Volodymyr Hzhyskyi ‘Memoirs of the past’. It reveals controversial processes in the socium of the literature and art clerisy in 1920th in Kharkiv. It was written at the end of 1960th with a purpose to memorise author’s colleagues from the literature association ‘Pluh’ but it reveals a wider context. Full version of this source was published in 2011 with some sufficient comments. In these texts, Volodymyr Hzhyskyi strikingly shows literature environment of Kharkiv with its ideological controversies between different literature groups. With a background of his biography and development as an author, he created truthful characters of main actors of a literature environment in the capital city of the soviet Ukraine. He describes an atmosphere of literary soirees, his joining to the association. Also, there are some memoirs about speeches of Pavlo Tychyna, Volodymyr Sosiura, Mykola Khvylovyi, participation in the literature and art process of Oleksandr Dovzhenko, Serhii Pylypenko et al. It was very courageous, as for second half of the 1960th, to mention his other works which were criticised by the authorities and censored as ‘too nationally oriented’. Also, memoirs reflect a process of author’s self-censorship – forced change of his novel «Black Lake». Being a political prisoner for 22 years, writer wrote about his purged colleagues – D. Zahula, M. Irchan, L. Kurbas, et al. Also, in the memoirs, he describes the life of his purged and kept in detention camps friends from Kharkiv V. Bobynskyi and O. Vyshnia, with whom he spent years in the camps for political prisoners. Among writers, he also mentions Yakiv Kovalchuk, who was in a collaboration with punitive authorities of totalitarian state. In an outstanding way he describes life of Maik Yohansen, Mykola Khvylovyi, Oles Dosvitnii, Yurii Yanovskyi, Mykhail Semenko. His description of life of occupants of the writers’ house «Slovo» is of great value.

Key words: Volodymyr Hzhyskyi, memoirs, «Pluh», Ostap Vyshnia, Mykola Khvylovyi, Serhii Pylypenko.

УДК 355.425.4:94(477)

Микола Слободянюк

**ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ
З ІСТОРІЇ РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ**

У статті здійснено історіографічний аналіз праць з історії руху Опору в Україні (1939–1944 рр.), у яких висвітлюються аспекти, пов’язані з історичною психологією. Встановлено, що увага вітчизняних науковців все більше спрямовується на психоісторичні дослідження. З’ясовано, що одним з важливих напрямків психоісторичних пошуків вітчизняних дослідників стала проблема патріотизму. Значна увага була спрямована на висвітлення духовності та релігійності як важливих чинників мотивації учасників руху Опору. Вивчення мотивів спротиву загарбникам призвело до їх класифікації і локалізації в окрему групу не тільки ідеологічних та економічних мотивацій, а й побутово-психологічних. Специфіка досліджень з історичної психології підводила істориків до необхідності виявлення характерних особливостей партизанів і підпільників, створення колективних психологічних портретів, їх типологізації. Недостатня розробленість психоісторії руху Опору робить її перспективною і цікавою для майбутніх дослідників та приводить до висновку про необхідність створення серйозної наукової праці про психологію руху Опору в Україні.

Ключові слова: рух Опору, історіографія, історична психологія, мотивація, патріотизм.

Характерною ознакою вітчизняної науки ХХІ ст. став поворот до антропоцентризму з його увагою не до суспільств і держав, а безпосередньо до самої людини, оскільки окрім писаної історії Другої світової війни функціонує ще й історія окремих учасників та свідків тогочасних подій. Отже, найперспективнішим напрямком подальших досліджень з історії руху Опору нині постає історична антропологія, визначальними ознаками якої є перехід від історії подій до історії особистості, погляд на історичні явища з точки зору учасників, фокусування на міжособистісній і міжгруповій взаємодії, дослідження повсякденності, соціальних практик, менталітету, психології і моделей поведінки, стратегій виживання, усної, локальної і гендерної історії.

У таких дослідженнях на перший план виходить особистість, її почуття, самосприйняття та мотивація. За словами Н. Яковенко, «не війна, а гама свідчень про війну; не інститути й форми влади, а уявлення про владу та своє їй підпорядкування; не церква, а сприйняття віри та прояви побожності; не вчинки, а клубок мотивацій і намірів довкола вчинків» [8, с. 22]. Таким чином,

історичні події реконструюються не лише через візію укладача документа або дослідника, що його вивчає, (тобто, «ззовні»), а й поглядом учасника, свідка подій (тобто, «зсередини»). Це збагачує джерельну базу та сприяє на основі порівняльного аналізу архівних джерел та свідчень очевидців відтворенню об'єктивнішої картини подій.

Органічною складовою історичної антропології є дослідження з психоісторії – напряму історичної науки, що ґрунтується на психоаналізі. Психоісторія (історична психологія) намагається пояснити дії «індивідів в історичних групах»; які емоційні, психологічні фактори впливали на події, визначали їх особливості; як змінювалися психіка і менталітет людей у визначений проміжок часу. Одним з основоположників психоісторії є американець Ллойд Демос, книга якого «Основи психоісторії» вийшла в російському перекладі у 2000 р. [16]. Він твердив, що психоісторія – це наука про історичну мотивацію. Автор розробив основний метод історичної психології – історико-психологічну реконструкцію.

Хоча в СРСР спеціальні дослідження з психоісторії не велися, тим не менше, при розробці питань агітації, пропаганди, політичної роботи комуністів, досліджувався і психологічний вплив цих чинників на розмах боротьби проти нацизму. В «Истории Великой Отечественной войны Советского Союза» наголошувалося: «Суттєвий вплив на способи партизанської боротьби і особливо на її результативність здійснював і такий чисто суб'єктивний фактор, як особисті якості партизанських керівників» [18, с. 259].

У СРСР сформувалася група істориків, які займалися цими питаннями [5–6; 28]. Особливо плідними були їх досягнення у сфері вивчення психологічного впливу агітаційно-пропагандистської роботи з населенням. Так, у монографії А. Юденкова вперше розглядалася політична робота Компартії серед населення окупованих територій, в якій розкривалися форми і методи цієї роботи, її труднощі на початковому етапі війни. Автор вважав, що провал політичних заходів нацистів стався саме завдяки комуністичному вихованню і пропаганді серед радянських людей. Велика роль у книзі відведена історії створення партизанських і підпільних формувань, їх ролі в політичній роботі з населенням [27].

На нашу думку, питання потрібно ставити ширше: дослідити вплив на становлення і функціонування підпільно-партизанських структур ментальних особливостей населення; пропагандистських заходів гітлерівського і сталінського режимів; панівних у суспільстві моделей поведінки; психологічних особливостей окремих осіб. У цьому контексті варто згадати монографію А. Чайковського, один з розділів якої називається «Психологія «малої війни» [26, с. 36–63].

Майбутні дослідники могли б взяти за основу чудово структуровану роботу американців Джона Армстронга, Александра Далліна, Ральфа Маврогордато і Вільгельма Молла «Психологічна партизанська війна і ставлення населення» [2, с. 148–241]. Автори присвятили увагу питанням створення партизанами і підпільниками ефекту присутності більшовицької влади на окупованих територіях; психологічного тиску на осіб, яких хотіли залучити до боротьби або виключити зі співпраці з ворогом через патріотичні заклики або залякування тощо.

Психологія учасників радянської партизанки зацікавила також і російського дослідника А. Гогуна. Один з розділів його монографії присвячений дисциплінарним порушенням. Найпоширенішими серед них автор назвав розбій, пиятику і статеву розпусту. В іншому розділі аналізуються внутрішні конфлікти у партизанському середовищі: між партизанами різних відомств, між командуванням загонів і Український штаб партизанського руху, між самими командирами загонів, конфлікти всередині загонів. Наявність різного рівня конфліктів у деяких випадках спричинила поразки партизанів від карателів [4, с. 390–482].

Для розуміння психологічного впливу радянського патріотизму на учасників руху Опору корисною може стати монографія Р. Гули. Він відзначив успіх Кремля у створенні і використанні «радянського українського патріотизму» як похідної загальносоюзного патріотизму, для мобілізації частини етнічних українців на боротьбу з окупантами. Основними складовими радянського патріотизму автор назвав гордість за країну, віру в соціалістичні ідеали, любов до Батьківщини. При цьому, формування радянського патріотизму було процесом нелінійним, який супроводжувався пошуком оптимальних ідеологем для масового споживання. Загалом позитивно оцінюючи радянський патріотизм, Р. Гула розглядав патріотизм учасників ОУН і УПА як сукупність протиріч самопожертви і зради, любові до свого краю і помсти іншим етносам, гуманістичних ідеалів і терору, військового героїзму і звірств [15, с. 439, 445, 454]. Від себе додамо, що з подібною проблемою стикалися представники усіх течій руху Опору.

Концептуальними положеннями з цієї тематики насичені напрацювання В. Гриневича. Автор ґрунтовно дослідив суспільні настрої першого періоду Другої світової війни та процес формування радянських ідентичності та патріотизму в Україні [8–9]. На думку автора, новий тип української радянської ідентичності формувався через поєднання культурницького націоналізму творчої еліти та державницького «громадянського» націоналізму партократії. Обидва формувались на основі

визнання української державності, її етнічних кордонів, власних культури й історії. Разом з тим, український радянський націоналізм носив вторинний характер перед націоналізмом російським, який часто рядився у шати інтернаціоналізму [7, с. 365].

Прискіпливої уваги потребує проблема морального падіння і психологічних патологій воєнного періоду. Документи містять достатньо свідчень про поширення пияцтва, статевої розпусти (особно тут стоїть доля жінок, які стали коханками німецьких офіцерів), шахрайства, грабунків і бандитизму. Неабияк у той час знецінилося людське життя, повсякденно порушувалися міжнародні закони ведення війни, гуманне поводження з полоненими. Все це впливало на характер та мотивації антифашистської боротьби. У цьому контексті важливо з'ясувати, як жорстокість породжувала жорстокість, тортури відгукувалися тортуррами, як наростала хвиля вбивств і які способи позбавлення життя набували масового характеру, в тому числі й серед учасників руху Опору.

Цікавий погляд на прояви жорстокості членів СБ ОУН стосовно до «сексотів» запропонували історик Я. Антонюк і психіатр П. Кисляк. Зокрема вони виокремили зовнішні, внутрішні та соціально-психологічні чинники напруженості, яким піддавався слідчий СБ при вирішенні питання про вину чи невинність підозрюваного. До зовнішніх (об'єктивних) чинників вони відносили: 1) обмежений термін вирішення складної ситуації; 2) невідповідність наявних засобів складності завдання; 3) протистояння оточення; 4) плинність обставин; 5) несприятливий збіг обставин; 6) відсутність допомоги. До внутрішніх чинників належали: 1) відчуття власного безсилля; 2) наявність ризику для здоров'я і життя; 3) пошук найкращого рішення; 4) боротьба мотивів; 5) боротьба із «самим собою»; 6) психічна виснаженість; 7) негативні психічні стани (невпевненість, пригніченість, апатія); 8) функціональна неготовність до реалізації мети (брак знань, умінь, навичок). До соціально-психологічних факторів дослідники віднесли: 1) надходження великої кількості інформації одночасно; 2) нерозуміння вимог керівництва; 3) необхідність термінового ухвалення рішення; 4) відсутність досвіду подолання складних ситуацій; 5) усвідомлення власної відповідальності за кінцевий результат; 6) обмеження можливостей (інтелектуальних, фізичних, емоційних, функціональних) і засобів (інструментів, приладів, машин тощо). Під тиском цих чинників слідчий СБ міг ухвалити помилкове рішення. Крім того, причиною жорстокості міг стати постійний вплив на «есбешників» негативних емоцій: страху, ненависті, суму, підозрливості, злості, розпачу і т. д. [1] Насправді подібні психоемоційні стани притаманні учасникам будь-яких підпільно-партизанських формувань і переважно саме вони визначають їх поведінку в реальному житті.

Спостереження Д. Веденєєва та Г. Биструхіна призвели до виявлення в особового складу спецслужб ОУН-УПА (СБ ОУН, військово-польова жандармерія) характерних морально-психологічних рис «екстремістськи налаштованих осіб»: беззастережна відданість ідейним переконанням; готовність до ризику і самопожертви; зневага до власного і чужого життя, до норм законності та моралі; цілеспрямована або немотивована жорстокість; кастовий, «орденський» дух і своєрідний романтизм боротьби; висока дисциплінованість і субординованість; перевага негативних емоцій (ненависть до ворогів та осіб, які їм допомагали), конфронтаційний стиль мислення [3, с. 355]. Немає сумніву, що така шкала особистісних рис та цінностей була притаманна і значному відсотку простих вояків УПА, а також представникам радянського та польського рухів Опору. Джерела такої етики слід шукати в особливостях воєнного часу, який суттєво впливає на психіку людей, іноді змінюючи її кардинально.

Одним з провідних вітчизняних спеціалістів у галузі історичних антропології і психології періоду Другої світової війни наразі є донецька дослідниця І. Грідіна [12–14]. Вона переконана, що «менталітет, умонастрої і психологічні орієнтації людини є самостійним чинником політичного або економічного розвитку, вони впливають на особливості соціальної поведінки і певною мірою визначають механізм ухвалення рішень... Саме тому надзвичайну актуальність та дослідницький інтерес представляють трансформація світосприйняття людей під впливом певної ідеології, адаптація їх до нового життєвого укладу, зміни традиційних і вкорінення нових стереотипів і цінностей у звичках та навиках усвідомлення власного життя; політика та ідеологія щодо оформлення повсякденних практик» [11, с. 1].

У докторській дисертації І. Грідіна проаналізувала цивільне населення України як носія духовності за демографічною, соціальною, національною, релігійною, ґендерною ознаками; визначила роль релігійної свідомості населення України в роки Другої світової війни; реконструювала духовне життя народу через мовний дискурс, фольклор та сміхову культуру; виявила духовні стратегії виживання людей в екстремальних умовах війни; встановила чинники «патріотизації» населення.

На окрему увагу дослідників чекає такий пов'язаний з патріотизмом фактор як бойовий дух (воля до боротьби). Очевидно, що в різні періоди готовність мирних жителів та безпосередніх учасників руху Опору до боротьби і самопожертви коливалися. Вплив психологічних чинників на рівень бойового духу поки ніхто у вітчизняних історичних працях не висвітлював. У неповному

списку таких чинників можемо перерахувати співвідношення перемог і поразок, побутові умови (включно зі впливом хвороб і паразитів), якість харчування, загальний рівень моралі та дисципліни, особисті стосунки та мікроклімат у колективі, вмиле керівництво, ідеологічна обробка, ступінь фізичного і морального виснаження, ставлення місцевого населення тощо.

Певні висновки про психологічний стан і бойовий дух антифашистів дає змогу зробити аналіз понесених втрат. Наприклад, за час рейду Вінницького партизанського з'єднання втрати становили: 31 убитий, 81 поранений, 51 пропалий без вісти, 56 дезертирів [19, с. 161]. Впадає в очі велика кількість дезертирів, до того ж і серед пропалих без вісти могла бути значна частка полонених або дезертирів. Слід також врахувати, що йшов не 1941 чи 1942 рік, а середина 1943 р. Надмірний відсоток полонених і дезертирів завжди свідчить про низький рівень волі до боротьби.

З огляду на те, наскільки різними за віком, культурно-освітнім рівнем, життєвим досвідом були учасники підпільних і партизанських формувань, стає зрозуміло, що фактор особистісних якостей, особистих взаємин, психологічної сумісності серйозно впливав на діяльність та ефективність окремих підрозділів. Наймовірно важким завданням керівників підпільних організацій і груп стала підтримка конспірації і дисципліни, без яких виживання підпілля практично зводилося до нуля. Їм постійно доводилось мати справу з порушенням правил конспірації, недобросовісним виконанням завдань, пасивністю і прямою непокорю, суперництвом і самовіллям з боку підлеглих, конфліктами між членами організацій, плітками, змовами, зловживанням спиртними напоями, розпустою, крадіжками і привласненням матеріальних цінностей. Саме особиста неприязнь і моральна неспроможність як керівників, так і рядових членів підпілля призводили до розладнання конспірації організацій, дезертирства і зрадництва.

Перебування на нелегальному становищі, факти зрадництва, поразки і репресії сприяли розповсюдженню серед підпільників стану взаємної недовіри і підозрілості. Зазначимо, що така психологічна атмосфера притаманна будь-якому підпіллю у будь-які часи. Незважаючи на численні приклади негативної поведінки підпільників, не можна сказати, що підпілля суцільно складалося з п'яниць, розпусників, боягузів та інтриганів. Сам факт членства у нелегальній організації загрожував кожному з підпільників матеріальними і моральними випробовуваннями, тортурями і смертю. А значить, кожен з них мав певну частку сміливості і любові до Вітчизни. Одна і та сама людина в особистих стосунках могла показати себе не з кращого боку, але у боротьбі з окупантами часто проявляла позитивні якості характеру.

У рамках майбутніх психоісторичних досліджень потребує створення та класифікації індивідуальний і колективний психологічний портрет антифашиста. У цьому випадку не можна задовольнитися міфічним образом партизана і підпільника, створеним радянською пропагандою. Хоча сам по собі процес формування цього міфічного образу заслуговує на увагу. У радянській літературі стереотипний образ підпільника практично завжди супроводжується героїчним ореолом. Це людина, весь сенс життя якої зводиться до боротьби з ворогами. У неї майже немає слабких місць, меркантильних інтересів і особистого життя. Підпільник-керівник – мудрий і авторитетний, а підлегли – сумлінні відважні виконавці. Приблизно такий образ антифашиста і закріпився у суспільній свідомості.

Проте навіть крізь час, історичну традицію і офіціоз документів стає помітним, що борці з окупантами, так само як і інші люди, кохали, боялися, хворіли, помилялися, конфліктували. Їх дії могли бути суперечливими, а мотиви – заплутаними. Зрозуміло, що психологічних портретів антифашистів існує стільки ж, скільки було самих антифашистів. Тому відтворити універсальний образ типового вояка УПА чи радянського підпільника не видається можливим. Але існують можливості для їх стратифікації, виокремлення типових психологічних рис, моделей поведінки, фіксації різних типів характерів.

У ході дослідження історії київського підпілля автору вдалося виокремити чотири психологічних типи, поширених серед місцевих підпільників: ідеалісти-романтики, меркантильні кар'єристи, авантюристи, пристосуванці [24, с. 90–99]. Звісно, що така типологізація є доволі умовною, але вона допомагає краще зрозуміти мотивацію учасників Опору; атмосферу, що панувала в їх середовищі; рівень компетентності керівників та виконавців; ступінь боєздатності й уразливості підпільних структур; співвідношення впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників на ефективність боротьби.

У підсумку варто зазначити, що попри людські симпатії й антипатії, не можна однозначно оцінювати той чи інший психотип позитивно або негативно. Усі чотири психологічних типи знаходили своє місце у підпіллі, і при правильному застосуванні могли приносити користь спільній справі.

З огляду на це важливими і донині недостатньо дослідженими залишаються питання мотивації учасників антифашистської боротьби. Встановлення мотивів спротиву дасть можливість краще пізнати особливості зародження і розвитку руху Опору, зрозуміти його інтенсивність та масовість у різні періоди окупації. Особливо важливим встановлення мотивації антифашистів стає у світлі

дискусії про причини початку руху Опору: жорстокість окупаційного режиму чи ідеологічне несприйняття нацизму населенням окупованих територій вкупі з організаторською роллю Компартії.

Радянська історіографія вважала головним, якщо не єдиним, рушієм народного опору ідеологічну мотивацію [21, с. 58], залишаючи поза увагою інші. Така позиція дала підстави радянським історикам стверджувати, начебто, партія не лише підтримувала і спрямовувала спротив населення, а й безпосередньо керувала боротьбою, надавала їй організованого характеру. Однак численні радянські і німецькі джерела, сучасні українські дослідники називають й інші мотиви, виходячи з яких населення ставало на шлях спротиву загарбникам.

На нашу думку, серед мотивів спротиву можна виокремити три групи: ідеологічні (більше притаманні учасникам організованих форм руху Опору), економічні та побутово-психологічні (більше притаманні учасникам цивільного спротиву). Ідеологічні мотиви спонукали українців до свідомого опору загарбникам і корінилися в патріотизмі, національній гідності, несприйнятті нацистської та фашистської ідеологій, а також могли ґрунтуватися на моральних та релігійних переконаннях. Економічні мотиви спротиву спричинялися невдоволенням людей погіршенням свого матеріального становища і відстоюванням власних економічних інтересів.

Побутово-психологічні мотиви частіше були несвідомими, мали епізодичний та ситуативний характер. Так, для окремої людини прагнення допомогти червоноармійцям пояснювалося не лише патріотичними почуттями, а й звичайним співчуттям до «наших», сподіванням на те, що власний син або чоловік, який також перебуває в лавах Червоної армії, може одержати допомогу від інших «добрих людей». Також до побутово-психологічних мотивів належали: солідарність з родичами чи друзями, яких переслідували нацисти; побоювання репресій за неучасть в антифашистській боротьбі в разі повернення радянської влади; небажання опинитися в ізоляції та ворожому оточенні, коли в певній місцевості більшість населення підтримує антифашистів; життєві обставини або відсутність іншого вибору (наприклад, коли німці приходили спалити село за допомогу партизанам і, попри власне бажання, доводилося тікати до лісу); пошуки романтики і вільного життя, до яких прагнула молодь; звичка діяти певним чином (наприклад, коли на пропозицію залишитися у підпіллі багато комуністів відповідали згодою не через внутрішнє бажання це зробити, а в силу звички беззаперечно підкорятися начальству); відчай, коли приречені на знищення і тим поставлені у безвихідь євреї гетто піднімали повстання, навіть не маючи надії на успіх; прагнення помсти за смерть, страждання або приниження близьких чи самого учасника спротиву. Природно, що в реальному житті всі ці мотиви тісно перепліталися і кожен з них мав велике значення в розгортанні спротиву людей окупаційній політиці нацистів. Саме поєднання всіх трьох груп мотивацій і зумовило масовість руху Опору в Україні.

Глибокий психологічний аналіз мотивацій рятівників євреїв здійснили дослідники Голокосту. М. Тяглий сформулював 18 мотивів рятівників. Психологи Перл та Семюел Олінери поділили рятівників на три соціопсихологічні групи: нормоцентристи (для яких визначальним стало почуття обов'язку щодо «референтної групи»), аксіоцентристи (які насамперед керувалися власними моральними принципами, незалежно від того, хто потребував допомоги) і особи з розвинутим почуттям емпатії. Особливими формами емпатії є співпереживання і співчуття. Нехама Тек, однак, вважала, що в основі дій рятівників лежали не вищеозначені мотиви, а особистісна риса, яку вона назвала «автономний альтруїзм» (готовність самовіддано надати допомогу, не боючися вступити в конфронтацію з суспільством) [25, с. 477].

Важливо зауважити, що мотивацію до спротиву не можна розглядати статично, адже співвідношення мотивів було різним в різні відрізки часу, в різних регіонах та соціальних групах. В. Клоков описав психологічні фактори, які вплинули на неготовність більшості населення окупованих територій одразу включитися в боротьбу проти агресорів. Труднощі переходу від мирного часу до воєнного він вбачає у страху дорослих за своїх дітей, надії на швидке повернення Червоної армії, осмислення нових умов, пошук свого місця в загальній боротьбі [20, с. 67].

На нашу думку, ставлення цивільного населення до окупантів зазнало певних змін головним чином в залежності від політики окупантів. Настрої людей еволюціонували від індивідуальності або прихильності більшості населення до приходу німців до свідомого несприйняття нацистського панування. Невиправдані сподівання мешканців окупованої України на поліпшення свого економічного і політичного становища за німецького панування ведуть на початку 1942 р. до переоцінки поглядів на чужоземне правління та його політичної переорієнтації [23, с. 88–89].

Екстремальні умови життя в окупації, складність психології людей, які опинилися на окупованій території, багатофакторність впливу на їх моделі поведінки зумовило те, що часто межа між колаборацією та спротивом була майже непомітною або могла кількаразово змінюватися. Зокрема зафіксовані випадки, коли підрозділи Армії Крайової разом з колабораціоністами з польської «брунатної поліції» нищили українські села Волині [22, с. 377]. І. Дерейко описав шлях, пройдений одним з українських колабораціоністських підрозділів, який врешті перетворився на

антифашистське формування [17]. Однозначно оцінити і пояснити ці факти доволі непросто. Я. Грицак зробив це так: «Роздільна лінія між виною і невинністю, колаборацією та спротивом часто була тонкою і ледь помітною. Прагнення вижити змушувало вибирати різні ролі» [10, с. 128].

Недостатня розробленість психоісторії Опору робить її перспективною і цікавою для майбутніх дослідників та приводить до висновку про необхідність створення серйозної наукової праці про психологію Другої світової війни (включно з психологією руху Опору), до якої увійшли б сюжети про мотивацію спротиву і колаборації; психологічні причини переходу від невторчання до опору та від колаборації до опору; про ідеологічні, побутові, національні стереотипи; про індивідуальні і колективні моделі поведінки, різні стратегії поведінки та виживання, відстеження механізмів колективної свідомості; психологію міжнародних, гендерних та особистісних стосунків; про еволюцію сподівань простих людей, зміну їх ставлення до різних подій і явищ тогочасного буття.

Загалом, перед українською історіографією стоїть завдання створити цілісну картину суспільної свідомості населення окупованих територій, як сукупності ідей, теорій, поглядів, вірувань, уявлень, настроїв, почуттів, емоцій людей, у яких відбивається матеріальне життя суспільства і вся система суспільних відносин. Складність якісного вирішення цього завдання полягає у міждисциплінарному характері такої роботи, яка лежить на стикові історії, філософії, філології, психології, культурології та соціології.

Список використаних джерел

1. Антонюк Я. М., Кисляк П. А. Психологічний аналіз проявів жорстокості в боротьбі СБ ОУН(б) із сексотством на території Волині в післявоєнний період (1944–1951 рр.) // Історичні студії Волинського нац. ун-ту ім. Л.Українки. Вип. 2. 2009. С. 43–47.
2. Армстронг Дж. Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941–1944. М.: Центрполиграф, 2007. 493 с.
3. Веденеев Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. К.: Генеза, 2006. 408 с.
4. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944. 2-е изд., испр. и доп. М.: Российская политическая энциклопедия, 2012. 477 с.
5. Григорович Д. Ф. Идеино-политическая деятельность Компартии Украины в годы Великой Отечественной войны. К.: Политиздат Украины, 1983. 165 с.
6. Григорович Д. Ф. Политическая работа КПСС среди населения на временно оккупированной территории Украины. К.: Знание, 1980. 48 с.
7. Гриневич В. А. До питання про український радянський культурницький націоналізм у роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий зб. наук. праць. 2004. Вип. 12. С. 345–370.
8. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. К.-Дніпропетровськ: Ліра, 2012. 508 с.
9. Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2007. 520 с.
10. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. К.: Грані-Т, 2008. 232 с.
11. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «історія України». Донецьк, 2010. 40 с.
12. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). Донецьк: ДонНУ, 2010. 419 с.
13. Грідіна І. М. Духовне життя українського народу 1939–1945 років: теоретико-методологічні засади історичного дослідження // Наукові праці. Науково-методичний журнал Чорноморського державного ун-ту ім. П.Могили. 2009. Том 115. Вип. 102. С. 41–44.
14. Грідіна І. М. Менталітет як чинник духовного життя українського народу в роки Другої світової війни // Вісник Донецького національного ун-ту. Серія Б: Гуманітарні науки. 2009. Вип. 1. С. 154–160.
15. Гула Р. В. Витоки та роль радянського патріотизму у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (на матеріалах України): монографія. Дніпропетровськ: Герда, 2012. 516 с.
16. Демоз Л. Психосторія. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 512 с.
17. Дерейко І. Від колаборації до резистансу: діяльність 115/62-го українського батальйону штурманшафту на теренах Білорусі і Франції у 1942–1944 рр. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Вип. 1(20). К., 2003. С. 179–193.
18. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945. В 6-ти т. М.: Воениздат, 1960–1965. Т. 6: Итоги Великой Отечественной войны. М.: Воениздат, 1965. 652 с.
19. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: Генеза, 2005. 408 с.
20. Клоков В. И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945. Историографический очерк. К.: Наук. думка, 1978. 123 с.
21. Кондратенко Л. В. Крах экономических планов немецко-фашистских захватчиков на Украине. Историографический очерк. Изд. 2-е. К.: Наук. думка, 1980. 104 с.
22. Косик В. Українсько-польське протистояння під час німецької окупації // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 16(1). С. 370–383.
23. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2002. 277 с.
24. Слободянюк Н., Лысенко А. Советское подполье Киева (1941–1943 гг.): человеческое измерение. Saarbrücken, Deutschland: Palmarium Academic Publishing, 2014. 164 с.
25. Тяглий М. І. Праведники народів світу // Енциклопедія історії України. К.: Наук. думка, 2011. Т. 8. С. 475–477.
26. Чайковський А. С. Невідома війна. К.: Україна, 1994. 255 с.
27. Юденков А. Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной советской территории (1941–1944). М.: Мысль, 1971. 357 с.
28. Ющенко М. Д. Агітація і пропаганда комуністів України в умовах німецько-фашистської окупації. К.: КДУ, 1962. 175 с.

References

1. Antonyuk Ya.M., Kyslyak P.A. *Psyhologichnyy analiz proyaviv zhorstokosti v borot'bi SB OUN(b) iz seksotstvom na terytoriyi Volyni v pislyavoyennyi period (1944–1951 rr.)* [Psychological analysis of manifestations of cruelty in the struggle of the SB OUN (b) with sexism in Volyn in the postwar period (1944–1951)]. *Istorychni studiyi Volyns'koho nats. un-tu im. L.Ukrayinky*. Vyp. 2. 2009. S. 43–47.
2. Armstrong Dzh. *Sovetskie partizany. Legenda i dejstvitel'nost'. 1941–1944* [Armstrong J. *Soviet partisans. Legend and reality. 1941–1944*]. M.: Centrpoligraf, 2007. 493 s. 3. Vyedyenyeyev D.V., Bystrukhin H.S. *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrozvidka rukhu ukrayins'kykh natsionalistiv ta UPA. 1920–1945* [Sword and trident. Intelligence and counterintelligence of the movement of Ukrainian nationalists and UPA]. K.: Heneza, 2006. 408 s. 4. Gogun A. *Stalinskie kommandos. Ukrainskie partizanskie formirovaniya, 1941–1944* [Stalin's commandos. Ukrainian partisan formations, 1941–1944]. 2-e izd., ispr. i dop. M.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija, 2012. 477 s. 5. Grigorovich D.F. *Idejno-politicheskaja dejatel'nost' Kompartii Ukrainy v gody Velikoj Otechestvennoj vojny* [Ideological and political activities of the Communist Party of Ukraine during the Great Patriotic War]. K.: Politizdat Ukrainy, 1983. 165 s. 6. Grigorovich D.F. *Politicheskaja rabota KPSS sredi naselenija na vremenno okkupirovannoj territorii Ukrainy* [The political work of the CPSU among the population in the temporarily occupied territory of Ukraine]. K.: Znanie, 1980. 48 s. 7. Hrynevych V.A. *Do pytannya pro ukrayins'kyi radyans'kyi kul'turnyts'kyi natsionalizm u roky nimets'ko-radyans'koyi viyny 1941–1945 rr.* [On the question of Ukrainian Soviet cultural nationalism during the years of the German-Soviet war of 1941–1945]. *Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky. Mizhvidomchyy zb. nauk. prats'*. 2004. Vyp. 12. S. 345–370.
8. Hrynevych V. *Nepryborkane riznoolossya: Druha svitova viyna i suspil'no-politychni nastroyi v Ukraini, 1939 – cherven' 1941 rr.* [Unbridled Strife: Second World War and Socio-Political Sentiments in Ukraine, 1939 - June 1941]. K.-Dnipropetrovs'k: Lira, 2012. 508 s. 9. Hrynevych V.A. *Suspil'no-politychni nastroyi naselennya Ukrainy v roky Druhoyi svitovoyi viyny (1939–1945 rr.)* [Public-political mood of the population of Ukraine in the years of the Second World War (1939–1945)]. K.: Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' NAN Ukrainy, 2007. 520 s. 10. Hrytsak Ya. *Zhyttya, smert' ta inshi nepryyemnosti* [Life, death and other troubles]. K.: Hrani-T, 2008. 232 s. 11. Hridina I.M. *Dukhovne zhyttya naselennya Ukrainy v roky Druhoyi svitovoyi viyny (1939–1945 rr.)* [Spiritual life of Ukraine during the Second World War (1939–1945)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra ist. nauk: spets. 07.00.01 «istoriya Ukrainy». Donets'k, 2010. 40 s. 12. Hridina I.M. *Dukhovne zhyttya naselennya Ukrainy v roky Druhoyi svitovoyi viyny (1939–1945 rr.)* [Spiritual life of Ukraine during the Second World War (1939–1945)]. Donets'k: DonNU, 2010. 419 s. 13. Hridina I.M. *Dukhovne zhyttya ukrayins'koho narodu 1939–1945 rokiv: teoretyko-metodolohichni zasady istorychnoho doslidzhennya* [Spiritual life of the Ukrainian people of 1939–1945: theoretical and methodological principles of historical research]. *Naukovi pratsi. Naukovo-metodychnyy zhurnal Chornomors'koho derzhavnogo un-tu im. P.Mohyly*. 2009. Tom 115. Vyp. 102. S. 41–44. 14. Hridina I.M. *Mentalitet yak chynnyk dukhovnoho zhyttya ukrayins'koho narodu v roky Druhoyi svitovoyi viyny* [Mentality as a factor in the spiritual life of the Ukrainian people during the Second World War]. *Visnyk Donets'koho natsional'noho un-tu. Seriya B: Humanitarni nauky*. 2009. Vyp. 1. S. 154–160. 15. Hula R.V. *Vytoky ta rol' radyans'koho patriotyzmu u roky Velykoyi Vitchyznyanoi viyny 1941–1945 rr. (na materialakh Ukrainy): monohrafiya* [Origins and the role of Soviet patriotism during the Great Patriotic War of 1941–1945 (on materials of Ukraine): monograph]. Dnipropetrovs'k: Herda, 2012. 516 s. 16. Demoz L. *Psihoistoriya* [Psychohistory]. Rostov-na-Donu: Feniks, 2000. 512 s. 17. Dereyko I. *Vid kolaboratsiyi do rezystansu: diyal'nist' 115/62-ho ukrayins'koho batal'yonu shutsmanshaftu na terenakh Bilorusi i Frantsiyi u 1942–1944 rr.* [From Collaboration to Resistance: Activities of the 115 / 62nd Ukrainian Battalion of Shutsmannshafu in the Fields of Belarus and France in 1942–1944]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-K-HB*. Vyp. 1(20). K., 2003. S. 179–193. 18. *Istorija Velikoj Otechestvennoj vojny Sovetskogo Sojuza. 1941–1945* [The history of the Great Patriotic War of the Soviet Union. 1941–1945]. V 6-ti t. M.: Voenizdat, 1960–1965. T. 6: *Itogi Velikoj Otechestvennoj vojny* [The results of the Great Patriotic War]. M.: Voenizdat, 1965. 652 s. 19. Kentiy A., Lozyts'kyi V. *Viyna bez poshchady i myloserdya: Partyzans'kyi front u tylu vermakhtu v Ukraini (1941–1944)* [War without Mercy and Mercy: Guerrilla Front at the rear of the Wehrmacht in Ukraine (1941–1944)]. *Tsentrал'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh obyednan' Ukrainy*. K.: Heneza, 2005. 408 s. 20. Klokov V.I. *Vsenarodnaja bor'ba v tylu nemecko-fashistskikh okkupantov na Ukraine. 1941–1945. Istoriograficheskij ocherk* [A nationwide struggle in the rear of the German fascist invaders in the Ukraine. 1941–1945. Historiographical sketch]. K.: Nauk. dumka, 1978. 123 s. 21. Kondratenko L.V. *Krah jekonomicheskikh planov nemecko-fashistskikh zahvatchikov na Ukraine. Istoriograficheskij ocherk* [The collapse of the economic plans of the German fascist invaders in Ukraine. Historiographical sketch]. Izd. 2-e. K.: Nauk. dumka, 1980. 104 s. 22. Kosyk V. *Ukrayins'ko-pol's'ke protystoyannya pid chas nimets'koyi okupatsiyi [Ukrainian-Polish confrontation during the German occupation]. Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky*. 2007. Vyp. 16(1). S. 370–383. 23. Slobodyanyuk M.A. *Antyfashyst-s'kyi rukh Oporu v Pivdenniyi Ukraini (1941–1944 rr.)* [Antifascist resistance movement in Southern Ukraine (1941–1944)]: dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovs'k, 2002. 277 s. 24. Slobodjanjuk N., Lysenko A. *Sovetskoe podpol'e Kieva (1941–1943 gg.): chelovecheskoe izmerenie* [The Soviet underground of Kiev (1941–1943): the human dimension]. Saarbrücken, Deutschland: Palmarium Academic Publishing, 2014. 164 s. 25. Tyahlyy M.I. *Pravednyky narodiv svitu* [The Righteous Among the Peoples of the World]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy*. K.: Nauk. dumka, 2011. T. 8. S. 475–477. 26. Chaykovs'kyi A.S. *Nevidoma viyna* [An unknown war]. K.: Ukrayina, 1994. 255 s. 27. Judenkov A.F. *Politicheskaja rabota partii sredi naselenija okkupirovannoj sovetskoj territorii (1941–1944)* [The political work of the party among the population of the occupied Soviet territory (1941–1944)]. M.: Mysl', 1971. 357 s. 28. Yushchenko

M.D. Ahitatsiya i propahanda komunistiv Ukrainy v umovakh nimets'ko-fashyst-s'koyi okupatsiyi [Agitation and propaganda of the communists of Ukraine under the conditions of the German fascist occupation]. K.: KDU, 1962. 175 s.

Mykola Slobodyanyuk

HISTORICAL PSYCHOLOGY IN SCIENTIFIC WORKS ON THE HISTORY OF THE RESISTANCE IN UKRAINE

The article carries out a historiographic analysis of the works on the history of the anti-Nazi Resistance movement in Ukraine (1939–1944), which cover aspects related to historical psychology. It is established that the attention of ukrainian scientists is increasingly directed to psychohistorical studies. It is established that the problem of patriotism became one of the important directions of psychohistorical searches of ukrainian researchers. Considerable attention was paid to the coverage of spirituality and religiosity as important factors in motivating the participants in the Resistance movement. The study of the motives of resistance to the invaders led to the classification and localization in a separate group of not only ideological and economic motivations, but also day to day psychological. The specifics of research on historical psychology led historians to the need to identify the characteristic features of partisans and underground, the creation of collective psychological portraits, their typologization. Insufficient development of the psychohistory of the Resistance makes it perspective and interesting for future researchers and leads to the conclusion that it is necessary to create a serious scientific work on the psychology of the Resistance movement in Ukraine.

Key words: Resistance movement, historiography, historical psychology, motivation, patriotism.

УДК 930.253(477)»1941/1944»

Володимир Зілінський

ДОКУМЕНТИ НАЦИСТСЬКИХ СИЛОВИХ СТРУКТУР ДИСТРИКТУ «ГАЛИЧИНА» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ (НА МАТЕРІАЛАХ З УКРАЇНСЬКИХ АРХІВОСХОВИЩ)

У статті аналізуються документи силових структур окупаційної нацистської влади дистрикту «Галичина» у роки Другої світової війни. Автор вивчає архівні матеріали, що зберігаються в Україні. Досліджується їх інформаційний потенціал та внутрішній зміст. Збережені матеріали СС та поліції дистрикту дозволяють вивчати процес здійснення знищення єврейської громади Галичини. Завдяки вивченню їх внутрішнього змісту можна простежити як антисемітська політика впроваджувалася в дію. Інформація з цих документів дає можливість реконструювати те, як відбувалися депортації у табори смерті чи масові розстріли на місці. Також дані матеріали є важливим джерелом для вивчення використання єврейської робочої сили. Документи СС та поліції дозволяють з'ясувати як відбувався процес пограбування єврейського майна на території дистрикту «Галичина». Дослідження цих матеріалів українськими вченими, зазвичай, ускладнювалося, в тому числі, й через те, що більшість з цих документів є німецькою мовою. Тож дана публікація покликана частково полегшити можливість подальшого вивчення долі євреїв Галичини.

Ключові слова: Друга світова війна, Голокост, дистрикт «Галичина», СС та поліція.

У період нацистської окупації знищено понад півмільйона євреїв дистрикту «Галичина». Частина з них була вивезена у табір смерті Белжець. Інших розстрілювали на місці. Багато євреїв внаслідок нелюдських умов померли у таборах примусової праці, розміщених на території всього дистрикту.

У Галичині виконавцями злочину були як представники цивільної нацистської адміністрації, так і силових структур. До останніх відносимо СС і поліцію (Schutzstaffel und Polizei). Учасниками були такі підрозділи як Зіпо-СД (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst, поліція безпеки і служба безпеки) Орпо (Ordnungspolizei, поліція порядку), Шупо (Schutzpolizei, поліція охорони) і жандармерія (Gendarmerie). Усі ці структури в більшій, чи меншій мірі брали активну участь в організації депортації євреїв до табору смерті Белжець (упродовж березня-грудня 1942 р.) і масових розстрілах (проводилися з невеликими перервами з осені 1941 р. – до осені 1943 р.). Вони також займалися питаннями вилучення майна у євреїв. Зважаючи на це, документи силових структур є дуже потрібними для вивчення історії Голокосту. На жаль, через те, що більшість з них була із грифом «таємно», весною 1944 р., коли фронт наближався, ці матеріали знищували у

першу чергу. Вивчення документації, яка зберігається в українських архівосховищах, необхідне для студій над проблематикою переслідування євреїв у роки Другої світової війни.

Діяльність силових структур дистрикту в контексті вивчення історії Голокосту досліджували історики Яків Хонігсман [47–52], Жанна Ковба [46], Еліяху Йонес [45], Дітер Польш [54] і Томас Зандкюлер [55]. У їх працях висвітлюються головні етапи проведення «остаточного вирішення єврейського питання» в Галичині, в тому числі аналізується участь силових структур. Найкраще це зроблено у дослідженнях Д. Поля і Т. Зандкюлера.

Головною метою нашої публікації є висвітлення інформаційного потенціалу документів із українських архівосховищ. Матеріали цієї категорії особливо важливі. Вони дозволяють досліджувати питання ідентифікації євреїв, їх чисельності, використання у якості робочої сили тощо. Львів був столицею дистрикту, тож найважливіша документація відкладалася саме тут. Основний масив матеріалів зараз зберігається в Державному архіві Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.).

Формально СС у дистрикті мало бути підпорядковане губернатору. Однак, здебільшого, діяло на власний розсуд. Виконувалися ті розпорядження, які йшли від безпосереднього керівництва в генерал-губернаторстві [54, s. 84]. Бригаденфюрер Фрідріх Кацман офіційно обійняв посаду начальника СС і поліції 13 жовтня 1941 р. [9, арк. 6–7]. Відомо, що саме у цей день він вперше повідомив губернатора дистрикту Карла Ляша про розстріли євреїв [10, арк. 1]. Згодом, у своєму рапорті Ф. Кацман напише, що до 27 червня 1943 р. у дистрикті знищено 434329 євреїв. Ті ж, хто ще жив, працювали у таборах примусових робіт. В'язні будували стратегічну дорогу DG IV (Durchgangstrasse IV). Таких таборів, де євреї працювали, у дистрикті на той час було 58 [56, s. 132–133]. Звіт Ф. Кацмана вважається одним із найцінніших джерел [24]. У ньому детально описано заходи, здійснені з метою ліквідації єврейської громади Галичини. Ще з осені 1941 р. Ф. Кацман почав перебирати відповідальність за «єврейське питання» на себе. Передусім, як пише Т. Зандкюлер, його головним важелем впливу був контроль за робочою силою [55, s. 416]. У своєму звіті, пізніше, Ф. Кацман зазначить, що вже 15 жовтня 1941 р. у дистрикті з'явилося 7 таборів примусових робіт, де працювало 4 тис. євреїв [53, s. 19]. Звичайно, що умови праці були жахливими, а смертність – високою. Ф. Кацман розпочав активно впроваджувати у дію ще один спосіб знищення – через роботу (Vernichtung durch Arbeit). Будівництво стратегічного для фронту шляху було потрібним, але Ф. Кацман не жалів своїх працівників. Режим у цих таборах був надзвичайно суворий.

Перші розстріли на території дистрикту провели представники станіславського Зіпо на чолі із гауптштурмфюрером Гансом Крюгером на початку жовтня 1941 р. Вбивства відбулися у Надвірній 6 жовтня, а потім, 12 жовтня, у Станиславі. Д. Польш, роздумуючи над тим, чи Ф. Кацман був причетним до злочину, пише, що останній на той час ще не мав досвіду проведення таких акцій. Цілком протилежне можна сказати про керівника Зіпо у генерал-губернаторстві – Шонгарта, в дистрикті – Танцмана і начальника представництва Зіпо у Станиславі – Крюгера. У рамках діяльності «айнзатцгрупи особливого призначення» (Einsatzgruppe zur besonderen Verwendung) вони раніше вже здійснювали масові розстріли [54, s. 139, 143–144]. Саме Зіпо восени 1941 р була головною силою, яка проводила езекуції. Проте, відомо, що їм не вистарчало співробітників. Тут у Ф. Кацмана була перевага. Він, як начальник СС і поліції, володів набагато більшим кадровим ресурсом аніж Зіпо. У її керівника Танцмана не було таких можливостей. Коли СС у травні 1942 р. повністю перебрало на себе повноваження у справах євреїв і, зокрема, організації акцій, появилася нова можливість – залучення до цієї брудної роботи Орпо. Таким чином, вирішено кадрову проблему. З середини 1942 р. поліцейські батальйони почали відігравати ключову роль під час антиєврейських акцій.

У березні 1942 р. розпочалися перші депортації до табору смерті Белжець. Організацією займалась цивільна адміністрація дистрикту. Рішення про те, кого будуть депортувати, прийняли на спеціальній нараді 9 січня 1942 р. Документ, який свідчить про плани вбивства, є в Держархіві Львівської обл. Він виданий внутрішнім управлінням дистрикту (Abteilung innere Verwaltung), де записані висновки наради (10 січня 1942 р.) на якій були присутні есесівець Маурер, урядовець адміністрації дистрикту, відповідальний у справах поліції (Innere Verwaltung Polizeianglegenheiten), начальник поліції (Polizeidirektor) Ульріх, майор Вайзе, командир поліції порядку (Kommandant der Ordnungspolizei), керівник житлового відділу (Wohnungsamt) Умбек, головний будівельник міста (Stadtbaudirektor) Гальбауер, полковник Бізанц з відділу внутрішнього управління дистрикту, уповноважений у справах опіки за населенням (Abteilung Innere Verwaltung, Bewölkerungswesen und Fürsorge). Наслідком обговорення стало рішення про те, що юденрат має подати списки тих євреїв, які працюють непродуктивно. Згідно з документом, цих осіб мали виселити [26, арк. 61–63]. Себто загинути мали лише безробітні. Т. Зандкюлер відзначає, що упродовж 1942 р. тривали дискусії щодо категорій єврейського населення, які слід «депортувати» [55, s. 411].

Як наголошує Д. Поль, євреї до травня 1942 р. були у компетенції цивільної адміністрації. Пізніше крайсгауптмани на місцях активно допомагали СС. Так тривало до осені 1942 р., коли акції перетворилися на криваві бійні [54, s. 403]. Т. Зандкюлер також пише, що крайсгауптмани дистрикту «Галичина» навіть мали більше повноважень, ніж їх колеги у генерал-губернаторстві. Дослідник зазначає, що суперечки між різними окупаційними інстанціями настільки загострювалися, що вбивства на місцях викликали невдоволення у цивільної адміністрації [55, s. 414]. Д. Поль натомість пише, що навряд чи дискусії якимось суттєво впливали на результат [54, s. 403]. Головні суперечки, зазвичай, стосувалися кваліфікованих єврейських працівників. Цивільна адміністрація з міркувань стабільної роботи економіки намагалася їх не депортувати, натомість СС сприймало цю проблему по-своєму. В своєму звіті Ф. Кацман, згадуючи про осінь 1941 р., писав, що цивільна адміністрація не була здатна на рішучі дії [53, s. 19–20]. Іншою проблемою протистояння було майно євреїв. Крайсгауптмани вважали що це їх юрисдикція. Ф. Кацман був іншої думки [55, s. 417]. Зрештою, від початку травня 1942 р. він свого домогся.

Робота органів СС і поліції у дистрикті проходила у співпраці з начальником губернского управління. Йшлося про те, аби всі дії заздалегідь обговорювалися. Накази начальника СС і поліції генерал-губернаторства (від 26 червня 1942 р. і 22 серпня 1942 р.) регулювали питання співробітництва. Для цього, зокрема, передбачалося створення відділу поліцейського управління у цивільній структурі (Polizeiabteilung) [8, арк. 1]. У адміністрації дистрикту його очолював Гайнц Маурер [11, арк. 10]. Безперечно, не є секретом те, що була досить суттєва конкуренція між Франком і Крюгером у різних питаннях, а, особливо, в єврейському. Це позначалося на аналогічних стосунках між цивільною адміністрацією і СС у дистрикті. Відомо, що Ф. Кацман від часу свого призначення намагався перебрати на себе якомога побільше повноважень у справах євреїв. Ще 19 травня 1942 р. він звертався до всіх крайсгауптманів із заявою, що йому потрібна інформація про непрацюючих євреїв [39, арк. 31]. Потім, 29 червня 1942 р., він просив цивільну адміністрацію дистрикту надати йому дані про єврейські житлові квартали. Ф. Кацман наголошував, що саме він займається цим питанням і йому слід повідомляти усе про переселення євреїв у межах міст, сіл чи навіть гетто [7, арк. 24]. У той самий день губернатор дистрикту Отто Вехтер видав розпорядження для усіх керівників відділів, штадтгауптманів, крайсгауптманів щодо координації співпраці цивільної адміністрації та органів СС і поліції в дистрикті. Згідно з інструкцією, у різних питаннях слід було звертатися до рейхскомісара та бригаденфюрера СС Ф. Кацмана. Це мало відбуватися на підставі розпорядження фюрера від 7 травня 1942 р. [13, арк. 5]. Отже, саме з цього дня СС перебрало на себе будь-яку ініціативу в єврейському питанні.

Одне з найважливіших питань, яке цікавило Ф. Кацмана, стосувалося майна євреїв. У Держархіві Львівської обл. знаходяться документи, які добре висвітлюють цю тему. Нам відомо, що 2 червня 1942 р. Ф. Кацман наполягав на тому, щоб одяг і речі убитих євреїв переходили до спеціальної організації, яка знаходилася під його контролем – «Volksdeutsche Mittelstelle» (VoMi, ФоМі). Вона повинна була все розподіляти між фольксдойчами [16, арк. 56]. Згодом, 13 липня 1942 р., Ф. Кацман вимагав не тільки одяг і речі, але й меблі [19, арк. 55]. Перед акціями поліція навіть попереджала представників ФоМі, коли все буде відбуватися, аби ті могли підготуватися до роботи [15, арк. 32].

15 липня 1942 р. Ф. Кацман надіслав листа усім крайсгауптманам та штадтгауптманам, а також до керівника Орпо Зостена, керівника Зіпо-СД Танцмана і начальника рейхспрокуратури Бауера. У цьому секретному документі він просив подати детальну інформацію про кількість євреїв і на картах різними кольорами позначити ті населені пункти, де євреїв більше або менше тисячі. Через поспішність вимагалось надати такі карти у однотижневий термін [6, арк. 5–6]. Відомий аналогічний документ, у якому командир Зіпо 9 січня 1943 р. просив надати йому дані щодо кількості євреїв, яких позначали літерами «W» («Вермахт») і «R» («важка промисловість»). Управління поліції повідомляло, що станом на 11 січня кількість євреїв у наступних населених пунктах становила: Жовква – 5000, Городок – 3400, Яворів – 4164, Рудки – 3000, Новий Яричів – 2000 [6, арк. 10–11]. Щоб знати чисельність євреїв, а також, щоб мати поіменні списки, СС займалося пошуками книг народжень, смертей та одружень. У Центральному державному історичному архіві у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України) знаходиться справа, у якій є списки метричних книг єврейських громад на території дистрикту. Серед матеріалів зберігається листування управління опіки за населенням (Bevölkerungswesen und Fürsorge) з Кракова до місцевої СС. Мова, наприклад, йшла про ті книги, яких не вистарчало станом на вересень 1942 р. Не було відомостей про них з таких населених пунктів, як: Долина, Калуш, Тисмениця, Тлумач і Богородчани. Збором книг займались крайсгауптмани. Далі вони їх передавали СС. Тому збереглися листи перших до других [43].

Під час вбивств євреїв у 1942 р. Ф. Кацман, на думку історика Д. Поля, отримував розпорядження начальника СС і поліції генерал-губернаторства Фрідріха-Вільгельма Крюгера

щоденно [54, s. 269]. Такого висновку дослідник дійшов на підставі аналізу книг доставки пошти. Матеріали знаходяться у Держархіві Львівської обл. [23–24]. У лютому 1943 р., коли розпочалися нові розстріли, їх проводило Зіпо у Дрогобичі, Чорткові і Коломиї. Саме тоді Ф. Кацман видав розпорядження про повне обмеження пересування єврейського населення, за невеликим винятком. Про це знаємо із розпорядження референта у справах поліції (polizeireferent) в крайсгауптманшафті Дрогобича від 11 лютого 1943 р. [41, арк. 13].

СС контролювало та займалося організацією створення закритих гетто. Їх поява передбачалася згідно з наказом Крюгера від 10 листопада 1942 р. Ф. Кацман у своїх розпорядженнях наголошував, що зміна місця перебування євреями каратиметься смертю. Таке саме покарання чекатиме на тих, хто їм допомагатиме і буде переховувати. Також, винним у злочині вважали того, хто знав про місце переховування євреїв і не повідомляв про це відповідні органи влади [7, арк. 31]. Однак, під час акцій місцеве населення досить часто допомагало євреям переховуватися від переслідувачів. На підтвердження цього можна навести такий факт: у Держархіві Львівської обл. зберігається лист від СС (Маурер) до крайсгауптманів від 11 червня 1943 р. про те, що ще раз слід попередити населення щодо заборони допомоги євреям. Подібне правопорушення каралось смертю [42, арк. 76]. Маємо декілька документів, щодо долі таких осіб (справами займалась прокуратура). Людей страчували, а майно вилучали. Збереглося листування німецької прокуратури, поліції безпеки та інших структур щодо конфіскації меблів у осіб, які переховували євреїв [27]. Напередодні відступу на захід Зіпо-СД надіслало листа від 12 липня 1944 р. до керівника німецької прокуратури у Львові із повідомленням, що усі справи на невстановлених осіб, які переховували євреїв слід скерувати їм [33, арк. 25]. Швидше за все, це пов'язано із бажанням знищити документи.

Про плани Ф. Кацмана знаємо те, що він на початку серпня 1942 р. говорив, що через півроку не буде вільних євреїв, адже вони будуть або виселені, або переведені у табори [17, арк. 70]. На початку 1943 р. остаточне знищення ще не відбулося, як це анонсував Генріх Гімmlер у своєму наказі від 19 липня 1942 р. У порядку денному для крайсгауптманів від 8 січня 1943 р. знаходимо відомості про погодження дій з Ф. Кацманом, який очікував на співпрацю у майбутніх акціях. Досить часто він отримував підтримку [40, арк. 10]. Можемо говорити про свідому співучасть цивільної адміністрації у вбивстві десятків тисяч євреїв. Крайсгауптмани допомагали по-різному. Наприклад, вони забезпечували розстрільні команди транспортом, а, навіть, і алкоголем.

25 січня 1943 р. Ф.-В. Крюгер видав розпорядження вбити усіх євреїв, за винятком тих, які працювали на важливих для війни підприємствах [54, s. 246]. У цей час нацистська влада старалася якнайшвидше провести германізацію дистрикту. Як не парадоксально, але після поразки вермахту під Сталінградом процес пришвидшився. Фольксдойчів зі сходу почали переселяти до Галичини. Наявність досить значної кількості євреїв була, на той час, скалкою в оці для місцевої влади. Процес знищення знову відновився. Після серпневої акції СС контролювало справу передачі власності євреїв фольксдойчам. У першу чергу, йшлося про меблі. Були складені відповідні списки і, згідно з ними, рейхскомісар після підтвердження німецької народності (Der beauftragte des Reichskommissars für die Festigung Deutschen Volkstums) займався розподілом. Такий титул мав Ф. Кацман. У Держархіві Львівської обл. збережені квитанції на отримання цих меблів із Городка (осінь 1942 р.) [2–3].

У Дрогобичі гестапо (підрозділ Зіпо) жалілося, що отримало єврейську робочу силу тільки у серпні 1942 р [36, арк. 40]. Проте, після цієї великої акції більша частина таборів примусових робіт фактично була підпорядкована СС. У той час навіть створювалися нові. Маємо архівні дані щодо планування 4 вересня 1942 р. створення таборів у Добромилі, Брожневі 1 і 2 та Сколе, де мала використовуватися єврейська робоча сила [30, арк. 51].

В українських архівосховищах документів про табори примусових робіт, які контролювали органи СС, на жаль, є мало. Головна проблема для дослідників полягає у їх фрагментарності. Більшу частину матеріалів знищено напередодні приходу Червоної армії. У Держархіві Львівської обл. є матеріали щодо розбудови Янівського табору примусових робіт від 1 листопада 1942 р., найбільшого у дистрикті. Він знаходився на окраїні Львова [28, арк. 25]. Є дані щодо дезертирів серед його охоронців – колишніх червоноармійців, так званих «травників». Це лист СС до Орпо від 15 травня 1943 р. [25, арк. 3]. Також маємо деякі дані про ув'язнених у таборі українців і поляків [12, арк. 2–5].

Літом 1943 р. офіційно євреї у дистрикті були лише у таборах примусових робіт. Починаючи з липня, відбувалися ліквідації деяких таборів. Тому в їх системі відбувалася реорганізація. 30 липня 1943 р. табори примусових робіт у крайсі Дрогобич стали частиною спеціальної групи «Zwangsarbeitslager-Gruppe Drohobycz», якою керував унтерштурмфюрер СС Фрідріх Гільдебранд. Про це місцеві підприємства повідомили керівництво над озброєнням (Rüstungskommando) [31, арк. 87]. Особливим для нацистської влади був нафтовий бориславський басейн. Там єврейські

робітники використовувалися до 1944 р. У Держархіві Львівської обл. зберігаються списки євреїв, які працювали на підприємстві «Karpaten Ol» [35].

З числа документів, що зберігаються в українських архівах, особливо інформативними є ті, які пов'язані з питанням використання єврейської робочої сили. У Держархіві Львівської обл. зберігається листування начальника СС і поліції з керівництвом Янівського табору щодо фінансових справ. Йшлося про те, що дві фірми – «VNB» (Vereinigte Holzbearbeitungsbetriebe) і «Firma Kreysa» – використовували ув'язнених євреїв як робочу силу і заборгували адміністрації табору великі суми [22, арк. 14, 28, 30–31, 33–37, 54–62]. Станом на 15 січня 1944 р. підприємство VNB, наприклад, сплатило частину – 20 тис. злотих. Залишалось – 35595,27 [22, арк. 28]. У листі цієї фірми від 6 грудня 1943 р. наголошується на тому, що за зайнятих євреїв вони сплачували вчасно, але внаслідок виселення єврейського населення, фірма отримала значні збитки, адже прийшлося терміново наймати нових, арийських робітників, робота яких здебільшого була непродуктивною, через їх некомпетентність. Зважаючи на це, фірма «VNB» просила зменшити суму оплати вдвічі [22, арк. 37]. Комендант табору гауптштурмфюрер Варцок відповів, що зменшення суми неможливе, а єврейська робоча сила є настільки дешевою, що для фірми «VNB» не мало б бути проблем із виплатою грошей [22, арк. 36].

Адміністрація Янівського табору заробляла значні кошти. Ув'язнені євреї працювали на різних підприємствах як раби. Маємо лист від управління Янівського табору до відділу садівництва (Abteilung Gartenbau) в управлінні дистрикту, в якому подано рахунок на 2378,25 злотих. За які послуги не вказано, але очевидно, що за використану робочу силу ув'язнених євреїв [26, арк. 1]. Служба садівництва (Gartenbauamt) звернулася до підрозділу будівництва (Dezernat Bauwesen – Bauverwaltung) і відмітила, що у квітні жодних євреїв на роботі не використовувала. Підрозділ будівництва (Dezernat Bauwesen – Bauverwaltung) 14 вересня 1942 р. попросив адміністрацію табору 30 єврейських робітників для праці в парку Персенківка і Залізна вода, а також 15 осіб для робіт у львівській опері [26, арк. 9].

Попри те, що для Ф. Кацмана, у першу чергу, була важлива ліквідація євреїв – так зване «знищення через працю» (Vernichtung durch Arbeit), слід було виконувати і плани виробництва. Особливо це стосувалося побудови стратегічної дороги «DG IV». Єврейська робоча сила на цьому проекті застосовувалася ще з жовтня 1941 р. [44, с. 270]. Наприклад, упродовж червня-липня 1943 р. відбувалося листування з адміністрацією таборів примусових робіт Кам'янка 1 і 2 щодо забезпечення ув'язнених медикаментами та бинтами. Ще 24 травня СС звернулося з цього питання до фармацевта Фанзелова, який був керівником аптечного відділу в дистрикті. Зазначалося, що ліки потрібні для 35 тис. в'язнів, щоб підтримувати їх силу для важливої роботи [14, арк. 1–5].

Звичайно, що особливо важливими є ті документи, які, більшою чи меншою мірою, дають можливість вивчати процес проведення акцій. Володіємо інформацією, що жандармерія у Станиславі звітувала (звіт про діяльність з 26 листопада – до 25 грудня 1942 р.) про те, що в грудні 1942 р. усі євреї були евакуйовані, за винятком деяких лікарів і аптекарів. Гетто в Тлумачі і Надвірній були ліквідовані [1, арк. 1–2]. Упродовж 20–22 травня 1943 р. була проведена акція у Самборі. У Держархіві Львівської обл. є звіт місцевої комендатури від 21 червня 1943 р. щодо використання зброї [20, арк. 102]. Маємо також документи, які висвітлюють потреби комісаріатів Бережан, Золочева і Самбора в амуніції після акцій [20]. Управління поліції міської ради Львова (Stadthauptmannschaft) 24 листопада 1942 р. скерувало листа до дирекції поліції (Polizeidirektion), у якому були спеціальні вказівки для Шупо щодо проведення єврейських акцій [29, арк. 31]. Про акцію у Раві-Руській на 7 грудня 1942 р., коли євреїв розстрілювали на цвинтарі, маємо свідчення німецьких солдатів, які бродили на території колишнього гетто. Їх схопила фельджандармерія. Отож, володіємо документами, у яких дезертири 18 та 25 грудня 1942 р. дали пояснення того, що вони там робили і бачили [5, арк. 150, 174–175]. Є у архіві і звіт Шупо Стрия про те, що в місті переховуються євреї [37, арк. 23]. Справами тих, хто переховував євреїв, займався Кріпо. Про це читаємо у спеціальній примітці керівника Зіпо-СД від 10 червня 1944 р. [34, арк. 5]. Зберігаються в архіві й документи про активну участь Орпо у знищенні євреїв Галичини. Підтвердженням є список розпоряджень за останні тижні серпня 1943 р. (Sachverzeichnis der Tagesbefehl) [38, арк. 7–11].

Після ліквідації усіх гетто, 22 червня 1943 р. дистрикт офіційно був проголошений «Judenfrei». Багато євреїв втекло у ліси, особливо на півдні дистрикту. Тоді розпочалося полювання на них («Judenjagd»). Маємо звіт від 11 серпня 1943 р. начальника СС і поліції до вищого керівництва, де подано інформацію про розстріли євреїв, які переховувалися у лісах [32, арк. 11–13]. Аналогічним є повідомлення від 5 жовтня 1943 р. жандармерії Стрия до крайсгауптмана міста про виявлену схованку євреїв у лісі [37, арк. 58]. У одному із документів СС є згадка, що була навіть спеціальна група, що їх шукала. Група старалася виявити бункери інформація від 6 червня 1944 р. [18, арк. 153].

Отже, що архівні матеріали, які розкривають діяльність силових структур дистрикту «Галичина» і знаходяться в українських архівах не є чисельними. Вони були або знищені, або вивезені. Також великою незручністю для дослідників є їх фрагментація, відсутність комплексності. Проте, ті матеріали, які збереглися, можна вважати цінним джерелом до вивчення процесу здійснення масових розстрілів на місцях, депортацій до табору смерті в Белжці і експропріації єврейського майна. Згідно з архівними матеріалами, можемо прослідкувати конкуренцію між СС і адміністрацією дистрикту в контексті єврейського питання. Їх позиції різнилися. Цивільна влада вважала, що кваліфікованих єврейських робітників слід залишити, оскільки їх відсутність негативно позначиться на місцевій економіці. СС, натомість, опиралося лише на антисемітську ідеологію і не зважало на непрактичність заходів. Використовуючи документи силових структур дистрикту в дослідженнях, слід доповнювати інформацію та порівнювати дані із документами цивільної адміністрації, а також з радянськими матеріалами (наприклад, «Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР»).

Список використаних джерел

1. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 36. Оп. 1. Спр. 15.
2. Державний архів Львівської області. Ф. Р-11. Оп. 1, спр. 47.
3. Там само, спр. 48.
4. Там само, спр. 190.
5. Там само. Ф. Р-28. Оп. 1. Спр. 4.
6. Там само. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 261.
7. Там само. Спр. 392.
8. Там само. Ф. Р-35. Оп. 1. Спр. 25.
9. Там само. Оп. 2. Спр. 50.
10. Там само. Спр. 52.
11. Там само. Оп. 9, спр. 27.
12. Там само. Спр. 34.
13. Там само. Спр. 109.
14. Там само. Спр. 978.
15. Там само. Оп. 12. Спр. 17.
16. Там само. Спр. 32.
17. Там само. Спр. 42.
18. Там само. Спр. 97.
19. Там само. Оп. 13. Спр. 30.
20. Там само. Ф. Р-36. Оп. 1. Спр. 6.
21. Там само. Спр. 15.
22. Там само. Оп. 2. Спр. 6.
23. Там само. Спр. 13.
24. Там само. Спр. 14.
25. Там само. Оп. 3. Спр. 4.
26. Там само. Ф. Р-37. Оп. 4. Спр. 140.
27. Там само. Оп. 5. Спр. 16 а.
28. Там само. Спр. 35.
29. Там само. Ф. Р-58. Оп. 1. Спр. 23.
30. Там само. Ф. Р-62. Оп. 1. Спр. 17.
31. Там само. Спр. 26.
32. Там само. Ф. Р-66. Оп. 1. Спр. 1.
33. Там само. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 366.
34. Там само. Спр. 1258.
35. Там само. Ф. Р-85 (об'єднаний фонд).
36. Там само. Ф. Р-1951. Оп. 1. Спр. 519.
37. Там само. Ф. Р-1952. Оп. 1. Спр. 176.
38. Там само. Ф. Р-2042. Оп. 1. Спр. 19.
39. Там само. Спр. 31.
40. Там само. Спр. 48.
41. Там само. Спр. 154.
42. Там само. Спр. 155.
43. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 755. Оп. 1. Спр. 129.
44. Ангрік А. Знищення та праця: євреї і Транзитний шлях IV в центральній Україні // Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. За ред. Рея Брандона та Венді Лауер. Пер. з англ. Н. Комарової. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 264–311.
45. Йонес Е. Евреи Львова в годы Второй Мировой Войны и катастрофы европейского еврейства 1939–1944. Москва, 1999. 488 с.
46. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки остаточного розв'язання єврейського питання. Київ, 1998. 268 с.
47. Хонигсман. Я. Катастрофа Львовского еврейства. Львов: Львовское общество еврейской культуры им. Шолом-Алейхема, 1993. 56 с.
48. Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины: евреи Восточной Галиции, Западной Вольни, Буковины и Закарпатья в 1933–1945 гг. Львов: 1998. 350 с.
49. Хонигсман Я. Юденраты в западной Украине. URL: <http://www.jewish-heritage.org/hnqsmn2.htm>.
50. Хонигсман Я. Яновской лагерь: краткий исторический очерк. Львов: Львовское общество еврейской культуры им. Шолом-Алейхема, 1996. 36 с.
51. Хонигсман. Я. Янівське пекло: короткий нарис історії Янівського концтабору у Львові. Львів: Манускрипт, 2003. 63 с.
52. Honisman J. Zagłada żydów Lwowskich. Warszawa, 2007. 116 s.
53. Katzmann F. Rozwiązanie kwestii żydowskiej w dystrykcie Galicja / opracował Andrzej Żbikowski. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2001. 87 s.
54. Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. Munich: Oldenbourg. 1996. 456 s.
55. Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. Bonn: Dietz, 1996. 592 s.
56. Żbikowski A. Raport Friedericha Katzmanna i zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie galicyjskim // Akeja Reinhardt: Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie, red. Dariusz Libionka. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2004. S. 132–138.

References

1. Derzhavnyj arxiv Ivano-Frankivs'koyi oblasti [The State archive of the Ivano-Frankivska oblast]. F. 36. Op. 1. Spr. 15.
2. Derzhavnyj arxiv L'vivskoyi oblasti [The State archive of the Lvivska oblast]. F. R-11. Op. 1. Spr. 47.
3. Ibid. Spr. 48.
4. Ibid. Spr. 190.
5. Ibid. F. R-28. Op. 1. Spr. 4.
6. Ibid. F. R-24. Op. 1. Spr. 261.
7. Ibid. Spr. 392.
8. Ibid. F. R-35. Op. 1. Spr. 25.
9. Ibid. Op. 2. Spr. 50.
10. Ibid. Spr. 52.
11. Ibid. Op. 9. Spr. 27.
12. Ibid. Spr. 34.
13. Ibid. Spr. 109.
14. Ibid. Spr. 978.
15. Ibid. Op. 12. Spr. 17.
16. Ibid. Spr. 32.
17. Ibid. Spr. 42.
18. Ibid. Spr. 97.
19. Ibid. Op. 13. Spr. 30.
20. Ibid. F. R-36. Op. 1. Spr. 6.
21. Ibid. Spr. 15.
22. Ibid. Op. 2. Spr. 6.
23. Ibid. Spr. 13.
24. Ibid. Spr. 14.
25. Ibid. Op. 3. Spr. 4.
26. Ibid. F. R-37. Op. 4. Spr. 140.
27. Ibid. Op. 5. Spr. 16 a.
28. Ibid. Spr. 35.
29. Ibid. F. R-58 Op. 1. Spr. 23.
30. Ibid. F. R-62. Op. 1. Spr. 17.
31. Ibid. Spr. 26.
32. Ibid. F. R-66. Op. 1. Spr. 1.
33. Ibid. F. R-77. Op. 1. Spr. 366.
34. Ibid. Spr. 1258.
35. Ibid. F. R-85. (the joint fund)].
36. Ibid. F. R-1951. Op. 1. Spr. 519.
37. Ibid. F. R-1952. Op. 1. Spr. 176.
38. Ibid. F. R-2042. Op. 1. Spr. 19.
39. Ibid. Spr. 31.
40. Ibid. Spr. 48.
41. Ibid. Spr. 154.
42. Ibid. Spr. 155.
43. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrayiny u L'vovi [The Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 755. Op. 1. Spr. 129.
44. Angrik A. Znyshhennya ta pracya: yevreyi i Tranzytnyj shlyax IV v central'nyj Ukrayini [Extermination and labor: Jews and the transit road IV in the Central Ukraine] // Shoа v Ukrayini: istoriya,

svidchennya, uvichnennya. Za red. Reya Brandona ta Vendi Lauer. Per. z angl. N. Komarovoyi. Kyiv: Dux i Litera, 2015. S. 264–311. 45. Jones E. Yevreyi L'vova v gody Vtoroj Miroyoj Vojny i katastrofy evropejskogo yevrejstva 1939–1944 [The Jews of Lvov in the years of the World War II and the catastrophes of the European Jewry 1939–1944]. Moskva, 1999. 488 s. 46. Kovba Zh. Lyudyaništ' u bezodni pekla. Povedinka miscevogogo naselennya Sxidnoyi Galychyny v roky ostatochnogo rozvyazannya yevrejs'kogo pytannya [Humanity at the abyss of the hell. The behavior of the local population of the Eastern Galicia in the years of the final solution to the Jewish question]. Kyiv, 1998. 268 s. 47. Honigsman. Ya. Katastrofa L'vovskogo yevrejstva [The catastrophe of the Jewry of Lvov]. L'vov: L'vovskoe obshhestvo yevrejskoj kul'tury im. Sholom-Alejxema. 1993. 56 s. 48. Honigsman Ya. Katastrofa yevrejstva Zapadnoj Ukrainy: yevrei Vostochnoj Galicii, Zapadnoj Volyni, Bukoviny i Zakarpat'ja v 1933–1945 gg. [The catastrophe of the Jewry of the Western Ukraine: the Jews of the Eastern Galicia, the Western Volyn', the Bukovina and the Transcarpathian in 1933–1945]. L'vov: 1998. 350 s. 49. Honigsman Ya. Judenraty v zapadnoj Ukraine [Judenraten in the Western Ukraine]. URL: <http://www.jewish-heritage.org/hnqsmn2.htm>. 50. Honigsman Ya. Janovskoj lager': kratkij istoricheskij ocherk [The Yanov camp: a short historical essay]. L'vov: L'vovskoe obshhestvo evrejskoj kul'tury im. Sholom-Alejxema, 1996. 36 s. 51. Honigsman. Ya. Yanivs'ke peklo: korotkyj narys istoriyi Yanivs'kogo koncztaboru u L'vovi [The hell of Yaniv: a short essay of the history of the Yaniv concentration camp in Lviv]. L'viv: Manuskrypt, 2003. 63 s. 52. Honisman J. Zagłada żydów Lwowskich [The extermination of the Jews of Lwów]. Warszawa, 2007. 116 s. 53. Katzmann F. Rozwiązanie kwestii żydowskiej w dystrykcie Galicja [The solution to the Jewish question in the District of Galicia] / opracował Andrzej Żbikowski. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2001. 87 s. 54. Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens [The National-Socialist persecution of Jews in the Eastern Galicia 1941–1944: the organization and realization of a state mass crime]. Munich: Oldenbourg, 1996. 456 s. 55. Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944 [The murder of Jews in the Eastern Poland and the Berthold Beitz's rescue initiative]. Bonn: Dietz, 1996. 592 s. 56. Żbikowski A. Raport Friedericha Katzmanna i zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie galicyjskim [The Friedrich Katzmann's report and the extermination of Jewish people in the District of Galicia] // Akcja Reinhardt: Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie, red. Dariusz Libionka. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2004. S. 132–138.

Volodymyr Zilinskyi

THE DOCUMENTS OF THE NAZI FORCE STRUCTURES OF THE DISTRICT OF GALICIA AS A SOURCE OF THE HOLOCAUST STUDIES (BASED ON THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN ARCHIVES)

The documents of the force structures of the Nazi occupational power are analyzed in this article. The Holocaust mostly happened as the result of the combination of deeds of the members of the civilian administration and the SS and police employees. The author has studied archival materials which are held in Ukraine. Their informational potential and inner content is also learned. The saved SS and police documents allow us to investigate the process of destroying the Jewish community of Galicia. There were more than half of a million people, living there before the war. Most of them were killed by Nazis. The persecution had been continued for almost two years since July 1941 till June 1943. Nowhere else murders had been carried out for such a long period time. According to the different sources only two or three percents of the Jewish community survived. After the collapse of the USSR a lot of documents in the archives became easy of access. The SS and police materials from the Ukrainian archives are the one we are interested in. Thanks to the study of their inner content we can trace the implementation of the anti-Semitic policy. The information from the archival documents helps us to understand how the deportations to the death camps and the mass shootings on the spot were carried out. The material is also a very important source to learn the use of the Jewish labor. The SS and police documents allow us to make clear how the process of plundering the Jewish property on the territory of the district of Galicia took place. As a rule, the studying of these materials by Ukrainian scholars is additionally complicated because the documents are written mostly in the German language. So, this article is partially intended to make easier the possibility of the following studies on the fate of the Galician Jewish community. Our goal is to specify what kind of information we can use for the Holocaust studies.

Key words: World War the Second, the Holocaust, district Galicia, SS and police.

УДК 94(477)»070»

Леся Біловус

ВЕБ-САЙТИ УКРАЇНОМОВНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ США ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті зроблено спробу аналізу веб-сайтів україномовних періодичних видань української діаспори США. Нами розглянуто 9 веб-посилань на предмет доступності, швидкої оновлюваності, наявності мультимедійних технологій, архіву, горизонтальних і вертикальних рубрик, розміщеності у соціальних мережах тощо. Зроблено висновок про те, що веб-представництва цих друкованих органів презентують різнобічність та різноманітність життя українців у США, формують позитивний імідж української спільноти, сприяють її інтеграції у світовий інформаційний простір

Ключові слова: українська діаспора у США, україномовна періодика, веб-сайт, національна ідентичність, рубрика.

Будь-яка нація не може існувати без друкованого слова, це один із проявів самостійності народу, що через кореспондентів презентує щоденне життя нашої громади, фіксує його у матеріальній формі, яку не може замінити ні телебачення, ні електронна пошта. А все для того, щоб кожний етап історичного розвитку народу не залишився непоміченим. Українці у США, поряд із заснуванням своїх освітніх, громадських закладів та організацій, церков, не забули створити свою вільну україномовну пресу, що одразу ж стала виразником національних культурних, освітніх, політичних та громадських поглядів. Сьогодні значну активність української діаспори у США та затребуваність україномовної преси широким читачем засвідчує наявність веб-сайтів періодичних видань як ще одного засобу для формування національної ідентичності, популяризації української мови і культури, консолідації українства в Америці. Їх перевагою є те, що можна завжди бути в курсі подій як української діаспори у США, так і в Україні, перебуваючи будь-де та маючи доступ до мережі Інтернет. Оскільки веб-сайти україномовної періодики США ще не ставали об'єктом розгляду, а сучасність ставить вимоги доступу до інформації у будь-який час та з будь-якого місця, наше дослідження вважаємо актуальним.

Через те, метою нашої статті є спроба аналізу веб-сайтів україномовних періодичних видань нашої діаспори США у контексті її діяльності в напрямі збереження національної ідентичності. Для цього скористаємось критеріями, запропонованими Х. Вінтонів: а) діюча адреса веб-сайта; б) ресурс відкритий/закритий: відкритий ресурс функціонує та є доступним для користувачів Інтернет, закритий – недоступний або припинив свою дію; в) наявність української/англійської версії; г) наявність рубрики/підрубрики з фотографіями, аудіо- або відео документами, що значно полегшує сприйняття інформації користувачами ресурсу; д) дата останніх новин на веб-сайті потрібна для інформації щодо частоти оновлення новин; е) наявність пошуку на веб-сайті, що дозволяє здійснювати швидкий пошук за ключовими словами; є) кількість горизонтальних/вертикальних тематичних рубрик головного меню: якщо їх надто багато – це розсіює увагу та ускладнює пошук потрібної інформації; ж) представлення періодичного видання в соціальних мережах та використання відеохостингу «YouTube», що сприяє просуванню цих засобів масової інформації в мережі Інтернет; з) наявність карти веб-сайта для зручності користування останнім; и) наявність рубрики/підрубрики з веб-посиланнями на інші (споріднені) ресурси, лінки яких популяризують українську громаду США у віртуальному просторі [1, с. 154].

Найстаршою у світі україномовною газетою, що видається безперервно, є «Свобода» у США (Нью-Йорк). Від 1921 р. до 1998 р. була єдиним поза межами України щоденним виданням. Це той рідкісний випадок, коли редакція цього періодичного видання утворила осередок, на основі якого прогресивні громадські діячі через півроку сформували одну з найбільших позаконфесійних і позапартійних організацій української діаспори – Український народний союз.

Веб-сайт газети повністю україномовний, має досить презентабельний вигляд, є у відкритому доступі і у ньому наявна завжди «свіжа» інформація. Доступ до сайту – за посиланням: <http://svoboda-news.com/svwp/>. На ньому немає рубрик з фотографіями, аудіо- чи відеоматеріалами, однак останні новини, висвітлені одразу на головній сторінці, щоб їх не шукати, за потреби, містять світлини. Але на веб-сайті наявні фотоелементи, що візуально добре сприймаються читачами. Новини у газеті постійно оновлюються, щоденно, що дає змогу оперативно отримувати інформацію, не чекаючи на черговий щотижневий випуск друкованого варіанта. Для тих, хто шукає конкретні відомості, присутня функція Search (Пошук).

Веб-сайт «Свободи» містить окремі рубрики, які спрощують пошук потрібної інформації. На ньому представлено два ряди горизонтальних тематичних рубрик, певні з яких мають підрубрики. Перший відповідає власне рубрикам самого друкованого органу: «Життя громади», «Культура» («Мова», «Історія», «Подорожі», «Постаті», «Нові видання»), «Наука», «Спорт», «Погляд» («Точка зору», «Тема дня», «Редакційна», «З редакційної пошти»), «Країни» (практично всі країни світу, де проживають українці, включно із самою Україною). Другий ряд горизонтальних тематичних рубрик немає підрубрик, однак стосується не тільки безпосередньо самої «Свободи», а й інших видань УНС. Рубрика «Статті/Новини» активізує архів статей, по місяцях останнього року із одночасним зазначенням тематичної рубрики у газеті. «Останні числа» – презентує кольоровий макет номерів «Свободи» за поточний рік, клацнувши на які можна їх переглянути у PDF-форматі, що зберігає оригінальний вигляд газети. Правда, дуже швидко це вікно заступає повідомлення, що зайдено до платної частини веб-сайту, коли безкоштовний доступ обмежено 5 публікаціями на місяць, а тому відвідувач може стати передплатником, щоб отримати необмежений доступ до всіх публікацій та архівів з одночасною підтримкою найстаршої україномовної газети в діаспорі. Для цього є зазначена вартість передплати та покрокові інструкції щодо скористання нею у рубриці «Передплата». Рубрика «Реклама» призначена для тих, хто бажає розмістити оголошення на сторінках «Свободи». Приємно, що для потенційних рекламодавців просто і доступно подано інформацію: коли надсилати свої повідомлення, які необхідні елементи вони мають містити, куди відправляти, форма для подачі реклами і таблиця вартості із співвіднесенням тривалості розміщення та розміру рекламного оголошення.

Рубрика «PDF Архів» пересилає нас на сторінку із переліком років виходу «Свободи», вибравши будь-який, активізуємо сторінку із усіма доступними оцифрованими числами газети за цей рік. Електронний архів «Свободи» – нараховує понад 24 тис. чисел газети включно з першим у форматі PDF. Для тих, хто шукає конкретну інформацію, присутня рубрика «Пошук в архіві», де у спеціальній онлайн-формі можна обрати роки газетного архіву, архіву альманахів та журналів УНС.

Наступні три рубрики дають нам веб-посилання на споріднені ресурси. Рубрика «Альманахи» містить кольорові активні зображення щорічних збірників статей, календарів УНС, починаючи від 1903 р., клацнувши на які читач має змогу переглянути збірник в оригінальному вигляді. Звичайно, деякі альманахи в архіві відсутні в силу того, що їх втрачено. Рубрика «Веселка» дає нам доступ до архіву цього дитячого журналу, починаючи від його заснування у 1954 р., і до 1995 р., коли він припинив виходити у світ. Чудова колекція випусків журналу, кожен з яких презентує дитячі віршики, казки, п'єси, статті, а також смішинки, загадки, дитячі розповіді, не втратила своєї актуальності і сьогодні. Остання рубрика «Книжки» надає відвідувачам веб-сайту доступ до е-бібліотеки книжок, виданих або спонсорованих УНС упродовж його існування. Одразу уточнимо: їх є всього 12, представлених українською та англійською мовою.

На веб-сайті «Свободи» справа від представлених останніх новин розміщені вертикальні тематичні рубрики та посилання: «Цікаві статті з Інтернету», «Останні новини». Тут також відкритий перелік країн, де проживають українці, можна обрати категорію новин (активний рядок викидає усі можливі рубрики «Свободи»), підписатись на нові числа газети. Певним чином, вертикальні рубрики дублюють інформацію з першого ряду горизонтальних рубрик та головної сторінки останніх новин, що може спричинити заплутування відвідувача веб-сайту.

Унизу домашньої сторінки «Свободи» зліва ми маємо інформацію щодо контактів, адміністрації газети та пропозицій з приводу веб-сайту (посилання «Вебмайстер»), активізуючи які можна відправити е-послання, а справа – вертикальні рубрики, що дублюють другий ряд горизонтальних рубрик у плані архіву видань [3].

Український тижневик «Міст». Сайт газети: <http://meest-online.com/>. Ресурс газети відкритий, повністю україномовний (виняток становить дата, яку зазначено у правому верхньому кутку англійською). У газеті є як новини України, так і світу, а також багато подій, які відбуваються в діаспорі. Є там і реклама різноманітних українських бізнесів у США. Новини оновлюються постійно. Веб-сайт, на відміну від «Свободи», кольоровий, динамічний. Цьому сприяють змінні рекламні оголошення вгорі головної сторінки та світлини останніх подій. Веб-сайт тижневика оснащено сервісом «Пошук». При відкритті цього е-ресурсу за замовчуванням активізується головна сторінка останніх новин з фото, структурованих відповідно до розділів самої газети.

Подібно до інших веб-сайтів періодичних видань «Міст» має ряд горизонтальних і вертикальних рубрик, що систематизують інформацію та спрощують її пошук користувачем. Горизонтальні рубрики надзвичайно зручні і зрозумілі у використанні, своїми підрубриками чітко диференціюючи публіцистичний матеріал за сферами: «Україна» («Події», «Політика», «Економіка», «Суспільство», «Кримінал», «Традиції»), «Світ» («США», «Канада», «Росія», «Європа», «Азія», «Африка», «Латинська Америка»), «Діаспора» («Канада», «США», «Росія»,

«Європа». «Світ», «СКУ»), «Інтерв'ю», «Погляд», «Культура» («Світська хроніка», «Релігія», «Кінозал», «Краєзнавство»), «Історія» («Як це було», «Дата», «Подія», «Постать», «Досягнення»), «Спорт» («Бокс», «Футбол», «Баскетбол», «Теніс»), «Різне» («Наука», «Технології», «АвтоМото», «Космос», «Винаходи»), «Контроверсії». Іноді трапляється, що одна і та ж стаття може іти під різними рубриками, наприклад, «Культура» і «Діаспора», деталізуючи, таким чином, результати пошуку. Як бачимо, різноманітність та широта охоплення матеріалу заслуговують на увагу: газета «Міст», на нашу думку, є більш орієнтованою на задоволення майже усіх запитів читачів, більш доступною щодо тематичного добору інформації.

Вертикальних рубрик є дві, змінити одну на іншу можна за допомогою вибору, активізувавши віконця «Останні» і «Популярне». Перше дає доступ до останніх новин, що подані у хронологічній послідовності. По суті, це повторення інформації, поданої на головній сторінці тижневика, тільки без віднесення у відповідну рубрику. «Популярне» – розміщує новини відповідно до частоти їх активзації користувачами сайту.

Під вертикальними рубриками подано рубрики з веб-посиланнями на споріднені ресурси: «Дитячий пізнавально-розважальний журнал «Куля»», «Новини з ukr.net», «Погода на Sinoptic.ua», авторинок «Базар avtosale.ua», а також відеовікно зі свіжими новинами «Еспресо. Live». У кінці головної сторінки зазначена рубрика «Контакти» для двостороннього зв'язку із читачами, а також поточна кількість відвідувачів на сайті. Також тут розміщені активні віконця виходу в соціальні мережі, причому не тільки у Facebook, Twitter, ВКонтакті, а й в менш поширені [2].

Український тижневик «NOVA газета», у якому можна знайти останні новини про Україну та українську діаспору. Сайт газети: <http://novagazeta.info/>, він повністю відкритий та у більшості україномовний, на ньому розміщено завжди свіжі новини. На нашу думку, недовга історія цього періодичного видання (засноване у Нью-Йорку в 2008 р.) вплинула не тільки на загальний вигляд даної газети та її веб-сайту, а й на її зміст, презентуючи новинні матеріали у сучасному форматі, з новітнім підходом подання інформації. На веб-сайті багато кольорових фотоматеріалів, що відносяться до домашньої сторінки, останніх новин та рубрик, хоча окремої рубрики з фото, аудіо-чи відеоматеріалами немає, як немає і системи пошуку «Search».

Горизонтальних рубрик на сайті «NOVA газета» порівняно небагато і вони не мають підрубрик: «Нове», «Редакція» (англомовна історія виникнення видання і склад колегії), «Статті» (присутні окремі статті, стосовно яких, однак, немає пояснень щодо критеріїв їх відбору у цю рубрику), «Архів» (неповний, тільки від 2014 р.), «Реклама» (англомовний консультант щодо відповідності ціни, розміру та частотності розміщення реклами), «Контакт» (адреса, телефон, e-mail редакції).

Посередині домашньої сторінки розміщені останні новини, із цікавими заголовками, однак статті не рубриковані. По обидва боки новин розташовані вертикальні рубрики, яких значно більше ніж в інших періодичних видань. Зліва відвідувач веб-сайту має можливість познайомитися із авторськими колонками «NOVA газета», біля яких розміщено світлини самих журналістів чи експертів (Тетяни МакКой, Василя Тулука, Катерини Кіндрась, Валентина Лабунського). Під ними – рубрики «Що? Де? Коли?» (з приводу запитань читачів), «Актуальне інтерв'ю» (з лідерами думок різних галузей знань і сфер діяльності), «Люди і долі», «Від штату – до штату» (свіжі новини з різних регіонів США, де проживають українці).

Справа від основних новин відвідувач веб-сайту може ознайомитись із поточним випуском газети. Для цього потрібно активізувати кольорове зображення номера, і видання з'явиться на екрані в оригінальному вигляді в PDF-форматі. Під світлиною поточного випуску – слоган «NOVA газета завжди нова». Трохи дивним виглядає його гіперпосилання, яке переносить відвідувача сайту на форму передплати «NOVA газета». Тобто, якщо читач чисто випадково не побачить активності слогану, навіть не знатиме, яким чином можна отримувати друкований примірник, якщо у нього виникне таке бажання. Нижче розташовані вертикальні рубрики із кольоровими фото – «Українська Америка», «Шевченкіана», – зміст яких не викликає сумніву, бо впливає із назви, однак, знову ж таки, як і в рубриці «Статті», невідомо, як ці дописи потрапляють у цей розділ і як часто вони оновлюються.

Унизу головної сторінки веб-сайта газети маємо активні рубрики з веб-посиланнями на споріднені ресурси: офіційне інтернет-представництво Президента України, офіційний веб-портал Верховної Ради України, веб-портал органів виконавчої влади України, сайт Міністерства закордонних справ України, веб-сайт ООН. Уважаємо: наявність останніх вигідно виділяє «NOVA газета» з-поміж інших періодичних видань, оскільки може надати багато корисної інформації та сприяти віртуальному (онлайн) діалогу з урядовими структурами не тільки в Україні, а й в США [6].

«Закордонна Газета» – це українська газета, яка виходить щодругий тиждень. У ній багато інформації про українську політику, деякі світові новини, новини в діаспорі та інше. Сайт газети <http://zgazette.com/> вважаємо водночас найпростішим і найскладнішим із представлених. Це відкритий ресурс, україно-англійський, бо, як зазначено у заголовку, це видання – «Ukrainian-

American Newspaper». Окремих рубрик, де б були фото, аудіо- чи відеоматеріали, немає, однак кольорові світлини супроводжують кожен новинну інформацію на сайті. На головній сторінці відвідувач має можливість вибрати новину з трьох вертикальних рядів анотованих статей, проте якоїсь структурованості, рубрикації відповідно до друкованого органу немає. Тільки з ряду горизонтальних рубрик можливо обрати «Latest», «Likes», «Comments», «Random», хоча інформація розміщена хаотично і закінчується серпнем 2016 р., після чого іде повідомлення, що більше немає новин для відображення. У цьому контексті варто зауважити: газета існує від 1996 р., а відвідувачі її веб-сайту мають доступ лише до матеріалів двох останніх років, та і то не всіх і тих, які пощастить відшукати випадково, бо на е-ресурсі функція «Search» відсутня.

Верхній ряд горизонтальних рубрик дає можливість отримати інформацію з приводу «Контактів», «Оголошень» (переважно з пропозиціями щодо працевлаштування), «Advertising Rates» (цінами на рекламні оголошення), «About Zakordonna Gazette» (англомовна коротка історія видання, презентована видавцем газети Пітером Рибчуком). До речі, активізувавши цей ряд рубрик, у кожній отримуєш доступ до сервісу «Search» [7].

Український тижневик з Чикаго «Українське слово». Сайт газети: <http://www.ukrslovo.net/>. Він відкритий, українсько-англійський. Е-ресурс кольоровий, дуже динамічний, чому сприяють мультимедійні засоби – змінне фотовікно із чотирма головними останніми подіями, що постійно оновлюється, і короткі змінні заголовки новинних повідомлень над ним. Угорі головної сторінки, справа від назви періодичного видання, зазначено номер телефону для отримання необхідної інформації читачем. Нижче можна ознайомитись із змістом горизонтальних рубрик і підрубрик: «Home», «Україна» («Nota Bene», «Новини з областей», «День за днем», «Життя як воно є», «Економіка»), «США» («Від штату до штату», «Чиказький променад», «Українське Чикаго»), «Планета» («Світ», «Мандрівки на край світу»), «Українство» («Точка зору», «Діаспора», «Постаті»), «Духовність» («Благовість», «Культура»), «Сімейне коло» («Здоров'я», «Люстерко», «Для чоловіків»), «Цікаво» («Долі людські», «Люди та речі», «Калейдоскоп», «Мода», «Гороскоп»), Contacts (коротка англійська інформація про медіа-групу-видавця, адресу, контактні телефони, e-mail для бізнесменів та авторів матеріалів, активна форма подання повідомлення). Для користувачів сайту, які шукають конкретну інформацію вгорі і внизу домашньої сторінки присутня функція «Search» («Пошук»).

Справа від фотовікна із змінними світлинами останніх подій розміщені певні можливості для відвідувачів е-ресурсу – останній номер газети (його на вибір можна переглянути в оригінальному вигляді в PDF- або FPF-форматах; ця функція з'явилася відносно недавно), веб-посилання на споріднені ресурси (UA9 TV – телевізійний український канал для США та Канади; NOVE RADIO).

Посередині головної сторінки розташовані чотири кольорові світлини із активними заголовками до рубрики «Main Accents». Нижче – у такому ж форматі – вертикальна рубрика «Latest News»; відеорубрика «Latest Videos»; вертикальна рубрика «Most Popular/Top Rated» (де статті одразу подаються із зазначенням відповідного газетного розділу, лише відбір проводиться або за популярністю, або за оцінками читачів), під якою ідуть вікна «Popular tags» (можна переглянути більше дописів-тез за допомогою сервісу «View all tags»), «Most E-mailed», «Most Commented/Latest comments». Під вертикальними рубриками з останніми новинами і останніми відео розміщено окремі рубрики і підрубрики з горизонтального ряду, що передбачають використання функції «More». Тобто, зацікавившись певним розділом можна зібрати практично увесь публіцистичний матеріал «Українського слова» такої тематики. Під цими сімома рядами по три рубрики знову іде активний горизонтальний ряд вищевказаних рубрик. У кінці головної сторінки маємо горизонтальну рубрику знову з веб-посиланнями на споріднені ресурси і веб-ресурси партнерів видання (логістичних, фінансових, медіа тощо), а також повторення горизонтальної головної рубрики, що присутня вгорі сторінки.

Дуже часто новини з газети «Українське слово» повторюються у тижневику «Час і Події», можливо, в інших рубриках, які притаманні саме цьому виданню. Припускаємо, що це пояснюється певною спільністю авторів цих двох друкованих органів. Узагалі, незважаючи на сучасний вигляд веб-сайту «Українського слова», рубрикацію, кольорові світлини, цей е-ресурс справляє враження хаотичного, «нестрункого», де багато інформації дублюється [4].

Напевне, за популярністю «Свободі» може скласти достойну конкуренцію перша незалежна українська газета у Чикаго – тижневик «Час і Події». Сайт газети: <http://mediatorchicago.com/>. Він повністю відкритий, за бажанням відвідувача – україномовний чи англійськомовний (хоча коли вибрати англійську мову, вона присутня лише у горизонтальних рубриках і в новинах), має спеціальну функцію зчитування мобільними пристроями. Е-ресурс кольоровий, динамічний, із розміщеною на ньому рекламою, що перемикає новинні оголошення на головній сторінці. Веб-сайт має окрему рубрику «Фотогалерея», у якій (за вибором) можна ознайомитись із світлинами авторів статей та

архівом діаспорних фото, що їх уміщувала газета «Час і Події». Однак підписи чи посилання під зображеннями відсутні, тому необізаному читачеві вони не стануть у нагоді.

Уважаємо, що веб-сайт газети є один з небагатьох, який надає детальну рубрикацію та диференціацію публікацій відповідно до потреб та запитів читачів. Для цього, передусім, призначений сервіс «Знайти» у верхньому правому куті головної сторінки, біля якого розміщено вказівку на поточну дату. Одразу під датою – два віконця, що можуть допомогти відвідувачу зробити сторінку «Час і Події» стартовою на комп'ютері або додати її у вибране. При перегляді дата останніх новин на веб-сайті відстає приблизно на три-чотири дні, тому про оперативність висвітлення подій на цьому ресурсі говорити не доводиться. Те, що відвідувач бачить на головній сторінці, є змістом поточного номера газети, який можна переглянути справа, натиснувши на кольорову обкладинку або вибравши конкретну статтю, заголовки яких подано під нею. Однак, на відміну від інших україномовних діаспорних видань, свіжі номери чи архіви яких можна бачити в оригінальному вигляді в PDF-форматі, газета «Час і Події» при виборі номеру чи конкретної статті дає веб-сторінку повністю з правом обрати сервіс «Версія для друку». Позитивним є те, що новини на головній сторінці чітко рубриковані (хоча одна і та ж стаття інколи може належати до двох рубрик, як у газеті «Міст» чи «Українське слово»), із світлинами авторів, вказівкою дати і номеру випуску, активним пошуком усіх новин, що належать до цієї рубрики.

Кількість горизонтальних рубрик і підрубрик невелика і вони мають ознайомчий та інформативний характер: «Home» (домашня сторінка, вона ж головна, з якої і варто розпочинати навігацію), «Про нас» (відомості про історію заснування періодичного видання, видавничу компанію, контакти, e-mail та імена редакторів. Тут також є розгорнута інформація про авторів з одночасними світлинами та зазначенням їх статусу і країни проживання (Україна, США), англomовний варіант реферату про газету, відгуки читачів), «Рекламодавцям» (повністю англomовна детальна інформація та інструкція з приводу вартості рекламного оголошення як у друкованому органі, так і на веб-сайті), «Рекламний довідник» (такої рубрики немає в жодній іншій газеті; тут можна обрати одну із 17 запропонованих сфер діяльності та ознайомитись із наявними рекламами), «Архів» (містить кольорові зображення номерів поточного року, які можна переглянути, а також пропонує окрему систему пошуку інформації за контекстом, періодом (рік, три місяці, місяць, два тижні, номер, увесь архів), рубрикою або можна просто обрати рік і номер у віконці, якщо точно відомі такі стартові відомості для пошуку), «Фотогалерея» (про неї сказано вище), «Контакт» (активна готова форма для відправлення свого повідомлення, у якій лише потрібно вказати свої вихідні дані та набрати сам месидж).

Справа, під свіжим номером, окремо іде вертикальна рубрика «Замовити рекламу», рубрика з веб-посиланнями на Kantor Telecom щодо дзвінків в Україну та телебачення з України, а також на UKIEDRIVE (українське радіо) і на сторінку «Час і Події» у Facebook. На головній сторінці, зліва від останніх новин, ідуть вертикальні рубрики (деякі з підрубриками), що дорівнюють рубрикам у друкованому виданні. Їх є немало (25), однак цей факт не ускладнює пошук інформації та навігацію: «Громадський календар», «Новини» («Події в Україні», «Міжнародний огляд»), «Українське Чикаго», «У фокусі Америка», «Політика» («Аналітика», «Вибори», «Економіка»), «Інтерв'ю», «Репортаж», «Культура» («Мова», «Наші символи», «Наша духовність», «Релігія і політика», «Мистецтво», «Святкуємо», «Поетична сторінка», «Літературна сторінка», «American-Ukrainian Club»), «Наша історія» («Голодомор»), «Наука» («Освіта»), «Проблема» («Кримінал»), «Спорт», «Здоров'я», «Чоловіча сторінка», «Берегиня» («Дивосвіт дитини»), «Це цікаво», «Подорожі», «Пам'ять» («Постать», «Пантеон», «Ювілей»), «Організації, установи, товариства», «Діаспора», «Поради фахівців», «Автосвіт», «Гороскоп», «За листами наших читачів», «English» («Politics», «Culture», «Major news», «Ukraine and the World»). Нижче ми маємо ще одну рубрику із веб-посиланнями на свіжий номер «Молодіжного перехрестя» (газета для молоді, розважальне видання із серйозною функцією порадирика, психолога, фінансового консультанта тощо), переглянути який можна, натиснувши на обкладинку; а також активне голосування у рубриці «Ваша точка зору», де потрібно обрати один із п'яти варіантів вирішення актуального питання або ж запропонувати свій варіант відповіді.

Прикметно, що усі статті, доступні на сайті, мають активний сервіс «Лист до редактора», коли безпосередньо можна надіслати повідомлення, відгук з приводу тієї чи іншої публікації [5].

Тижневик «Національна трибуна». Веб-посилання на газету https://odffu.org/national_tribune/ знаходиться на веб-сайті «Організації оборони чотирьох свобод України». Ресурс відкритий, україномовний. Оскільки це не самостійний веб-сайт, тому головна сторінка «Національної трибуни», передусім, знайомить із самим виданням, його тематичною та ідейною спрямованістю, подаються контакти. Горизонтальних рубрик періодичне видання немає. Тут же можна за активним посиланням «Читати/Завантажити» свіжий випуск, а також відкрити архів тижневика за 2012–2015 рр.

Головна сторінка «Національної трибуни» кольорова, однак спеціальної рубрики, яка б містила фотографії, аудіо- чи відео документи немає. Є присутня функція «Search», однак вона стосується загалом усього е-ресурсу ООЧСУ, а не лише її друкованого органу. Справа від інформації про «Національну трибуну» розміщені вертикальні рубрики із активними заголовками тем: «Останні публікації» (зазвичай 5–6, однак «останніми» їх не назвеш, оскільки їх актуальність визначалася щонайменше місяць тому), «Архів публікацій» (від 2014–2017 рр., проте останні два роки представлені неповно – 2–6 місяцями, кількість публікацій в архіві коливається від 1 до 19), «Теми» (активні ключові слова для пошуку відповідної інформації), «Категорії» («Діяльність громади», «Життя», «Книгозбірня», «Культура», «Освіта», «Політика», «Релігія», «Uncategorized» (поза категоріями), – в яких кількість публікацій коливається від 3 до 37), «Hours Info» (карта із функцією збільшення/зменшення, на якій зазначена адреса у Нью-Йорку, графік роботи редакції та е-пошта). Рубрик із посиланнями на споріднені ресурси немає, однак «Національна трибуна» активно представлена у соціальних мережах (Facebook, Twitter), а також Google+.

Унизу головної сторінки розміщено коментарі до редактора тижневика із функцією «Відповісти», якою може скористатися будь-який читач, якщо має щось варте для відповіді. Також сторінка пропонує у нижньому правому куті підписатись на новини від періодичного видання та ООЧСУ, заповнивши відповідну реєстраційну форму [9].

Журнал СУА «Наше життя» теж немає власної веб-сторінки. Посилання на нього (вірніше – на архів щомісячника) є на головній сторінці засновника цього періодичного видання Союзу українок Америки <http://gallus.lunarficc.com/~unwla0/Ukrainian/OurLifeMagazineg1.html> Сама сторінка «Нашого життя» кольорова, відзначається надзвичайною простотою та необтяженістю елементами. Е-ресурс відкритий, україномовний, лише функція пошуку подана англійською («Search»). Сторінка видання СУА немає жодних рубрик (вертикальних чи горизонтальних), рубрик із фото, аудіо- чи відеодокументами. Головна сторінка журналу містить кольорові зображення 12 титулок видання за останній рік. Активувавши зображення, можна переглянути вміст номера в оригінальному вигляді, а з 2015 р. і назад – ще й скачати щомісячник у PDF-форматі. У верхньому правому кутку над номерами – віконечко із вибором року журналу (2016–1940), хоча чим давніший рік, тим менше презентовано номерів видання (наприклад, за 1940 рік – лише три). Тобто, як уже зазначалося вище, головна сторінка «Нашого життя» є водночас і своєрідним архівом цього щомісячника.

Видання не представлене у жодній із соціальних мереж, однак внизу головної сторінки є веб-посилання на споріднені ресурси: Український музей у Нью-Йорку, Український музей і бібліотека в Стемфорді, Український національний музей у Чикаго, Український музей-архів у Клівленді, Український американський архів і музей у Детройті, Women Watch (англійське видання «Жіночий погляд»), BRAMA (сайт англо-українського інформаційно-аналітичного видання) [10].

Квартальник «Вісті Комбатанта» Об'єднання був. вояків українців в Америці, Братства кол. вояків 1-ої УД УНА є доступний на своєму веб-сайті <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/search/label/> [8]. Веб-сайт відкритий, повністю україномовний. Головна сторінка поділена на дві частини. Права – більша – відведена для публікації останніх дописів, на лівій – меншій – розміщені вертикальні рубрики. Сайт кольоровий, є мультимедійні елементи (реклама, мапа переглядів, деякі із посилань на споріднені ресурси, рухомий рядок із салогоном організації-видавця).

Під кожним дописом на головній сторінці є активне гіперпосилання на профіль автора, час публікації, коментарі, посилання на цю статтю, можливість надіслати допис е-поштою, рік і номер квартальника, у якому його опубліковано. Під цими основними дописами є три горизонтальні рубрики («Новіші публікації», «Головна сторінка», «Старіші публікації»). Також присутня функція, що дозволяє підписатись на дописи, функція «Пошук», а також нагода переглянути публікації, що, на думку редакторів, вважаються найбільш популярними у рубриці «Популярні публікації». Веб-сторінка «Вістей Комбатанта» не дає детальної рубрикації щодо розділів журналу, тому пошук можна здійснювати лише за ключовими словами.

Зліва, над вертикальними рубриками, відвідувач ресурсу може подивитись на «Мапу переглядів», на якій червоними точками позначені країни, міста, де безпосередньо знаходяться відвідувачі. Нижче – активність каналу щодо читачів наживо. Ми маємо постійно оновлювану колонку, де подана інформація щодо того, хто, коли заходив на веб-сайт і з якої країни. Далі розміщений архів журналу «Вісті Комбатанта» (від 1961 р. до 2014 р., однак не всі номери присутні, як і вміщені в них статті). Варто відзначити, що у цій рубриці є підрубрики «Аудіо» та «Відео», нехай і з нечисленними файлами (2/9 відповідно), проте це перший е-ресурс досліджуваних нами періодичних видань, у яких є інформація такого плану. Зауважимо: веб-сайт «Вістей Комбатанта» у цьому контексті унікальний – у ньому є два архіви. Тому що нижче йде рубрика «Архів блогу», тобто збережені дописи, розміщені безпосередньо на е-ресурсі (від 2008 р. до 2017 р. поточного місяця із кількістю статей від 1 до 252). Далі розміщена рубрика «Альбом», що висвітлює у

світлинах історію Української дивізії «Галичина» від 1943 до 1949 рр., та рубрика «Увага! Пошук!», де вміщено інформацію про пошук вояків-українців будь-яких воєн, їх долю.

Нижче на веб-сайті є посилання на споріднені ресурси: Інтернет-видання «Сварга», видання історичного клубу «Холодний Яр» – газета «Незборима нація», е-ресурс «Ukrainians fighting for Georgia: spring-summer 1993», який вже давно не оновлюється, «Український мілітарний портал», офіційний сайт «Українського геральдичного товариства», «Воєнно-історичний форум», науково-популярний журнал «Воєнна історія».

Рубрика «Бібліотека» дає змогу отримати доступ до матеріалів про Українську дивізію «Галичина», опублікованих у різні роки в різних джерелах. Рубрика «Новини на сайтах» висвітлює останні новини військового характеру на різних е-ресурсах, що їх може обрати відвідувач сайту. «Дивізія «Галичина» в запитаннях і відповідях» не є вільнодоступною: для цього на сайті потрібно зареєструватись. Світлини плакатів, що свого часу популяризували діяльність Української дивізії «Галичина» та закликали до вступу у її лави, розташовані нижче. Також тут є аватарки постійних читачів і прихильників «Вістей Комбатанта» із функцією, що дозволяє підписатись на новини. Можливість на веб-сайті надається щодо передплати окремо на публікації і коментарі. Також поруч вміщено інформацію довідкового характеру: кількість відвідувачів сайту по країнах, графік переглядів сторінки за останній тиждень. Крім того, «Вісті Комбатанта» мають власну сторінку у Facebook.

Нами розглянуто 9 веб-посилань періодичних видань української діаспори США. У процесі аналізу робимо висновок про те, що зазвичай сьогодні сайти кольорові, мають мультимедійні елементи (за винятком «Свободи», «Національної трибуни», «Нашого життя»), що значно полегшує сприйняття публіцистичного матеріалу відвідувачами сайту. В основному на електронному ресурсі відвідувачеві надається необмежений доступ до матеріалів видання. Знову ж таки на сайті газети «Свобода» постійно присутня функція у правому нижньому куті – «Лічильник безкоштовних переглядів» (5 шт.), що обмежує перегляд п'ятьма матеріалами, можливо, з метою залучення передплатників друкованого видання. Веб-сайт «Закордонна газета» дає доступ лише до публікацій двох останніх років, а «Національної трибуни» – від 2012 р.

Усі сайти використовують українську мову, на 1 («Час і Події») є англійський варіант, на 3 («Українське слово», «NOVA газета», «Закордонна газета») – окремі рубрики англійською з україномовним наповненням або навпаки (зазвичай, це історія видання, контакти, реклама).

Веб-сайти представлених періодичних видань намагаються давати оперативні свіжі новини, лише на е-ресурсі «Час і Події» відзначено триденне відставання, в «Національної трибуни» «останні новини» актуальні були щонайменше місяць тому, журнал «Вісті Комбатанта» новини на головній сторінці подає за квартал, вибірково, а журнал «Наше життя» не представляє номери за поточний рік.

Середня кількість рубрик – 15. Найбільш поширеними є наступні рубрики: «Реклама» (5), «Контакти» (5), «Діаспора» (5), «Культура» (5), «Останні новини» (5), «Історія» (4), «Архів» (4).

З розглянутих нами веб-сайтів не у всіх є наявні вертикальні рубрики або їх надто важко розрізнити, виокремити, наприклад, газета «Українське слово», електронний ресурс видання «Закордонна газета» узагалі немає структурованості і рубрикації відповідно до друкованого варіанту, у «Національної трибуни» немає горизонтальних рубрик (оскільки немає власного е-ресурсу). «Вісті Комбатанта» на своєму веб-сайті подають рубрики, однак вони зовсім не відповідають структурі друкованого варіанту. Однак журнал «Наше життя» СУА на своїй сторінці не подає жодних рубрик (ні вертикальних, ні горизонтальних).

Аналізуючи веб-сайт періодичних видань, наприклад, «Свободи», «NOVA газета», «Закордонна Газета», «Українське слово», «Наше життя» робимо висновок, що газети не є присутні у жодній із соціальних мереж. Звичайно, це не означає, що вони не використовують сучасні методи отримання нової аудиторії. Зокрема, щотижневик «Свобода» присутній в інформаційному просторі своїм веб-сайтом, який є зручним у навігації і використанні, однак у соціальних мережах не буде активована вищезазначена функція щодо обмеження кількості переглядів, а сьогодні для друкованих органів дуже важливо зберегти себе, що неможливо без передплатників. З іншого боку, вважаємо, що відсутність у хоча б одній соціальній мережі знижує кількість читачів і передплатників серед молоді, які часто отримують інформацію саме там, використовуючи мобільні гаджети, через які відвідувати безпосередньо сам веб-сайт газет досить незручно, бо у ньому не передбачено мобільного додатка. У цьому плані електронний ресурс газети «Національна трибуна», «Вісті Комбатанта», а особливо – «Міст» є більш відкритими: у кінці головної сторінки зліва розміщені активні віконця виходу в соціальні мережі, причому не тільки у Facebook, Twitter, ВКонтакте, а й в менш поширені. Хочемо зазначити: газета «Час і Події» чи не єдина з досліджуваних нами, яка не тільки присутня в соціальних мережах, а й містить на своїй сторінці дані відеохостингу «YouTube». Вищезазначене виконує важливу функцію поширення

україномовного сегменту мережі Інтернет та збільшує можливість швидкого зворотного зв'язку від своїх читачів.

На нашу думку, важливим сьогодні у пошуку інформації є й наявність архіву періодичних видань. Поки що найбільш досконалим архівом може похвалитися «Свобода» (1893–2015 рр.). У «NOVA газета» він дуже неповний (тільки від 2014 р., причому номери за 2016 р. неактивні), у «Національної трибуни» теж немає повноти (охоплює лише 2012–2015 рр.), однак архів містить всі номери за цей період у форматі PDF, які можна вільно читати чи скачувати, веб-сайт «Вістей Комбатанта» унікальний – архів друкованого видання (1961–2014 рр.) та архів самого блогу (2008–2017 рр. із кількістю статей від 1 до 252) чітко розмежовані, проте теж не є досконалими щодо змісту (немає всіх років, номерів, статей), у «Закордонна газета» та у тижневика «Міст» архівів номерів узагалі немає. У журналу «Наше життя» головна сторінка видання є водночас і своєрідним архівом номерів у форматі PDF (проте архів неповний, наприклад, за 1940 р. є лише три номери, однак це можна пояснити значним часовим проміжком, коли номери могли фактично втратитись). Якщо помітити посилання, що зазначене дуже дрібним шрифтом і англійською мовою, то унизу домашньої сторінки тижневика «Українське слово» можна отримати доступ до архіву газети, де пошук здійснюється за ключовими словами, автором статей чи розділом періодичного видання.

З проаналізованих періодичних видань жоден їх веб-сайт не має карти, однак «Вісті Комбатанта» єдиний е-ресурс, де є підрубрики із аудіо- та відеофайлами.

Виявлені недоліки на веб-сайтах україномовних періодичних видань, на нашу думку, пов'язані, передусім, із недосконалою рубрикацією сайту, відсутністю певної інформації або її дублюванням, незначною кількістю мультимедійних засобів, неповнотою архіву або його відсутністю. Однак сучасні глобалізаційні процеси ставлять перед періодикою нашої діаспори нові виклики, що змушує їх, рано чи пізно, відповідати вимогам інформаційного суспільства: створювати власні веб-сайти, удосконалювати їх, реєструватися у соціальних мережах. Як наслідок – їх читачами/відвідувачами є не лише емігранти перших хвиль, а й четвертої, а також етнічні українці, які вже народжені у США.

Наявність значної кількості періодичних україномовних видань нашої діаспори у США є свідченням величезної праці останньої зі збереження своєї національної ідентичності. Веб-представництва цих друкованих органів презентують різнобічність та різноманітність життя українців в Америці, формують позитивний імідж української спільноти, сприяють її інтеграції у світовий інформаційний простір.

Список використаних джерел

1. Вінтонів Х. М. Українські документально-інформаційні ресурси у віртуальному просторі Канади: структура, інформаційне наповнення та методика пошуку: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: спеціальність 27.00.02 Документознавство, архівознавство. Київ, 2014. 193 с. 2. Офіційний сайт газети «Міст». URL: <http://meest-online.com/> (дата звернення: 01.09.2017). 3. Офіційний сайт газети «Свобода». URL: <http://svoboda-news.com/svwp/> 4. Офіційний сайт газети «Українське слово». URL: <http://www.ukrslovo.net/> 5. Офіційний сайт газети «Час і Події». URL: <http://mediatorchicago.com/> 6. Офіційний сайт газети «NOVA газета». URL: <http://novagazeta.info/> (дата звернення: 01.09.2017). 7. Офіційний сайт газети «Закордонна Газета». URL: <http://zgazette.com/> (дата звернення: 01.09.2017). 8. Офіційний сайт журналу «Вісті Комбатанта». URL: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/search/label/> (дата звернення: 01.09.2017). 9. Сайт газети «Національна трибуна». URL: https://odffu.org/national_tribune/ (дата звернення: 01.09.2017). 10. Сайт журналу «Наше життя». URL: <http://gallus.lunarfiffic.com/~unwla0/Ukrainian/OurLifeMagazineg1.html> (дата звернення: 01.09.2017).

References

1. Vintoniv Kh. M. Ukrayins'ki dokumental'no-informatsiyni resursy u virtual'nomu prostori Kanady: struktura, informatsiynne napovnennya ta metodyka poshuku [Ukrainian documentary and information resources in the virtual space of Canada: structure, information content and methods of search]: dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata istorychnykh nauk: spetsial'nist' 27.00.02 Dokumentoznavstvo, arkhivoznavstvo. Kyyiv, 2014. 193 s. 2. Ofitsiynnyy sayt hazety «Mist» [The official website of the newspaper «Mist»]. URL: <http://meest-online.com/> 3. Ofitsiynnyy sayt hazety «Svoboda» [The official website of the newspaper «Svoboda»]. URL: <http://svoboda-news.com/svwp/> 4. Ofitsiynnyy sayt hazety «Ukrayins'ke slovo» [The official website of the newspaper «Ukrayins'ke slovo»]. URL: <http://www.ukrslovo.net/> 5. Ofitsiynnyy sayt hazety «Chas i Podiyi» [The official website of the newspaper Chas i Podiyi]. URL: <http://mediatorchicago.com/> 6. Ofitsiynnyy sayt hazety «NOVA hazeta» [The official website of the newspaper «NOVA hazeta»]. URL: <http://novagazeta.info/> 7. Ofitsiynnyy sayt hazety «Zakordonna Hazeta» [The official website of the newspaper « Zakordonna hazeta»]. URL: <http://zgazette.com/> 8. Ofitsiynnyy sayt zhurnalu «Visti Kombatanta» [The site of the magazine «Visti Kombatanta»]. URL: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/search/label/> 9. Sayt hazety «Natsional'na trybuna» [The official website of the newspaper «Natsional'na trybuna»]. URL: https://odffu.org/national_tribune/ 10. Sayt zhurnalu «Nashe zhyttya» [The site of the magazine «Nashe zhyttya»]. URL: <http://gallus.lunarfiffic.com/~unwla0/Ukrainian/OurLifeMagazineg1.html>

Lesya Bilovus

WEB-SITES OF UKRAINIAN PERIODICALS IN THE USA AS AN ORIGIN OF STUDYING OF UKRAINIAN DIASPORA'S ACTIVITY ON THE WAY OF SAVING OF NATIONAL IDENTITY

The article includes the analysis of web-sites of Ukrainian diaspora's periodicals in the USA. Web-sites of nine different periodicals were analyzed according to the special criteria: simplicity, content, design, frequency of updating, multimedia technologies, organizing of archive, horizontal and vertical headings, statistics etc. The analysis showed that each of web-sites reveals the fullness of Ukrainian diaspora's life in the USA, makes a positive image of Ukrainian community there, supports their integration to the global mass media sphere.

Key words: Ukrainian diaspora in the USA, Ukrainian periodicals, web-site, national identity, heading.

УДК 930.1:316.4.063.7(477)»1939/1953»

Ольга Довбня

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УРСР (1939–1953 РР.): НОВІТНЯ ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ

У статті проаналізовано основні здобутки сучасної вітчизняної історіографії у висвітленні зазначеної проблеми. Основну увагу приділено поглядам і висновкам науковців щодо репресивної політики радянської держави проти духовенства та вірян Римо-Католицької Церкви в УРСР у 1939–1953 рр.

З'ясовано, що вітчизняні дослідники на широкій джерельній базі виділили причини, етапи репресивної політики радянської держави проти духовенства та вірян Римо-Католицької Церкви в УРСР у 1939–1953 рр., висвітлили її специфіку та наслідки.

У статті, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений зазначеній проблемі, показано, що політичні репресії проти духовенства та вірян Римо-Католицької Церкви в УРСР у зазначений період були спрямовані на придушення польського національно-визвольного руху, нейтралізацію впливу Ватикану на Західній Україні, а також їх адаптацію до радянської моделі управління.

Ключові слова: державно-церковні відносини, релігійна політика, державний атеїзм, компартійно-радянська влада, органи державної безпеки, репресії, депортація.

Проблема державно-церковних відносин у радянський період є одним із напрямів досліджень у новітній вітчизняній історичній науці. У зв'язку з цим постає необхідність упорядкувати наявний науковий доробок, з'ясувавши здобутки й перспективи для подальшої розробки проблеми.

Метою запропонованого дослідження є історіографічний аналіз праць сучасних українських істориків, в яких висвітлена репресивна складова антирелігійної політики компартійно-радянської влади щодо духовенства та вірян Римо-Католицької Церкви (далі – РКЦ) в радянській Україні в 1939–1953 рр.

У зв'язку з тим, що новітня українська історіографія політичних репресій проти вірян та духовенства РКЦ у зазначений період не була предметом окремого дослідження, стаття має наукову новизну.

Публікація є продовженням розробки автором даної проблеми та виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: «Соціум УСРР-УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917–1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U007377)», що включена до тематичного плану Інституту історії України Національної академії наук України.

Серед праць, в яких висвітлена репресивна складова релігійної політики компартійно-радянської влади проти вірян та духовенства РКЦ у 1939–1941 рр., слід виділити колективну монографію «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.» [1], близьку за змістовним наповненням до кандидатської дисертації В. Токарського [2], а також статтю В. Барана [3]. Так, у другому підрозділові «Наступ влади на релігію та церкву» четвертого розділу зазначеної монографії проаналізовано причини, форми, особливості та наслідки репресій проти РКЦ [1, с. 237–250]. При цьому причиною репресій проти духовенства РКЦ, на думку істориків, було те, що сталінський режим вважав релігію і Церкву ідейним та політичним супротивником. Щодо форм репресивної політики, то, як зазначають дослідники, окрім численних адміністративних заходів (ліквідація католицьких інституцій та організацій, націоналізація церковних земель і будівель, позбавлення духовенства джерел існування, вигнання ченців і черниць з монастирів,

запровадження високих податків тощо), широко застосовувались і каральні. У результаті, 72 представники духовенства Луцької*, Перемиської дієцезії та Львівської архідієцезії були заарештовані, а 79 ксвятичів Луцької дієцезії були змушені виїхати на територію Польщі, окуповану Німеччиною. Стосовно обвинувачень, то ксьондзів заарештовували за антирадянську агітацію, сепаратизм, прослуховування західних радіостанцій. Але, на думку, В. Барана та В. Токарського, репресивна політика не змогла похитнути позиції РКЦ на західноукраїнських землях. Наприкінці історики роблять висновок, що режим у 1939–1941 рр. у менших масштабах застосовував каральні заходи, ніж у повоєнний час. Причинами цього, на їх думку, було прагнення здобути симпатії населення західноукраїнських земель, цілковите панування релігійної свідомості в різних прошарках західноукраїнського суспільства та загалом лояльне ставлення церковної верхівки до компартійно-радянської влади. Останнє ж вони пояснили намаганням вберегти духовенство та вірян РКЦ не тільки від репресій, але й від руйнівного впливу політики державного атеїзму.

Стосовно статті В. Барана, то немає потреби її аналізувати, тому що у ній повторюються ті самі положення, що і в проаналізованому вище підрозділові колективної монографії.

Репресії проти РКЦ на Волині у період другої світової війни висвітлені у статті та кандидатській дисертації І. Булиги [4–5]. На її переконання політичні репресії проти духовенства та вірян РКЦ в окреслений період мали етнонаціональне забарвлення та найбільш поширені були у місцях локалізації поляків, яких депортували, ув'язнювали та розстрілювали. Окрім цього, дослідниця вважає, що амплітуда релігійної політики компартійно-радянської влади щодо РКЦ коливалася у діапазоні між ідеологічними завданнями та прагматичними міркуваннями, між спробами тотального знищення до намагань заміщення релігії новою ідеологією – комунізмом. Таку політику історик пояснила тим, що РКЦ на Волині мала тотальний вплив на суспільну свідомість, тому, коли тоталітарний режим зустрівся із еквівалентною силою, він не зміг із нею мирно співіснувати й повинен був будь-якими методами підкорити її.

Окремі аспекти репресивної політики радянської держави щодо РКЦ у 1939–1953 рр. у контексті взаємовідносин Ватикану та СРСР досліджені Е. Бистрицькою [6, с. 215–220]. При цьому вона виокремила два етапи: 1939–1941 рр. та 1944–1953 рр., акцентувавши увагу на тому, що на першому етапі відбулася депортація вірян та священиків РКЦ, а над її інституціями був встановлений контроль органів держбезпеки, на другому ж етапі ієрархи РКЦ були позбавлені легальних зв'язків з Ватиканом, а сама РКЦ вважалася ворожою інституцією, що підлягала знищенню. Як зазначає дослідниця, репресіям піддавали в першу чергу вірян і духовенство, які мали тісні зв'язки з Армією Крайовою (далі – АК).

Репресивна складова взаємовідносин компартійно-радянської влади з РКЦ у повоєнне десятиріччя розглянута у дослідженнях В. Войналовича [7–11], В. Байдича [12–3], О. Гури [14–15]. Так, В. Войналович у контексті комплексного аналізу релігійної політики компартійно-радянської влади в Україні в другій половині 1940-х – 1960-ті рр., висвітлив репресії проти духовенства РКЦ, зокрема в 1945–1953 рр. При цьому історик акцентує увагу на тому, що антикатолицька спрямованість релігійної політики сталінського режиму мала антипольське забарвлення й підсилювалася напруженими стосунками Москви і Ватикану, а в арсеналі засобів нищення РКЦ широко застосовувалися потужний адміністративний тиск, поєднаний з репресіями й пропагандистськими кампаніями. При цьому дослідник зауважив, що перша хвиля репресій у вигляді арештів католицького духовенства прокотилася в січні 1945 р. й була пов'язана, з одного боку, з участю ксьондзів у польському національно-визвольному русі, а з іншого – із прискоренням виїзду поляків на свою прабатьківщину, що у свою чергу звузило б сферу впливу РКЦ в Україні. Друга хвиля репресій, на думку В. Войналовича, розпочалася у 1948 р. і тривала до 1953 р., а заарештовували лише за те, що були ксьондзами й поляками. Щодо наслідків репресивної політики, то, дослідник зазначив, що відбулося звуження мережі релігійних громад, скорочення інституту духовенства, регламентація внутрішньоцерковного життя й руйнація його національних основ та етнічних ознак.

У свою чергу В. Байдич, висвітлюючи відносини між РКЦ та компартійно-радянською владою у середині 1940-х – 1953 рр., обстоює думку, що їх неправомірно розглядати без аналізу відносин між СРСР і Ватиканом, звертаючи увагу на те, що релігійна політика стосовно РКЦ обумовлювалася, насамперед, політичними міркуваннями і набагато менше політикою державного атеїзму. Окрім цього, історик відзначив жорстокість антицерковної державної політики в УРСР, на відміну від прибалтійських республік. При цьому, як і В. Войналович, дослідник виділив два етапи політичних репресій проти духовенства й вірян РКЦ, але перший етап розпочав з 1944 р.

*При цьому 18 священиків Луцької дієцезії, як зазначають В. Баран та В. Токарський, були розстріляні.

Аналізуючи ж репресивну політику на кожному з етапів, В. Байдич, дотримується тієї ж думки, що й В. Войналович: на першому етапі римо-католицької громади не зазнавали суттєвих утисків, а влада переважно репресувала духовенство, інкримінуючи йому співпрацю з АК, антирадянську діяльність і пропаганду, польський «буржуазний націоналізм», саботаж переселенської акції, колабораціонізм й шпигунство на користь «імперіалістичних держав», насамперед, Ватикану, на другому ж етапі репресії посилювалися, більше половини католицьких священиків, які працювали на території УРСР, були ув'язнені, духовенство та вірян РКЦ здебільшого переслідували за національною, віросповідною та соціальною ознакою, у випадку ж переслідування органами держбезпеки польського населення релігійний і національний чинники були тісно взаємопов'язані. Дослідник також акцентував увагу на тому, що компартійно-радянською владою задля реалізації плану з повної ліквідації організаційної структури РКЦ в Україні та її ієрархічного проводу на першому етапі була використана операція з обміну населенням 1944–1945 рр.

Щодо наукового доробку О. Гури, то історик, аналізуючи політику радянської держави щодо РКЦ в другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр., звернув увагу на те, що католицькі громади не вписувалися в радянську модель моносоціального суспільства, а також стали заручниками загострення відносин між Ватиканом та СРСР. Як зазначає історик, убачаючи у Ватикані суперника на міжнародній арені, що перешкоджав Москві просуватися в країни Східної та Центральної Європи, компартійно-радянська влада провела широкомасштабну антикатолицьку кампанію, відмовляючи у реєстрації священиків, штучно стримуючи кількісне зростання духовенства, максимально ізолюючи їх від справ релігійних громад і впливу на вірян, здійснюючи репатріаційні заходи, фабруючи справи, масово заарештовуючи ксьондзів, позбавляючи їх права богослужіння. При цьому, як і попередні дослідники, О. Гура виділяє два етапи антикатолицької кампанії. Як і В. Войналович, перший етап він розпочинає з 1945 р., акцентуючи увагу на підготовчому характерові кампанії та її радикалізмі на другому етапі. Щодо її наслідків, то, на думку, історика антикатолицька репресивна політика не досягла наміченої цілі – остаточно ліквідувати РКЦ як суспільну інституцію не вдалося.

Заслугує на увагу стаття Д. Веденєєва, в якій висвітлена тактика і прийоми оперативної діяльності радянських органів держбезпеки щодо РКЦ в УРСР, зокрема у 1944–1953 рр. [16]. Так, історик акцентує увагу на тому, наступ на католицьку конфесію був обумовлений як загальними цілями ідеократичної радянської держави (усунення релігії як чинника формування суспільної моралі та духовності, конкурентного соціального інституту тощо), так і локальними чинниками, зокрема, протиборством із польським націоналістичним рухом та впливом Ватикану, а для органів держбезпеки РКЦ, насамперед, асоціювалася із розвідувально-підривною діяльністю, сприянням польському озброєному підпіллю та зарубіжним спецслужбам, тому головними методами їх оперативної діяльності було створення агентурної мережі серед священиків, єпископату та церковного активу; внесення розколу в конфесійні лави; компрометація та усунення від активної діяльності неполяльних священиків; оперативний контроль за зв'язками єпархій РКЦ з Ватиканом; кримінальні переслідування та фабрикація кримінальних справ. Щодо наслідків репресивної політики, то Д. Веденєєв, спираючись на підрахунки О. Гури, зазначає, що зі взятих на облік в УРСР наприкінці 1945 р. 146 католицьких священиків та 341 релігійної громади наприкінці 1940-х рр. залишилося відповідно 79 та 241.

Окремі дослідження сучасних істориків присвячені регіональному аспектові репресивної політики компартійно-радянської влади щодо РКЦ у 1939–1953 рр. Так, у науковому доробку Я. Стоцького у контексті висвітлення особливостей державної політики Радянського Союзу щодо релігії і Церков в Галицькому регіоні Західної України у 1944–1964 рр., проаналізовані й репресивні заходи щодо духовенства та вірян РКЦ у 1944–1953 рр. [17–19]. При цьому історик вважає, що сталінський режим сприймав Ватикан як одного зі своїх головних ідеологічних ворогів, тому чинив тиск на РКЦ. Як і попередні дослідники, він обстоює думку, що депортація польського населення з України у 1944–1945 рр. зруйнувала парафіяльну мережу РКЦ, а постійний контроль органів держбезпеки, обмеження діяльності шляхом зняття з реєстрації священиків, релігійних громад, а також закриття діючих костьолів у 1947–1953 рр. не тільки не сприяли відновленню парафіяльної мережі РКЦ в Галицькому регіоні, а й призвели до зменшення її на третину.

У свою чергу І. Андрухів та А. Француз у контексті взаємин радянської влади з релігійними конфесіями на Прикарпатті в 1940–1980-х роках, висвітлили репресивну політику щодо РКЦ у 1944–1953 рр. [20, с. 389–396]. При цьому, як і Я. Стоцький, дослідники вважають, що репатріаційна акція, що фактично була примусовою депортацією польського населення, здійснювалася компартійно-радянською владою з однією метою – позбутися римо-католиків як соціальної опори Ватикану. У результаті, як зазначають І. Андрухів та А. Француз, мета була досягнута: припинили своє існування на теренах Станіславщини чоловічі та жіночі монастирі, з 92 римо-католицьких громад на 1 серпня 1946 р. залишилося 4 зареєстровані громади, які обслуговували 2 священики.

При чому одного з них, Войцеха Ольшовського, знято з реєстрації 27 серпня 1949 р. за порушення законодавства про культу й у вересні заарештовано органами держбезпеки за сфальсифікованою справою. Під постійним тиском, як зазначають дослідники, перебував і священник Юзеф Сліпко, остаточно ж ліквідація парафій РКЦ на Станіславщині відбулася влітку 1960 р.

Не минули вітчизняні науковці й політичних репресій проти духовенства та вірян РКЦ на Закарпатті після його приєднання до СРСР. Зокрема, О. Довганич та О. Хланта акцентували увагу, що репресії проти духовенства РКЦ у регіоні розпочалися в 1945 р., активізувалися в 1949–1950 рр. та тривали до 1952 р. [21]. При цьому, як зазначають дослідники, священникам інкримінували зв'язки з угорськими каральними органами й антирадянські провокації, а термін ув'язнення становив від 8 до 25 років.

У свою чергу Л. Капітан, досліджуючи специфіку політики компартійно-радянської влади щодо духовенства і вірян РКЦ у контексті радянзації Закарпаття, акцентує увагу на тому, що з перших кроків опанування Закарпаттям радянська адміністрація вдалася до політичних репресій проти духовенства РКЦ, маскуючи їх позасудовими вироками за кримінальними статтями [22, с. 281–314; 23–25]. Згідно її підрахунків, репресій за період із другої половини 1940-х рр. – до 1953 р. зазнали 17 священників РКЦ. При цьому, як вказує дослідниця, якщо станом на 1944 р. на Закарпатті їх загальна кількість становила 48 осіб, в 1945 р., після виїзду частини з них за кордон, залишилося 35 осіб, то можна стверджувати, що практично кожний другий священник РКЦ був репресований.

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений проблемі, можна зробити висновок, що політичні репресії проти духовенства та вірян Римсько-католицької церкви в УРСР у 1939–1953 рр. були спрямовані на придушення польського національно-визвольного руху, нейтралізацію впливу Ватикану на західноукраїнських землях, а також їх адаптацію до радянської моделі управління. Щодо історіографічного аналізу стану розробки окресленої проблеми, то дослідники на широкій джерельній базі з'ясували причини, етапи репресивної політики радянської держави проти духовенства та вірян РКЦ в УРСР, висвітлили її специфіку та наслідки. Стосовно перспектив подальшої розробки проблеми, то бракує комплексних досліджень архівно-слідчих справ репресованих вірян і духовенства РКЦ.

Список використаних джерел

1. Баран В. К., Токарський В. В. Наступ влади на релігію та церкву // «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Луцьк: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАНУ, 2014. С. 237–250.
2. Токарський В. В. Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Луцьк, 2011. 20 с.
3. Баран В. Репресії сталінського режиму щодо Римсько-католицької церкви на Волині і в Східній Галичині у 1939–1941 рр. // *Komunizm: system-ludzie-dokumentacja. Rocznik naukowy*. 2014. № 3. S. 49–63.
4. Булига І. Репресії тоталітарного режиму проти римо-католицької церкви на Волині у 1939–1941 рр. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство. 2009. Вип. 1. С. 32–40.
5. Булига І. І. Особливості трансформації християнських конфесій в умовах тоталітарних режимів на Волині періоду другої світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Острог, 2010. 208 с.
6. Бистрицька Е. В. Східна політика Ватикану у контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.
7. Войналович В. А. Римо-католицькі громади в Україні у вимірах державної релігійної політики (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. 1999. Вип. 7. С. 151–158.
8. Войналович В. Обмежувальні заходи влади щодо римо-католицького духовенства в Україні: причини, механізм, наслідки (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. Серія: Гуманітарні науки. 2002. № 2 (6), Вип. 2. С. 64–71.
9. Войналович В. А. Тоталітарний режим і етноконфесійні об'єднання в Україні (друга половина 40-х – перша половина 60-х років ХХ століття) // *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 13. С. 18–21.
10. Войналович В. А. Римо-католицькі громади України в контекстах взаємин СРСР і Ватикану перших повоєнних років (1944–1946 рр.) // *Сторінки воєнної історії України*: 36 наук. статей. 2004. Вип. 8, ч. 2. С. 171–183.
11. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
12. Байдич В. Римокатолицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960-ті рр.) // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2010. Вип. 36. С. 294–315.
13. Байдич В. Г. В боротьбі за віру: римо-католицька церква в Україні (середина 1940-х – перша половина 1960-х рр.): Монографія. Хмельницький: Мельник А. А., 2014. 479 с.
14. Гура О. А. Політика радянської влади щодо римо-католицької церкви в другій половині 40-их – першій половині 50-их років ХХ століття // *Історична пам'ять*. 2009. № 1. С. 60–68.
15. Гура О. А. Політика радянської держави щодо об'єднань та церков релігійних меншин в УРСР в 1944 – середині 1960-х рр. (на прикладі римо-католицьких та юдейських громад): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». К., 2012. 19 с.
16. Веденєв Д. Особливості оперативної діяльності радянських органів державної безпеки по лінії римо-католицької церкви в Україні (1944 – кін. 1950-х рр.) // *Держава і Церква в новітній історії України / Збірник наукових статей за матеріалами VI Всеукраїнської наукової конференції «Держава і Церква в новітній історії України» (25–26 жовтня*

2017 року). Полтава: ПП «Астроя», 2017. С. 48–57. 17. Стоцький Я. В. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років: Монографія. К.: ФАДА, ЛТД, 2008. 510 с. 18. Стоцький Я. Римо- та вірмено-католицизм в галичанських областях України у 1944–1946 рр. // Українське релігієзнавство. 2009. № 51. С. 168–178. 19. Стоцький Я. В. Терор і репресії в українських етнічних землях Польщі та у Західній Україні в 1940-х рр.: етнографічний та конфесійно-трансформаційний аналізи // Релігія та соціум. 2016. № 3–4. С. 50–62. 20. Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 448 с. 21. Довганич О. Д., Хланта О. В. Репресії у процесі ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з російською православною церквою, переслідування інших релігійних громад // Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах. Кн. 1. Ужгород: ВАТ «Вид-во «Закарпаття», 2003. С. 97–109. 22. Капітан Л. І. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянзації краю, 1944 – 1964 рр. К.: Видавництво «Варта», 2013. 583 с. 23. Капітан Л. І. Пристосування: спроби римо-католицької церкви Закарпаття вижити // Чорноморський літопис. 2014. Вип. 10. С. 87–94. 24. Капітан Л. І. Антирелігійний курс влади щодо римо-католицької церкви у Закарпатті (1945–1955 рр.) // Український історичний журнал. 2013. № 5. С. 157–168. 25. Капітан Л. І. Внутрішні трансформації Римо-католицької церкви в повоєнному Закарпатті // Наука. Релігія. Суспільство. 2013. № 3. С. 8–13.

References

1. Baran V. K., Tokars'kyu V. V. Nastup vldy na relihiyu ta tserkvu. «Zachystka»: politychni represiyi v zakhidnykh oblastiakh Ukrayiny u 1939–1941 rr. Luts'k, In-t ukrayinoznavstva im. I. Krypuyakevycha NAN Ukrayiny, 2014, P. 237–250.
2. Tokars'kyu V. V. Politychni represiyi v zakhidnykh oblastiakh Ukrayiny u 1939 – 1941 rr. Avtoref. dys., kand. ist. nauk [Political Repressions in the Western Regions of Ukraine in 1939–1941. Abstract of thesis, cand. sci. diss.], Luts'k, 2011, 20 p.
3. Baran V. Represiyi stalins'koho rezhymu shchodo Rym's'ko-katolyts'koyi tserkvy na Volyni i v Skhidniy Halychyni u 1939–1941 rr. [Repression of the Stalinist regime against the Roman Catholic Church in Volhynia and Eastern Galicia 1939–1941]. Komunizm: system-ludzie-dokumentacija. Rocznik naukowy, 2014, № 3, p. 49–63.
4. Bulyha I. Represiyi totalitarnoho rezhymu proty rymo-katolyts'koyi tserkvy na Volyni u 1939–1941 rr. [Repressions of the totalitarian mode against rimo-catholic churches on Volhynia in 1939–1941]. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya: Istorychne relihiyeznavstvo, 2009, Vyp. 1, pp. 32–40.
5. Bulyha I. I. Osoblyvosti transformatsiyi khrystyans'kykh konfesy v umovakh totalitarnykh rezhymiv na Volyni periodu druhoi svitovoyi viyny. Dys., kand. ist. nauk [The Peculiarities of the Transformation of Christian Confessions in the Conditions of Totalitarian Regimes in Volyn in the Period of the II World War, Cand. sci. diss.], Ostroh, 2010, 208 p.
6. Bystryts'ka E. V. Skhidna polityka Vatykanu u konteksti vidnosyn Svyatoho Prestolu z Rosiyeyu ta SRSR (1878–1964 rr.): Monohrafiya [Eastern Vatican Policy in the Context of the Holy See Relationships with Russia and the USSR (1878–1964)], Ternopil', Pidruchnyky i posibnyky, 2009, 416 p.
7. Voynalovych V. A. Rymo-katolyts'ki hromady v Ukrayini u vymirakh derzhavnoyi relihiynoyi polityky (druha polovyna 40-kh – 50-ti roky XX st.). Istoryia Ukrayiny: Malovidomi imena, podiyi, fakty, 1999, Vyp. 7, pp. 151–158.
8. Voynalovych V. Obmezhuval'ni zakhody vldy shchodo rymo-katolyts'koho dukhovenstva v Ukrayini: prychny, mekhanizm, naslidky (druha polovyna 40-kh – 50-ti roky XX st.). Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu spozhyvchoyi kooperatsiyi Ukrayiny. Seriya: Humanitarni nauky, 2002, Vyp. 2, pp. 64–71.
9. Voynalovych V. A. Totalitarnyy rezhym i etnokonfesiyni ob'yednannya v Ukrayini (druha polovyna 40-kh – persha polovyna 60-kh rokiv XX stolittya). Etnichna istoriya narodiv Yevropy, 2002, Vyp. 13, pp. 18–21.
10. Voynalovych V. A. Rymo-katolyts'ki hromady Ukrayiny v kontekstakh vzayemyn SRSR i Vatykanu pershykh povoyennykh rokiv (1944–1946 rr.). Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny, 2004, Vyp. 8, ch. 2, pp. 171–183.
11. Voynalovych V. A. Partiyno-derzhavna polityka shchodo relihiyi ta relihiynykh instytutsiy v Ukrayini 1940–1960-kh rokiv: politolohichnyy dyskurs [Party-state Politics toward Religion and religious Institutions in Ukraine within 1940–1960-s: the politicalological Discurs], Kyiv, Svitohlyad, 2005, 741 p.
12. Baydych V. Rymokatolytsyzm u konteksti rozvytku derzhavno-tserkovnykh stosunkiv v SRSR (1920 – 1960-ti rr.). Istoryia Ukrayiny: malovidomi imena, podiyi, fakty, 2010, Vyp. 36, pp. 294–315.
13. Baydych V. H. V borot'bi za viru: rymo-katolyts'ka tserkva v Ukrayini (seredyna 1940-kh – persha polovyna 1960-kh rr.): Monohrafiya, Khmel'nyts'kyu, Mel'nyk A. A., 2014, 479 p.
14. Hura O. A. Polityka radyans'koyi vldy shchodo rymo-katolyts'koyi tserkvy v druhyi polovyni 40-ykh – pershyi polovyni 50-ykh rokiv XX stolittya [The policy of Soviet authorities concerning Roman-Catholic church in the second half of the forties – the first half of the fifties of the 20th century]. Istorychna pam'yat', 2009, № 1, p. 60–68.
15. Hura O. A. Polityka radyans'koyi derzhavy shchodo ob'yednan' ta tserkov relihiynykh menshyn v URSR v 1944 – seredyni 1960-kh rr. (na prykladi rymo-katolyts'kykh ta yudeys'kykh hromad). Avtoref. dys., kand. ist. nauk [Abstract of thesis, cand. sci. diss.], Kyiv, 2012, 19 p.
16. Vyedyenyeyev D. Osoblyvosti operatyvnoyi diyal'nosti radyans'kykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky po liniyi rymo-katolyts'koyi tserkvy v Ukrayini (1944 – kin. 1950-kh rr.). Derzhava i Tserkva v novitniy istoriyi Ukrayiny. Zbirnyk naukovykh statey za materialamy VI Vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi «Derzhava i Tserkva v novitniy istoriyi Ukrayiny» (25–26 zhovtnya 2017 roku), Poltava, PP «Astraya», 2017, pp. 48–57.
17. Stots'kyu Ya. V. Derzhava i relihiyi v zakhidnykh oblastiakh Ukrayiny: konfesiyni transformatsiyi v konteksti derzhavnoyi polityky 1944 – 1964 rokiv: Monohrafiya, Kyiv, FADA LTD, 2008, 510 p.
18. Stots'kyu Ya. Rymo- ta virmeno-katolytsyzm v halychans'kykh oblastiakh Ukrayiny u 1944 – 1946 rr. [Rome-and Armenian-Catholicism in western regions of Ukraine in 1944–1946]. Ukrayins'ke relihiyeznavstvo, 2009, № 51, pp. 168–178.
19. Stots'kyu Ya. V. Teror i represiyi v ukrayins'kykh etnichnykh zemlyakh Pol'shchi ta u Zakhidniy Ukrayini v 1940-kh rr.: etnohrafichnyy ta konfesiyno-

transformatsiynnyy analizi. *Relihiya ta sotsium*, 2016, № 3–4, pp. 50–62. 20. Andrukhiv I. O., Frantsuz A. Y. *Pravda istoriyi. Stanislavshchyna v umovakh teroru i represiy: 1939–1959 roky, istoriko-pravovyy aspekt. Dokumenty i materialy*, Ivano-Frankivs'k, Nova Zorya, 2008, 448 p. 21. Dovhanych O. D., Khlanta O. V. *Represiyi u protsesi likvidatsiyi hreko-katolyts'koyi tserkvy ta yiyi vozvyednannya z rosiys'koyu pravoslavnoyu tserkvoyu, peresliduvannya inshykh relihiynykh hromad. Reabilitovani istoriyeyu. Zakarpat-s'ka oblast' Uzhhorod: VAT «Vydyvo «Zakarpattya»*, 2003, Kn. 1, P. 97–109. 22. Kapitan L. I. *Etnokul'turnyy rozvytok Zakarpattya u konteksti radyanizatsiyi krayu, 1944–1964 rr.*, Kyyiv, Vydavnytstvo «Varta», 2013, 583 p. 23. Kapitan L. I. *Antyrelihiynnyy kurs vlady shchodo rymo-katolyts'koyi tserkvy u Zakarpatti (1945–1955 rr.)*. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 2013, № 5, pp. 157–168. 24. Kapitan L. I. *Prystosuvannya: sproby rymo-katolyts'koyi tserkvy Zakarpattya vyzhyty [The attempts of Transcarpathian roman-catholic church to survive]*. *Chornomors'kyy litopys*, 2014, Vyp. 10, pp. 87–94. 25. Kapitan L. I. *Vnutrishni transformatsiyi Rymo-katolyts'koyi tserkvy v povoyennomu Zakarpatti [The Internal Transformation of the Catholic Church in the Post-war Transcarpathia]*. *Nauka. Relihiya. Suspil'stvo*, 2013, № 3, p. 8–13.

Olha Dovbnia

POLITICAL REPRESSION AGAINST THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN UKRAINIAN SSR IN 1939–1953: MODERN NATIONAL HISTORIOGRAPHY

In the paper the current state of study by Ukrainian historians of the problem of political repression against the Roman Catholic Church clergy and believers in Ukraine in the years 1939–1953 is analyzed.

The main aim of the article is to analyze the main historiographical approaches to the studying of a given problem, the degree of its scientific development, as well as the prospects for further investigation of the repressive policy of the Soviet state against the Roman Catholic Church clergy and believers in Ukrainian SSR in 1939–1953.

The proposed article is based on such fundamental principles of historical research as scientific objectivity and historicism. The analyzed works were systematized by the lines of the research.

It is established that the researchers have paid the greatest attention to clarification of the reasons, forms, periods, scale and consequences of repressive policy of the Communist-Soviet power against the Roman Catholic Church clergy and believers in Ukrainian SSR in 1939–1953.

The article, based on the scientific achievements of domestic historians, devoted to this problem, shows that political repressions against the Roman Catholic Church clergy and believers in Ukrainian SSR in 1939–1953 were directed to suppression of any manifestations of the Polish national liberation movement, to neutralizing the Vatican's influence in Western Ukraine, and its adaptation to the Soviet model of governance.

The scientific novelty is in the creation of an integral picture of the historiography of the repressive policy of the Soviet State against the Roman Catholic Church clergy and believers in Ukrainian SSR in 1939–1953.

Key words: state-church relations, religious politics, state atheism, Communist-Soviet power, the public security authorities, repressions, deportation.

УДК 329.78+69

Роман Ралко

**РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ РУХУ
СТУДЕНТСЬКИХ БУДІВЕЛЬНИХ ЗАГОНІВ (1962–1989 РР.)**

У статті проаналізовано радянську історіографію щодо проблеми діяльності студентських будівельних загонів в СРСР. Зроблено висновки, що дана проблема досліджувалася переважно через історико-партійний аспект, методологічною основою яких були підходи марксистсько-ленінської теорії, розглядалися окремі аспекти у їх діяльності, велика увага приділялася економічній доцільності організації загонів та ролі комсомолу в цьому процесі, акцентувалася увага на виробничій діяльності поза навчальному плані. Автором виділено основні етапи у розвитку радянської історіографії руху студентських будівельних загонів. Методологічну основу публікації становить загальнонаукові принципи об'єктивності, системності та історизму, а також методи історичного дослідження – періодизації, історико-порівняльний, історико-системний.

Ключові слова: комсомол, історіографія, студентство, суспільно-корисна праця, молодіжний рух.

Сучасний розвиток вітчизняної історичної науки вимагає пошуку нових методологічних засад та логічних узагальнень, актуалізує необхідність напрацювання інноваційних підходів при вивченні історичних явищ і процесів, розширення дослідницького інструментарію. При цьому розгляд будь-якої проблематики повинен ґрунтуватися на основі теоретичних здобутків попередників, що забезпечить подальший ефективний аналіз та об'єктивне відображення минулого. Відтак ґрунтовне вивчення такого питання, як діяльності студентських будівельних загонів, вимагає всебічного аналізу та характеристики різноманітної наукової літератури, що представлена роботами з методологічних засад історії ХХ ст., проблем суспільно-політичного життя в СРСР та УРСР другої половини ХХ ст., з історії діяльності студентських будівельних загонів.

Метою статті є дослідження одного з вище перерахованих аспектів даної проблеми, а саме комплексний аналіз радянської історіографії руху студентських будівельних загонів. Варто відзначити, що до сьогодні дана проблематика не була виділена в об'єкт окремого дослідження, що і становить наукову новизну нашої роботи.

Перші дослідження пов'язані з діяльністю студентських будівельних загонів з'являються в першій половині 1960-х рр. Одне з перших досліджень, яке присвячене участі студентства у нарощуванні економічного потенціалу СРСР, стала монографія Ю. Толипіна «Школа коммунистического труда на целине» [1], в якій звертається увагу на основні причини освоєння цілинних земель та на активну участь у цьому процесі студентської молоді.

У колективних дослідженнях – «Студенческие строительные отряды: проблемы и перспективы» [2], «Студенческие отряды – эффективная форма политического, трудового, нравственного воспитания студенческой молодежи» [3], «Студенческая целина» [4], автори досліджують проблемні сторони виробничої діяльності та організації повсякденного життя студентських будівельних загонів у період зародження і становлення руху, вносили пропозиції для покращення у подальшому розвитку студентського руху.

Проблеми морального і патріотичного виховання студентства шляхом залучення до системи студбудзагонів та участі молоді в будівництві народногосподарських об'єктів, організацію та проведення студбудзагоновцями агітаційних і пропагандистських заходів на місцях дислокації досліджують Е. Ольховський [5] та В. Житенев [6].

Основні аспекти організації безконфліктного міжособистісного спілкування у процесі виробничої діяльності в умовах студентського будівельного загону та необхідні рекомендації з цього питання для командирів і комісарів студбудзагонів подано у працях Л. Уманського [7–8], І. Петрова і А. Семенченка [9], В. Бовкуна [10].

На середину 1970-х рр. з'являються праці, темою досліджень яких стають узагальнення вимог щодо дотримання правил охорони праці та техніки безпеки у студентських будівельних загонах. Дану проблематику розглядали Ж. Амерханова [11], Р. Евсеева [12], Л. Швалев [13]. У 1980-ті рр. ці аспекти знайшли своє відображення у публікаціях таких дослідників, як В. Андрієнко [14], С. Аніфімов [15], С. Бережний [16], П. Мікшта [17], праці яких цитують нормативно-правові документи, що регламентували відносини у сферах охорони праці та техніки безпеки.

Таким чином, у публікаціях 1960-х – першої половини 1970 рр. студентські будівельні загани розглядалися переважно в контексті комуністичного виховання, у зв'язку з чим основна увага приділялася виховному значенню руху. У той же час не акцентувалася увага на проблемах, що

виникали в процесі організації виробничої діяльності студентської молоді з боку вузівського, районного, крайового чи центрального керівництва. В цілому, тематика досліджень 1960-х – першої половини 1970 рр. мала більше пропагандистський, а ніж науковий характер. Рух визнавався продовженням кращих традицій ВЛКСМ по допомозі у спорудженні та відбудові найважливіших об'єктів народногосподарського комплексу радянської держави, засобом формування висококваліфікованого спеціаліста, крім цього, зверталася увага на економічну та виховну ефективність руху студентських будівельних загонів.

На середину 1970 – кінець 1980 рр. спостерігається якісно новий етап у дослідженнях студентського будівельного руху. У цей період розглядалась історія зародження і становлення студентського будівельного руху, роль у цьому процесі громадських організацій (зокрема ВЛКСМ / ЛКСМУ). Досліджувалась форми об'єднань студентів, організаційна структура загону всіх рівнів (від лінійного до Всесоюзного студентського будівельного загону), вивчалися статутні документи, визначалися їх специфічні особливості, аналізувався взаємозв'язок діяльності штабів студентських загонів з комітетами комсомолу, які виступали ініціаторами створення студентських будівельних загонів, подавалася оцінка якісних змін у їх структурі.

Суттєвою відмінністю у дослідженнях другої половини 1970-х – середини 1980-х рр.. стало приділення уваги негативним явищам, що мали місце у студентських будівельних загонах та повторювалися з року в рік, а саме, низькій рівень організованості та недисциплінованості учасників руху, що викликано появою так званої «обов'язковості», тобто примусового залучення студентської молоді до участі у будівельних загонах під час літніх канікул. Якщо у 1960-тих рр. у загони потрапляла лише студентська еліта, то на середину 1970-тих рр. участь у системі студентських будівельних загонів стала обов'язковою для кожного студента. У 1970-тих рр.. у дослідженнях відкрито стали критикуватися і проблеми нерациональної організації керівними органами і адміністрацією ВНЗ щодо визначення напрямків використання студентської праці. На наш погляд, причиною зміни загального курсу та тематики робіт у цей період стало втілення в життя Статуту КПРС (1971 р.), зокрема, одного з його положень про розвиток критики та самокритики, яка повинна була виявити протиріччя, невирішені проблеми та труднощі, що панували в радянському суспільстві [18, с. 6].

Особливу увагу потрібно звернути на дослідження Е. Артемьева [19–23], який дослідив стан компартійного керівництва діяльністю студентських будівельних загонів, показав роль компартійних організацій різних рівнів у питаннях, які стосувалися становленню та розвитку студентського руху, їх діяльності по збільшенню виробничої ефективності загонів. Автором приділено увагу аналізу організаційно-політичної єдності загону, ідейно-виховній і громадській роботі, що проводилася студентськими будівельними загонами, а, також, ролі трудового семестру в підготовці висококваліфікованих спеціалістів. На думку Е. Артемьева, студентські будівельні загони стали тим середовищем, яке надавало змогу безперервно готувати спеціалістів для різних галузей народного господарства.

У цей період зростає роль досліджень студентства як особливої категорії громадян, вивчення ціннісних орієнтирів і особистісних характеристик бійців студентських будівельних загонів, крім того, автори розробляють рекомендації командирам і комісарам щодо вирішення різноманітних проблем у загоні та спілкуванню з бійцями студентських будівельних загонів. Особливу увагу варто звернути на дослідження Ю. Платонова [24–25]; М. Тітма і Е. Саара [26], Л. Рубіной [27], В. Шепеля [28]. У дослідженні Ю. Платонова «Студенческие отряды: психологические очерки» [25], автор звертає нашу увагу на негативних явищах, що вкорінилися у середовищі студентського будівельного руху. На його думку, «перебудова», яка розпочалася у радянській державі у другій половині 1980-х рр., повинна викликати й «нову хвилю» відродження студентського будівельного руху, яка має перетворити його на школу виховання громадянськості, соціальної і трудової зрілості серед студентської молоді. Ю. Платонов виокремив наступні принципи діяльності загонів у «нових умовах»: повна добровільність, економічна рентабельність і самоуправління.

Результати економічної і виробничої діяльності студентських будівельних загонів вивчали А. Безбородов [29], Е. Голубчик [30], І. Васильев, А. Щербо [31]. Дослідники акцентують увагу на тому, що виробіток у студентських будівельних загонах нерідко був вищим, а ніж у трудових колективів. Проте автори критично відносилися до того, що студенти нерідко працювали по 12–14 годин на день, що, не могло не впливати на їх фізичний стан. Звичайно, що автори не могли обійти і те, що із-за тривалого робочого дня мало приділялося уваги ідейно-політичним заходам як у середині студентського будівельного загону, так і серед місцевого населення. Дослідники, розглядаючи географію виробничої діяльності студентських будівельних загонів, відзначали, що велика частина студентів виїздила на роботу за межі своєї республіки, у райони, що найбільше потребували трудових ресурсів. Автори високо оцінюють трудовий внесок студентських

будівельних загонів у розбудову соціалістичної економіки, у створення соціальної інфраструктури в найвіддаленіших регіонах радянської держави.

Важливими у контексті дослідження діяльності студентських будівельних загонів є праці Т. Фінікова [32] та В. Фінікова [33], що були опубліковані у середині 1970 рр. У їх дослідження акцентується увага саме на діяльності українського студентства у загонах, його участі у виконанні народногосподарських планів радянського керівництва по освоєнню цілинних земель Казахстанської РСР та Далекого Сходу РРСФР. Автори зосереджують увагу на економічних показниках діяльності студбудзагонів, доцільності використання на будівельних об'єктах країни, прослідковують кількісний та якісний склад загонів, досліджують роль компартійних органів по їх створенню та діяльності, а також звертають нашу увагу на великий поза виробничий внесок у поширення радянської ідеології (проведенні політичної та суспільно-корисної роботи) серед місцевого населення.

Аналізу принципів керівництва студентськими будівельними загонами, прав і обов'язків командирів та комісарів присвячено дослідження Л. Нікітінського [34], колективна монографія В. Ліяскіна, Г. Ермошіна, В. Приступко [35]. У цих роботах автори показують закономірний взаємозв'язок виробничих показників студентських будівельних загонів у робочий період з якісною організацією підготовчого періоду.

Проблему взаємовідносин студентських будівельних загонів з господарськими організаціями та підприємствами при укладанні договірних зобов'язань, правовий аспект діяльності студбудзагонів досліджував Г. Ермошкін. Результатом його роботи стала монографія «Студенческий отряд и хозяйственная организация: правовые вопросы» [36], де автор аналізує всю наявну юридичну літературу і нормативно-правову базу діяльності студентських будівельних загонів, надає методичні рекомендації (що особливо важливо), як потрібно укладати договори між студентськими загонами і приймаючими організаціями, крім того, акцентує увагу на правилах прийому та звільнення від обов'язків членів загону, в першу чергу його керівного складу, аналізуються нормативно-правові особливості трудової дисципліни, техніки безпеки, права і обов'язки підлітків у студентському будівельному загоні. На його думку, студентські загони повинні бути самостійними під час укладання договорів з господарськими організаціями.

Як і у попередні роки, велике значення у радянській історіографії надавалося дослідженням медичного і санітарно-гігієнічного забезпеченню у діяльності студбудзагонів. Подібні теми розробляли А. Маренго [37], А. Аврамов і Н. Ялижко [38], П. Бронзов [39].

На кінець 1980-х рр. одним з головних напрямків у дослідженнях постає питання соціального виховання студентської молоді. Переваги трудового виховання через участь у будівельному русі розкривали у своїх працях С. Губіна [40], Н. Іванов і Т. Грищенко [41].

Проблеми естетичного і морального виховання студентської молоді досліджувала О. Зорова [42]. Автор приходиться до висновків про те, що основною метою трудового виховання було сформувати повагу до праці та відчуття відповідальності за довірену справу. Акцентуючи увагу на тому, що найбільш повно досягти цієї мети можна шляхом залучення молоді до системи студбудзагонів.

Для даного періоду досліджень діяльності студентських будівельних загонів характерною була наявність досліджень щодо діяльності та ролі партійних комітетів по формуванню, організації виробничої діяльності та керівництву студентськими загонами. Дану проблематику в своїх дослідженнях піднімали А. Кочергін, А. Дубнов [43], А. Заварзін [44], А. Корольов [45], Т. Шмельова [46]. Висновки науковців, щодо ролі компартії в цих процесах, зводяться до наступних тез: 1) партійне керівництво рухом студентських будівельних загонів впливало з суспільно-політичної системи радянської держави, а саме домінуючої ролі комуністичної партії, яка була керівною силою всього життя радянського суспільства; 2), увага, що приділялася партійними комітетами студентським будівельним загонам, мало позитивне значення, адже це підіймало відповідальність адміністрацій ВНЗ, народногосподарських органів, союзних міністерств у забезпеченні роботою студентських загонів як у виробничій сфері, так і у суспільній; 3) у багатьох випадках партійне керівництво вбивало ініціативу, що походила від студентських колективів.

На думку В. Приступко, у дослідженнях ролі комуністичної партії у студентському будівельному русі, можна виділити три напрямки: 1) Більш-менш об'єктивне відображення ролі КПРС і парторганізацій у їх підтримці та відносинах з студентськими будівельними загонами; 2) Суттєве перебільшення їх ролі, пов'язування успіхів у становленні і розвитку руху з умілими діями партійного керівництва, виділення одним з напрямків діяльності партійних організацій у роботі з студентською молоддю (варто відзначити, що даний напрямок переважав у радянській історіографії); 3) Показ діяльності студентських будівельних загонів з мінімальним втручанням партійних організацій [47, с. 8–9].

Як справедливо відзначають всі дослідники, велике значення мали постанови, що приймалися Радою Міністрів СРСР, у тому числі спільно з ЦК КПРС, для визначення статусу студентських будівельних загонів у радянському суспільстві, матеріально-технічного забезпечення в умовах дефіциту і фондування матеріалів та механізмів.

У дослідженнях О. Карпукіна, І. Мостико [48], А. Безбородова [49], Н. Шостаковського [50], увага приділяється аналізу діяльності Комуністичної спілки молоді (або як називали її комсомол) як безпосереднього організатора студентських загонів. Дослідники доводять, що саме комсомол побачив у практиці діяльності перших студентських будівельних загонів змогу організації масового руху, активного залучення студентства до вирішення загальнодержавних, народногосподарських завдань. Аналіз досвіду формування і діяльності студентських будівельних загонів дозволив науковцям зробити висновки, що практично вся робота по організації студентських будівельних загонів, від їх формування у ВНЗ до діяльності на різних ділянках народного господарства, здійснювалася комітетами комсомолу. У міру великої кількості роботи по організації студентських будівельних загонів комітети комсомолу створювали штаби студентських загонів, які входили до їх структури. Ми погоджуємося з твердженням цих дослідників, що завдяки організації студентських загонів комсомол суттєво закріпив своє положення у політичній системі та суспільстві радянської держави, отримав авторитет серед народногосподарських органів, що стало визначальним значенням для розвитку Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді (ВЛКСМ).

На кінець 1980-х – початку 1990-х рр. інтерес до діяльності студентських будівельних загонів занепадає, що пов'язано із суспільно-політичними трансформаціями кін. ХХ ст., які відбувалися у радянській державі. На перше місце у дослідженнях стали виходити питання економічної ефективності студентських будівельних загонів, а також, аналіз негативних сторін у організації третього трудового семестру. Становище студентського будівельного руху в умовах «перебудови» розглядали А. Коршунов та О. Шкаратан [51], Ю. Воронков [52]. У дослідженнях А. Гуркіна [53], Л. Марченка [54], О. Фролкина [55] аналізувався накопичений досвід учасників студентського трудового руху і основні досягнення, які були на кінець 1980-х рр. Проте, на нашу думку, недоліком даних робіт є те, що дослідники лише розглядали й так очевидні проблеми, що постали перед організаторами руху студентських будівельних загонів в «нових умовах», але жодних шляхів для їх вирішення авторами запропонували не було.

Варто окремо звернутися до дисертаційних досліджень радянських вчених, побудовані на прямій залежності успішної діяльності студентських будівельних загонів від керівної ролі ЦК КПРС і ЦК ВЛКСМ. К. Жуков [56], І. Кисельов [57], В. Перепелкін [58], А. Піскун [59], І. Есманович [60] єдині у висновку, що студентські будівельні загони, як форма громадського самоуправління студентів і різновид молодіжного трудового колективу, виправдали себе повною мірою, забезпечивши формування різнобічно розвинутої особистості майбутнього спеціаліста, який був відповідальний за свої вчинки і володів навиками господарської та управлінської діяльності.

Таким чином, проаналізувавши радянську історіографію руху студентських будівельних загонів, ми можемо виділити у її розвитку два головні періоди: 1) 1962 р. – середина 1970-х рр. – поява перших робіт, що висвітлювали діяльність студентських будівельних загонів, роботи мали більше пропагандистський, аніж науковий характер, чітко прослідковується ідеалізація руху; 2) друга половина 1970-х – кінець 1980-х рр. – дослідження мають науковий характер, дослідники розглядають різні аспекти, які були пов'язані з діяльністю студентських будівельних загонів (від формування загонів до правил техніки безпеки у ньому), на відміну від попереднього періоду, науковці виділяють і негативні явища, що корінилися у загонах.

Аналіз радянської історіографії руху студентських будівельних загонів показав, що запропонована тема досліджувалася переважно через історико-партійний аспект, методологічною основою яких були підходи марксистсько-ленінської теорії. У залежності від мети свого дослідження автори аналізували окремі аспекти діяльності студентських загонів. Значна кількість досліджень присвячена досвіду партійних осередків ВНЗ з керівництва студентськими будівельними загонами, аналізувалася роль комсомолу в цьому процесі, досліджувалася економічна доцільність діяльності загонів, акцентувалась увага на виробничій діяльності поза навчального плану та ін. Проте, багато питань і проблем дослідниками в цей період не розглядалися або ж не в достатній мірі досліджені. Радянські науковці мало уваги приділяли таким питанням, як історія зародження та розвитку студентських будівельних загонів, правового регулювання їх діяльності, недостатньо вивчена культурно-масова та інтернаціональна діяльність студентів під час трудового семестру, не розглядалися причини спаду руху студентських будівельних загонів, а також в недостатній мірі аналізувалися протиріччя і труднощі, що виникали в його середовищі.

У цілому ж радянськими дослідниками створено досить широку історіографічну базу з питання вивчення історії студентських будівельних загонів, яка слугує орієнтиром для подальшого комплексного наукового дослідження даної проблеми.

Список використаних джерел

1. Толыпин Ю. М. Школа коммунистического труда на целине. М.: Молодая гвардия, 1962. 139 с.
2. Студенческие строительные отряды: проблемы и перспективы / [упоряд. Н. Б. Абаева]. Алма-Ата: Изд-во Казахский штаб Всесоюзного студенческого строительного отряда, 1971. 153 с.
3. Студенческие отряды – эффективная форма политического, трудового, нравственного воспитания студенческой молодежи / [упоряд. Н. П. Фролов]. Кишинев: Изд-во Статистика, 1971. 273 с.
4. Студенческая целина: Сб. статей / [упоряд. Я. П. Тарасенко]. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовский инженерно-строительный ин-т, 1973. 174 с.
5. Ольховский Е. С. Годы студенческие. О коммунистическом воспитании будущих специалистов. Л.: Лениздат, 1972. 161 с.
6. Житенев В. А. Годы студенческие. М.: Знание, 1972. 47 с.
7. Уманский Л. И. Поэтапное развитие группы как коллектива // Коллектив и личность. М.: Наука, 1975. С. 77–87.
8. Уманский Л. И. Психология и педагогика работы комсорга. М.: Изд-во Молодая гвардия, 1984. 206 с.
9. Петров И. Г., Семенченко А. Важный фактор становления личности (из опыта работы студенческих строительных отрядов). М.: Знание, 1975. 76 с.
10. Бовкун В.В. Образ жизни советской молодежи: тенденции, проблемы, перспективы. М.: Высшая школа, 1988. 142 с.
11. Амерханова Ж. Трудовой семестр. Алма-Ата: Казахстан, 1975. 31 с.
12. Евсеева Р. В. Студенческий строительный. М.: Изд-во Молодая гвардия, 1975. 143 с.
13. Гонин И. П., Имайкин Г. А., Швалев Л. Н. Охрана труда в студенческих строительных отрядах. М.: Изд-во Стройиздат, 1975. 72 с.
14. Андриенко В.М. Санитарно-гигиеническое обеспечение и охрана труда в студенческих строительных отрядах. М.: ЦНИИСП, 1983. 46 с.
15. Анфимов С.А. Охрана труда в студенческих строительных отрядах. К.: Вища школа, 1982. 95 с.
16. Бережной С. А. Охрана труда в студенческих отрядах. М.: Моск. рабочий, 1980. 144 с.
17. Микшта П. С. Охрана труда в студенческих строительных отрядах: Учеб. Пособие. Вильнюс: МВССО ЛитРСП, 1980. 104 с.
18. Устав КПСС. Утвержден XXII съездом, частичные изменения внесены XXIII XXIV съездами КПСС. М.: Издательство политической литературы, 1982. С.6.
19. Артемьев Е. Ф. Студенческие отряды и коммунистическое воспитание молодежи (1959–1975): Учеб. Пособие. М.: Изд-во Молодая гвардия, 1978. 105 с.
20. Артемьев Е. Ф. Студенческий отряд: вопросы и ответы. М.: Молодая гвардия, 1987. 318 с.
21. Артемьев Е. Ф. Ступени возмужания. История, опыт патриотического движения студенческих отрядов. М.: Изд-во Молодая гвардия, 1983. 254 с.
22. Артемьев Е.Ф. Героический путь Ленинского комсомола: события, факты, цифры. М.: Молодая гвардия, 1980. 273 с.
23. Артемьев Е.Ф. Комсомол – активный помощник партии по трудовому воспитанию вузовской молодежи в студенческих строительных отрядах (1959–1974). Казань, 1975. 207 с.
24. Платонов Ю. П. Социально-психологические аспекты управления студенческими трудовыми коллективами. Л.: Изд-во Ленинградский ун-т, 1986. 93 с.
25. Платонов Ю. П. Студенческие отряды: психологические очерки. Л.: Изд-во Ленинградский ун-т, 1988. 174 с.
26. Саар Э.А., Титма М. Молодое поколение. М.: Мысль, 1986. 254 с.
27. Рубина Л.Я. Советское студенчество: социологический очерк. М.: Мысль, 1981. 207 с.
28. Шепель В. М. Управленческая психология. М.: Изд-во Экономика, 1984. 247 с.
29. Безбородов М. Трудовой семестр: студенческие отряды и воспитание подростков. М.: Изд-во МГУ, 1973. 58 с.
30. Голубчик Е. М. Товарищ отряд: О студенческих строительных отрядах. Саранск, Мордов. кн. изд-во, 1989. 100 с.
31. Васильева И., Щербо А. Отряд идет в наступление. Горький: Волговятское кн. изд-во, 1978. 239 с. (Так закалялась сталь).
32. Фініков В. Ф. Україна – ціліні. К.: Знання, 1963. 38 с.
33. Фініков Т.В. Студентські будівельні загони Української РСР на спорудженні народногосподарських об'єктів країни (1966–1975 рр.) // Український історичний журнал. 1976. №3. С. 64–73.
34. Никитский Л. В. Студент в рабочей спецовке. Третий семестр и трудовое право. М.: Юридическая литература, 1979. 48 с.
35. Ермошин Г., Лияскин В., Приступко В. ССО: стройка, студенты, отряд. М.: Изд-во Стройиздат, 1978. 191 с.
36. Ермошкин Г.Т. Студенческий отряд и хозяйственная организация: правовые вопросы. М.: Изд-во Юридическая литература, 1987. 102 с.
37. Организация быта бойцов студенческих строительных отрядов: Метод. рекомендации / [Сост.: Маренго А. К]. Кишинев: КГУ, 1983. 31 с.
38. Аврамов А., Яльжко Н. Памятка санитарному инструктору студенческого строительного отряда. К.: Здоров'я, 1983. 11 с.
39. Бронзов П. Учебно-воспитательная роль студенческих медицинских отрядов и их организационная структура // Студенты народному хозяйству. Саратов, 1983. С.36–38.
40. Губина С. А. Трудовое воспитание студентов: методология, теория, управление. М.: Высшая школа, 1986. 96 с.
41. Иванов Н., Грищенко Т.П. Роль студенческих строительных отрядов в трудовом воспитании и развитии научного творчества молодежи // Студенчество – народному хозяйству. Саратов, 1983. С. 4–6.
42. Зорова О. А. Нравственные и эстетические факторы в трудовом воспитании. М.: Высшая школа, 1986. 55 с.
43. Кочергин А., Дубнов А., Лисс Л. Партийная работа вузе. Некоторые вопросы формирования специалистов в условиях научно-технической революции. М.: Издательство политической литературы, 1979. 230 с.
44. Заварзин А. К. Партийное руководство деятельностью комсомола по трудовому воспитанию студенческой молодежи 1971–1980 гг (на материалах обл. Центрального Черноземья): дис. канд. ист. наук: 07.00.02. Воронеж, 1989. 213 с.
45. Королев А. А. Политика КПСС по повышению роли государственных органов и общественных организаций в коммунистическом воспитании молодежи: тенденции и противоречия: (Середина 60-х и 80-х годы): автореферат дис. ... доктора исторических наук: 07.00.01. Москва, 1989. 35 с.
46. Шмелева Т.Л. Партийное руководство коммунистическим воспитание студенческой молодежи в условиях развитого социализма. М.: Издательство Московского университета, 1985. 171 с.
47. Приступко В.А. Исторический опыт советского государства и общества по вовлечению студенческой и учащейся молодежи в решение народнохозяйственных задач посредством движения студенческих отрядов. 1959–1990 годы: автореф. дисс. канд. ист. наук. М., 1998. 26 с.
48. Комсомол в вузе. / [упоряд.: Карпукhin О. Н., Мостыка И. А.]

М.: Изд-во Молодая гвардия, 1981. 206 с. 49. Безбородов А.Б. Комсомол в студенческих строительных отрядах. 1958–1975 гг. // Советские архивы. Москва. 1981. №1. С. 85–87. 50. Шостаковский Н.Н. Профессиональное воспитание студентов и комсомол // Молодежь и образование. Москва. 1972. 51. Коршунов А.Н., Шкатран О.И. Технологический переворот и судьба молодых. М.: Знание, 1989. 62 с. 52. Воронков Ю.С. Молодежь и проблема НТП (особенности пропаганды в условиях перестройки). М.: Высшая школа, 1989. 45 с. 53. Гуркин А.Б. Ленинградский студенческий отряд: история, опыт, перспективы. Л.: Лениздат, 1990. 111 с. 54. Марченко А., Стоян А. Семестры гражданской зрелости. Коммунистическое воспитание молодежи в строительных отрядах К.: Высшая школа, 1988. 147 с. 55. Фролкин О.И., Смирнов А.Г., Яковлев А.В. На то нам юность дана. Саратов: Поволжское кн. изд-во, 1988. 196 с. 56. Жуков К. С. Комсомол – помощник партийных организаций в воспитании социальной активности студентов: дис... канд. ист. наук. – Иркутск, 1985. 211 с. 57. Киселев И.П. Студенческие строительные отряды и их роль в коммунистическом воспитании специалистов народного хозяйства: автореф. дис. канд. филос. наук: 09.00.02. М., 1977. 22 с. 58. Перепелкин В.А. Ленинградская партийная организация в борьбе за идейно-политическое воспитание студенческой молодежи в 1959–1965 гг: дис. канд. ист. наук. Л., 1968. 224 с. 59. Пискун А. И. Партийное руководство деятельностью комсомола по организации и развитию движения студенческих отрядов: дис. ...канд. ист. наук. К., 1987. 196 с. 60. Эсманович И. Ф. Партийное руководство деятельностью комсомола по совершенствованию работы студенческих строительных отрядов: дис. канд. ист. наук. М., 1976. 198 с.

References

1. Tolypin Yu. M. Shkola kommunisticheskogo truda na tseline [School of communist labor on virgin soil]. Moscow, 1962. 139 p.
2. Abaeva N. Studencheskie stroitel'nye otryady: problemy i perspektivy [Student construction teams: problems and prospects]. Alma-Ata, 1971. 153 p.
3. Frolov N. Studencheskie otryady – effektivnaya forma politicheskogo, trudovogo, npravstvennogo vospitaniya studencheskoi molodezhi [Student detachments – an effective form of political, labor, moral education of student youth]. Kishinev, 1971. 273 p.
4. Tarasenko Ya. Studencheskaya tselina: Sb. statei [Student's virgin lands: Sat. articles]. Rostov-na-Donu, 1973. 174 p.
5. Ol'khovskii E. S. Gody studencheskie. O kommunisticheskom vospitanii budushchikh spetsialistov [Years student. On the communist upbringing of future specialists]. Leningrad, 1972. 161 p.
6. Zhitenev V. A. Gody studencheskie [Years student]. Moscow, 1972. 47 p.
7. Umanskii L. I. Poetapnoe razvitie gruppy kak kollektiva [Step-by-step development of the group as a collective]. Kollektiv i lichnost', Moscow, 1975, pp. 77–87.
8. Umanskii L. I. Psikhologiya i pedagogika raboty komsorga [Psychology and pedagogy of the work of the comrade]. Moscow, 1984. 206 p.
9. Petrov I., Semenchenko A. Vazhnyi faktor stanovleniya lichnosti (iz opyta raboty studencheskikh stroitel'nykh otryadov) [An important factor in the formation of personality (from the experience of student construction teams)]. Moscow, 1975. 76 p.
10. Bovkun V.V. Obraz zhizni sovetskoi molodezhi: tendentsii, problemy, perspektivy [The way of life of Soviet youth: trends, problems, prospects]. Moscow, 1988. 142 p.
11. Amerkhanova Zh. Trudovoi semester [Working semester]. Alma-Ata, 1975. 31 p.
12. Evseeva R. V. Studencheskii stroitel'nyi [Student building]. Moscow, 1975. 143 p.
13. Shvalev L. N., Gonin I. P., Imaikin G. A. Okhrana truda v studencheskikh stroitel'nykh otryadakh [Labor protection in student construction units]. Moscow, 1975. 72 p.
14. Andrienko V.M. Sanitarno-gigienicheskoe obespechenie i okhrana truda v studencheskikh stroitel'nykh otryadakh [Sanitary and hygienic provision and labor protection in student construction brigades]. Moscow, 1983. 46 p.
15. Anfimov S.A. Okhrana truda v studencheskikh stroitel'nykh otryadakh [Safety in student construction brigades]. Kyiv, 1982. 95 p.
16. Berezhnoi S. A. Okhrana truda v studencheskikh otryadakh [Labor protection in student groups]. Moscow, 1980. 144 p.
17. Mikshita P. S. Okhrana truda v studencheskikh stroitel'nykh otryadakh: Ucheb. Posobie [Labor protection in student building units: Proc. Allowance]. Vil'nyus, 1980. 104 p.
18. Ustav KPSS. Utverzhden XXII sezdom, chastichnye izmeneniya vneseny XXIII XXIV sezdamy KPSS [The Charter of the CPSU. Approved by the XXII congress, partial changes were made by the XXIII–XXIV congresses of the CPSU]. Moscow, 1982, p. 6.
19. Artem'ev E. F. Studencheskie otryady i kommunisticheskoe vospitanie molodezhi (1959–1975): Ucheb. Posobie [Student detachments and communist education of youth (1959–1975): Proc. Allowance]. Moscow, 1978. 105 p.
20. Artem'ev E. F. Studencheskii otryad: voprosy i otvety [Student detachment: questions and answers]. Moscow, 1987. 318 p.
21. Artem'ev E. F. Stupeni vozmuzhaniya. Istoriya, opyt patrioticheskogo dvizheniya studencheskikh otryadov [The stages of maturity. History, the experience of the patriotic movement of student groups]. Moscow, 1983. 254 p.
22. Artem'ev E.F. Geroicheskii put' Leninskogo komsomola: sobytiya, fakty, tsifry [The heroic path of the Leninist Komsomol: events, facts, figures]. Moscow, 1980. 273 p.
23. Artem'ev E.F. Komsomol – aktivnyi pomoshchnik partii po trudovomu vospitaniiyu vuzovskoi molodezhi v studencheskikh stroitel'nykh otryadakh (1959–1974) [Komsomol – the active assistant to party on labor education of high school youth in student construction brigades (1959–1974)]. Kazan', 1975. 207 p.
24. Platonov Yu. P. Sotsial'no-psikhologicheskie aspekty upravleniya studencheskimi trudovymi kollektivami [Socio-psychological aspects of managing student labor collectives]. Leningrad, 1986. 93 p.
25. Platonov Yu. P. Studencheskie otryady: psikhologicheskie ocherki [Student detachments: psychological essays]. Leningrad, 1988. 174 p.
26. Saar E., Titma M. Molodoe pokolenie [Younger generation]. Moscow, 1986. 254 p.
27. Rubina L.Ya. Sovetskoe studenchestvo: sotsiologicheskii ocherk [Soviet students: a sociological essay]. Moscow, 1981. 207 p.
28. Shepel' V. M. Upravlencheskaya psikhologiya [Management psychology]. Moscow, 1984. 247 p.
29. Bezborodov M. Trudovoi semester: studencheskie otryady i vospitanie podrostkov [Labor semester: student detachments and the education of adolescents]. Moscow, 1973. 58 p.
30. Golubchik E. M. Tovarisshch otryad: O studencheskikh stroitel'nykh otryadakh [Comrade detachment: About student construction units]. Saransk, 1989. 100 p.
31. Vasil'eva I., Shcherbo A. Otryad

idet v nastuplenie [The detachment is on the offensive]. Gor'kii, 1978. 239 p. – (Tak zakalyalas' stal'). 32. Finikov V. F. Ukrayina – tsilini [Ukraine is Virgin Lands]. Kiyv, 1963. 38 p. 33. Finikov T.V. Students'ki budivel'ni zagoni Ukraïns'koï RSR na sporudzheni narodnogospodars'kikh ob'ektiv kraïni (1966–1975 rr.) [Student building detachments of the Ukrainian SSR for the construction of national economic objects of the country (1966–1975 gg.)]. Ukraïns'kii istorichnii zhurnal, Kyiv, 1976, vol. 3, pp. 64–73. 34. Nikitskii L. V. Student v rabochei spetsovke. Tretii semestr i trudovoe pravo [A student in working clothes. Third semester and labor law]. Moscow, 1979. 48 p. 35. Liyaskin V., Ermoshin G., Pristupko V. SSO: stroika, studenty, otryad [CSD: construction, students, detachment]. Moscow, 1978. 191 p. 36. Ermoshkin G.T. Studencheskii otryad i khozyaistvennaya organizatsiya: pravovye voprosy [Student detachment and economic organization: legal issues]. Moscow, 1987. 102 p. 37. Marengo A. Organizatsiya byta boitsov studencheskikh stroitel'nykh otryadov: Metod. rekomendatsii [Organization of the life of fighters of student construction teams: Method. recommendations]. Kishinev, 1983. 31 p. 38. Avramov A. A., Yalyzhko N. Pamyatka sanitarnomu instruktoru studencheskogo stroitel'nogo otryada [Memo to the health instructor of the student construction brigades]. Kyiv, 1983. 11 p. 39. Bronzov P. Uchebno-vospitatel'naya rol' studencheskikh meditsinskikh otryadov i ikh organizatsionnaya struktura [Educational and educational role of student medical units and their organizational structure]. Studenty narodnomu khozyaistvu, Saratov, 1983, pp. 36–38. 40. Gubina S. A. Trudovoe vospitanie studentov: metodologiya, teoriya, upravlenie [Labor education of students: methodology, theory, management]. Moscow, 1986. 96 p. 41. Grishchenko T., Ivanov N. Rol' studencheskikh stroitel'nykh otryadov v trudovom vospitanii i razvitii nauchnogo tvorchestva molodezhi [The role of student construction teams in labor education and the development of scientific creativity of youth]. Studenchestvo – narodnomu khozyaistvu, Saratov, 1983, pp. 4–6. 42. Zorova O. A. Nravstvennye i esteticheskie faktory v trudovom vospitanii [Moral and aesthetic factors in labor education]. Moscow, 1986. 55 p. 43. Kochergin A. Dubnov A., Liss L. Partiynaya rabota vuze. Nekotorye voprosy formirovaniya spetsialistov v usloviyakh nauchno-tekhnikeskoi revolyutsii [Party work of the university. Some questions of the formation of specialists in the conditions of the scientific and technological revolution]. Moscow, 1979. 230 p. 44. Zavarzin A. K. Partiinoe rukovodstvo deyatel'nost'yu komsomola po trudovomu vospitaniiu studencheskoi molodezhi 1971–1980 gg (na materialakh obl. Tsentral'nogo Chernozem'ya): dis. kand. ist. nauk [Party leadership of the Komsomol on the labor education of students in 1971–1980 (on the materials of the Central Chernozem region)]. Voronezh, 1989. 213 p. 45. Korolev A. A. Politika KPSS po povysheniyu roli gosudarstvennykh organov i obshchestvennykh organizatsii v kommunisticheskom vospitanii molodezhi: tendentsii i protivorechiya: (Seredina 60-kh i 80-kh gody): avtoreferat dis. ... doktora istoricheskikh nauk [Politics of the CPSU to enhance the role of state bodies and public organizations in the communist education of youth: trends and contradictions: (Mid-60s and 80s)]. Moscow, 1989. 35 p. 46. Shmeleva T.L. Partiinoe rukovodstvo kommunisticheskim vospitaniiu studencheskoi molodezhi v usloviyakh razvitogo sotsializma [Party leadership of the communist education of student youth in conditions of developed socialism]. Moscow, 1985. 171 p. 47. Pristupko V.A. Istoricheskii opyt sovetskogo gosudarstva i obshchestva po vovlecheniyu studencheskoi i uchashcheisya molodezhi v reshenie narodnokhozyaistvennykh zadach posredstvom dvizheniya studencheskikh otryadov. 1959–1990 gody: avtoref. diss. kand. ist. nauk [The historical experience of the Soviet state and society in involving students and students in the solution of national economic problems through the movement of student groups. 1959–1990]. M., 1998. 26 p. 48. Karpukhin O. N., Mostyka I. A. Komsomol v vuze [Komsomol in the university]. Moscow, 1981. 206 p. 49. Bezborodov A.B. Komsomol v studencheskikh stroitel'nykh otryadakh. 1958–1975 gg. [Komsomol in student construction brigades. 1958–1975]. Sovetskie arkhivy, Moskva, 1981, vol. 1. pp. 85–87. 50. Shostakovskii N.N. Professional'noe vospitanie studentov i komsomol [Professional education of students and the Komsomol]. Molodezh' i obrazovanie, Moscow, 1972, vol 1, pp 56–60. 51. Korshunov A.N. Shkatran O.I. Tekhnologicheskii perevorot i sud'ba molodykh [The technological revolution and the fate of the young]. Moscow, 1989. 62 p. 52. Voronkov Yu.S. Molodezh' i problema NTP (osobennosti propagandy v usloviyakh perestroiki) [Youth and the problem of scientific and technical progress (features of propaganda in conditions of perestroika)]. Moscow, 1989. 45 p. 53. Gurkin A.B. Leningradskii studencheskii otryad: istoriya, opyt, perspektivy [Leningrad Student Detachment: history, experience, prospects]. Leningrad, 1990. 111 p. 54. Marchenko A., Stoyan A. Semestry grazhdanskoi zrelosti. Kommunisticheskoe vospitanie molodezhi v stroitel'nykh otryadakh [Semesters of civic maturity. Communist education of youth in construction units]. Kyiv, 1988. 147 p. 55. Frolkin O.I., Smirnov A.G., Yakovlev A.V. Na to nam yunost' dana [On that to us youth is given]. Saratov, 1988. 196 p. 56. Zhukov K. S. Komsomol – pomoshchnik partiinykh organizatsii v vospitanii sotsial'noi aktivnosti studentov: dis... kand. ist. nauk [Komsomol – an assistant party organizations in the education of social activity of students]. Irkutsk, 1985. 211 p. 57. Kiselev I.P. Studencheskie stroitel'nye otryady i ikh rol' v kommunisticheskom vospitanii spetsialistov narodnogo khozyaistva: avtoref. dis. kand. filos. nauk [Student construction teams and their role in the communist education of specialists in the national economy]. Moscow, 1977. 22 p. 58. Perepelkin V.A. Leningradskaya partiynaya organizatsiya v bor'be za ideino-politicheskoe vospitanie studencheskii molodezhi v 1959–1965 gg: dis. kand. ist. nauk [The Leningrad party organization in the struggle for the ideological and political education of student youth in 1959–1965] Leningrad, 1968. 224 p. 59. Piskun A. I. Partiinoe rukovodstvo deyatel'nost'yu komsomola po organizatsii i razvitiyu dvizheniya studencheskikh otryadov: dis. ...kand. ist. nauk [Party leadership of the Komsomol for organizing and developing the movement of student groups]. Kyiv, 1987. 196 p. 60. Esmantovich I. F. Partiinoe rukovodstvo deyatel'nost'yu komsomola po sovershenstvovaniyu raboty studencheskikh stroitel'nykh otryadov: dis. kand. ist. nauk [Party leadership of the Komsomol for the improvement of student construction teams]. Moscow, 1976. 198 p.

Roman Ralko

SOVIET HISTORIOGRAPHY OF THE STUDENTS CONSTRUCTION TEAMS (1962–1989)

The article analyzes Soviet historiography that was focused on the problem of student construction teams in the USSR. We came to the conclusions that this problem was investigated basically through the historical-party aspect, the methodological basis of which were the approaches of the Marxist-Leninist theory, some aspects of their activity were examined, and great attention was paid to the economic feasibility of organizing these construction teams, their production activities outside the curriculum, and the role of the Komsomol in this process.

The author identifies the main stages in the development of Soviet historiography of the movement of student construction teams.

The methodological basis of the publication is the general scientific principles of objectivity, systemic and historicism, as well as methods of historical research – periodization, historical-comparative and historical-systemic methods.

Key words: Komsomol, historiography, students, socially useful work, youth movement.

УДК 94(477):167»1907–1939»

Іван Янюк

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВУ «ЗЕМЛЯ» (1907–1939 РР.)

У статті проаналізовано основні методи досліджень діяльності окремо взятих суб'єктів господарської діяльності – структурних частин українського кооперативного руху, який існував у Східній Галичині упродовж другої половини XIX ст. – до 1939 р. На прикладі парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля» автор розкрив основні методи історичного дослідження, за допомогою яких науковці можуть найбільш повно розкрити тему та виконати завдання, поставлені у ході здійснення такого типу історичних досліджень. Автором розглянуто не лише загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження, а й методи, які застосовують в інших галузях науки, зокрема, економіки.

Ключові слова: парцеляційне товариство «Земля», кооперативний банк «Земля», методика, метод, загальнонауковий метод, спеціально науковий метод.

Актуальність дослідження теоретико-методологічних аспектів дослідження функціонування окремих економічних товариств у Східній Галичині полягає у невеликій кількості досліджень кооперативів, як окремих суб'єктів економічної діяльності, так і основних елементів українського кооперативного руху початку XX ст.–1939 р.

Наукова новизна у систематизації наукових досліджень на цю тему та поєднанні деяких економічних та історичних методів у ході здійснення наукового дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати теоретико-методологічні засади діяльності парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля» у Східній Галичині упродовж початку XX ст.–1939 р.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити які загальнонаукові, історичні та економічні методи дослідження необхідні для найбільш якісного аналізу досліджуваної проблеми.

Теоретико-методологічні засади наукових досліджень аналізувалися у працях Я. Калакури, І. Войцехівської, Б. Корольова [1], В. Бакуменка, В. Князева, Ю. Сурміна [2], Н. Костенко, В. Іванова [3], Д. Сепетія [4], Л. Пісьмаченко [5], В. Косминої [6], І. Стороженка [7], Т. Давидової [8], О. Семеряги [9], Т. Паламарчук та О. Русак [10], І. Скрильник та Н. Власенко [11].

Кожне наукове дослідження розпочинається з формування методології, яка визначає вибір напрямку та засобів пізнання. У сучасній науці присутній досить широкий спектр визначень поняття «методологія». На нашу думку, найбільш повно і точно суть цього поняття розкривається у філософському словнику. У ньому методологія подається як сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. Такою метою у науковому пізнанні є отримання об'єктивного істинного наукового знання або побудова наукової теорії та її логічне обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо [12, с. 374]. У колективній статті В. Бакуменко, В. Князев та Ю. Сурмін, серед інших, надали таке визначення методології – це деяка сукупність філософських методів пізнання, яка охоплює індуктивний метод Ф. Бекона, раціоналістичний метод Р. Декарта, діалектичний метод Сократа, Г. Гегеля, К. Маркса,

феноменологічний метод Е. Гуссереля, системний метод Л. Берталанфі, У. Ешбі, Т. Парсонса та ін. [2, с. 13]. Л. Письмаченко зазначає, що на пострадянському просторі склалися два різновиди методології – загальна та спеціальна [5, с. 24]. Усі ці визначення стосуються загальнонаукового поняття «методологія».

З огляду на той факт, що цей тип наукових досліджень відноситься до історичної галузі наукових знань, у процесі його розробки доцільно використовувати спеціально наукові методи, які формують методологію історії. За визначенням В. Косминої, методологія історії – система принципів, прийомів та процедур формування й використання методів історичного пізнання, а також вчення про цю систему [6, с. 3].

Задля якісного написання наукової роботи потрібно обрати найоптимальніші методи дослідження. Особливість визначеного типу наукових досліджень полягає у тому, що для їх якісного написання необхідно застосовувати міждисциплінарний підхід і здійснити синтез методів різних наукових галузей. Використання максимально різноманітних методів наукового дослідження, на нашу думку, є цілком доцільним. Слід зазначити, що Н. Костенко та В. Іванов вважають розмаїття методів здійснення наукових досліджень необхідним компонентом якісної наукової роботи [3, с. 16].

У процесі здійснення визначеного типу наукового дослідження вважаємо за доцільне застосувати такі загальнонаукові методи: системного підходу, світоглядного плюралізму, дедукції, індукції, аналізу, синтезу, ідеалізації, моделювання, формалізації та діалектичного розуміння історичного процесу.

Аналітичний метод являє собою розкладання об'єкта на складові з метою вивчення елементів його структури [8, с. 37]. Економічну систему, яка склалася у Східній Галичині упродовж функціонування парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля», задля досягнення визначеної мети дослідження потрібно мисленнево розділити на окремі процеси, суб'єкти та об'єкти, що логічно поєднані у відповідні структури, які умовно прийнято визначати у певній науковій спільноті, об'єднаній спільними напрямками наукових досліджень або самостійно створені автором у ході наукової роботи задля об'єктивного досягнення її цілей.

Синтез навпаки зумовлює зворотній процес мисленневого з'єднання складових компонентів об'єкта для утворення його загального образу [8, с. 37]. Аналогічно процесам аналізу здійснюють процеси синтезу. Логічне об'єднання у певні загальні процеси або умовно створені структури розрізнених об'єктів і суб'єктів соціально-економічного розвитку Східної Галичини визначеного періоду. Зазначені методи наукового дослідження застосовувалися автором при роботі над джерельною базою діяльності парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля» [13–14] та історіографією соціально-економічного розвитку східної Галичини у зазначений час [15–17].

Метод дедукції – це ланцюг логічних умовиводів від загального до часткового [8, с. 37]. Саме завдяки цьому методу можливо визначити місце об'єкта дослідження парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля» у соціально-економічній структурі Східної Галичини досліджуваного періоду [18–22].

Індуктивний метод дає змогу сконструювати ряд логічних умовиводів від конкретного до загального та на їх основі вивести гіпотезу теоретичного характеру [8, с. 37]. Цей метод, на нашу думку, є ключовим задля якісного інтерпретування результатів дослідження, їх практичного застосування, актуальності та визначення місця у сучасній українській науковій парадигмі. Адже саме у процесі здійснення розумової обробки логічного ряду від конкретного – до загального вимальовується відображення макроекономічних та соціально-економічних процесів на прикладі діяльності окремо взятої інституції. Отримані результати узагальнюються і, за необхідності, переносяться із окремого на цілісне. При цьому активно застосовується уже метод узагальнення. Метод узагальнення як один із різновидів абстрагування, має на меті уможливити класифікацію уявних образів предметів чи явищ з метою їх подальшого групування та надає досліднику можливість на основі певних узагальнень зробити висновки про характерні особливості, властиві усім компонентам визначеного класу [8, с. 37].

Метод абстрагування, заснований на формуванні образу об'єкта, яке здійснюється шляхом уявного виділення низки суттєвих ознак, зв'язків та відношень і відволікання від несуттєвих властивостей [8, с. 37]. Використання цього методу є неодмінним у процесі розумової переробки наявної у джерельній базі інформації щодо об'єкта наукового пізнання [23–24].

Методи ідеалізації, моделювання та формалізації, як основні операції концептуального аналізу, застосовуються для заміщення реального об'єкту, що є ідеальною, а не матеріальною і не фізичною сутністю, для побудови абстрактної моделі [8, с. 37], задля того щоб у процесі ходу цього наукового дослідження, яке є процесом пізнання та якісної розумової переробки отриманих відомостей, стало можливим здійснення певних аргументованих висновків.

Світоглядний плюралізм – це розуміння об'єктивного існування у реальному світі альтернативних світоглядних учень [4, с. 92–93]. Без застосування цього методу неможливо здійснити об'єктивне, а отже, якісне наукове дослідження. Тільки усвідомлення відсутності єдиної правильної ідеології, парадигми, єдиного вірного світогляду та раціонального виходу із складної ситуації сприяє адекватному сприйняттю навколишньої дійсності та оцінці історичних процесів. У конкретному дослідженні застосування цього методу потрібне задля формування оцінки ролі та місця парцеляції у соціально-економічних процесах Східної Галичини упродовж періоду зародження, розвитку та ліквідації ринкових відносин.

У ході роботи над таким типом наукового дослідження окрім загальнонаукових методів, необхідно використати і спеціально наукові. З огляду на специфіку цього дослідження застосовуємо спеціально-історичні та окремі методи економічного аналізу діяльності господарських установ, якою, безумовно, являється парцеляційне товариство (кооперативний банк) «Земля». У процесі здійснення визначеного наукового дослідження доцільно застосовувати такі методи історичного дослідження: діалектичне розуміння історичного процесу, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний та історико-системний методи.

Діалектичне розуміння історичного процесу має на увазі пізнання об'єктивної дійсності, надійно встановлених фактів [1, с. 35]. Це наукове дослідження опирається на dokonані історичні факти, в основному узяті із першоджерел (часто деякі факти діяльності товариства підтверджуються матеріалами із різних кількох різних непов'язаних між собою джерел), якими переважно є архівні матеріали [13–14].

Історико-порівняльний метод дає можливість розкривати сутність явищ і за подібністю і за розбіжністю притаманних їм властивостей, а також здійснювати порівняння у просторі й часі. Зокрема, порівняння діяльності об'єкту дослідження з функціонуванням в аналогічних аспектах із іншими суміжними господарськими організаціями або порівняння ідентичних показників діяльності товариства у різні часові проміжки [18–22].

Історико-типологічний метод використовується з метою розчленування цілого на частини, вивчення їх і об'єднання у наукову картину історичної дійсності [9, с. 197]. Метод пов'язується із загальнонауковим методом аналізу, тільки при його використанні і поділу об'єктів дослідження на окремі типи необхідно використовувати історичні знання, термінологію та історичну типологію визначених процесів [25–27].

Сутність історико-генетичного методу полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій і змін реальності, що вивчається, у процесі її історичного руху [9, с. 196–197]. На діяльність парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля» припав час криз і трансформацій. Зі зміною парадигм розвитку товариства змінювалися і способи, форми та умови його діяльності [18–22].

Історико-системний метод базується на усвідомленні системного характеру суспільно-історичного розвитку [7, с. 22]. Адже парцеляційне товариство (кооперативний банк) «Земля» за усіх аспектів, притаманних лише йому процесів об'єктивного розвитку, усе ж був лише частиною тієї економічної системи, у якій він функціонував, а сама ця система була продуктом більш глобальних процесів соціально-економічного розвитку Східної Галичини.

Неодмінною умовою якісного та об'єктивного проведення цього дослідження і виконання поставлених завдань, є застосування методів економічного аналізу господарської структури – парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля». У процесі з написання визначеного типу наукової роботи доцільно застосувати такі методи економічного аналізу: метод динамічних рядів, графічний та табличний методи.

Критерії визначення та способи застосування методів економічного аналізу висвітлили І. Скрильник і Н. Власенко [11, с. 159–162] і Т. Паламарчук та О. Русак [10, с. 43–53]. І. Скрильник і Н. Власенко описали різноманітні аспекти застосування методу динамічних рядів при дослідженні функціонування конкретного підприємства за визначений часовий проміжок [11, с. 159]. Т. Паламарчук та О. Русак розкрили різні аспекти застосування графічного та табличного методів здійснення економічного аналізу [10, с. 47]. Слід зазначити, що цей метод використовувався автором при написанні статті «Відновлення функціонування парцеляційного товариства «Земля» у перші повоєнні роки» [21, с. 157–163].

Метод динамічних рядів дозволяє визначити зміни певних показників за визначені часові проміжки. І. Скрильник і Н. Власенко відносять цей метод до класичних економічних методів, при цьому, зазначають, що при його застосуванні необхідно чітко визначити спеціалізацію моделі, яка конструється [11, с. 159]. Цей метод дозволить якісно визначити та підсумувати особливості господарської діяльності парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля», а також спробувати дослідити його економічну складову.

Графічний та табличний методи, які відносяться до традиційних засобів економічного аналізу [10, с. 47]. За їх допомогою можна виокремити та якісно подати основні фінансові показники господарської діяльності парцеляційного товариства (кооперативного банку) «Земля» [21, с. 157–163], а також розкрити основні тенденції макроекономічного розвитку суспільно-політичних формувань, у середовищі яких функціонувало товариство «Земля».

Отже, задля якісного виконання окреслених типів наукових досліджень необхідно використовувати широкий спектр загальнонаукових та спеціально наукових методів різних галузей науки, при цьому, активно застосовувати міждисциплінарні зв'язки.

Список використаних джерел

1. Історичне краєзнавство: Підручник Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. К.: Либідь. 2002. 488 с.
2. Бакуменко, В., Князев, В., Сурмін. Ю. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку // Вісник національної академії державного управління при Президенті. 2003. № 2. С. 11–27.
3. Костенко Н., Іванов В. Досвід конвент-аналізу: Моделі та практики: Монографія. К.: Центр вільної преси. 2003. 200 с.
4. Сепетий Д. П. Нетерпимість як наслідок есхатологічного розуміння значення світогляду // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2008. № 32. С. 86–97.
5. Письмаченко Л. М. Методологічні основи державного управління зовнішньоторговельними операціями // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління. 2009. № 1. С. 24–33.
6. Косміна В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2011. 310 с.
7. Стороженко І. С. Теоретико-методологічні проблеми дослідження історії Запорозької Січі // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. 2011. Випуск 9. С. 17–25.
8. Давидова Т. В. Роль загальнонаукових методів у дослідженні антиконцептів // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2014. № 2. С. 36–39.
9. Семряга О. П. Аналітичний огляд методів дослідження белігеративний ландшафтів // Геополітика і аеродинаміка регіонів. 2014. № 1. С. 194–200.
10. Паламарчук Т. М., Русак О. П. Економічний аналіз та методологія його проведення. // Вісник ЖНАЕУ. 2016. № 2 (57). С. 43–53.
11. Скрильник І. І., Власенко Н. С. Побудова прогностичної моделі чистого доходу підприємства сфери обслуговування в Україні // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. № 15. С. 159–162.
12. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис. 2002. 744 с.
13. Янюк І. Діяльність кооперативного банку «Земля» (за матеріалами ЦДІАЛ України) // Перспективи та пріоритети розвитку історичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 10–11 квітня 2017. Вінниця, Україна / Подільське наукове товариство. Вінниця. 2017. С. 31–34.
14. Янюк І. Діаспорні часописи про східногалицьке село міжвоєнного періоду // Еволюція національного світобачення українців на зламі тисячоліть: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 13 квітня 2017. Тернопіль, Україна / Редколегія: О. М. Петровський, Б. Б. Буяк, В. С. Мисик, І. Ф. Янюк, Т. Г. Дідух, О. А. Ревуцька. ТОКІППО. Тернопіль. 2017. С. 42–45.
15. Янюк І. Соціально-економічний розвиток східногалицького села у міжвоєнний період (історіографічний огляд публікацій української еміграції ХХ ст.) // Перші Геретівські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 6–7 червня 2017. Тернопіль, Україна / Редколегія: О. М. Петровський, Б. Б. Буяк, І. М. Вітенко, А. Janowski, В. С. Мисик, Ф. І. Полянський, О. А. Ревуцька, І. Ф. Янюк // Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО. 2017. Вип. 1. С. 120–123.
16. Янюк І. Відображення у радянській історіографії соціально-економічних процесів східногалицького села упродовж кінця ХІХ ст.–1939 р. // ХІ Буковинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю української національної революції. Тези доповідей. 20–21 жовтня 2017, Чернівці, Україна / Наук. ред. О. В. Добржанський. Чернівці: Технодрук. 2017. С. 121–123.
17. Янюк І. Соціально-економічний розвиток Східної Галичини кінця ХІХ ст. – 1939 р. Сучасна українська історіографія // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2017. Випуск 1. Ч. 3. С. 36–50.
18. Янюк І. Основні напрямки діяльності парцеляційного товариства «Земля» у Львові напередодні Першої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2015. № 2. Ч. 1. С. 112–116.
19. Янюк І. Основні фінансові показники та особливості організації діяльності парцеляційного товариства «Земля» у Львові напередодні Першої світової війни (1907–1914 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2016. № 1. Ч. 4. С. 50–52.
20. Янюк І. Особливості функціонування кооперативного банку «Земля» у міжвоєнний період // Наукові дослідження: перспективи інновацій у суспільстві і розвитку технологій: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. 14–15 березня 2017. Харків, Україна / Наукове партнерство «Центр наукових технологій». Харків. 2017. С. 25–28.
21. Янюк І. Відновлення функціонування парцеляційного товариства «Земля» у перші повоєнні роки // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. № 47. С. 157–163.
22. Янюк І. Діяльність парцеляційного товариства «Земля» на Тернопільщині // Тернопіль і Тернопільщина в особах, подіях, документах: Збірник наукових статей та тез ІРегіональної науково-практичної конференції 25 квітня 2017. Тернопіль, Україна / Редколегія: О. М. Петровський, Б. Б. Буяк, В. С. Мисик, А. Janowski, І. Ф. Янюк, О. А. Ревуцька. ТОКІППО. Тернопіль. 2017. С. 59–63.
23. Янюк І. Структура і організація управління парцеляційного товариства «Земля» у Львові (1907–1923 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2015. № 1. Ч. 2. С. 56–59.
24. Янюк І. Організаційна структура

парцеляційного товариства «Земля» у Львові (1907–1923 рр.) // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського): матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених 21 квітня 2016. Київ, Україна / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), ас. І. Г. Адамська, (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор) Київ. 2016. С. 73–75. 25. Янюк І. Соціальний захист службовців товариства «Земля» (1920–1922 рр.) // Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 11–12 листопада 2016. Київ, Україна / ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». Київ. 2016. С. 29–32. 26. Янюк І. Кадрова політика парцеляційного товариства «Земля» у Львові (1907–1923 рр.) // Перспективи розвитку сучасної науки: Матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції 2–3 грудня 2016. Львів, Україна / Видавничий дім «Гельветика». Херсон. 2016. С. 175–178. 27. Янюк І. Окремі аспекти діяльності греко-католицької церкви у сфері економічного життя українців // Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 23 лютого 2017. Тернопіль, Україна / укладачі В. С. Мисик, І. Ф. Янюк, Т. Г. Дідух, О. А. Ревуцька. ТОКІППО. Тернопіль. 2017. С. 98–99.

References

1. Istorychne krayeznavstvo [Historical ethnography]: Pidruchnyk Ya. S. Kalakura, I. N. Voytsekhiv's'ka, B. I. Korol'ov ta in. K.: Lybid'. 2002. 488 s. 2. Bakumenko, V., Knyazyev V., Surmin. Yu. Metodolohiya derzhavnoho upravlinnya: problemy stanovlennya ta podal'sho rozvytku [Methodology of public administration: problems of formation and further development]. Visnyk natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi. 2003. # 2. S. 11–27. 3. Kostenko N., Ivanov V. Dosvid konvent-analizu: Modeli ta praktyky [Experience of Convent Analysis: Models and Practices]: Monohrafiya. K.: Tsentri vil'noyi presy. 2003. 200 s. 4. Sepetyy D. P. Neterpymist' yak naslidok eschatolohichnoho rozumynnya znachennya svitohlyadu [Intolerance as a consequence of the eschatological understanding of the meaning of the worldview]. Humanitarnyy visnyk ZDIA. 2008. # 32. S. 86–97. 5. Pis'machenko L. M. Metodolohichni osnovy derzhavnoho upravlinnya zovnishn'otorhovel'nymy operatsiyamy [Methodological bases of state management of foreign trade operations]. Visnyk Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrainy. Ser.: Derzhavne upravlinnya. 2009. # 1. S. 24–33. 6. Kosmyna V. H. Problemy metodolohiyi tsyvilizatsiynoho analizu istorychnoho protsesu [Problems of the methodology of civilization analysis of the historical process]. Zaporizhzhya: Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet. 2011. 310 s. 7. Storozhenko I. S. Teoretyko-metodolohichni problemy doslidzhennya istoriyi Zaporoz'koyi Sichy [Theoretical and methodological problems of the history of Zaporizhzhya Sich]. Prydniprovyta: istoryko-krayeznavchi doslidzhennya. 2011. Vypusk 9. S. 17–25. 8. Davydova T. V. Rol' zahal'nonaukovykh metodiv u doslidzhenni antykontseptiv [The role of general scientific methods in the research of anti-concepts]. Naukovyy visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriya «Filolohichni nauky». Movoznavstvo. 2014. # 2. S. 36–39. 9. Semeryaha O. P. Analychnyy ohlyad metodiv doslidzhennya beliheryatvnyy landshaftiv [Analytical review of the methods of research of white-grained landscapes]. Heopolityka i aerodynamika rehioniv. 2014. # 1. S. 194–200. 10. Palamarchuk T. M., Rusak O. P. Ekonomichnyy analiz ta metodolohiya yoho provedennya [Economic analysis and methodology of its conduct]. Visnyk ZhNAEU. 2016. # 2 (57). S. 43–53. 11. Skryl'nyk I. I., Vlasenko N. S. Pobudova prohnoznoyi modeli chystoho dokhodu pidpryyemstva sfery obsluhovuvannya v Ukraini [Construction of the forecast model of net income of the service sector in Ukraine]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. 2016. # 15. S. 159–162. 12. Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abrys. 2002. 744 s. 13. Yanyuk I. Diyal'nist' kooperatyvnoho banku «Zemlya» (za materialamy TsDIAL Ukrainy) [Activity of the cooperative bank «Zemlya» (based on materials of the TsDIAL of Ukraine)]. Perspektyvy ta priorytety rozvytku istorychnoyi nauky: materialy Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi. 10–11 kvitnya 2017. Vinnytsya. Ukrayina / Podil's'ke naukove tovarystvo. Vinnytsya. 2017. S. 31–34. 14. Yanyuk I. Diasporni chasopysy pro skhidnohalyts'ke selo mizhvoyennoho periodu [Diaspora newspapers about the East-Galician village of the interwar period]. Evolyutsiya natsional'noho svitobachennya ukraintsiv na zlami tysyacholit': Materialy Vseukrayins'koyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi. 13 kvitnya 2017. Ternopil', Ukrayina \ Redkolehiya: O. M. Petrovs'kyy, B. B. Buyak, V. S. Mysyk, I. F. Yanyuk, T. H. Didukh, O. A. Revuts'ka. TOKIPPO. Ternopil'. 2017. S. 42–45. 15. Yanyuk I. Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok skhidnohalyts'koho sela u mizhvoyennyi period (istoriohrafichnyy ohlyad publikatsiy ukraintsiv'koyi emigratsiyi XX st.) [Socio-economic development of the East-Galytic village in the interwar period (historiographical review of publications of Ukrainian emigration of the twentieth century)]. Pershi Geretiv's'ki chytannya: Materialy Vseukrayins'koyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi, 6–7 chervnya 2017. Ternopil', Ukrayina / Redkolehiya: O. M. Petrovs'kyy, B. B. Buyak, I. M. Vitenko, A. Janowski, V. S. Mysyk, F. I. Polyans'kyy, O. A. Revuts'ka, I. F. Yanyuk [Reflection in the Soviet historiography of the socio-economic processes of the East-Galytic village during the end of the XIX century - 1939]. Naukovyy, metodychnyy, informatsiynyy zbirnyk Ternopil's'koho oblasnoho komunal'noho instytutu pislyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity. Ternopil': TOKIPPO. 2017. Vyp. 1. S. 120–123. 16. Yanyuk I. Vidobrazhennya u radyans'kyy istoriohrafyisotsial'no-ekonomichnykh protsesiv skhidnohalyts'koho sela uprodovzh kintsya XIX st. –1939 r. [Reflection in the Soviet historiography of the socio-economic processes of the East-Galytic village during the end of the XIX century - 1939]. XI Bukovyns'ka Mizhnarodna istoryko-krayeznavcha konferentsiya prysvyachena 100-richchyu ukraintsiv'koyi natsional'noyi revolyutsiyi. Tezy dopovidey. 20–21 zhovtnya 2017, Chernivtsi, Ukrayina / Nauk. red. O. V. Dobrzhans'kyy. Chernivtsi: Tekhnodruk. 2017. S. 121–123. 17. Yanyuk I. Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok Skhidnoyi Halychyny

kintsya XIX st. – 1939 r. Suchasna ukrayins'ka istoriografiya [Socio-economic development of the Eastern Galicia at the end of the XIX century - 1939 Modern Ukrainian historiography]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2017. Vypusk 1. Ch. 3. S. 36–50. 18. Yanyuk I. Osnovni napryamky diyal'nosti partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi naperedodni Pershoyi svitovoyi viyny [The main directions of activity of the «Zemlya» parcellation society in Lviv on the eve of the First World War]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2015. # 2. Ch. 1. S. 112–116. 19. Yanyuk I. Osnovni finansovi pokaznyky ta osoblyvosti orhanizatsiyi diyal'nosti partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi naperedodni Pershoyi svitovoyi viyny (1907–1914 rr.) [Main financial indicators and peculiarities of the organization of the activity of the «Zemlya» parcellation society in Lviv on the eve of the First World War (1907–1914)]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2016. # 1. Ch. 4 S. 50–52. 20. Yanyuk I. Osoblyvosti funktsionuvannya kooperatyvnoho banku «Zemlya» u mizhvoyennyi period [Features of the functioning of the cooperative bank «Zemlya» in the interwar period]. Naukovi doslidzhennya: perspektyvy innovatsiy u suspil'stvi i rozvytku tekhnolohiy: Materialy V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. 14–15 bereznya 2017. Kharkiv, Ukrayina / Naukove partnerstvo «Tsentr naukovykh tekhnolohiy». Kharkiv. 2017. S. 25–28. 21. Yanyuk I. Vidnovlennya funktsionuvannya partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u pershi povoyenni roky [Restoration of the functioning of the parcel society «Zemlya» in the first post-war years]. Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. 2017. # 47. S. 157–163. 22. Yanyuk I. Diyal'nist' partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» na Ternopil'shchyni [Activity of the «Zemlya» Parceling Society in the Ternopil region]. Ternopil' i Ternopil'shchyna v osobakh, podiyakh, dokumentakh: Zbirnyk naukovykh statey ta tez IRehional'noyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 25 kvitnya 2017. Ternopil', Ukrayina / Redkolehiya: O. M. Petrovs'kyy, B. B. Buyak, V. S. Mysyk, A. Janowski, I. F. Yanyuk, O. A. Revuts'ka. TOKIPPO. Ternopil'. 2017. S. 59–63. 23. Yanyuk I. Struktura i orhanizatsiya upravlinnya partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi (1907–1923 rr.) [Structure and organization of the management of the Land Parceling Society «Zemlya» in Lviv (1907–1923)]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2015. # 1. Ch. 2 S. 56–59. 24. Yanyuk I. Orhanizatsiyna struktura partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi (1907–1923 rr.) [The organizational structure of the parcel society «Zemlya» in Lviv (1907–1923)]. Dni nauky istorychnoho fakul'tetu (do 150-richchya z dnya narodzhennya M. S. Hrushevs'koho): materialy IX Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh 21 kvitnya 2016. Kyiv, Ukrayina / Redkol.: prof. I. K. Patrylyak (holova), as. I. H. Adams'ka, (zast. holovy), O. R. Mahdych (vidp. redaktor) Kyiv. 2016. S. 73–75. 25. Yanyuk I. Sotsial'nyy zakhyst sluzhbovtziv tovarystva «Zemlya» (1920–1922 rr.) [Social Protection of the Employees of the «Earth» Society (1920–1922)]. Aktual'ni tendentsiyi rozvytku suspil'nykh nauk v Ukraini: Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 11–12 lystopada 2016. Kyiv, Ukrayina / HO «Kyyivs'ka naukova suspil'noznachcha orhanizatsiya». Kyiv. 2016. S. 29–32. 26. Yanyuk I. Kadrova polityka partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi (1907–1923 rr.) [Personnel Policy of the Parcel Society «Zemlya» in Lviv (1907–1923)]. Perspektyvy rozvytku suchasnoyi nauky: Materialy IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 2–3 hrudnya 2016. L'viv. Ukrayina / Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». Kherson. 2016. S. 175–178. 27. Yanyuk I. Okremi aspekty diyal'nosti hreko-katolyts'koyi tserkvy u sferi ekonomichnoho zhyttya ukrayintsv [Some aspects of the activity of the Greek Catholic Church in the sphere of economic life of Ukrainians]. Problemy natsional'no-patriotychnoho vykhovannya: istorychnyy ta psykhologo-pedahohichnyy aspekty: Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 23 lyutoho 2017. Ternopil', Ukrayina / ukladachi V. S. Mysyk, I. F. Yanyuk, T. H. Didukh, O. A. Revuts'ka. TOKIPPO. Ternopil'. 2017. S. 98–99.

Ivan Yaniuk

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INVESTIGATION OF THE ACTIVITY OF COOPERATIVE «ZEMLIA» (1907–1939)

In the article the main research methods of the activity of separate subjects of economic activity which were the structural parts of Ukrainian cooperative movement existing in Eastern Halychyna during the second part of XIX century – up to 1939 are analyzed. On the example of parceling society (cooperative bank) «Zemlia» the author revealed the main historical research methods by means of which scientists could reveal the topic in the most complete way and perform the tasks setting in the process of such type of historical research work. The author examined common scientific and specially-historical research methods as well as the methods used in other fields of science, such as economics.

Key words: parceling society «Zemlia», cooperative bank «Zemlia», methodology, method, common scientific method, special scientific method.

УДК 94(477)

Володимир Місько

**СВІТОВА ГІБРИДНА ВІЙНА: УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНТ: МОНОГРАФІЯ
/ ЗА ЗАГ. РЕД. В. П. ГОРБУЛІНА. – ХАРКІВ: ФОЛІО, 2017. – 496 С.**

У статті прорецензовано колективну монографію, підготовлену фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, вперше у вітчизняній та світовій науці детально досліджено явище світової гібридної війни в перспективі російської агресії проти України. Сутність гібридної війни розглянуто у контексті системної кризи світової безпеки, а її феномен – як новітній вид глобального протистояння.

Детально розглянуто причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, а також особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному. Аналізуються локальні успіхи нашої держави у протидії ворожим планам РФ за окремими напрямками. Зроблено загальний висновок про доведення Україною своєї спроможності як держави, що відстоює свій суверенітет у боротьбі з агресором. Розглянуті питання реформування міжнародних безпекових інститутів та пошуку балансу сил у новій, гібридній реальності.

Ключові слова: монографія, рецензія, гібридна війна, Україна, світова безпека.

Монографія фахівців Національного інституту стратегічних досліджень присвячена актуальній не лише науковій проблемі – світовій гібридній війні і агресії, пов'язаній із захопленням Росією території суверенної держави, але й серйозному виклику сучасності – протистоянню російській окупації. Вона є актуальною з огляду на ті процеси, що мають місце в сучасному житті України і пов'язана із порушенням Росією кордонів незалежної держави.

Безумовним здобутком авторів праці є систематизація й висвітлення багатоаспектної проблеми сучасного глобального світу – гібридної війни. Послідовним й виваженим є цілісний аналіз процесів, пов'язаних з окресленою проблемою.

Рецензоване наукове дослідження є актуальним і заслуговує високої оцінки як науковців, так і державних діячів та політиків, у ньому комплексно досліджено й цілісно проаналізовано як джерела і передумови гібридної війни; світову гібридну війну, породжену російською геополітикою; особливості її проведення Росією проти України; шлях до перемоги нашої держави у боротьбі з окупантами.

Цілісний аналіз досліджуваної проблематики дає необхідний матеріал для узагальнень і висновків, скерованих на розкриття поставлених у монографії завдань. Варто наголосити, що рецензована монографія відзначається ґрунтовністю, що дало можливість її авторам висловити свою власну компетентну думку з приводу гібридної війни та окупації Росією території України.

Поділ монографії на розділи дуже тісно пов'язаний зі зміною не лише геополітичного становища, але й, передусім, складових гібридної війни, виходячи з об'єктивних реалій часу. Певною мірою, такий поділ відзначається неординарністю в осмисленні досліджуваної проблеми та її глибокому трактуванні й аналізі.

Структура праці детально осмислена, логічна, послідовна, виважена і лаконічна, науково аргументована, як і виклад матеріалу власне у самих розділах. На нашу думку, вона є досить вдалою й цілісною, оскільки дає змогу розкрити складний процес сучасних подій, які відбуваються не лише у світовій політиці загалом, але й у протистоянні України російській агресії.

Принагідно зауважимо, що рецензована монографія складається з шістнадцяти розділів, які стосуються з'ясування джерел і передумов гібридної війни; світової гібридної війни, породженої російською геополітикою; особливостям її проведення Росією проти України; шляху до перемоги нашої держави у боротьбі з окупантами.

Сьогодні людство стоїть перед викликом гібридних війн, подобається нам це чи ні. Саме такі війни породжують формування нового гібридного світу, або, точніше, – гібридного світоустрою. І ми мусимо адекватно відреагувати на цей виклик, описати його не заперечуючи, але приймаючи реальність такою, яка вона є. Світова гібридна війна – новітнє глобальне міжнародне протистояння, яке виникає в умовах сучасного геополітичного устрою, боротьба, за домінування і впливи, яка ведеться силами держав, їх коаліцій та позадержавними акторами. Одним із фронтів такої війни сьогодні є український. Точкою відліку для формування гібридного світоустрою стала агресія Росії проти України. Автори монографії наголошують на тому, що ключова проблема нинішнього «процесуального моменту» саме в тому, що багато людей (політики, експерти, науковці, журналісти), як і раніше, думають про нинішній стан як про щось тимчасове. Вони часто

сприймають і трактують його як щось таке, що є «відхиленням від норми» або просто «транзитним станом» до кардинально іншого «кращого майбутнього». Більше того, так про це думають і ті, хто зруйнував цей світопорядок, який ще кілька років тому здавався нам непорушним: Москва та її кремлівсько-державний істеблішмент (політичний, інтелектуальний, військовий), що є «елітою» лише умовно. Загалом же спостерігається чітка неготовність не тільки РФ, а й Заходу прийняти нову реальність.

Варто зазначити, що діючи в обхід основоположних принципів світопорядку, порушуючи норми і правила міжнародних відносин, Росія тим самим втратила кредит довіри, аби вважатися надійним і шанованим міжнародним партнером. І західні санкції стали лише зовнішнім виявом цього, не так позбавляючи Москви доступу до критично важливих ресурсів (від фінансових – до технологічних), як ускладнюючи їх використання.

Необхідно наголосити на тому, що Росія й сама стає дуже вразливою до інструментів і механізмів, методів і методологій гібридної війни – якщо вони будуть використані проти неї, особливо в тих регіонах, які й без того ослаблені у військовому та забуті в адміністративному сенсі. Йдеться насамперед про Далекий Схід, відкритий для повзучої китайської експансії, яка може розпочатися вже найближчими роками і тривати десятиліття. Поки що Москва робить те, що вона робила завжди, і досить успішно, – знищує існуючу реальність. У справі деструкції з нею зрівнятися важко. Проте конструктив завжди був її слабким місцем, а тепер і поготів.

Погоджуємося з думкою авторів монографії про те, що РФ нічого пред'явити не тільки світові та країнам, що її оточують, – їй нічого пред'явити і своїм власним громадянам. Показово, що лівова частка російських публічних стратегічних/аналітичних документів останнього часу майже не звертається до проблем розвитку всередині країни: майже немає документів стосовно нових стратегій в економіці, соціальній політиці, етнонаціональній політиці, медицині, охороні здоров'я тощо. Натомість безліч «зовнішньо орієнтованих» документів: зовнішня політика, можливості застосування сили (в усіх її проявах) за кордоном, аналіз зовнішніх ворогів та союзників.

Логічним є міркування про те, що внутрішньої політичної опозиції (як запоруки розвитку політичної системи та забезпечення контролю над владою) в РФ немає як такої. Як і немає самого політичного життя – воно фальсифікується боротьбою окремих кланів та груп інтересів. Однак Україна, як і раніше, залишається у фокусі зовнішньополітичної діяльності Кремля. І, судячи з усього, практична діяльність РФ тут і надалі зосереджуватиметься на підтримці створених псевдореспублік та продовженні (з поправкою на зміну умов) ведення гібридної війни проти нашої країни.

Варто зауважити, що майже три роки гібридного протистояння з Росією стали найсерйознішим випробуванням для України, її суверенітету, незалежності і права українського народу самому визначати своє майбутнє. Ігноруючи норми міжнародного права і власні зобов'язання за багатосторонніми і двосторонніми договорами, Кремль вдався до збройної агресії проти України. Її наслідки виявилися надзвичайно тяжкими: анексовано Крим та окуповано частину території Донбасу; загинуло понад 10 тис. громадян України і майже 2 млн були змушені залишити свої домівки; зруйновано велику кількість об'єктів економіки, промислове обладнання частини сучасних підприємств розграбовано і вивезено на територію РФ.

І все ж досягти жорстких самовпевнених цілей агресії Кремлю не вдалося. Зокрема, провалився проект «Новоросія», за яким передбачалося виведення з-під юрисдикції України її південних і східних областей. Збройні Сили, правоохоронні органи і спеціальні служби України спромоглися за короткий час відновити свої спроможності й зупинити агресора. Значною мірою це стало можливим завдяки масовій громадянській підтримці, у формі добровольчого і волонтерського рухів.

Варто погодитися з авторами праці в тому, що гібридна агресія РФ є головною загрозою для національної безпеки України. Одночасне застосування противником конвенційних та неконвенційних засобів досягнення власних цілей, спрямованих проти суверенітету України, створює взаємно підсилювальний руйнівний ефект. Анексія Криму, не визнана міжнародною спільнотою, поява на сході України непідконтрольних територій та формування на них незаконних квазідержавних утворень підривають основи конституційного ладу, порушують суверенітет та територіальну цілісність України.

Досвід російської агресії проти України демонструє, що поняття гібридної війни варто розглядати не тільки як новітній різновид ведення війн та новий тип воєнного конфлікту. Гібридну війну можна й доцільно кваліфікувати також як новітню форму глобального протистояння у сучасному безпековому довікплі. Конфлікти, що палають або жевріють у різних точках земної кулі, стають ознакою глобального процесу гібридного протистояння. Такі події, як війна Росії проти України, війна в Сирії, конфлікт і в тихоокеанському регіоні, є виявами спільного процесу деструкції

попередньої системи міжнародної безпеки і формування нових, ще не визначених форм спільного існування в умовах непевності й непередбачуваності.

Досвід російської гібридної агресії засвідчив, що феномен гібридної війни має два асиметричні модули існування – матеріальний (фізичний і дискурсивний). У військовому (матеріальному) вимірі російсько-український конфлікт є локалізованим, охоплюючи частину території України. Натомість дискурс цієї гібридної війни набув глобального масштабу. Конфлікт інтерпретацій у вигляді зіткнення стратегічних наративів з протилежними версіями подій використовується як різновид зброї поряд з невійськовими компонентами гібридних дій.

Автори праці зауважують, що міжнародне безпекове середовище нині характеризується турбулентністю процесів у всіх сферах, дедалі більшого поширення у світі набувають сепаратистські рухи. При цьому часто можна спостерігати штучне перебільшення чинників, що формують сепаратистську загрозу в країні, як із пропагандистською метою, так і для обґрунтування необхідності вжиття радикальних заходів. Зазвичай, все це відбувається під впливом зацікавлених держав, які надають військову, політичну та інформаційну підтримку сепаратистам.

Протидія сепаратистським проявам з боку держави суттєво ускладнюється через наявність у міжнародному праві певної колізії між принципами щодо недоторканності кордонів та поваги територіальної цілісності, з одного боку, і правом усіх народів на самовизначення – з іншого, на порушенні якого спекулює зацікавлена сторона, застосовуючи маніпулятивні інформаційні технології.

За останні два роки Україна зіткнулася з організованим сепаратистським рухом, який має свої особливості. По-перше, наша країна має справу з гібридним сепаратистським конфліктом на Донбасі, основою якого є політичний сепаратизм, інспірований та підтриманий державою, що здійснює агресію проти України, Російською Федерацією. По-друге, сепаратистські прояви фіксуються і в інших регіонах України. Зокрема, окремі представники національних та етнічних громад, що проживають на півдні і заході України, намагаються активізувати процеси отримання національних автономій у складі України. Окремою проблемою є те, що відповідні процеси можуть бути використані РФ проти нашої держави як елемент гібридної війни.

Актуальним завданням держави є формування стратегії протидії сепаратизму в Україні на основі аналізу причин виникнення цього явища. Така стратегія має передбачати визначення шляхів врегулювання гібридного сепаратистського конфлікту на Донбасі, а також упередження сепаратистських проявів та підвищення ефективності протидії сепаратистським рухам в інших регіонах України. Іншою небезпечною тенденцією, яка сформувалася нині у міжнародному безпековому середовищі і має вплив на процеси, що відбуваються на національному рівні, є зростання терористичної загрози. Незважаючи на заходи, яких постійно вживає світове співтовариство у боротьбі з цим явищем, терористична діяльність розвивається, адаптується до заходів протидії, її ефективність зростає з розвитком новітніх технологій.

Цілком справедливо зазначають автори праці, що для України терористична загроза нині є найвищою за всі попередні роки незалежності. Проте вона генерується не міжнародними терористичними організаціями, а РФ, агресивна політика якої спрямована на дестабілізацію і дезінтеграцію нашої держави, і пов'язаної з нею підтримкою диверсійно-терористичної діяльності сепаратистських рухів. З огляду на нові тенденції поширення терористичної загрози, які формуються як у міжнародному середовищі, так і в нашій країні, особливої актуальності набуває життя комплексу заходів, спрямованих на підвищення ефективності протидії тероризму в Україні.

Для досягнення зовнішньополітичних цілей РФ активно використовує у якості «енергетичної зброї» власний паливно-енергетичний комплекс. Саме енергетика, передусім сфера газопостачання, слугувала РФ інструментом досягнення своїх цілей у взаємовідносинах з Україною та країнами Європейського Союзу у передвоєнний період.

Цей аспект неодноразово відзначали фахівці у сфері енергетики, проте частина західноєвропейської політичної еліти та експертів, бажаючи зберегти дружні стосунки з важливим постачальником енергоресурсів, намагалася розглядати поведінку Росії виключно в межах економічної раціональності.

Для України ж, як і для інших країн колишнього СРСР та Варшавського договору, застосування Росією енергетики для обмеження їх суверенітету було реальністю. Фактично, історія відносин між Україною та Росією в енергетичній сфері була перманентною «прихованою війною» (або ж гібридним миром) між Україною, яка намагалася отримати незалежність, та Росією, яка прагнула зберегти Україну у сфері своїх політичних, економічних та технічних інтересів.

Як показала практика, в умовах гібридного миру найбільш ефективними «енергетичними» інструментами підпорядкування політики інших країн російським інтересам стали: монополізація ринку країни-споживача у спосіб маніпулювання цінами (надання знижок окремим компаніям та країнам за укладання довготермінових контрактів); корумпування посадових осіб країн-споживачів

та менеджерів компаній (укладання контрактів на вигідних для Росії умовах); блокування реформ внутрішнього енергетичного ринку (недопущення лібералізації енергетичного ринку, реалізації проектів диверсифікації енергопостачання, блокування процесу розмежування видів діяльності вертикально інтегрованих компаній); блокування процесів формування спільного ринку країн-споживачів (перешкоджання формуванню спільного ринку країн-споживачів, заборона на реекспорт енергоносіїв у рамках угод з Росією, надання переваг окремим країнам (компаніям) у доступі до внутрішнього російського ринку).

Варто наголосити на тому, що у монографії відведено значне місце участі російських спецслужб, що має ключове, а іноді й вирішальне значення для досягнення мети гібридної війни: політичні цілі досягаються мінімальним збройним впливом на противника, за рахунок підризу військового та економічного потенціалу, інформаційно-психологічного тиску, активної підтримки внутрішньої опозиції, партизанських і диверсійних методів тощо. У своїй діяльності вони використовують як традиційні методи силової боротьби, новітні технології ведення розвідувально-підривної діяльності, здійснення морально-психологічного тиску, ідеологічної обробки населення.

Автори резюмують, що, підтримуючи постійне джерело напруженості на Донбасі, Кремль прагне виснажити Україну. Для просування російських поглядів на ситуацію в Криму і на Донбасі та ймовірні шляхи вирішення конфлікту на сході України керівництво РФ намагається активно використовувати.

Криза в Україні та Мінський переговорний процес опинилися в фокусі світової політики, оскільки від їх результату залежать подальші трансформації в європейській та світовій політиці і безпеці. Наразі жодна країна не запропонувала адекватних відповідей на виклики епохи, передусім щодо змін, які відбуваються у міжнародному безпековому середовищі.

Окрім аналізу ситуації, автори монографії пропонують доволі дієвий за формою та змістом варіант послаблення напруги на Донбасі. Зокрема, вони пропонують з метою посилення переговорних позицій Україні варто добиватися розширення нормандського формату для більш активного залучення до процесу мирного врегулювання ще двох держав – США і Великої Британії. Також доцільно було б поставити на розгляд на міжнародному рівні питання щодо розробки механізму міжнародно-правових гарантій державного суверенітету і територіально цілісності України.

Насамперед, автори монографії стверджують, що, спираючись на досвід України, можна виокремити особливості, притаманні сучасній гібридній війні, як-от: відсутність чітко визначених у часі меж, оскільки гібридна війна завжди має статус неоголошеної, тому момент її початку неможливо зафіксувати у часі, як і визначити кінцевий термін завершення; справжні цілі гібридної війни є нечіткими і не до кінця зрозумілими; гібридна агресія має багато операційних полів, дії на яких ведуться одночасно, непослідовно, асиметрично; кількість та вартість втрат, понесених усіма акторами, важко обраховується як внаслідок відсутності релевантних статистичних даних, так і через неможливість чіткого розмежування прямих і непрямих втрат; у структурі людських втрат, на відміну від традиційної війни, вагомою є частка цивільного населення, яке постраждало як від бойових дій, так і внаслідок різкого погіршення соціально-економічної, екологічної, епідеміологічної ситуації загалом; гібридна війна зумовлює внутрішньодержавні переміщення населення, масштаб яких є катастрофічним.

Автори зазначають, що сьогодні Україна є центром світової гібридної битви, виграти яку не можна. Світова гібридна війна ведеться у межах єдиного глобалізованого простору на фронтах, утворених лініями розподілу між зонами стабільності і безпеки, де панує закон і міжнародне право, та сферою невизначеності і політичного хаосу, де панує право сильного. Тому кожна країна, яка є активним чи пасивним актором світової гібридної війни, має визначити для себе спосіб існування в таких умовах (виживання, пристосування, трансформація і розвиток) та створити відповідну сукупність стратегій функціонування.

На думку авторів монографії, слід констатувати, що головним наслідком трирічної боротьби з російською гібридною агресією стало те, що Україна довела свою цілковиту спроможність як держави, здатної захистити суверенітет і політичну суб'єктність. Політична мета нашого гібридного противника не досягнута і не буде досягнута. Але боротьба триває.

Сьогодні до державних доктринальних документів в Україні доцільно ввести поняття гібридного конфлікту, гібридної агресії та гібридних загроз. Водночас, держава як безпосередній об'єкт гібридної агресії – має забезпечити створення національної стратегії гібридної протидії з опорою на власні ресурси в усьому їх обсязі та з усіма складниками – військовими, людськими, економічними, політичними, дипломатичними, психологічними, гуманітарними, інформаційними.

Однак, як зауважують автори праці, російська агресія згуртувала український народ до опору, що за широкої підтримки міжнародної спільноти стало основною перепорою в реалізації планів Кремля.

Варто зазначити, що основні наукові положення сформульовані виважено і фахово, із знанням досліджуваної проблеми, всебічно обґрунтовані, мають незаперечне значення.

Автори монографії виявили широку обізнаність зі спеціальною літературою з проблеми, що досліджувалася і зуміла фахово її проаналізувати. Загалом монографія відзначається глибоким науковим аналізом фактів, документів та історичної літератури з цієї проблематики, що забезпечило наукові та обґрунтовані, зважені й аргументовані висновки.

Завершуючи аналіз монографії, варто зазначити, що рецензована монографія є давно очікуваним й корисним виданням, що відзначається новизною постановки та вирішення низки завдань, пов'язаних з дослідженням як гібридної війни загалом, так і окупацією Росією території України. Поява рецензованої монографії заповнює прогалину у системі досліджень гібридної війни в Україні, а систематизований і об'єктивно викладений матеріал має не лише світоглядне й наукове значення, але й суспільне.

Volodymyr Mysko

WORLD HYBRID WAR: UKRAINIAN FRONT: MONOGRAPHY / FOR LAG. ORDER

V. P. GORBULIN. – KHARKIV: FOLIO, 2017. – 496 S.

The collective monograph prepared by the specialists of the National Institute for Strategic Studies was reviewed in the article. For the first time in the domestic and world science, the phenomenon of the world hybrid war in the perspective of Russian aggression against Ukraine was explored in detail. The essence of the hybrid war is considered in the context of the systemic crisis of world security, and its phenomenon – as the latest form of global confrontation.

The reasons and preconditions of Russian aggression against Ukraine, its strategic goals, as well as the peculiarities of hybrid warfare in various dimensions: military, political, economic, social, humanitarian, and information, are considered in detail. The local successes of our state in counteracting hostile Russian plans in separate directions are analyzed. A general conclusion is drawn about Ukraine's ability to prove its ability as a state defending its sovereignty in the fight against the aggressor. The issues of reforming international security institutions and the search for a balance of forces in a new, hybrid reality are considered.

Key words: monograph, review, hybrid war, Ukraine, world security.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 94 (100): 28–463: 330. 526. 39

Антоніна Макаревич

МУСУЛЬМАНСЬКА ТРАДИЦІЯ ВИНИКНЕННЯ ВАКФУ

У статті досліджено джерела виникнення феномена вакфу в мусульманській традиції. Визначено приблизний час його появи. Проаналізовано вплив традицій домусульманського суспільства Аравії на творення вакфу, а також зміни, які привніс Іслам. Особливу увагу приділено благодійним подаянням закятю і садаці як важливим джерелам вакфу.

Ключові слова: вакф, благодійність, іслам, мусульманська традиція, Аравія.

У сучасному світі все частіше постає необхідність звернення до гуманістичних поглядів, які проявляються у виникненні різноманітних благодійних організацій і місій. Такі установи беруть за основу своєї діяльності допомогу нужденним прошаркам суспільства. Складність світової політичної ситуації, яку ми переживаємо сьогодні, є свідченням нагальної потреби звернення до найвеличніших надбань людства. Серед них чи не перше місце належить традиціям благодійності. Кожна зі світових релігій говорить про обов'язок людини дбати про хворих і бідних. Іслам не є виключенням. Мета цієї статті – дослідити витоки благодійного інституту вакфу (добровільна передача майна з релігійною метою на користь суспільства) в мусульманській традиції.

Однією з проблем, навколо якої тривають дискусії, є джерела вакфу. До проблеми виникнення вакфів наприкінці XIX століття звертався французький дослідник Є. Клавель [1], який фактично розпочав науковий дискурс у цій царині. У першій половині XX століття історіографія із зазначеної проблематики поповнилась працями турецьких істориків, серед яких важливе місце належить І. Акбулуту, Ф. Кьопрюлю, а також Н. Чагатаю. Серед досліджень, які здійснено в останні роки, потрібно відзначити роботу арабського вченого М. Аббасі. Побіжно питання походження вакфу в мусульманській традиції звучить у загальних дослідженнях з історії Ісламу [2–4]. Незважаючи на довгу історію вивчення означеної у статті проблеми, науковці не виробили єдиної позиції щодо першооснов, на ґрунті яких формувалась система вакфів.

Прообразом феномена вакфу в мусульманській традиції вважається мечеть Куба, побудована Мухаммадом в місті Мекка, а також сім садів зі священними для мусульман плодами фініків, землі Фадак і Хайбар, які передав Пророк на потреби ісламської общини [5, s. 65]. У сучасному ісламі вважається, що подаровані мусульманам землі і сади фініків, якими вони могли безкоштовно користуватися, стали першим вакфом [5, s. 65]. Можна погодитись, що цим заходом Пророк заклав головну ідею інституту – безкорисливо передавати своє майно на потреби суспільства. Однак, формування інституту вакфу відбувалось впродовж тривалого часу на ґрунті суспільних традицій добродійності різних народів, що увійшли до складу арабо-мусульманського світу. В процесі завоювань розселення арабів серед народів Передньої Азії було анклавним, а тому навряд чи араби могли насадити свої соціальні уявлення більш розвиненим суспільствам.

Мусульманська традиція основними джерелами вакфу визначає Коран і хадиси. Проте в Корані не використовується термін «вакф», а відповідно не регламентується його застосування. Пропри це багато аятів присвячено благодіянням, що слугує зв'язком між Кораном і вакфом в системі ісламу. Поява ідеї створення благодійних установ, якими вважають у мусульманстві вакф, нерозривно пов'язана з побажанням до кожного мусульманина робити добрі справи, допомагати бідним, хворим і нужденним [6, s. 5].

Світоглядні орієнтири ісламу спрямовані на безкорисливу допомогу, тому благодійність є важливим поняттям у системі цінностей мусульманського віровчення. У Корані сказано: «Благочестя полягає не в тому, щоб ви повертали свої обличчя на схід чи на захід, а благочестивим є той, хто увірував в Аллага, в Останній День, в ангелів, у Писання та у пророків, хто віддає навіть дороге йому майно – родичам, сиротам, бідним, подорожнім і тим, хто просить його; той, хто витрачає на звільнення рабів, хто звершує молитву, дає закят; ті, які виконують обіцянку, коли обіцяють; які мають терпіння у бідності, у хворобі та в буремні часи. Саме такі є праведниками, і такі є богобоязливими» (сура 2, аят 177) [7]. Пророк, як і в цілому ісламське віровчення, закликає кожного мусульманина робити благі справи. За це останній заслужить прихильність Аллага, який вирішує долю кожного. Основною метою благодіянь в ісламі є задоволення Бога, щире служіння Йому, істинні прояви милосердя і благочестя. Іслам визначає загальні принципи, в яких правовірний мусульманин живе і проявляє милосердя. Благодійність має

бути звернена до тих, хто найбільше цього потребує і має задовольнити саме їх потреби: «Тебе запитують про те, що необхідно жертвувати. Скажи: «Що б ви не жертвували, воно повинно дістатися батькам, родичам, сиротам, біднякам та подорожнім. І яке благо ви не робили б, воістину, Аллаг знає про це!» (сура 2, аят 215) [7]. Заборонено давати людині те, що її згубить або те, що не потрібне благодійнику: «О ви, які увірували! Жертвуйте ті блага, які отримали ви, а також те, що Ми проростили для вас із землі. Але не бажайте давати у жертву погане – те, що ви й самі не узяли б, окрім як заплющивши очі. І знайте, що Аллаг – Багатий, Хвалимий!» (сура 2, аят 267) [7]. Слідування правилам, які записано в Корані, дають можливість заслужити прихильність Аллага, що є метою життя кожного правовірного мусульманина. Це підтверджує ідею про те, що іслам не потребує глибинного осмислення людиною кожної її дії, а лише механічного засвоєння і слідування приписам Корану.

Вищенаведені аяти Корану про обов'язок благодійності знаходять своє обґрунтування у шаріаті, як діяльність на благо інших, та може проявлятися у різних формах [8, р. 124]. В Корані сказано про дві форми благодіянь – закят і садаку. Серед п'яти стовпів ісламу третім визнано закят – обов'язкову щорічну виплату відсотка з доходу на користь нужденних. В Корані сказано: «Звершуйте молитву, давайте закят та схиляйте коліна разом із тими, хто вже робить це» [7, сура 2, аят 43]. Зазвичай частка закяту становить близько 2,5 відсотків на рік [9, р. 72]. При цьому точну суму для виплати вираховував імам. Безкорислива допомога у формі закяту спрямована на очищення людини, пробудження у неї милосердних настроїв, встановлення в суспільстві матеріального і морального балансу шляхом допомоги багатих нужденним [10, с. 219]. Пророк закликав давати закят, про що є згадка в Корані: «Воістину, ті, які увірували, творили добрі справи, звершували молитву і давали закят, матимуть винагороду у Господа їхнього. Немає страху їм, і не будуть засмучені вони!» (сура 2, аят 277) [7]. Той, хто дає закят, не має бути скупим, бо щедрість – велике благо людини, а скупість лихо. На підтвердження цьому в Корані написано: «Нехай же не думають ті, які виявляють скупість у тому, що Аллаг дарував їм зі своєї ласки, що це краще для них! Та ж ні, це гірше для них. У День Воскресіння те, на що вони скупилися, повисне навколо їхньої шиї! Аллаг – спадкоємець небес та землі, і Йому відомо те, що робите ви!» (сура 3, аят 180) [7]. Також в Корані сказано, що той, хто віддає, обов'язково буде за це нагороджений: «Прикладом тих, які жертвують своє майно на шляху Аллага, є зернина, з якої виросло по сім колосків, а у кожному колоску – сто зернин. Аллаг дає більше тому, кому побажає. Аллаг – Всеосяжний, Всезнаючий» (сура 2, аят 261) [7].

Задля збереження рівноваги в соціумі і поваги один до одного між представниками різних класів в мусульманській релігійній практиці існують рекомендації щодо меж дії закяту. Виплачувати закят має повнолітній мусульманин, який досяг нісабу (мірила багатства, яке дорівнює приблизно 80 грамам золота) [10, с. 221]. Зазначимо, що до нісабу не входять податки і витрати на речі першої необхідності. Закят може бути спрямований на задоволення потреб бідних, нужденних, боржників, новонавернених в іслам, осіб, які займаються збором закяту. Про це в Корані говориться: «Милостиня призначена для нужденних і бідних, тих, хто її збирає та роздає, тих, від чийх сердець чекають прихильності, [для викупу] рабів, для збанкрутілих боржників і подорожніх. Так встановлено Аллахом. А Аллах – Всезнаючий, Мудрий!» (сура 9, аят 60) [7]. Виплачувати допомогу можна всім, крім батьків і дітей, а також багатим людям, немусульманам, чоловіку або дружині, маленьким дітям і психічнохворим [10, с. 222]. Виконання приписів щодо закяту дає змогу багатій людині проявити свою покірність і висловити вдячність Аллагу за ті матеріальні блага, якими він розпоряджається. В свою чергу бідна людина, на користь якої виплачено закят, з гідністю приймає допомогу, тому що знає, що отримує її по праву.

Необхідно відзначити, що закят – це не лише гроші, золото або срібло. Давати закят можна різними видами майна, наприклад, поголів'ям худоби і орною землею. Підтвердження цьому передано засновником малікітської школи шаріатського права в ісламі (мазхаб) Маліком ібн Анасом у VIII столітті. У його збірнику Хадисів «Аль-Муватта» зазначається: «Яхья переповів мені від Маліка, який чув, що Омар ібн Абд-аль Азіз написав губернатору Дамаску про закят: «Закят виплачується на продукти з обробленої землі, золото і срібло, а також на поголів'я худоби» [11]. Головне, щоб це майно було цінним, непошкодженим і корисним тій людині, якій його подаровано.

Попри те, що закят є одним з п'яти стовпів ісламу і є рекомендованим до виконання для всіх мусульман, дана дія несе в собі характер безкорисливої допомоги. В цьому можна переконатись на прикладі кількох аятів з Корану, які містять в собі характер побажання і заохочення, а не покарання за невиконання приписів: «Ті, які жертвують на шляху Аллага і не супроводжують те, що пожертвували докором та образою, матимуть у Господа свою винагороду! Немає страху їм, і не будуть засмучені вони!» (сура 2, аят 262) [7], «Прикладом тих, які витрачають своє майно, прагнучи до вдоволення Аллага та переконуючи самих себе, є сад на пагорбі. Якщо зростить його дощ, то вдвічі примножаться його плоди. А якщо не зростить його дощ, то зростить хоча б мряка. Аллаг

бачить те, що робите ви!» (сура 2, аят 265) [7] або такий аят: «Шайтан лякає вас бідністю і закликає вас до розпусти, а Аллаг обіцяє вам прощення та ласку Своєю. Аллаг – Всеосяжний, Всезнаючий» (сура 2, аят 268) [7]. Така ідея благодійності в ісламі, яка побудована на вільному виборі кожної людини, а не на примусі, є визначальною у світоглядній системі мусульманства.

Окрім рекомендованого Пророком закятю в ісламі існує ще одна форма допомоги бідним, яка називається садака. Від закятю її відрізняє, головним чином, добровільне бажання людини здійснити багодіяння, яке буде доповнювати закят. Тобто, садака – це бажана безкорислива допомога в мусульманстві, яка здійснюється на додачу до закятю. Мусульманин, який виплачує садаку, мусить робити цей акт багодіяння з добрими намірами і абсолютно безкорисливо, не чекати нічого у відповідь, не розголошувати свої дії і в жодному випадку не принизити гідність тієї людини, якій він допомагає. В Корані сказано: «Якщо ви даєте милостиню відкрито, то є добром вона. А якщо ви приховуєте її та даєте нужденним, то це краще для вас. Аллаг пробачить вам деякі злі вчинки ваші, та Аллагу відомо те, що ви робите» (сура 2, аят 271) [7]. У перекладі смислів українською мовою з оригінального арабського тексту на позначення терміну «садака» (صدقة) застосовується поняття «милостиня». Це дає нам право припустити, що мусульманський феномен «садака» для українського менталітету і світосприйняття найзрозуміліше передається через поняття «милостиня». Проте невірно буде вважати, що милостиня – це єдиний вид садаки, адже існують й інші її форми. Наприклад, садакою буде ввжатися прощення боргу: «Якщо [боржник] буде у важкому становищі то почекайте, доки його становище не полегшиться. А якщо ви пробачите йому це, зробивши милостиню, то це буде краще для вас, якби лише знали ви!» (сура 2, аят 280) [7]. Садакою вважається будь-який вид багодіянь, навіть найпростіший вчинок, який зроблений від чистого серця, з добрим наміром принести користь, як-то посмішка до мусульманина, допомога хворим, нужденним, подорожуючим, передача води мусульманину, справедливе розв'язання суперечок між людьми і т.д.

У XIII ст. імам Ан-Нававі у складеному ним збірнику «Сорок Хадисів» написав: «Передають зі слів Абу Хурайри, нехай буде задоволений ним Аллаг, що посланник Аллага, нехай благословить його Аллаг і вітає, сказав: «Кожен суглоб з (суглобів, наявних в тілах) людей, повинен давати садаку кожен день, в який сходить сонце: прояв тобою справедливості, коли між двома людьми виникає суперечка, є садака, і надання тобою допомоги людині, якого ти підсадив на його тварину або якому допоможеш піднести його поклажу, є садака, і добре слово – це садака, і за кожен крок, який ти робиш на шляху до молитви, (тобі зарахується) як садака і усунення тобою зі шляху того, що заподіює шкоду людям є садака.» [12]. Можемо стверджувати, що більш пізні тлумачення садаки, які були записані в Хадисах, значно розширило поле діяльності даного виду добродійності. З цього випливає, що садака – це вид багодіянь, який утворився в результаті синтезу приписів Корану і звичаєвих традицій Аравії, які не викоринювались разом із приходом ісламу на нові землі. Ми можемо припустити, що схожим був процес появи і розвитку іншого багодійного феномена, який пізніше отримає назву вакф.

На ґрунті поєднання традицій ісламу і життєвих норм, які існували на території Аравії, приблизно у VII–VIII ст. починає формуватись феномен, який пізніше буде названо вакфом. Точну дату його появи вищеназваного утворення визначити складно. Вакф як довічне пожертвування приватного майна з багодійною метою зустрічається лиш у Хадисах, тобто, на момент складання і запису Корану такого явища не існувало. В ісламі вважається, що Хадиси складені сподвижниками Пророка і містять інформацію про Його слова та вчинки. Це означає, що процес творення Хадисів розпочався ще за життя Пророка. Достовірними, тобто «сахіх», Хадисами вважаються ті, ланцюг передачі яких не преривається і веде до Мухаммада. Першою збіркою достовірних Хадисів вважається той, що був складений Маліком ібн Аннасом. Однак, в його збірнику, як і в Корані, також відсутні згадки про вакфи. Відомості про вакф присутні у Хадисах імама Мусліма та Мухаммада ібн Ісмаїла аль-Бухарі, які відносяться до IX ст. Оскільки інформація потрапляла у хадиси в результаті міцного вкорінення у життєву дійсність, то появу феномена вакфу можна віднести до VIII ст.

У збірнику хадисів імама Мусліма сказано: «Передають, що Ібн Омар, нехай буде задоволений Аллах ними обома, сказав: «Отримавши землю після [завоювання і розділу] Хайбару, Омар прийшов до пророка, щоб порадитися з ним про це, і сказав: «О посланнику Аллага, я отримав землю в Хайбарі, і у мене ніколи не було майна, ціннішого, ніж [ця земля]. Що ти хочеш, щоб я робив з нею?» [Посланник Аллага] сказав: «Якщо хочеш, заповідай як вакф її основу і давай садаку [за рахунок того, що вона буде тобі приносити]». Омар став давати садаку, [заявивши], що [цю землю не можна буде] ні продавати, ні купувати, ні заповідати, ні дарувати. [Що стосується доходів, які вона приносила, то] Омар [направляв їх на надання] допомоги бідним, близьким родичам і подорожнім, на [звільнення] рабів, для [витрачання] на шляху Аллага, а також для [прийому] гостей. Якщо ж керуючий [таким майном] буде харчуватися [тим, що воно приносить], в

межах [розумного] або нагодує свого друга, не отримуючи [ніякого іншого прибутку], в цьому не буде нічого поганого» [13, с. 395]. З наведеної цитати стає зрозумілим, що першопочатково у вакф віддавали землю як цінне майно, що могло приносити дохід. З цього доходу людина давала милостиню, тобто садаку. Це вказує на те, що вакф створювався з благодійною метою. Потрібно відзначити, що з доходу від вакфу людина не могла давати закят, бо закят виплачується з приватного майна, а вакф переставав бути таким, тому що його не можна було ні продати, ні передати у спадок, ні купити. Таким чином, передане у вакф майно втрачало правові ознаки приватної власності. Замість колишнього власника за майном слідкував спеціально призначений керуючий, який міг витрачати частину доходу з вакфового майна на свої потреби, тобто, як плату за роботу.

У наступному Хадисі того ж збірника імама Мусліма сказано: «Передають зі слів Абу Хурайри, що посланник Аллага сказав: «Коли людина вмирає, [всі] її справи закінчуються, за виключенням трьох: безперервної милостині, знань, якими зможуть користуватися [інші люди], праведних дітей, які стануть звертатися до Аллага з молитвою за нього» [13, с. 395]. Під безперервною милостиню мається на увазі те, що покійний заповів роздавати після його смерті бідним, або майно, яке він передав у вакф з благодійною метою [13, с. 395]. З цього можна зробити висновок, що майно, яке передавалось у вакф, мало приносити дохід постійно, не перериватись зі смертю засновника, а навпаки функціонувати як можна довше. В наведених хадисах мова йде про перетворення у вакф землі, яка може приносити дохід. Таким чином, найбільш цінною власністю були землі сільськогосподарського призначення, врожай з яких можна було передати на потреби мусульманської общини. Оскільки в разі належного догляду за землею її можна використовувати достатньо довго, це робило такий різновид вакфу «безперервною милостиню».

Важливим джерелом формування інституту вакфу є домусульманська традиція суспільства Аравії. Зокрема, мова йде про майнові права жінок і чоловіків. В історіографії поширеною є думка про те, що до часу приходу Корану соціальне становище жінки на цій території було незахищеним, від народження вона не мала жодних прав і прирівнювалась до положення майна чоловіка, а також жінки і дівчата у випадку смерті батька часто не могли претендувати на частку його майна [14, с. 3]. Однак, ми не маємо достатньої кількості джерел домусульманського періоду, які б засвідчили надзвичайно низький статус жінки. Ми можемо припустити, що положення жінок було різним і залежало від тих звичаїв, в яких їх виховували. Тобто, визначальний чинник відігравали традиції роду і племені.

Найкардинальнішим нововведенням мусульманства було те, що нова релігія принесла з собою єдиний закон. В Корані зафіксовано майнові права жінок, що безперечно закріпило їхній статус у суспільстві. Деякі аяти Корану навіть рівняють між собою права чоловіка і жінки: «Чоловіку належить частка від того, що залишили батьки та інші родичі; і жінці належить частка від того, що залишили батьки та інші родичі – як від малого, так і від великого. Такою є встановлена частка» [7, сура 4, аят 7]. За законами ісламу після смерті чоловіка залишене ним майно в першу чергу витрачають на поховання і виплату боргів, якщо такі є. Дружина і доньки померлого обов'язково отримують спадкову частку: «Аллаг заповідає вам відносно дітей ваших – сину належить частка двох доньок. Якщо ж усі діти чисеьністю більше двох є жінками, то їм належить дві третини спадку. А якщо лишилася одна донька, то їй належить половина [...]» (сура 4, аят 11) [7]. Очевидно, що жінки все одно не були рівними з чоловіками, але нова релігія Іслам надала жінкам офіційне право претендувати на частку майна.

На думку турецького дослідника Н. Чагатая, традиційне суспільство Аравії опиралося цим змінам і намагалось все одно позбавити жінок спадкових прав [14, с. 3]. Якщо брати до уваги таку позицію, то можна припустити, що вакфи утворювали для того, щоб повністю усунути жінок від можливості претендувати на спадок. Саме тому деякі араби могли засновувати вакфи на користь синів, щоб обійти мусульманське спадкове право і залишити власних дочок без спадку. Ми не можемо повністю погодитись з думкою Н. Чагатая, адже жінки в домусульманський період не були абсолютно беззахисними. Їхнє життя підпорядковано звичаєвим традиціям роду, а після прийняття ісламу – мусульманським правовим нормам, яке суспільство Аравії поступово сприймало. Вище сказано про відсутність великої кількості джерел про становище домусульманської Аравії, що не дає нам можливості віднайти свідчення існування схожих на вакф інститутів. Проте ми вважаємо, що найбільш сприятливий вплив на формування вакфу відіграла ментальність суспільства Аравії.

Отже, основними джерелами вакфу в мусульманській традиції є Коран, хадиси, а також благодійна подаяння у вигляді закятів і садаки. Оскільки в Корані відсутнє використання терміну «вакф», це означає, що на момент його запису такий феномен ще не з'явився. Вперше вакф зафіксовано у хадисах IX ст., що є відображенням життєвих норм, які міцно вкорінилися упродовж довгого часу. Тобто, появу вакфу можна віднести до VIII ст. Ісламом закладено філантропічну мету діяльності вакфів на благо мусульманської общини, що є основною умовою їх заснування.

Потрібно відзначити, що вакф набув широкого поширення по всій території мусульманського світу, змінюючись під впливом різних етнічних, історичних і географічних умов. Однак, незмінним залишається благодійна мета створення вакфів, яка закладена саме мусульманською традицією.

Список використаних джерел

1. Clavel E. Droit musulman: du statut personnel et des successions d'après les différents rites. Paris: L. Larose, 1895. 444 p.
2. Hussain J. Islam. It's law and society. Sydney: Federation, 2011. 300 p.
3. Minhaji A. Islamic Law and Local Tradition: A Socio-Historical Approach. Yogyakarta: Kurnia Kalam Semestra Press, 2008. 299 p.
4. Sanjuan A. Till God Inherits the Earth: Islamic Pious Endowments in Al-Andalus (9–15th Centuries). Leiden-Boston: Brill, 2007. 549 p.
5. Akbulut İ. Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi. // Vakıflar Dergisi. 2007. №30. S. 61–72.
6. Köprülü F. Vakıflar Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü // Vakıflar dergisi. 1940. №2. S. 1–36.
7. Коран. Переклад смислів українською мовою / пер. М. Якубович. Дніпро: Середняк Т. К., 2016. 480 с.
8. Abbasi M. The Classical Islamic Law of Waqf: A Concise Introduction // Arab Law Quarterly. 2012. №26. P. 121–153.
9. Abdel-Hady Z. Islamic Thought and Culture. Al-Ain: Al-Falah Books, 2008. 312 p.
10. Язиджи С. Основы исламских знаний. Симферополь: Таврида, 2012. 412 с.
11. Maliks Muwatta. Book 017, Hadith Number 003. URL: <http://hadithcollection.com/maliksmuwatta/188--sp-960/19323-maliks-muwatta-book-017-hadith-number-003.html>.
12. Сорок хадисов имама ан-Навави. Хадис № 26. URL: <http://hadis.info/sorok-xadisov-imama-an-navavi-xadis-26/26383/>.
13. Муслим. Сахих: мухтасар = «Сахих» имама Муслима: Краткое изложение / Заки-ад-дин 'Абд-аль-'Азым ибн 'Абд-аль-Кавви ибн 'Абдуллах ибн Саляма Абу Мухаммад аль-Мунзири (сост.); пер. с араб., прим., указ. А.Нирша. Москва: Умма, 2011. 1261 с.
14. Çağatay N. İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi // Vakıflar dergisi. 1977. № 11. S. 1–6.

References

1. Clavel E. Droit musulman: du statut personnel et des successions d'après les différents rites. Paris: L. Larose, 1895. 444 p.
2. Hussain J. Islam. It's law and society. Sydney: Federation, 2011. 300 p.
3. Minhaji A. Islamic Law and Local Tradition: A Socio-Historical Approach. Yogyakarta: Kurnia Kalam Semestra Press, 2008. 299 p.
4. Sanjuan A. Till God Inherits the Earth: Islamic Pious Endowments in Al-Andalus (9–15th Centuries). Leiden-Boston: Brill, 2007. 549 p.
5. Akbulut İ. Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi. // Vakıflar Dergisi. 2007. №30. S. 61–72.
6. Köprülü F. Vakıflar Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü // Vakıflar dergisi. 1940. №2. S. 1–36.
7. Koran [Koran]. Pereklad smysliv ukrayins'koyu movoyu / per. M. Yakubovych. Dnipro: Serednyak T. K., 2016. 480 s.
8. Abbasi M. The Classical Islamic Law of Waqf: A Concise Introduction // Arab Law Quarterly. 2012. №26. P. 121–153.
9. Abdel-Hady Z. Islamic Thought and Culture. Al-Ain: Al-Falah Books, 2008. 312 p.
10. Jazidzhi S. Osnovy islamskih znanij [Fundamentals of Islamic Knowledge]. Simferopol': Tavrida, 2012. 412 s.
11. Maliks Muwatta. Book 017, Hadith Number 003. URL: <http://hadithcollection.com/maliksmuwatta/188--sp-960/19323-maliks-muwatta-book-017-hadith-number-003.html>.
12. Sorok hadisov imama an-Navavi. Hadis № 26 [Forty hadith of Imam al-Nawawi. Hadith No. 26]. URL: <http://hadis.info/sorok-xadisov-imama-an-navavi-xadis-26/26383/>.
13. Muslim. Sahih: muhtasar = «Sahih» imama Muslima: Kratkoe izlozhenie [A Muslim. Saheeh: muhtasar = «Saheeh» Imam Muslim: Summary] / Zaki-adin 'Abd-al-'Azym ibn 'Abd-al'-Kavvi ibn 'Abdullah ibn Saljama Abu Muhammad al'-Munziri (sost.); per. s arab., prim., ukaz. A.Nirsha. Moskva: Umma, 2011. 1261 s.
14. Çağatay N. İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi // Vakıflar dergisi. 1977. № 11. S. 1–6.

Antonina Makarevych

WAQF ORIGINS IN THE MUSLIM TRADITION

In the article the sources of waqf origin in the Muslim tradition are investigated. The approximate time of its appearance is determined. The influence of the pre-Islamic society of Arabia on the formation of waqf, as well as the changes brought by Islam, are analyzed. Particular attention is paid to the charitable donations of zakat and sadaqa as important sources of waqf.

Key words: waqf, charity, islam, Muslim tradition, Arabia.

УДК 94(4)»1492/1914» 32(019) 343.341

Дмитро Помазан

**ВПЛИВ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА АКТИВІЗАЦІЮ
ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ ТАЄМНИХ У ЄВРОПІ В XVII–XVIII СТ.**

У статті розглядається питання впливу Католицької Церкви на активізації діяльності наукових таємних товариств у Європі XVII–XVIII ст. Ця тема є доволі спірною та недостатньо розкритою в історіографії таємних товариств. При розкритті поставлених завдань особлива увага приділяється чинникам, які впливали на діяльність наукових таємних товариств та засобів, які використовувала Католицька Церква, для протистояння таємним товариствам. Окрім цього, для повноти історичного періоду в рамках статті розкрито особливості соціально-політичних відносин у європейському суспільстві XVII–XVIII ст. Такий підхід дозволяє максимально широко розглянути поставлене питання.

Ключові слова: таємні товариства, наукова думка, Католицька Церква, філософія, суспільство.

Актуальність обраної теми пов'язана з тим, що вона є малодосліджена у історіографії таємних товариств. Метою статі є розкриття процесу впливу Католицької Церкви (далі – КЦ) на активізацію діяльності наукових таємних товариств у Європі в період XVII–XVIII ст. Історіографічна база даної теми складається переважно з іноземних авторів. Серед дослідників, які прямо чи опосередковано торкалися цієї теми можна виділити: Г. Бемер [1], Л. Велікович [3], Ч. Геккертон [6] Е. Кернс [9], Е. Черняк [13], Г. Шустер [14] та ін.

Головною організацією, створеною на початку Нового часу, для боротьби з противниками Католицької Церкви був орден єзуїтів. Тому окремої уваги заслуговує праця Г. Бемера «История Ордена Иезуитов». У ній представлена не тільки історія ордену, але і суспільно-політичні процеси, які відбувалися в період XVI–XVIII ст. Автор приділяє увагу історії КЦ та діяльності єзуїтів на території всього світу [1, с. 213].

Доволі рідкісною є праця радянського дослідника Л. Веліковича «Черная гвардия Ватикана». Особливістю цієї роботи є те, що автор доволі критично ставиться до КЦ та ордену єзуїтів. У роботі доволі змістовно описано історія створення ордену єзуїтів, особливості діяльності цієї організації та намагання КЦ повернути втрачений вплив [3, с. 11–47].

Одним з найфундаментальніших праць по історії таємних товариств, є робота видатного англійського дослідника Ч. Геккертона під назвою «История тайных орденов и союзов всех веков и всех стран». У праці описана історія становлення та створення таємних товариств різних віків, починаючи зі стародавнього світу. Особливістю роботи є те, що автор розробив широку класифікацію таємних товариств. Дана класифікація дозволяє систематизувати таємні організації за характерними, для них ознаками [6].

Однією з головних каральних організацій КЦ – була інквізиція, історія якої вивчалася радянським дослідником І. Григулевичем. Автор послідовно висвітлює історію створення та діяльності інквізиції Треба зазначити, що окрема увага приділяється описанню каральних акцій інквізиції та взаємодія з КЦ [4].

Доволі послідовною та науковою є праця «Дороги християнства» автора Е. Кернса. У ній проаналізовано історію християнства. Особливу цінність праця представляє тим, що автор розкриває реформаційні та контрреформаційні процеси на території Західної Європи. Е. Кернс розробив чітку та послідовну класифікацію чинників, які активізували реформаційний та контрреформаційний процеси [9].

Іншою рідкісною роботою на тему таємних товариств є книга радянського дослідника Е. Черняка «Тайные империи». Особливістю роботи є те, що автор аналізує створення таємних товариств Західної Європи з точки зору економічних процесів. Значну увагу Е. Черняк приділив активізації таємних товариств саме в період XVII–XVIII ст. Серед таємних товариств у роботі окремо виділені масони та ілюмінати [13, с. 39–79].

Однією з видатних наукових книг на тему таємних товариств є «История тайных обществ, союзов и орденов» німецького дослідника Г. Шустера. У роботі представлено широкий спектр таємних товариств різних епох. Аналіз автор розпочинає зі стародавнього світу та закінчує таємними товариствами Нового часу [14].

Для розкриття взаємовідносин між науковими таємними товариствами Західної Європи та Ватиканом, необхідно проаналізувати особливості хронологічного періоду. Згідно з даними А. Родрігеса, хронологічні межі XVII–XVIII ст. називають епохою «Просвітництва». Така назва

сформувалася через конкретні ознаки епохи. До таких ознак можна віднести: розвиток наукової думки, послаблення ролі Церкви у суспільному житті, руйнація старих суспільно-політичних форм. Треба зазначити, що вказані ознаки не були створені в XVII–XVIII ст. вони продовжують суспільні, економічні та політико-релігійні процеси, які розпочались ще у епоху Ренесансу. Значний вплив на формування, як нової філософії, так і соціальної бази країн Західної Європи оказали перші Буржуазні Революції в Нідерландах та Англії [12, с. 255–256].

Однією із головних ознак епохи була руйнація старих суспільно-політичних основ. До таких основ можна віднести правлячу роль аристократії та Церкви. КЦ у цей час отримала два удари, які негативно позначилися на її становищі. Перший удар був внутрішній та фактично призвів до релігійного розколу на території Західної Європи. У 1517 р. з відкритого виступу німецького доктора теології Мартіна Лютера розпочинається так званий процес «реформації». Хоча причини внутрішнього конфлікту КЦ беруть свій початок ще у пізньому Середньовіччі [11, с. 17–18]. Дослідник історії християнства Е. Кернс виділяє близько семи чинників, які призвели до цього конфлікту [9]. Для обраної теми вистачить розкрити всього три головних чинника. Перший – це політичний, внаслідок розвитку інтелектуальних здібностей ускладнювалися як політичні, так і правові відносини в суспільстві. У багатьох європейських державах з'являються нові політичні концепції, пов'язані зі створенням національних держав. Також важливу роль у XVIII ст. відіграє національна еліта та новий клас буржуазії. Інтереси світської влади та національних еліт йшли в розріз з концепцією КЦ про універсальну владу Церкви та Папи Римського [9].

Другий чинник – це економічний. КЦ мала у своєму розпорядженні значні земельні та фінансові ресурси, намагалася максимально повністю використати економічні ресурси країни в який знаходилися її осередки. Звісно, що світській владі та національній еліті не хотілося ділитися з представниками ресурсами з Церквою. Цей чинник доволі яскраво продемонстровано в Англії та Німеччині, де протестантські рухи мали особливо жорсткий характер [9; 14].

До третього чинника можна віднести інтелектуальний та моральний розвиток людей в країнах Західної Європи. Нові філософські концепції та погляд на людину з іншого боку похитнули владу КЦ. Постулати та концепції, які Церква використовувала в епоху Середньовіччя, вже не могли покрити потреби людей [9].

Другий удар КЦ отримала ззовні. Суспільство на той час вже не влаштовувала модель світу, запропонована Церквою. Тому, активно починається розвиток науки. Ще у XVI ст. почали з'являтися різні наукові та філософські концепції, які продовжили розвиток саме у епоху Просвітництва. Серед країн Європи, поширюються вчення гуманізму, емпіризму та раціоналізму. Видатні вчені такі як Френсіс Бекон, Томас Мор, Джованні Боккачо, Рене Декарт, Томас Гоббс, Джон Локк, Готфрід Лейбніц та інші, створюють не тільки нову філософію, але і новий підхід до науки та освіти [12, с.158–166, 206–210]. У свою чергу КЦ у 1520 р. оголосила про початок «контрреформації». Маючи значні ресурси, вона утворює чернечі ордени для боротьби із реформаційними процесами та розвитком науковою думки. За короткий період часу КЦ утворює ордени Урсули, капуцинів та єзуїтів [1, с. 31–33; 5, с. 12–15].

Аналізуючи статистичні дані поширення ордену єзуїтів, який виступав флагманом захисту католицизму, то можна об'єктивно оцінити масштаб агресивної діяльності КЦ. Наприклад, у 1572 р. в Італії нараховувалося: більше 70 колегій, 12 новіціантів, близько 10 резиденцій та 12 професорських домів. У Франції орден на 1610 р. мав: 36 колегій, 5 новіціатів, один дім професорів та одну місію. На 1679 р. – 83 колегії, 5 семінарій, 8 новіціатів, 8 домівок професорів, 21 резиденцію та місію [1, с. 75–76]. В Іспанії єзуїтам також вдалося закріпити позиції свого ордену. Наприкінці XVI ст. на території Іспанії нараховувалося близько 60 єзуїтських колегій, 12 новіціатів, 10 резиденцій та домів професорів [9].

Згідно із даними Г. Бемера, перша німецька колегія єзуїтів створена лише у 1551 р. королем Фердинандом. Відкрита вона була у Празі. Згодом отримує підтримку від єдиної баварської династії Віттельсбах, лояльно налаштованої до КЦ. Станом на 1567 р. єзуїти мали у розпорядженні всього 13 учбових закладів на території Німеччині. Найбільшу владу орден здобув у таких «протестантських» містах, як Кельн, Мюнхен, Майнц, Тріте та інші міста [1, с. 81–83].

Під впливом соціально-політичних чинників виникає значна кількість таємних товариств. Згідно із даними «Енциклопедичного словника» (Ф. Брокгауз та І. Ефрон), таємні товариства це союзи, утворені для переслідування таких релігійних або політичних цілей, які не допускаються законом або для успіху яких організація товариства повинна мати прихований характер [2].

Кількість різних філософських та наукових товариств доволі велика, тому, для огляду будуть представлені тільки товариства які мали реальний вплив на суспільно-політичне та культурне життя Європи. Однією з таких таємних організацій був орден алхіміків. За легендою ордену, свій початок він бере ще у стародавньому світі та несе знання до людей вже багато століть. Активізував свою діяльність орден алхіміків саме у XVII–XVIII ст. КЦ забороняла діяльність цієї

організації, тому алхіміки часто шукали підтримки збоку світської влади. Наприклад, алхіміки служили у німецьких Імператорів Рудольфа II (1576–1612 pp.), Фердинанда III (1637–1705 pp.), Леопольда I (1658–1705 pp.) та ін. Також алхіміки мали свої таємні лабораторії де могли проводити свої експерименти. Територіальні межі діяльності ордену доволі великі. Свої осередки товариство алхіміків мало у Ростокі, Нюрнберзі, Відні, Празі, Браунштейзі, Гельмштадзі, Люненбурзі, Гамбурзі, Бремені, Эрфурзі, Данциге, Мантуї, Венеції, Амстердамі та Гаазі. Необхідно зазначити, що багато з перерахованих міст були осередками протестантського руху, що вказує на активну протидію збоку КЦ [14].

Іншим науковим таємним товариством був орден розенкрейцерів. Питання історії цієї організації є доволі складним, для аналізу. Складність полягає в тому, що немає чіткої точки зору на історію ордену. Використовуючи дані Ч. Геккертона, та Г. Шустера можна створити загальну картину його історії [6; 14]. Фактично історію ордену можна поділити на два періоди. Перший період представляє собою діяльність розенкрейцерів приблизно у XV–XVI ст. За легендою розенкрейцерів, їх засновником був Христан Розенкрейц, який народився у 1378 р. У роки юнацтва він відправився на Близький Схід, де проходив навчання у місцевих окультистів. Повернувшись до Європи, зібрав невелику кількість людей з якими розділив своє знання. Головною задачею ордену розенкрейцерів було намагання покращити людське життя за рахунок розвитку науки та просвітництва. Ця теорія знайдена у анонімних трактатах, опублікованих у 1614 р. Тому, як зазначав Г. Шустер, неможливо цілковито довести його існування [14, с. 213–214].

Ч. Геккертон не сумнівається в його існуванні у XV–XVII ст. За його теорією, розенкрейцери це одне із відгалужень ордену алхіміків, який намагався трансформувати алхімічну філософію. Основним напрямком цієї організації була трансформація суспільства та реформи в політиці та релігії. Особлива увага приділялася розвитку науки, а саме медицини. Головним супротивником розенкрейцерів був Папа Римський. Розенкрейцери вважали, що католицький та ісламський догматизм не дає розвиватися людині. Орден розенкрейцерів мав чіткий антицерковний характер та виступав противником КЦ [6].

Значною групою наукових таємних товариств Західної Європи були так звані «натурфілософські гуртки» або таємні академії. Ці організації несли серйозну загрозу КЦ, тому що саме у цих товариствах народжувалися філософські ідеї та наукові концепції. На активну протидію саме науковим таємним товариствам вказує той факт, що видатного вченого-натурфілософа Дж. Бруно спалено у 1600 р. Іншого видатного вченого Г. Галілея, під впливом катувань, змусили відмовитися від своєї теорії та наукової діяльності [2; 3, с. 43; 14].

Саме через загрозу знищення багато вчених, філософів та мислителів об'єднувалися в різні таємні товариства. Одне із найвпливовіших таємних товариств наукового плану була так звана «Академія Пальми», яка знаходилася на території Німеччини. Це товариство мало закритий характер. Ієрархія, ім'я, прізвища та особисті дані членів знаходилися у таємниці [14]. Це товариство замасковано під літературний гурток, для того, щоб утаємничити мету діяльності. Головною ціллю якої було об'єднання філософів та мислителів для проведення реформ у суспільному житті. До лав організації входили такі особи, як князь Людвіг Котенський (1579–1650 pp.), ландграф М. Гессенський, шведський король Карл-Густав, герцог брауншвейгський Август, князь ангальтський Християн та багато інших представників знаті. Значну частину «Академії Пальми» склали учені та мислителі. Серед, яким можна виділити Г. Гарсдерфера його учителя М. Бернеггера та ін. [14].

Іншим подібним товариством було «Братство Трьох Троянд». Створено у 1643 р. в Гамбурзі. Його засновником став поет та лікар Пауль Флемінг. Організація була дуже схожа на «Академію Пальми», але будувалася на засадах цехових товариств. Члени товариства мали жетони та стрічки. Також кожному члену давалося особливе прізвище. Завдання братства були доволі благородні та полягали у сприянні розвитку науки та мистецтва. «Братство Трьох Троянд» носило антиклерикальний характер та ставило за мету протидію монополізації релігії КЦ. Одним із головних постулатів товариства була допомога та братерство між членами. Особливо, якщо хто намагався зробити наклеп. Цей пункт зумовлювався необхідністю захисту свої членів від інквізиції та єзуїтів [14].

Схожими за змістом та метою були німецькі товариства під назвою «Орден Квітів» та «Орден Лебеда на Ельбі». Ці організації мали таємний характер та намагалися об'єднувати просвітницькі кола суспільства. Особливу активність ордени проявили у XVII ст. До особливостей цих товариств можна віднести обережність в підборі членів. Заходи таємності були прийняті тому, що представники католицької фракції намагалися дискредитувати діючих членів таємних наукових організацій [14].

Одним із основних складових, який допомагав у створенні та розвитку наукових таємних товариств була Реформація, а точніше поява протестантизму. Саме протестантська ідеологія

дозволяла безперешкодно розвивати науку та культуру. Одним з головних осередків протестантизму була Англія. Саме там відкрито одне з наймогутніших та впливових таємних товариств наукового характеру під назвою «Лондонська Академія». У цій організації знайшли притулок багато учених зі всієї Європи, яких переслідувала КЦ. Активними його членами були С. Хартліб, Я. Коменський, Т. Мор та ін. Серед цього товариства були популярні ідеї «загальної реформації» суспільства. Окрема увага приділялася розвитку національних мов різних народів з метою ліквідації впливу КЦ. «Лондонська Академія» підтримувала тісні стосунки з іншими таємними науковими товариствами у Франції, Німеччині, Іспанії, Італії. Щороку «Лондонська Академія» ставала все впливовішою, доки у 1662 р., її не перетворене у королівське товариство, яке офіційно займалося науковою діяльністю, тим самим започаткувавши Лондонську Академію Наук [14].

Отже, автору вдалося розкрити головні особливості західноєвропейського регіону в межах хронологічного періоду XVI–XVIII ст. з точки зору протистояння таємних організацій та КЦ. Проаналізовано та доведено її роль в активізації та створенні таємних наукових товариств. Головним чинником можна вважати агресивну політику Ватикану, яка сприяла намаганням наукових товариств перетворюватися у таємні, закриті організації. Встановлено, що на процес активізації таємних товариств опосередковано впливали соціально-політичні та економічні чинники. Більшість з опосередкованих чинників також були пов'язані з діяльністю КЦ. Для збереження політичного та ідеологічного впливу КЦ фізично знищувала представників науки та нової філософської концепції. Можна стверджувати, що така форма організації, як таємне товариство, було життєва необхідне, для збереження наукової думки.

Список використаних джерел

1. Бемер. Г. История Ордену Иезуитов. М.: Ломоносов, 2012. 220 с. 2. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/99095/ (дата звернення: 01.09.2017). 3. Великович Л. Н. Черная гвардия Ватикана. М.: Мысль, 1985. 228 с. 4. Григулевич Й. Р. Инквизиция. М., 1976. 5. Гринингер Т. Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания Ордену до настоящего времени. Том 2. Издание Маврикия Осиповича Вольфа, 1868. URL: <http://relig-library.pstu.ru/modules.php?name=1175> (дата звернення: 01.09.2017). 6. Геккертон Ч. У. Тайные общества всех веков и всех стран. 1878. URL: <http://review3d.ru/gekertorn-ch-u-tajnyya-obshhestva-vs> (дата звернення: 01.09.2017). 7. Карпачев С. П. Масоны. Словарь. М.: АСТ, 2008. 634 с. 8. Кареев Н. История Западной Европы в Новое Время том 3. 1904. URL: <http://rushist.com/index.php/kareev-3> (дата звернення: 01.09.2017). 9. Кернс Э. Е. Дорогами Христианства. URL: <http://www.koob.ru/grigulevich/inkvizitsiya> (дата звернення: 01.09.2017). 10. Паль Л. Тайные общества: тамплиеры, розенкрейцеры, масон, иллюминаты. М.: АСТ, 2007. 351 с. 11. Ревунькова Н. Протестантизм. СПб.: Питер, 2007. 221 с. 12. Родригес А. М. Новая история стран Европы и Америки XVI–XIX вв. Ч. 2. М.: Владос, 2006. 621 с. 13. Черняк Е. Б. Тайные империи. Тайные общества старого и нового времени на Западе. М.: Мысль, 1987. 271 с. 14. Шустер Г. История тайных обществ, союзов и орденов. М., 2005. URL: <https://www.litmir.info/bd/?b=171132> (дата звернення: 01.09.2017).

References

1. Bemer. G. Istorija Ordenu Iezuitov [History of the Order of the Jesuits]. M.: Lomonosov, 2012. 220 s. 2. Brokgauz F. A., Efron I.A. Enciklopedicheskij slovar' [Encyclopedic Dictionary]. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/99095/%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%8B%D0%B5. 3. Velikovich L. N. Chernaja gvardija Vatikana [The Black Guard of the Vatican]. M.: Mysl', 1985. 228 s. 4. Grigulevich J. R. Inkvizitsija [Inquisition] // Politizdat. 1976. URL: <http://www.koob.ru/grigulevich/inkvizitsiya>. 5. Grizinger T. Iezuity. Polnaja istorija ih javnyh i tajnyh dejanij ot osnovanija Ordenu do nastojashhego vremeni [Jesuits. The complete history of their explicit and covert deeds from the foundation of the Order to the present]. Tom 2. Izdanie Mavrikija Osipovicha Vol'fa. – 1868. URL: <http://relig-library.pstu.ru/modules.php?name=1175>. 6. Gekkertorn Ch. U. Tajnye obshhestva vseh vekov i vseh stran [Secret societies of all ages and all countries]. 1878. URL: <http://review3d.ru/gekertorn-ch-u-tajnyya-obshhestva-vs%D1%A3x-v%D1%A3kov-i-vs%D1%A3x-stran-tajnye-obshhestva-vsex-vekov-i-vsex-stran>. 7. Karpachev S. P. Masony. Slovar' [Masons. Dictionary]. M.: AST, 2008. 634 s. 8. Kareev N. Istorija Zapadnoj Evropy v Novoe Vremja [History of Western Europe in the New Time]. Tom 3. 1904. URL: <http://rushist.com/index.php/kareev-3>. 9. Kerns E. E. Dorogami Hristianstva [By the Roads of Christianity]. URL: <http://www.koob.ru/grigulevich/inkvizitsiya>. 10. Pal' L. Tajnye obshhestva: tampliry, rozenkrejcery, mason, illjuminaty [Secret societies: Templars, Rosicrucians, Masons, Illuminati]. M.: AST, 2007. 351 s. 11. Revun'kova N. Protestantizm [Protestantism]. SPb.: Piter, 2007. 221 s. 12. Rodrigues A. M. Novaja istorija stran Evropy i Ameriki XVI–XIX centuries [A New History of the Countries of Europe and America XVI–XIX centuries]Ch. 2. M.: Vlados, 2006. 621 s. 13. Chernjak E. B. Tajnye imperii. Tajnye obshhestva starogo i novogo vremeni na Zapade [Secret empires. Secret societies of the old and new time in the West]. M.: Mysl', 1987. 271 s. 14. Shuster G. Istorija tajnyh obshhestv, sojuzov i ordenov [History of secret societies, unions and orders]. Ajriss-Press. 2005. URL: <https://www.litmir.info/bd/?b=171132>.

Dmytro Pomazan

THE INFLUENCE OF THE CATHOLIC CHURCH ON THE ACTIVATION OF SCIENTIFIC COSTS IN THE EUROPEAN TERRITORY IN XVII – XVIII ST.

The article deals with the influence of the Catholic Church on the activation of the activities of the scientific secret societies of Europe in the seventeenth and eighteenth centuries. This topic is rather controversial and insufficiently disclosed in the historiography of secret societies. When disclosing the tasks, special attention is paid to the factors that influenced the activities of scientific secret societies and means used by the Catholic Church to confront secret societies. In addition, for the completeness of the historical period in the article, features of socio-political relations in the European society of the XVII-XVIII centuries were disclosed. Such an approach allows us to maximally consider the question posed.

Key words: Secret societies, scientific thought, Catholic Church, philosophy, society.

УДК 334.73

Ірина Мукомела

РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У ЗАРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО КРЕДИТНОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

У статті на основі ґрунтовного дослідження широкій джерельній бази проаналізовано зародження українського кооперативного руху у Східній Галичині (друга половина ХІХ ст.). Встановлено роль греко-католицького духовенства у виникненні та початковому періоді діяльності української кредитної кооперації зазначеного періоду. Методологічну основу склали принципи наукової об'єктивності, історизму, системності, всебічності, які ґрунтуються на пріоритеті роботи з документами.

Ключові слова: Східна Галичина, кооперація, кредитні товариства, греко-католицька церква.

У здійсненні сучасних економічних реформ цінним є досвід роботи кооперативного руху в Східній Галичині в кінці ХІХ на початку ХХ ст. Він став широким соціальним явищем, значення якого для процесів націотворення і самоорганізації українського суспільства досі належно не оцінено. Розвиток української кооперації набув ваги як важливий чинник господарського й національного відродження.

Розвиваючи власне господарство, українці в той час не могли створити завершену систему національної економіки. Не маючи своєї державності, їм довелося розраховувати лише на господарську самоорганізацію. Кооперація тут стала масовою всенародною організацією, охоплювала різнобічні сторони життя населення. Вона, захищаючи економічні і соціальні права галичан, виховувала їх національно-свідомими громадянами. В основі діяльності українських кооперативів лежала національна кооперативна ідеологія, яку виробили піонери української кооперації на початку ХХ ст. Вони цілком правильно вважали, що сила кооперації не лише в результатах господарської діяльності кооперативів, а й у людській солідарності та взаємодопомозі.

Ознайомлення з досвідом діяльності українських кредитних кооперативів дасть змогу виражено використувувати його для розвитку соціально-економічного життя українського суспільства.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі ґрунтовного, об'єктивного і комплексного аналізу встановити роль греко-католицького духовенства у зародженні українського кредитного кооперативного руху у Східній Галичині.

Важливим для з'ясування даної проблеми є аналіз праць С. Качали [1] – одного із засновників кооперативного руху Східної Галичини у 70–90-х рр. ХІХ ст., І. Франка [2] – фундатора наукового дослідження національних фінансово-економічних організацій у Галичині, І. Витановича [3], який дослідив історію кооперації та українських галицьких кредитних товариств і спілок.

Зважаючи на характер досліджуваної теми, значний інтерес становлять праці, в яких автори висвітлювали проблему взаємовідносин української кредитної кооперації з греко-католицькою церквою. У цьому ракурсі написані праці А. Качора [4], дослідження сучасних істориків С. Гелея [5], Р. Пастушенка [6], Ф. Коваля [7].

Передумови зародження українського кооперативного руху на західноукраїнських землях почали складатися в середині ХІХ ст., після скасування в 1848 р. Австро-Угорщиною, до складу якої входила тоді Східна Галичина, кріпосного права, коли потреби економічного розвитку та національного і соціального захисту пробудили інтерес українців до кооперації. Австрійський уряд

свідомо гальмував розвиток продуктивних сил на заселеній українцями території, щоб дати змогу швидше розвиватись економіці інших районів. Тому у складі Австро-Угорщини Східна Галичина фактично була аграрно-сировинним придатком західних провінцій імперії. Характерними рисами економічного розвитку західноукраїнських земель від часу скасування панщини, що позначилися на ощадній спроможності населення і становленні мережі кредитно-фінансових установ, були такі: наявність залишків феодального землевпорядкування, аграрне перенаселення, низька оплата праці, значна заборгованість селян лихварям і банкам, високі податки. Місцеві та засновані з участю іноземного капіталу банки й інші кредитні установи обслуговували землевласників, купців та інші заможні верстви населення. Свої капітали вони скеровували на посилення економічної залежності селян.

У кінці 60-х років XIX ст. з розгортанням національного відродження в галицькому селі почалася просвітня та економічна діяльність на засадах самоорганізації і самозахисту. Правові підстави для цього створив закон про кооперацію, який був прийнятий в Австро-Угорській імперії в 1873 р. – закон «Про заробково-господарські стоваришення». Ліберальні засади закону забезпечували автономію кооперативу та забороняли втручання в його внутрішні справи сторонніх осіб і державних чиновників. Влада могла припинити діяльність товариства та притягнути до відповідальності його правління лише у випадку порушення ними статутних норм та законів, зловживань керівництва і ведення незаконної політичної діяльності. Закон 1873 р. регламентував також діяльність кооперативних спілок, їх функції та права [6, с. 251].

Український кооперативний рух в Східній Галичині зародився лише в 1860–1880 рр. Він розпочався з розгортання просвітньої та економічної діяльності на засадах самоорганізації і самозахисту.

Важлива роль у цьому процесі належала Греко-католицькій церкві та її духовенству. «Українське греко-католицьке духовенство, – пише А. Качор, – за браком інших вищих верств суспільности, мусіло перебирати на себе провід українським народом в Австрійській монархії, хоча не було до того приготовлене» [4, с. 16].

Кооперативний рух в Україні завжди спирався на християнський світогляд, що постійно вимагав духовного удосконалення людини. Він визнавав приватну власність, але обумовлював її розміри вимогою загального добра та набуття її власною працею (хто не працює – хай не їсть – слова святого Павла). Християнська віра, як і кооперація, вимагали не лише молитви, а й конкретних справ для добра людей на землі.

Перший досвід кооперативного будівництва започаткували греко-католицькі священики, які відіграли значну роль в духовному пробудженні, просвіті та піднесенні матеріального благополуччя українців Східної Галичини. Священики почали утворювати по селах «братства тверезості», економічною основою яких мали стати, за задумом ініціаторів, позичкові каси, громадські шпихліри (зерносховища) та крамниці. Правові підстави для цього створив «Закон про товариства» 1867 р., який дав змогу створювати різноманітні асоціації.

Виникнення перших громадських та церковних крамниць в Східній Галичині пов'язане з широким рухом західноукраїнської інтелігенції на піднесення економічного благополуччя селян шляхом створення їх самопомогових організацій. Започатковує його так звана «акція тверезості», яку розгорнула греко-католицька церква в 60-х рр. XIX ст. під гаслом: «Молися, тверезися, трудися!». Метою акції було звільнення селян від пияцтва, що набуло в той час загрозливих для нації розмірів [5, с. 117].

Боротьба з пияцтвом стала загальнонародною справою як з національним лихом. У Галичині було 23269 корчем і шинків. Пияцтво звело українське село до занепаду, а селян – до отупіння. Селяни щороку сплачували заборгованість у розмірі 6663 гульдени, або 60 % майна. У 1874 р. митрополит Йосиф Сембратович звернувся до народу з посланням «О великім достоїнстві чоловіка». Це послання сучасники назвали «початком справжнього культурного й економічного пробудження нашого села». Другим посланням 4 серпня 1874 р. «Братства тверезості» митрополит заохочував духовенство боротися за «отверезіння народу та створення у кожному селі місії проти пияцтва», а також «Братств тверезості» [7, с. 14].

За словами А. Качора, «акція митрополита Йосифа Сембратовича – це перша свідомо спроба духовенства і української церкви мобілізувати українське селянство до самооборони під гаслом «Молися, тверезися, трудися!». «Цією акцією митрополит врятував галицьке селянство від матеріальної руйни та усунув головну перепону до його духовно-культурного й економічного відродження». «Братство тверезості» охоплювало понад 75 % українських парафій на Галичині, відіграло важливу роль у розгортанні діяльності «Просвіти», загалом у формуванні та становленні селянських кооперативів [4, с. 17].

Священики почали утворювати по селах «братства тверезості», які охоплювали понад 75 % українських парафій на Галичині. Вони відіграли важливу роль у формуванні та становленні

селянських кооперативів. Їх економічною основою мали стати, за задумом ініціаторів, позичкові каси, громадські шпихліри (зерносховища) та крамниці. Акція знайшла широкий відгук серед селян і викликала активний опір ворожих поступу української нації сил.

Слід зазначити, що впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. відповідно до закону про місцеву адміністрацію 1782 р. першими і єдиними формами організації дрібної ощадності у Східній Галичині були шпихліри та сільські громадські «позичкові» каси. Причиною їх виникнення стало важке становище селянства, яке внаслідок неврожаїв і стихійних лих часто зверталося за допомогою до держави. У 1778 р. чиновник Ю. Косович звернувся до імператора Йосифа II із пропозицією спрямовувати на їх заснування штрафи з доміній за кривдженння підданих. Після цісарського декрету 1779 р. шпихліри почали з'являтися масово. Австрійська влада домагається їхнього створення майже в кожній громаді. До шпихлірів селяни зобов'язані були вносити певну кількість зерна з нового врожаю для того, щоб весною можна було його позичати на посів. Цією роботою займалися громадські уряди та церковні братства, що об'єднували суспільне життя у селах. Та в 1821 р. влада закрила шпихліри, а запаси збіжжя забрала [5, с. 118].

Занепад громадських шпихлірів змусив владу звернути увагу селян на інший засіб захисту від лихварства і розорення – на організацію і розвиток громадських позичкових кас – перших селянських кредитних установ у Східній Галичині. Фонди громадських позичкових кас, що виникли у 60-ті рр. XIX ст., утворювалися за рахунок ліквідованих громадських шпихлірів, сервітутних капіталів та інших громадських фондів села (частина грошового фонду шпихлірів була використана для заснування Земського кредитового товариства для великої власності, інша – у вигляді облігацій передана громадянам для створення допомогного фонду громад, але значна кількість цих коштів пропала). Як писав І. Франко: «Найлуччим заведенням кредитовим для нас є каса позичкова домашня, сільська і міська. Позичаючий, беручи позику, не тратить часу на їзду до міста і грошей на ті страшні видатки, а до того всі зарібки, які має каса позичкова, остаються в громаді, не переходять в кишені банкових панів. То є одна інституція кредитова, яка може освободити наші села і міста від лихварів...» [2, с. 181]. У 1897 р. в кожному другому галицькому селі була вже організована така каса, а загальна їх кількість у Галичині становила на цей час 3427 з капіталом 12 млн крон.

У 60–80-х рр. починають активно займатися справою гуртової самопомоги українців греко-католицькі священики. Це, зокрема, отець Д. Танячкєвич, парафіяльний священик з с. Закомар'я на Золочівщині, ініціатор галицьких «громад» та так званих «правд» – благодійних ощадно-позичкових кас; отець С. Качала – автор книжечки «Що нас губить, а що помогти може», де йшлося про громадські шпихліри та позичкові каси, засновник кредитної каси «Надія» в Збаражі та «Господарсько-промислового товариства» в Станіславові; отець Б. Сілецький – творець так званих «кас Сілецького»; отець Л. Джулинський, що пропагував у своїх брошурах громадські крамниці; отці Кобринські – творці зразкового для округи осередку громадської самопомоги у с. Мишині на Коломийщині та багато ін. [3, с. 80].

Акцією організації «християнських склепів» на паях по сільських парохіях керував призначений Андреем Шептицьким на посаду господарського адміністратора митрополії о. Т. Войнаровський (1856–1938 рр.), який мав економічну освіту. Пізніше він розгорнув широку акцію парцеляції дідачівських дворів між селянами. За допомогою митрополита він викупив і розпарцелював понад 40000 моргів землі в багатьох селах Снятинщини, Коломийщини, Городенщини, Станіславівщини, Львівщини. За його прикладом пішли і інші громадські діячі, такі, як о. А. Пеленський, парох Княгинич на Рогатинщині, о. С. Онишкевич на Рудеччині та ін. [7, с. 33].

Прихильником економічної самопомоги був і А. Шептицький. При цьому митрополит керувався соціально-економічними та національно-політичними міркуваннями, а суспільні проблеми слід полагоджувати на принципах загальнолюдських та християнських цінностей. У посланні «О квестії соціальной» (1904 р.) він проголошував: «У наш час соціальні труднощі вирости, актуалізувалися, розширилися, стали загальними і, таким чином, витворили стан зовсім не нормальний, котрий називаємо соціальною квестією, тому слід шукати зародки зла, котре з кожним днем росте і розширюється... Мусимо вчити їх (селян) на цілій лінії праці й ощадності, надавати напрям якнайкорисливіший для правдивого поступу економічного.... Рішуче шкідливим єсть напрям занедбування сторони суспільно-економічної. Церква тих речей дочасних і матеріальних не занедбує. Священик, що навіть на жадання парохіян не хоче утворити читальні, склепику, шпихліра громадського і всім подібним установам єсть противний, не відповідає своєму становищу...» [7, с. 35].

Після енцикліки Папи Льва XIII «Рерум Новарум» (1891 р.) і послань А. Шептицького, у яких йшлося про необхідність участі духівництва у громадському житті, а кооперацію відзначено як важливий засіб здійснення необхідних для суспільства реформ, священики вважали своїм

обов'язком давати парафіянам поради та підтримувати їх як у духовному житті, так і в господарській діяльності.

За свідченнями І. Витановича, «нова генерація духовенства» була надзвичайно активною на полі кооперативної роботи. «Деякі з них у колегіальному проводі околиці, повіту були авторитетними практичними радниками, вони одночасно виконували роль лучників з тими скромними сільськими парохами, які на місцях закладали читальні, шпихліри, каси, крамниці, гуртки «Сільського господаря», будували народні доми..., добирали сільську молодь і старших до співпраці» [3, с. 81].

Першу спробу організувати кредитну сільськогосподарську самопомогу здійснив о. Андрій Воевідка під Снятином, на Покутті. Він одним з перших розпочав у своїй громаді-парохії акцію тверезості ще в 1850–1860-х рр. А. Воевідка, зокрема, запропонував громаді вилучити частину землі з громадської толоки, на якій паслася худоба, і щорічно орати й засівати її «громадським ладом». Дохід із проданого збору ділили на дві частини. Одну передавали у фонд громадської позичкової каси, іншу – на зменшення громадських тягарів. Розвиток каси Карлівської громади був досить хорошим. У 1888 р. читальня складалася з 80 членів, багаті бібліотеки і 14 тис. золотих ринських власного капіталу. Упродовж 10 років коштів у касі збільшилося до 15 тис. ринських власного капіталу. Їх використовували переважно на позики громадянам, здебільшого для викупу заставлених у корчмі ґрунтів. Перед цим місцеві селяни звичайно позичали в корчмі 20–40 золотих ринських і віддавали в заставу 1 морґ чи більше свого поля, зобов'язуючись обробляти його на користь лихваря. Викуповуючи заставлені ґрунти, каса не віддавала їх одразу власникам, а використовувала у своїх потребах. За декілька років із прибутків з даного поля вона сплачувала борг і віддавала власнику вже не заборговане поле [3, с. 83].

Карлівська каса почала також зі спільного громадського фонду виплачувати громадські податки, тому індивідуально їх ніхто вже не платив і таким чином не збільшував своїх боргів. Досвід Карлівської громади наслідували інші села: Стецеве, Белелуя, Задубрівці, Тучапи.

Збереглися дані про діяльність о. Жулинського у 1870-х рр. на Бережанщині, у с. Лапшині, яке пізніше стало відоме як «диво» організації дрібних ощадностей. Лапшинська читальня товариства «Просвіти» видала кілька брошур о. Жулинського, які пропагували справу «читальня них» крамниць. Але через відсутність досвіду і конкуренцію, та «допомогу» міліції ці крамниці довго не проіснували.

У тогочасній пресі часто згадується діяльність учителя І. Петришина, який вів боротьбу з лихварями, польською адміністрацією й дідичами на Золочівщині й Брідщині та «закладав» у селах «каси» самопомоги й крамниці. Він був близьким співробітником о. Д. Танячкевича (1842–1906 рр.), парафіяльного священика с. Закомар'я. Д. Танячкевич заснував у 1870-х рр. на Золочівщині особливий тип ощадно-позичкових кас, котрі називалися «Правдами». Свій досвід парох описав у книжечці «Як заводити «Правди» на лад Закомарської «Правди», де викладав також практичні поради щодо організації цього особливого типу ощадно-позичкових кас та їх поширення. Він закликав кожного священика збирати в свята і щонеділі, а також з добродійних пожертв кошти, які можна було б використовувати на основний капітал товариства. Кожен член товариства (лише українець і греко-католик) складав вкладку по 40 сот. Ці ощадно-позичкові каси повинні були надавати позики, «аби бідних людей в біді рятувати, а то тим, що їм позичається на їх власні потреби, чи то домашні, чи при господарстві, чи при ремеслі, гроші і то цілком без проценту або за невеликими, котрі знов збирається на користь цілої громади» [5, с. 124]. «Правди» Д. Танячкевича діяли у Закомар'ї, Білому Камені, Скваряві й Пітричах.

Таким чином, на основі закону про товариства від 1867 р. у 1860–1880-х рр. засновано декілька сотень позичкових церковних кас (на жаль, не маємо детальних відомостей, скільки їх утворилося, як вони розвивалися і занепадали, оскільки ніхто не займався їхньою реєстрацією). Однак невміння провадити справи, відсутність практичної допомоги – і фінансової, й організаційної – приводили їх до банкрутства. Великим недоліком всіх незареєстрованих церковних товариств було те, що вони не мали статутів, де б чітко визначалися мета товариства, обов'язки і права членів, способи використання фондів і розподіл зисків спілки, обов'язки і відповідальність управи. Фахівці звичайно не мали доступу, щоб їх контролювати. Також товариства платили значні податки, а представники влади мали право втручатися у їхні справи та часто через незначні порушення закривали їх.

Водночас, організовані священиками товариства тверезості, при яких існували каси взаємодопомоги та громадські шпихліри, звичайно, певним чином впливали на господарське становище селян, розвивали нахил до кооперування.

Таким чином, перший досвід кредитного кооперативного будівництва у Східній Галичині започаткували греко-католицькі священики в другій половині XIX ст. Саме вони почали організовувати в краї перші ощадно-кредитні установи – церковні зерносховища та позичкові каси.

Саме 1860–1880-ті рр. слід визнати періодом зародження українського кредитного кооперування, оскільки українська громада визнала ощадно-позичковий кооператив найбільш зручним засобом кредитування населення.

Список використаних джерел

1. Качала С. Що нас губить, а що допомоги може. Львів, 1870. 28 с. 2. Франко І. Громадські шпихліри // Збір. Творів у 50-ти тт. К.: Наукова думка, 1986. Т. 44. Кн. 2. С. 181–182. 3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Из праць Історично-Філософічної Секції НТШ. Нью-Йорк: Товариство Української Кооперації, 1964. 624 с. 4. Качор А. Роля духовенства і церкви в економічному відродженні Західної України. Вінніпег: Накл. УВАН, 1992. 40 с. 5. Гелей С. Для загального добра. Вплив Української Греко-Католицької Церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині // Дзвін. 2003. № 4. С. 117–125. 6. Гелей С., Пастушенко Р. Теорія та історія кооперації: Підручник. К.: Знання, 2006. 513 с. 7. Коваль Ф. Християнські засади українського кооперативного руху. Львів: Ахілл, 2002. 104 с.

References

1. Kachala S. Shcho nas hubyt', a shcho dopomohty mozhe [What loses us, and what can help]. L'viv, 1870. 28 s. 2. Franko I. Hromads'ki shpykhliry [Public shpykhlirs]. Zibr. Tvoriv u 50-ty tt. K.: Naukova dumka, 1986. T. 44. Kn. 2. S. 181–182. 3. Vytanovych I. Istoryia ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu. Iz prats' Istorychno-Filosofichnoyi Sektsiyi NTSh [History of the Ukrainian cooperative movement. From the works of the Historical-Philosophical Section of the NTSh]. N'yu-York: Tovarystvo Ukrayins'koyi Kooperatsiyi, 1964. 624 s. 4. Kachor A. Rolya dukhovenstva i tserkvy v ekonomichnomu vidrozhenni Zakhidnoyi Ukrayiny [The role of the clergy and the church in the economic revival of Western Ukraine]. Vinnipeh: Nakl. UVAN, 1992. 40 s. 5. Heley S. Dlya zahal'noho dobra. Vplyv Ukrayins'koyi Hreko-Katolyts'koyi Tserkvy na stanovlennya ta rozvytok kooperatyvnoho rukhu v Halychyni [For the general good. The Influence of the Ukrainian Greek Catholic Church on the Formation and Development of the Cooperative Movement in Galicia]. Dzvin. 2003. # 4. S. 117–125. 6. Heley S., Pastushenko R. Teoriya ta istoriya kooperatsiyi [Theory and history of co-operation]: Pidruchnyk. K.: Znannya, 2006. 513 s. 7. Koval' F. Khrystyians'ki zasady ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu [Christian Foundations of the Ukrainian Cooperative Movement]. L'viv: Akhill, 2002. 104 s.

Iryna Mukomela

THE ROLE OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY IN THE BIRTH OF THE UKRAINIAN CREDIT COOPERATIVE MOVEMENT IN EASTERN GALICIA (SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY)

The article analyzes the origin of the Ukrainian cooperative movement in Eastern Galicia (second half of the nineteenth century) on the basis of a thorough research of a broad source base. The role of the Greek Catholic clergy in the emergence and initial period of activity of the Ukrainian credit co-operation of the specified period was established.

The methodological basis amounted principles of scientific objectivity, historicism, consistency, comprehensiveness, based on the priority of the documents.

Key words: Eastern Galicia, co-operation, credit societies, Greek Catholic Church.

УДК 27(477.41)»18/19»

Віталій Тацієнко

ПЛАТА ЗА ТРЕБИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИБУТКУ ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається одне з головних джерел прибутку православного парафіяльного духовенства Київської єпархії у ХІХ – на початку ХХ ст. – плата за треби. Встановлено, що розмір плати за треби залежав від їх характеру та місцевих обставин: чисельності парафії та забезпечення вірян. Найдорожче коштували одруження та поховання. Звертається увага на регламентацію церковним керівництвом розподілу прибутку між членами причту. Наголошується, що до збереження плати за обряди парафіяльне духовенство ставилось неоднозначно. На сторінках церковної періодики часто обстоювалась позиція, що це підривало авторитет священнослужителя, ставило в залежність від парафіян, принижувало його. Водночас відмовитись від неї клірики не могли, адже це була важлива стаття прибутку. Тому духовенство здебільшого виступало за необхідність забезпечуватись належним утриманням від казни або парафії. Встановлено, що плата за треби складала майже третину від загального прибутку священника.

Ключові слова: плата, православне духовенство, треби, віряни, Київська єпархія.

Одним із актуальних питань сучасної української історіографії є матеріальне забезпечення православного духовенства. Зокрема, недостатньо вивчене, особливо на регіональному рівні, одне з головних джерел прибутку парафіяльних кліриків – плата за треби. Окремих аспектів окресленої теми торкалися В. Чехівський [1], В. Кильчевский [2], С. Карпов [3], Т. Кузнець [4], Б. Опря [5], однак вона потребує подальшого дослідження.

Метою статті є висвітлення плати за треби православному парафіяльному духовенству Київської єпархії у ХІХ – на початку ХХ ст., що складала одну з головних статей його прибутків.

Традиційним джерелом фінансування священнослужителів і церковнослужителів була плата за треби. Катерина II у 1765 р. встановила в імперії їх фіксовану вартість: за молитву породіллі – 2 коп., хрещення та відспівування дитини – 3 коп., весілля та поховання – 10 коп., молитви та поминання за можливістю. У парафіях Київщини, що перебували під владою Польщі, священники послуговувалися тарифами, встановленими уніатським митрополитом Ясоном (Смогоржевським). Їх сума була диференційованою і залежала від майнового стану вірянина, проте суттєво перевищувала російську норму. Зокрема, за шлюб причт отримував: від бідних (за можливістю): «бобиля» – 2 злотих, пішого – 4, однотоягло – 6, двотоягло – 8, тритоягло – 10, чотиритягло та плугового (6 волів), ремісника і торгівця – 12 злотих [6, с. 234–235]. Приєднання Правобережжя до Російської імперії поширило на цю територію розміри плати за обряди, встановлені 1765 р. Єпархіальна адміністрація взяла курс на боротьбу з отриманням священниками більшої суми, ніж передбачено указом. У листопаді 1799 р. Київська казенна палата звернулася до дикастерії з вимогою, щоб духовенство дотримувалось встановлених тарифів. Остання видала розпорядження, щоб з священно- та церковнослужителів єпархії взяти підписки, якими зобов'язувати не перевищувати визначену плату. Проте її розміри були мізерними, тому деякі священники і благочинні, від імені підзвітного духовенства, відмовлялись від письмових зобов'язань та посилались на звичну таксу уніатського митрополита. Проте Гавриїл (Банулеско-Бодоні) жорстко відреагував на це, наказавши звільнити таких благочинних [1, с. 112].

Указ Олександра I 1801 р. ліквідував обов'язок селян обробляти церковні землі, збільшивши вдвічі плату за треби, встановлену 1765 р. Віряни, за бажанням, могли сплачувати і більше, але без будь-яких вимагань з боку кліриків. Духовенство Київської єпархії не надто схвально сприйняло це урядове розпорядження, так як отримувало від парафіян вищі винагороди за виконання таїнств [6, с. 236]. З метою попередження зловживань, митрополит Гавриїл наказав дикастерії, щоб відомості про розміри плати за треби були роздруковані для кожної церкви для ознайомлення кліру та мирян. Також митрополит намагався запобігти потуранню благочинних та духовних правліль випадкам недотримання духовенством законодавчо закріплених тарифів, погрожуючи відповідальністю «по суворості закону» [1, с. 113–114].

Збільшення плати за треби, не вирішувало питання забезпечення кліру, тому причти не надто дотримувались встановленої такси. З огляду на це, відповідно до розпорядження митрополита, дикастерія в січні 1803 р. знову взяла підписки з всього духовенства єпархії про зобов'язання утримуватись від вимагань. Все ж таксація залишалася умовною і часто на місцевому рівні ці

тарифи збільшувались, заходи ж єпархіальної адміністрації не досягали своєї мети, а мали більше стримуюче значення [1, с. 115–117].

Розмір плати за треби залежав від їх характеру та місцевих обставин: чисельності парафії та забезпечення вірян. Найдорожче коштували одруження та поховання. Наприклад, у 1820 р. в селах Юрполе, Кобринова Гребля, Янківка, Багва, Березівка Уманського повіту духовенство «по заведеному здавна звичаю, по добровільній з парафіянами згоді отримує»: за хрещення дітей з одного хрещеного – священик 2,5 коп., дячок 1 коп., паламар 1 «деньгу», за поховання дітей – священик 30–50 коп., диякон (за наявності) 15–20 коп., дячок 10–20 коп., паламар 5–10 коп., за поховання дорослих – священик 50 коп.-1 крб. міддю, диякон 30–50 коп., дячок 20–30 коп., паламар 10–15 коп., за одруження отримували стільки ж як і за поховання [7, арк. 63]. У с. Ситняки Радомишльського повіту, за домовленістю між священиком і парафіянами, члени причту одержували: за шлюб – священик 50 коп., дячок 25 коп., паламар 5 коп., за «мале поховання» – священик 25 коп., дячок 8 коп., паламар 2 коп., за хрещення – священик 10 коп., дячок 2 коп., за відправлення літургій, акафістів, молебнів, водоосвячення – за можливістю [7, арк. 76].

Розподіл прибутків за треби залежав від настоятеля церкви. Відтак, іноді священнослужителі обмежували частку, передбачену іншим членам причту, що слугувало причиною скарг до єпархіальної адміністрації [3, с. 88–89]. У 1807 р. священик Богуславської соборної церкви С. Пашковський скаржився консисторії на несправедливий розподіл доходів протоієреєм Ф. Андрієвським [8, арк. 1]. Священик с. Лосятин Васильківського повіту І. Яновський виділяв церковнослужителям лише шосту частину прибутку [9, арк. 16].

У червні 1819 р. Синод видав указ, що вимагав подання інформації з усіх соборних і парафіяльних церков за особистими підписами кліриків про розподіл прибутків між членами причту. Дані відомості дають можливість з'ясувати, яким чином відбувався розподіл доходу від треб в Київській єпархії. Із 998 однопричтових церков при 526 розподілу не було, «але священики, а де передбачаються диякони і причетники без ремствування задовольняються пожертвами парафіян по руках окремо кожному». При 219 церквах причетники отримували третю частину, при 87 – четверту, при 86 – священик проти церковників півтори, при 37 – священик двом церковнослужителям відділяв половину, при 19 – дячок проти паламаря, а священик проти дячка одержував вдвічі більше, при 12 – п'яту, при 4 – шосту, при 4 – із 7 частин священик отримував 4, церковнослужителі 3 частини, при 4 – через бідність парафіян треби здійснювалися безкоштовно. При 154 однопричтових церквах, де за штатом передбачалися диякони, за умови розподілу, в переважній більшості прибутки ділилися на 4 частини: священик одержував 2, диякон – 1, причетники – 1 [7, арк. 3–4].

Київська духовна дикастерія на основі цих даних рапортувала Синоду, що розділення доходів за треби між священиками й церковнослужителями відбувалося «не однаково і не зрівняльно» та не відповідало указам Синоду від 10 квітня 1785 р. і 11 серпня 1799 р. Перший регламентував частку, передбачену дияконам, які мали одержувати «із зменшенням проти священиків третьої частини, а саме: коли священики візьмуть кожен по тридцять, то диякони отримували б 20 рублів або копійок, і по тій же пропорції церковну землю розділяти». Відповідно до указу 1799 р. духовні правління щорічно отримували із казни жалування по 110 крб. для священно-, церковнослужителів десяти градських соборів Київської єпархії (Богуславського, Звенигородського, Черкаського, Уманського, Липовецького, Махнівського, Радомишльського, Чигиринського, Сквирського, П'ятигорського). Кошти мали розподілятися так: «проти частин, які належали дячку і паламарю, для диякона півтори, для священика дві, а для протопopa три частини, згідно з чим і повсякчас поступати» [7, арк. 2, 5]. Тому дикастерія чітко регламентувала розподіл доходів між священно-, церковнослужителями «для запобігання раз і назавжди ... відмінностей і щоб священики свавільно не кривдили дияконів і церковників». При всіх градських соборах прибутки мали розділятися на основі указу від 11 серпня 1799 р. При трипричтових церквах, де служили 3 священики, 2 диякони і 6 церковнослужителів із 100 крб. чи коп. священикам передбачалося по 15, дияконам – 10, дячкам – 7, двом паламарям – 5, третьому – 4. При трипричтових церквах, де було два священики і чотири причетники, із 100 крб. чи коп. священики мали отримувати по 30, диякон – 20, дячки – по 6, паламарі – по 4, за відсутності диякона священикам визначалось по 35, дячкам по 10, паламарям по 5. Такий розподіл мав відбуватися і при двопричтових церквах, але якщо замість чотирьох церковнослужителів було два, дячку передбачалось 18, а паламарю 12. При однопричтових церквах з штатним дияконом, із 100 рублів чи копійок священик мав отримувати 45, диякон – 25, дячок – 18, паламар – 12, за відсутності диякона, священик – 60, дячок – 25, паламар – 15. Відповідно до цих пропорцій члени причту мали користуватись і церковною землею [7, арк. 5–6]. Священики за не дотримання цих правил підлягали штрафуванню на користь причетників чи єпархіального опікуництва [3, с. 89].

Прийнявши «Положення про забезпечення православного сільського духовенства землею, будинками і одноразовою допомогою» 1842 р., уряд запровадив виплату жалування духовенству (від 80 – до 160 крб., залежно від класу парафії) та скасував плату за треби, хоча клірики це проігнорували.

У проєкті забезпечення причту храму Воскресіння м. Липовця обумовлювалося, «щоб священно- і церковнослужителі по затвердженні проєкту не вимагали від парафіян плати за здійснення треб» [10, арк. 6]. Однак протоієрей цієї церкви заявляв, що «вважає себе в праві як і раніше її вимагати і після введення в дію проєкту» [10, арк. 8, 19]. Священики скаржилися на мізерність платні, якої разом з усіма прибутками ледве вистачало на утримання сім'ї та найм прислуги. Тому пропонували єпархіальній адміністрації дозволити користуватись винагородою за треби та збільшити суму державного утримання для покращення їх добробуту [11, арк. 2–3]. Варто зауважити, що наявність прислуги у священників була звичним явищем і не сприймалася як щось виняткове.

Однак, в дійсності від цієї статті прибутку духовенство так і не відмовилося й зрештою, у великих парафіях священник отримував більшу платню, ще й значну суму за виконання обрядів, і навпаки в малолюдних [12, с. 198–199].

Затвердженими 1873 р. «Правилами...» визначалися місцеві джерела утримання парафіяльного духовенства. Такими були: добровільні пожертвування вірян за треби; церковна земля або грошова компенсація парафіян за її відсутності; відсотки з призначених на користь причтів вічних внесків; прибутки з церковних оброчних статей [13, с. 115]. Також регламентувався розподіл прибутків та церковної землі між членами причту: настоятель мав отримувати три частини, його помічник – дві, псаломник – одну [13, 119–120].

Збереження плати за треби в більшості негативно сприймалося духовенством. На сторінках церковної та світської преси активно обговорювалась дана проблема. Священики вважали принизливим щоразу після завершення того чи іншого обряду протягувати руку для отримання винагороди, внаслідок чого могли звучати закиди: «Дере і з живого, і з мертвого». Наголошувалось, що це завдавало удару його авторитету, ставило в залежність від парафіян та обмежувало свободу дій. З іншого боку, відмовитись від неї клірики не могли, адже це була важлива стаття прибутку [14, с. 170–171; 15, с. 61–62]. Обстоювалася думка, що священник мав бути цілком незалежним від громади аби відкрито виступати проти суспільних вад та недоліків, не боячись зменшення прибутку [16, с. 340]. Тому духовенство вважало за необхідне забезпечуватись належним утриманням від казни або парафіяльних громад. Київський єпархіальний з'їзд 1910 р. ухвалив рішення клопотатись перед Синодом про ліквідацію плати парафіян за треби і замість цієї статті прибутку забезпечувати духовенство державним утриманням. Міським священикам визначалась платня 1200 крб. на рік, сільським – 900 крб., дияконам міських церков – 600 крб., сільських – 400 крб. Проте консисторія, не підтримавши резолюцію з'їзду, відмовилася ставити це питання на розгляд Державної Думи [17, с. 1927].

Проте деякі дописувачі, як К. Перевозников, спростовували твердження про «шкідливість» плати за треби для пастирського служіння і вважали, що «брати священнику плату з парафіян за свою працю не тільки можна, але і потрібно. Це його законне і беззаперечне право, а з боку парафіян це священний обов'язок» [18, с. 260–264; 19, с. 273–281].

На початку ХХ ст. вінчання в середньому оцінювалося у 5 крб., поховання – 3 крб., хрещення – 50 коп. [2, с. 8]. Проте нерідко їх встановлена вартість все ж була зависокою. Зокрема, у колективній скарзі 1909 р. парафіян с. Рубченки Сквирського повіту на місцевого священника К. Завадського, адресованій єпископу канівському Інокентію, зазначалося: «Вимагає з нас непосильні, не рахуючись з достатком кожного парафіянина побори за треби, встановив таксу в 5 рублів за шлюб. Якщо хтось не може заплатити, то тих відправляє до штундистів чи ксьондза, каже, що «даром повинчають» [20, арк. 1–2].

Окремі священники не зупинялися і перед відвертим вимаганням грошей. Статут духовних консисторій передбачав за це суворе покарання. Священнослужителі позбавлялися місць служби та переводились у причетники «до розкаяння і виправлення». Причетники відсилалися до монастиря на двомісячний-тримісячний термін, а при повторному зловживанні, виключалися з духовного стану [21, с. 76–77]. У вимаганні надмірної плати за треби, відмовах сповідувати вірян та навіть здійснювати поховальні обряди парафіяни звинувачували священника с. Хлипнівки Звенигородського повіту Лисянського. За результатами слідства консисторія прийняла рішення назавжди відправити його, як вдівця, в монастир. Але звернення Лисянського до митрополита Євгенія (Болховітінова) пом'якшило покарання і він був виведений за штат на утримання дітей [22, арк. 24, 59]. Позбавленням парафії та місячним перебуванням у Корсунському монастирі за вимагання плати за треби консисторія покарала священника с. Ромейківки Звенигородського повіту

Д. Мельниковського [23, с. 346]. Однак, не завжди подібні скарги мирян мали вмотивований характер [24, арк. 17].

На початку ХХ ст. загальний прибуток священика у посередній парафії становив орієнтовно 900 крб. щорічно: 300 крб. платня (з яких «на руки» – 267 крб. 72 коп., з огляду на відрахування на пенсійний капітал, духовні навчальні заклади, касу взаємодопомоги, благочинницьку, парафіяльну бібліотеку тощо), прибуток від землі становив 300–400 крб., від треб – 200–300 крб. [25, с. 622]. Таким чином, плата за треби дорівнювала майже третій частині сукупного прибутку клірика.

Проте, була певна кількість бідних парафій, де члени причту не мали достатнього забезпечення. У 1914 р. митрополит Флавіан у зверненні до Синоду зазначав, що в епархії є парафії «з край обмеженим утриманням не тільки для псаломників, а й священиків». Відтак, відбувалася часта зміна священнослужителів і нерідко впродовж тривалого часу не було кандидатів на заміщення вакантних посад, навіть із неосвічених дияконів [26, арк. 1–3].

Отже, попри неоднозначне ставлення православного парафіяльного духовенства до збереження плати за треби, вона залишалася одним з головних і стабільних джерел прибутку впродовж ХІХ – початку ХХ ст., складаючи близько третини від загального доходу клірика.

Список використаних джерел

1. Чеховский В. Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799–1803). К., 1905. 306 с. 2. Кильчевский В. А. Богатства и доходы духовенства. М.: Типография Ф. Я. Бурге, 1907. 15 с. 3. Карпов С. М. Евгений Болховитинов как митрополит Киевский. К.: Тип. Акц. Об-ва «Петр Барский в Киеве», 1914. 273 с. 4. Кузнец Т. В. Православное духовенство Уманщины ХІХ – початку ХХ століття: Монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. 607 с. 5. Опря Б. А. Доброхотные подаяния прихожан как один из способов материального обеспечения православного приходского духовенства на Правобережной Украине во второй половине ХІХ – в начале ХХ в. // Государство, общество, церковь в истории России ХХ века: материалы X Международной научной конференции, Иваново, 16–17 февраля 2011 г.: в 2 ч. Иваново: Ивановский государственный университет, 2011. Ч. 1. С. 308–314. 6. Лебединцев П. О способах содержания правосл. духовенства в Киевской губернии // Руководство для сельских пастырей. 1860. № 10. С. 231–241. 7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 127. Оп. 373. Спр. 6. 8. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 11. Спр. 24. 9. Там само. Спр. 133. 10. Там само. Оп. 822. Спр. 205. 11. Там само. Оп. 1018. Спр. 666. 12. От редакции // Киевские епархиальные ведомости. 1863. № 7. С. 197–199. 13. Правила о местных средствах содержания православного приходского духовенства и о разделе сих средств между членами причтов // Киевские епархиальные ведомости. 1873. № 16. С. 115–125. 14. Наболевший вопрос // Руководство для сельских пастырей. 1902. № 6. С. 170–172. 15. Николаев В. Настоятельная необходимость материального обеспечения православного духовенства // Руководство для сельских пастырей. 1907. № 20. С. 58–65. 16. Pía desideria православного русского духовенства // Руководство для сельских пастырей. 1901. № 49. С. 335–343. 17. Ходатайство Киевского духовенства // Миссионерское обозрение. 1910. № 11. С. 1927. 18. Перевозников К. К вопросу о плате прихожан за требоисправления // Руководство для сельских пастырей. 1898. № 11. С. 255–264. 19. Перевозников К. К вопросу о плате прихожан за требоисправления // Руководство для сельских пастырей. 1898. № 12. С. 273–281. 20. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 127, оп. 1065, спр. 235. 21. Устав духовных консисторий. СПб.: Синодальная типография, 1843. 134, 56 с. 22. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 121. Спр. 50. 23. По поводу вымогательства платы при совершении треб // Киевские епархиальные ведомости. 1886. № 8. С. 346. 24. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 876. Спр. 873. 25. Лещенецкий Т. Как можно улучшить быт духовенства при настоящих условиях государства? // Киевские епархиальные ведомости. 1905. № 25. С. 622–625. 26. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 873. Спр. 348.

References

1. Chekhovskiy V. Kyevskiy mytropolyt Havryil Banulesko-Bodoni (1799–1803) [Kiev Metropolitan Havryil Banulesko-Bodoni], Kyiv, 1905. 306 p. 2. Kilchevskiy V. A. Bogatstva i dokhody dukhovenstva [Wealth and income of the clergy], Moscow, Tipografiya F. Y. Burge, 1907. 15 p. 3. Karpov S. M. Evgeniy Bolkhovitinov kak mitropolit Kievskiy [Evgeniy Bolkhovitinov as Kiev Metropolitan], Kiev, Tipografiya Akts. Obschestva «Petr Barskii v Kiev», 1914. 273 p. 4. Kuznets T. V. Pravoslavne dukhovenstvo Umanshchyny ХІХ – pochatky ХХ stolittia: Monohrafiya [The Orthodox clergy in Uman region of ХІХ – early ХХ centuries: Monograph], Kyiv, VPTs «Kyivskiy universytet», 2006. 607 p. 5. Opra B. A. Dobrokhotnye podayaniya prikhozhan kak odin iz sposobov materialnogo obespecheniya pravoslavnoho prikhodskogo dukhovenstva na Pravoberezhnoi Ukraine vo vtoroi polovine ХІХ – v nachale ХХ veka [Volunteer charity of parishioners as one of the ways for material support of the Orthodox parish clergy on Right-Bank Ukraine in late ХІХ – early ХХ centuries]. Gosudarstvo, obshchestvo, tserkov v istorii Rossii ХХ veka: materialy Х Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, Ivanovo, 16–17 fevralia 2011 g.: v 2 ch., 2011, vol. 1, pp. 308–314. 6. Lebedintsev P. O sposobah soderzhaniya pravoslavnoho dukhovenstva v Kievskoi gubernii [The ways of supporting the Orthodox clergy in Kyiv province]. Rukovodstvo dlya selskih pastyrei, 1860, vol. 10, pp. 231–241. 7. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrayiny v m. Kyevi. F. 127. Op. 373. Spr. 6. 8. Ibid. Op. 11. Spr. 24. 9. Ibid. Op. 133. 10. Ibid. Op. 822. Spr. 205. 11. Ibid. Op. 1018. Spr. 666. 12. Ot redaktsii [Editorial Board Preface]. Kievskie eparkhialnye vedomosti, 1863, vol. 7, pp. 197–199. 13. Pravila o mestnyh sredstvakh soderzhaniya pravoslavnoho prikhodskogo dukhovenstva i o razdele sih sredstv mezhdru chlenami prichtov [Rules on the local means of support for

the Orthodox parish clergy and on the division of these funds between members of the parish]. Kievskie eparkhial'nye vedomosti, 1873, vol. 16, pp. 115–125. 14. Nablevshii vopros [Sore point]. Rukovodstvo dlya selskih pastyrei, 1902, vol. 6, pp. 170–172. 15. Nikolaev V. Nastoyatel'naya neobkhodimost materialnogo obespecheniya pravoslavnogo dukhovenstva [The urgent necessity for material support of the Orthodox Clergy]. Rukovodstvo dlya selskih pastyrei, 1907, vol. 20, pp. 58–65. 16. Pia desideria pravoslavnogo russkogo dukhovenstva [Pia desideria of the Orthodox Russian clergy]. Rukovodstvo dlya selskih pastyrei, 1901, vol. 49, pp. 335–343. 17. Khodataistvo Kievskogo dukhovenstva [The petitions of the Kiev clergy]. Missionerskoe obozrenie, 1910, vol. 11, p. 1927. 18. Perevoznikov K. K voprosu o plate prikhozhan za treboispravleniya [On the issue of the parishioners' payment religious rites]. Rukovodstvo dlya selskih pastyrei, 1898, vol. 11, pp. 255–264. 19. Perevoznikov K. K voprosu o plate prikhozhan za treboispravleniya [On the issue of the parishioners' payment religious rites]. Rukovodstvo dlya selskih pastyrei, 1898, vol. 11, pp. 273–281. 20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrayiny v m. Kyevi [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], f. 127, op. 1065, spr. 235. 21. Ustav dukhovnykh konsistorii [The regulations of ecclesiastical consistory], Sankt Peterburg, Sinodal'naya tipografiya, 1843. 134, 56 p. 22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrayiny v m. Kyevi. F. 127. Op. 121. Spr. 50. 23. Po povodu vymogatelstva platy pri sovershenii treb [On the extortion of money for religious rites]. Kievskie eparkhialnye vedomosti, 1886, vol. 8, p. 346. 24. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrayiny v m. Kyevi. F. 127. Op. 876. Spr. 873. 25. Leshchenetskiy T. Kak možhno uluchshit byt dukhovenstva pri nastoyashchih usloviyah gosudarstva? [What must be done to improve the life of the clergy under the present conditions of the state?]. Kievskie eparkhialnye vedomosti, 1905, vol. 25, pp. 622–625. 26. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrayiny v m. Kyevi. F. 127. Op. 873. Spr. 348.

Vitaliy Tatsiyenko

**PAYMENT FOR THE RELIGIOUS RITES AS A SOURCE OF INCOME FOR THE
ORTHODOX PARISH CLERGY OF KYIV EPARCHY IN THE 19TH – EARLY 20TH
CENTURIES**

The article deals with payment for the religious rites as one of the main sources of the Orthodox parish clergy's income in Kyiv Eparchy in the 19th – early 20th centuries. It is noted that the Government of the Russian Empire determined the fixed fees for such kind of church services. But the price-fixing remained nominal and the rates were often bigger at the local level. The measures of the church administration aimed at preventing such situation had no effect and just restrained the priests' actions. It has been established that the amount of the payment for religious rites depended on their peculiarities and local circumstances such as the number of parishioners and their welfare. Marriages and funerals were among the most expensive services. The attention is drawn to the fact that the church administrators made the guidelines according to which the distribution of profits among parish members was regulated. It is emphasized that the parish clergy had ambiguous attitude to the payment for religious rites and their preservation. The pages of the church periodicals often insisted on the fact that such situation undermined the authority of the priests, made them humiliated and dependent on the parishioners. At the same time, the clerics could not abolish the religious rites as they were an important source of their income. Some priests tried to exact money from the parishioners in an effort to get bigger profit. The priesthood often advocated the need to be properly supported from the treasury or by the parish communities. It was established that the third of the priest's total income consisted of the fees for religious rites.

Key words: pay, Orthodox clergy, religious rites, parishioners, Kyiv Eparchy.

УДК 215:[001:061.27(100)](045)

Ярослав Стоцький

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ДІЯЛЬНОСТІ ЛАУРЕАТІВ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ МИРУ

У статті досліджено і коротко висвітлено біографії осіб та діяльність організацій лауреатів Нобелівської премії миру, які мали прямий чи дотичний зв'язок із релігією, а саме: духовних осіб; осіб, які походять із родин священнослужителів; осіб, які отримали релігійне виховання і навчання; релігійних організацій, та проведено соціологічний аналіз їхньої релігійної і конфесійної приналежності. Також проаналізовано особливості їхніх досягнень у боротьбі за мир, які спиралися на такі суспільні цінності як: справедливість; повага до людської гідності; свободи і права людини тощо, котрі безпосередньо пов'язані і впливають із моральних основ релігії і є дороговказом для суспільної моралі.

Ключові слова: мир, людина, свобода, мораль, релігія, справедливість.

Актуальність миру для людства є архіважливою проблемою як в минулому, так і в сучасному. Не випадково ООН проголосила 2017 р. – роком боротьби за мир, роком миру. До цього спонукають як регіональні війни, які зачіпають глобальну мапу, її політичні, етнічні, релігійні й адміністративні кордони, так і незгасаючий світовий тероризм, який порушує гарантії безпеки країн і людей у кожному регіоні нашої планети, у кожній державі. Тому вивчення життєдіяльності лауреатів Нобелівської премії миру, можливе впровадження їхнього досвіду у сучасне політичне становище в світі, актуалізує дане дослідження, яке розкриває через життєдіяльність означених нижче лауреатів, вплив релігії на них, як борців за мир, за суспільні світові цінності, що і є об'єктом даної проблеми. А персоніфікація біографій даних нобеліантів (кожного зокрема) їхня діяльність, яка спрямовувалася на збереження людських цінностей, є предметом дослідження.

Розкриваючи релігійний фактор у діяльності лауреатів Нобелівської премії миру, ми тим самим показуємо, що релігійні моральні цінності є не тільки невід'ємними від суспільних цінностей, але й становлять їхній фундамент. Тому ті, які здійснюють у наш час терористичні акти у світі жодного відношення до правдивих моральних основ релігії не мають і є безпосередніми порушниками та моральними ізгоями релігії, незалежно до якої належать. Діяльність нижчезазначених лауреатів висвітлює, що у будь-який час, у будь-яких умовах можна знайти шляхи до миру, до справедливості, до поваги, до людської гідності і, взагалі, до пошанування людського життя, що, загалом, вписується у завдання статті.

В опублікованій у попередньому номері даного часопису статті ми дослідили релігійний фактор у біографіях лауреатів Нобелівських премій із галузей фізики, хімії, фізіології та медицини, літератури. Пропоноване дослідження висвітлює тотожну проблему, але вже нобеліантів премії миру.

У нижчеподаних штрихах біографій осіб та діяльність організацій лауреатів Нобелівської премії миру, а саме у визначенні рішень за які досягнення у боротьбі за мир вона їм була вручена, зустрічаємо широкий спектр цих досягнень, зокрема, «за розуміння у справі міжнародного арбітражу», «за приношення фундаментального закону людяності у сучасну політику», «за місіонерську діяльність», «за ... подолання Суецької кризи», «за зусилля, направлені на досягнення миру на Близькому Сході», «за внесок у мирне співробітництво народів,» за боротьбу «за права людини», «за ... досягнення миру через релігійне об'єднання», за допомогу «інвалідам, людям похилого віку, немічним», «за діяльність на користь рівноправ'я чорношкірих», за «недоторканість людської гідності», за мирну боротьбу «проти апартеїду», «за невпинну проповідь добросердя, любови і терпіння у відносинах між окремими людьми, спільнотами і народами», «за гуманну діяльність».

Як бачимо, спільними рисами діяльності лауреатів Нобелівської премії миру є, власне, боротьба за мир як в окремих регіонах, так і в світі на фундаменті справедливості, яка наповнена такими компонентами як: повага до людської гідності, свободи і прав людини, недопущенням будь-якої дискримінації на ґрунті віри, раси, культури, статі, забезпеченням кожного правом на життя, землю, їжу й воду, на освіту. Окрім того, «справедливість як особисте благо має передумовою благо спільне: соціальну справедливість (передовсім бідних), соціальну рівновагу і стабільність суспільно-політичного укладу» [1, с. 166]. Таким чином, усі ці компоненти ведуть нас на дорогу моралі, на її головну сутність: ідею абсолютної, безумовної цінності людського життя як окремої особи, так і усього людства, «через призму цієї ідеї осмислюються норми, принципи, ідеали

людської поведінки, людського співжиття, ставлення кожного до інших людей, до природи і світу в цілому, а також і до самого себе» [2, с. 632–633].

У християнському віровченні цьому найповніше відповідає і одночасно є моральним дороговказом одна із двох заповідей Ісуса Христа: «Люби ближнього твого, як себе самого» (Мт. 22:39). Тому для християнства, людська особа і її життєдіяльність, яка має духовний і суспільно-політичні виміри, є в центрі уваги як Церкви, так і суспільного життя. А звідси, як зазначається у Катехизмі УГКЦ, – «основою суспільної моралі є пошана до кожної людини та пріоритет особи над суспільством, ... бо людина покликана до свободи в спільноті» [3, с. 278]. Вона повинна вносити у суспільні відносини такі моральні компоненти як правду, справедливість, свободу, любов і повагу до гідності іншої особи – моральну опору суспільного життя.

Християнське суспільне вчення, як, зрештою, й інших релігій світу, націлене на збереження миру в світі. Бо мир, – «це не тільки відсутність війни; миру неможливо досягнути без захисту добра людей, вільного спілкування між ними, пошани до гідності людини і народів, постійної підтримки братерства. Мир є ділом справедливості й плодом любові. Мир є важливою цінністю, необхідною для розвитку не лише окремої людини, а й цілих народів і держав. ... Досягнення миру – це ... боротьба за життя» [3, с. 293].

У цитованих рішеннях нобелівського комітету щодо присудження премії миру, а це є витягами із біографій поданих нижче нами лауреатів, простежуємо їхню глибоку моральність як самосвідомість особи. А виразником такої моральної самосвідомості є совість як внутрішній регулятор. Власне, вона спрямовувала їхню поведінку, їхнє розуміння того що є добре, а що є погане, що є справедливе, а що – ні. Ці ознаки синтезують релігію (і не тільки християнську, бо нижче побачимо, що серед лауреатів премії миру є віровизнавці юдаїзму, ісламу і ламаїзму) і мораль, тобто між ними існує як часткове проникнення, так і взаємовплив. Тобто, в історичному, постійно змінному розвитку людства, відбувся і двобічний «процес формування релігійної (або ж релігійно інтерпретованої) моралі і моральної – за змістом і спрямованістю – релігії» [2, с. 635].

Тому логічним є те, що серед лауреатів премії миру є не тільки вихідці із священничих родин, але й безпосередньо – духовні особи, бо віра в Бога є вірою в найвищі цінності і святість Добра, яке необхідно безперестанно чинити, бо воно здатне перемогти зло, як твердить апостол Павло у посланні до римлян (Рим. 12:21). Етика і мораль активної суспільної дії людини, що спостерігається у християнстві, перемагає, і це видно в наш час у глобальному контексті, етику ісламської покірливості та етику буддистського страждання. Як твердить Йосиф Рацінгер ще перед початком свого понтифікату, аналізуючи душу сучасного світу: «Недоторканість людської гідності мусить стати опорою етичних систем, яку не можна буде розхитати. Лише тоді, коли людина сама себе визнає кінцевою метою, і лише тоді, коли людина людині є святою і недоторканою, ми можемо довіряти одне одному і жити одне з одним у мирі» [4, с. 105]. Розглянемо короткі штрихи до біографій осіб та діяльності організацій лауреатів Нобелівської премії миру.

Отож, найбільш різнобічно дотичними до релігії є лауреати Нобелівської премії миру, серед них: вихідці із родин священнослужителів, і ті, які отримали релігійне виховання й навчання, і ті, які самі були духовними особами, і, зрештою, лауреатами стали й дві релігійні організації однієї конфесії. Нижче висвітлимо у короткому біографічному і життєдіяльному аналізі зазначених нобеліантів премії миру.

Із родин священнослужителів походять такі лауреати. Альбер Гоба (1843–1914 рр.) – швейцарський політичний діяч, народився в Трамелані (Північно-Західна Швейцарія). Його батько був протестантським (кальвіністським) священником. А. Гоба був доктором права (юридичних наук), викладав економіку і міжнародне право в Сорбоні, Коллеж де Франс у Парижі, Бернському університеті, служив попечителем Бернського департаменту народної освіти, був членом Союзної ради Швейцарії і Національної ради, учасником конференції Міжпарламентського союзу Європи, директором Міжпарламентського бюро, керував Міжпарламентським союзом, директором Міжнародного бюро миру, написав монографії «Бернська республіка і Франція у релігійних війнах» і «Народна історія Швейцарії», редагував місячник Міжпарламентського союзу «Міжпарламентська конференція». «За розуміння у справі міжнародного арбітражу» А. Гоба удостоївся Нобелівської премії миру в 1902 р., яку він отримав спільно з Елі Дюкомменом [5, с. 359–361].

Фредерік Байер (1837–1922 рр.) – данський письменник, пацифіст і політичний діяч, народився у Вестер-Егеді у сім'ї священника (лютеранського) Альфреда Бейера (у 1865 р. Фредерік змінив своє прізвище). Служив у Данській армії лейтенантом кавалерії, воював. Після демобілізації заснував Асоціацію скандинавських вільних держав, Асоціацію нейтралітету Данії, був членом Ради Міжпарламентського союзу, головою Міжнародного бюро миру, створив Скандинавський міжпарламентський союз. У 1908 р. спільно із Класом Арнольдсоном Ф. Байер удостоївся Нобелівської премії миру «за створення Скандинавського міжпарламентського союзу для зміцнення регіонального співробітництва» [6;5, с. 48–50].

Томас Вудро Вільсон (1856–1924 рр.) – педагог і 28-й президент США, народився у шотландській сім'ї в Стаунтоні (штат Вірджія). Він був сином пресвітеріанського священика Джозефа Раггlsa Вільсона і ДженетВудро. За дослідження «Правління конгресу» – аналіз американської законодавчої практики, він у 1886 р. отримав ступінь доктора філософії. Викладав, як професор права і політичної економіки, у Принстонському університеті, а згодом став президентом університету. Після цього був губернатором штату Нью-Джерсі. У 1912 р. став президентом США, у 1916 р. був переобраний на цю посаду. 22 січня 1917 р. подав конгресу план із встановлення і зміцнення миру завдяки створення Ліги Націй. 8 січня 1918 р. Вільсон намалював мирну програму із 14 пунктів. Останній, 14-й, пункт передбачав утворення «Спільної асоціації народів, яка давала би взаємні гарантії політичної незалежності і територіальної цілісності великим і малим державам». Ця програма послужила проектом на основі якого у 1919 р. утворено Лігу Націй. Того ж, 1919 р. Т. В. Вільсон був нагороджений Нобелівською премією «за приношення фундаментального закону людяності у сучасну міжнародну політику» [5, с. 268–271].

Альберт Швейцер (1875–1965 рр.) – німецький лікар, місіонер, теолог і музикознавець, доктор філософії, теології, музикознавства, народився в Кейзерберзі (Верхній Ельзас, нині Верхній Рейн) у сім'ї лютеранського священика Луїса Швейцера і Аделі Швейцер. Професор, а згодом директор Теологічного коледжу св. Фоми. Із 1913 р. – до кінця свого життя, із кількарічними перервами разом із дружиною ХеленоюБреслау за дорученням Паризького місіонерського товариства, працював при місії в Ламбарені (нині Габон), де заснував лікарню для медичної допомоги туземцям від різних захворювань, яку розбудував як комплекс із 70 будинків в якому могли одночасно лікуватися 500 хворих. У 1952 р. йому була присуджена Нобелівська премія миру «за місіонерську діяльність» [7, с. 731–734].

ЛестерПірсон (1897–1972 рр.) – канадський державний діяч, народився в Торонто (провінція Онтаріо) у сім'ї методистського священика Е. А. Пірсона і Енн Сари Боулс. Воював у Першій світовій війні. Закінчив коледж св. Джона в Оксфорді. Викладав в університеті в Торонто сучасну історію. Наприкінці 1920-х рр. почав працювати в Міністерстві закордонних справ Канади, послом Канади в США. Приймав участь у конференціях в Думбартон-Оксе і в Сан-Франціско відповідно 1944 і 1945 рр., які заклали основи ООН, а також на конференції 1947 р., де прийнято рішення про утворення держави Ізраїль, був головою ради НАТО у 1951–1952 рр., на 7-й сесії Генеральної Асамблеї ООН був обраний головою, був посередником у конфлікті між Єгиптом та Ізраїлем щодо Суецького каналу. «За свою роль у подоланні Суецької кризи» Л. Пірсон у 1957 р. був удостоєний Нобелівської премії миру. У 1963–1968 рр. був прем'єр-міністром Канади, а згодом – головою комісії Світового банку міжнародного розвитку [7, с. 221–223].

Лауреатами Нобелівської премії миру, які отримали релігійне виховання і навчання були. Анрі Дюнан (1828–1910 рр.) – швейцарський гуманіст і засновник Міжнародного комітету Червоного Хреста, народився у багатій релігійній сім'ї в Женеві. Його батько, Жан Жак Дюнан, як член керівної ради Женеві, мав обов'язок наглядати за притулками для сиріт, мати, Анна АнтуанетаКолладон була сестрою відомого фізика Даніеля Колладона. В юні роки Дюнан вивчав економіку, релігію і суспільні науки. Щонеділі, після літургії в кальвіністській церкві, відвідував місцеву в'язницю, де виголошував розраджувані слова в'язням. А у 18-річному віці приєднався до євангелістської організації «Пробудження». Приймав активну участь в роботі Християнської асоціації молоді, допомагав пораненим воїнам і військовополоненим, підтримував прагнення європейських євреїв повернутися на батьківщину предків у Палестину, співпрацював із пацифістським журналом, який видавала Берта фон Зутнер. У 1901 р. Дюнан став першим лауреатом Нобелівської премії миру, яку розділив із Фредеріком Пассі – засновником Французького товариства друзів миру «за внесок у мирне співробітництво народів» [5, с. 438–441].

Адо́льфо Перес Есківе́ль (1931 р.) – аргентинський скульптор і захисник прав людини, народився в Буенос-Айресі. Його мама померла, коли він ще був дитиною, а батько, іспанський рибалка, який емігрував у Аргентину, працював агентом кофейної компанії і постійно знаходився у відрядженнях. Тому своїм вихованням Перес Есківе́ль зобов'язаний священикам римо-католицьких шкіл, де вчився. Він ріс ревним католиком, великий вплив на нього мали книги Махатми Ганді, св. Августина, ТомасаМерттона та ін.

Він часто приймав участь в дискусіях і став цікавитися застосуванням євангельських істин до сучасного південноамериканського життя, а в дорослому віці – яким чином звичайний католик повинен реагувати на поглиблення соціальної кризи. Під час 2-ої конференції аргентинських церковних, університетських і громадських організацій в Монтевідео (Уругвай) в 1971 р. добився заснування Служби миру і справедливості. Наприкінці того ж року приєднався до іншої католицької організації, заснованої на гандіських принципах ненасильства. Протестував проти державного тероризму, який захлинув країну, коли 24.03.1976 р. внаслідок перевороту до влади прийшли військові. Перес Есківе́ль створив Екуменічний рух за права людини; допомагав в'язням репресій і

їхнім сім'ям, що входило в його завдання, яке базувалося на інтерпретації ПересомЕсківелем Євангелій як заклику до дій. Через таку тиху опозицію до уряду він став мішенню для репресій і зрештою його заарештували без пред'явлення звинувачення і без суду утримували в ув'язненні 13 місяців. Його захищала Міжнародна амністія, президент США Д. Картер та ін., що змусило аргентинський уряд його звільнити. У 1980 р. Пересу Есківелю була вручена Нобелівська премія миру «як борцєві за права людини». Значну суму, отриману від премії, він передав церкві і різним добродійним організаціям на допомогу потребуючим у Південній Америці [7, с. 205–208].

Елі Візель (1928 р.) – американський письменник і педагог, народився в Румунії у сім'ї ШломаВізеля і Сари Фейг. Із раннього дитинства він сприйняв дух хасидизму і любов до навчання. Батько, власник овочевого магазину, був членом ради єврейської громади, а дід, ДодіВізель, часто розповідав Елі хасидистські оповідання, легенди тощо. У 1944 р., уся сім'я була відправлена нацистами у концтабір Біркену, у якому помер його батько, а мати і молодша сестра загинули в газовій камері. Е. Візеля у 1945 р. переведено у Бухенвальд, де його звільнили союзні війська. Після війни навчався у Сорбоні, працював журналістом, у 1957 р. почав працювати в нью-йоркській єврейській газеті, яка виходила на ідиш. Потім почали виходити його романи, які нагадували своїми змістами про жахиття нацизму. У пізніших своїх книгах він розглядав становище євреїв в СРСР, а його романи 1970–1980-х рр. демонструють сучасність ідей Біблії. Був професором юдейських досліджень в Сіті-коледжі Нью-Йорка, а також професором гуманітарних наук Бостонського університету. Із 1978 до 1987 рр. був головою Президентської комісії для створення в США меморіалу жертв нацизму. Виступав проти порушень прав людини у країнах де панували тоталітарні режими, притягуючи увагу світової громадськості. «За прихильність тематиці присвяченій стражданням єврейського народу, жертвам нацизму» Е. Візель у 1986 р. був удостоєний Нобелівської премії миру [5, с. 258–260].

Ясір Арафат (1929–2004 рр.) – повне ім'я Мухаммед Абдель Рауф Арафат аль-Кудвааль-Хусейні, палестинський державний діяч, народився у Каїрі (хоч сам Я. Арафат твердив, що в Єрусалимі) в багатій ісламській сім'ї. Його батько Абдель Рауф Арафат був землевласником із Гази, а мати – Захва Абу Сауд, була із знатного єрусалимського клану, чиє коріння належало до сім'ї пророка Мухаммеда. Я. Арафат закінчив Каїрський університет, був головою Ліги палестинських студентів в Каїрі. Отримав диплом офіцера, у 1956 р. воював під час Суецької кризи. Переїхав у Кувейт, де створив три успішні будівельні фірми. Співпрацював з представниками палестинського руху. Із ХалілемВазіром створив організацію «Рух палестинського відродження» проти Ізраїля, який займав палестинські території. Із 1965 р. створено «Рух за визволення Палестини» (ФАТХ) і Я. Арафат став його керівником, згодом головою Виконкому Організації визволення Палестини (ОВП), із 1970 р. ще й головнокомандувачем сил палестинської революції, у 1989 р. Виконком ОВП призначив Арафата президентом держави Палестина, яка була проголошена 15.11.1988 р. 4.05.1994 р. він підписав в Каїрі договір з Ізраїлем про введення автономії на частині окупованих територій – в секторі Газа і в районі Іерихона, що відкрило двері до миру на Близькому Сході. «За зусилля, направлені на досягнення миру на Близькому Сході» Ясір Арафат разом із керівниками Ізраїлю Іцхаком Рабіном і ШіманомПересом нагороджений в 1994 р. Нобелівською премією миру [6].

Серед лауреатів Нобелівської премії миру були й духовні особи. Натан Сьодерблум (1866–1931 рр.) – шведський лютеранський архієпископ, народився в Трьоні (провінція Хельсінгланд) у сім'ї священика Йонаса Сьодерблума і Софії Блюме. Ще в дитинстві вирішив стати священиком. Навчався в Упсальському університеті та в університетській теологічній школі. Прихильність Сьодерблума до екуменізму, яку проніс через усе життя, проявилася уже в студентські роки і стала завданням усього його життя. У 1892 р. отримавши ступінь з теології, був рукопокладений в пастори лютеранської церкви. Служив капеланом в Упсальській психіатричній лікарні, згодом священиком Шведської лютеранської церкви в Парижі, де провів сім років. Його парафію відвідував й Альфред Нобель, який багато жертвував для церкви і коли 10 грудня 1896 року Нобель помер на своїй віллі в Сан-Ремо (Італія), то саме Сьодерблум провів заупокійну службу. Після закінчення аспірантури із теології та історії релігії у Паризькому університеті, Сьодерблум отримав ступінь доктора теології. У 1901–1914 рр. очолював кафедру теології в Упсальському університеті. Завдяки йому в Стокгольмі була організована Спільна християнська конференція 1925 р., на якій були присутніми 600 делегатів із 37 країн, які обговорювали єдине екомунічне віровчення, проблему примирення різних теологічних поглядів і досягнення спільного миру. Вона стала предтечею створення у 1948 р. Всесвітньої ради церков. «За заслуги у досягненні миру через релігійне об'єднання» Сьодерблум був нагороджений Нобелівською премією миру в 1930 р. У Нобелівській лекції він сформулював три завдання, які, на його думку, повинна вирішити церква в ім'я миру: донести до свідомості християн, що релігія вимагає дотримуватися норм, закону і справедливості як від людей, так і від держав; проповідувати важливість «наднаціональної

юридичної системи» як засобу вирішення суперечок між народами; перетворити збройні сили у захисників миру [7, с. 371–373].

Жорж Пір (1910–1969 рр.) – бельгійський священик-домініканець, гуманіст, народився в Діналі у сім'ї шкільного учителя Жоржа Піра і ФранцузиЛоран. У 1926 р. під іменем Анрі-Домініка він поступив в католицький монастир Ла-Сарт у Бельгії і через шість років склав вічні обіти. Його направили в Домініканський університет у Римі, де він отримав ступінь доктора теології у 1936 р., через два роки після того, як був рукопокладений у сан священика. Згодом вивчав суспільні науки у Лувенському університеті, а згодом викладав соціологію і моральне богослов'я в Ла-Сарті, де також був парохом. Під час Другої світової війни він залишався у Бельгії, де служив капеланом для підпільників, допомагав борцям Опору, збирав розвідувальну інформацію про німецьких окупантів, рятував пілотів союзних армій, збитих над Бельгією. Після війни за таку діяльність був нагороджений військовими орденами і медалями. Після війни організував табори для дітей французьких і бельгійських біженців; доми для німечних біженців похилого віку; «єврейські села» для переміщених осіб – заснував п'ять таких сіл (по 150 осіб у кожному) в Бельгії Німеччині, Австрії і створив для цього організацію допомоги переміщеним особам. У 1958 р. о. Пір удостоївся Нобелівської премії миру «за те, що успішно допомагав людям покинути свої табори і повернутися у світ свободи і гідності, перш за все інвалідам, людям похилого віку, німечним, яким наш жорстокий світ не може нічого запропонувати» [7, с. 216–218].

Мартін Лютер Кінг (1929–1968 рр.) – американський баптистський священик, борець за громадянські права, народився в Атланті (штат Джорджія) у сім'ї пастиря баптистської церкви Мартіна Кінга і учительки Альберти Крістіни Уільямс. Після закінчення середньої школи, поступив у коледж Моркауса для кольорових в Атланті. У 1947 р. прийняв сан священика і став помічником батька в церкві. Згодом поступив у Теологічну семінарію Крозера в Честері (штат Пенсільванія), де в 1951 р. отримав ступінь бакалавра богослов'я. Після того поступив в аспірантуру Бостонського університету, де в 1955 р. захистив докторську дисертацію і став доктором філософії. Служив священиком в Декстер-авеню в Монтгомері (штат Алабама), збирав кошти для Національної асоціації прогресу кольорового населення (НАПКН). Боровся проти сегрегації чорного населення в США, спираючись на рух пасивного опору за прикладом Махатми Ганді. У 1957 р. став президентом утвореного негритянськими лідерами півдня союзу церковних організацій за громадянські права під назвою «Конференція керівництва християн півдня» (ККХП). Став популярним борцем за громадянські права кольорового населення США. У 1958 р. на нього вчинено замах, отримав поранення ножом в груди. Організував кілька акцій за громадянські права, направлених на ліквідацію сегрегації на транспорті, в театрах, ресторанах і т. п. Із цієї проблеми читав лекції по всій країні, 15 раз був арештований. Організував навесні 1963 р. масові демонстрації в Бірмінгемі (штат Алабама) проти сегрегації на виробництві і в побуті. За порушення заборони на демонстрації був заарештований на 5 днів. Ці демонстрації призвели згодом до десеґрегації. 28 серпня 1963 р. організував одну із найбільших демонстрацій у Вашингтоні (зібралось 250 тис. білих і чорних). У той день в конгресі США обговорювалося законодавство про громадянські права. Тоді на сходах Меморіалу Лінкольна виголосив промову, у якій висловив віру в братерство людей, промова стала відомою під назвою «В мене є мрія». Добився в уряді і президента США Лінкольна Б. Джонсона підписання білля про житло, який став частиною закону 1964 р. про громадянські права. Закон забороняв сегрегацію у громадських місцях і на виробництві, в умовах праці і зарплати. У 1964 р. М. Л. Кінг удостоївся Нобелівської премії миру «за діяльність на користь рівноправ'я чорношкірих» [6; 7, с. 543–546].

Мати Тереза (1910–1997 рр.) – албанська монахиня мати Тереза (Агнес Гонджа Бояджиу), народилася в м. Скоп'є (нині – Македонія) у сім'ї багатого будівельного підрядчика і торговця, який загинув у рік народження Агнес та ДранафілиБернаї, яка була ревною католичкою і часто з нею відвідувала хворих і потребуючих. Закінчила державну школу, співала в церковному хорі, зацікавилася діяльністю бельгійської місії в Індії. Після школи вступила в ірландський орден Сестер Лорето, які мали місію в Індії і в 1929 р. відплила в Калькутту. Після новіціату Агнес викладала історію і географію в школі св. Марії, вивчила хінді і бенгальську мову. Через шість років вона прийняла вічні обіти під іменем матері Терези і проживала у монастирі. У 1946 р. відчула поклик покинути монастир і жити серед бідноти, допомагаючи їй. Через два роки з дозволу архієпископа Калькутського почала працювати за межами монастиря і з того часу носила біле сарі з голубою каймою і розп'яттям приколотим до плеча. Отримала індійське громадянство, закінчила американські курси медичних сестер в Патні. Відкрила школу в нетрях Моті Джіла. У 1950 р. мати Тереза отримала дозвіл від Апостольської Столиці на утворення нової конгрегації – ордену Милосердя. До трьох звичних чернечих обітів мати Тереза додала четвертий – «усіма силами служити найбільш бідним». Схвильована важкими умовами життя в нетрях, мати Тереза почала допомагати людям похилого віку, хворим і сиротам. Згодом на пожертвування різних людей вона

відкрила притулок для покинутих дітей, лепрозорій, дім пристарілих і майстерню для безробітних, медпункти на залізничних станціях у яких надавали безплатну медичну допомогу, а також надавали притулок для жінок і дітей. Пропрацювавши десять років у Калькутті, вона отримала дозвіл відкрити місії в інших місцях: Венесуелі (1965), Шрі Ланці (1967), Римі і Танзанії (1968), Кубі (1986). У 1979 р. їй була присуджена Нобелівська премія миру за те, що «гідна премії, тому що вона утверджує мир у найважливішій сфері, захищаючи недоторканість людської гідності» [7, с. 483–485].

Десмонд Туту (1931 рр.) – південно-африканський англіканський архієпископ, народився в Клерксдорпе. Його батько, Захарія Туту, походив із племені банту, викладав у методистській школі, мати, Алетта, походила із племені тесана і була домогосподаркою. Туту хрестили в Методистській церкві, але згодом, услід за батьками, він перейшов у Англіканську церкву. Коли сім'я переїхала в Йоханнесбург, його наставником став англіканський священник Тревор Хаддлстон, який виступав проти апартеїду. Після закінчення середньої школи, Туту навчався в Йоганнесбургському університеті, згодом викладав у середній школі. Але у 1957 р. уряд ввів дискримінаційну систему освіти для банту, тому Туту в знак протесту пішов у відставку і вирішив стати священником. Він вступив у Громаду відкуплення, згодом Теологічний коледж св. Петра присвоїв йому ступінь ліцеїста теології, а в 1961 р. він був рукопокладений у священника за англіканським обрядом. У Південно-Африканському Союзі (ПАЗ) після Другої світової війни уряд запровадив систему расової сегрегації (апартеїд), що обмежувала свободи чорного населення. Така політика не змінилася й тоді, коли 31 травня 1961 року ПАЗ перейменовано у Південно-Африканську Республіку (ПАР). У 1960–1962 рр. Туту служив у храмах в Беноні і Олбертоні. Потім чотири роки навчався у Лондонському королівському коледжі. Повернувшись в ПАР, читав лекції у Федеральній теологічній семінарії і в університеті в Лесото. У 1975 р. був призначений настоятелем Йоханнесбургського собору, а через рік – єпископ Лесото. Для Туту релігія і політика були нероздільні. «Бог виступає в Біблії перш за все, як уособлення політичного досвіду, засіб визволення рабів від іга» – твердив Туту. У 1978 р. Туту став генеральним секретарем Південно-африканської ради церков, яка вимагала від уряду відмовитись від системи апартеїду, критикувала уряд за насильницьке переселення кольорових жителів із міста в племенні резервації, закликала іноземні держави увести економічні санкції проти ПАР. Наприкінці 1984 р. синод англіканських єпископів призначив Туту першим чорним єпископом Йоханнесбурга, а через два роки він став архієпископом. У 1984 р. Туту удостоївся Нобелівської премії миру «як визнання мужності і героїзму, які проявлені чорними південно-африканцями, котрі мирними засобами борються проти апартеїду» [7, с. 510–513].

Далай-лама XIV (1936 р.) – Тенцзін Гьямцхо – бодхисатва ламаїзму-тибетського буддизму, світський і духовний глава Тибету, народився у селянській сім'ї в с. Такцер, у провінції Амдо на північному сході Тибету і при народженні отримав ім'я Лхамо Дхондруб. У дворічному віці був виявлений пошуковою партією монахів і визнаний реінкарнацією Тхуптена Гьямцхо – покійного тринадцятого Далай-лами. Тибетські буддисти вважають Далай-лам втіленням Авалокітємвари – бодхисатви співчуття і покровителя Тибету. У віці чотирьох років новий Далай-лама був поставлений на «Левовий трон» в Лхасі. А у віці шести років почав отримувати чернечу освіту, яку на відмінно закінчив у 1959 р. із науковим ступенем доктора буддійської філософії. У 1949 р. почалася окупація Тибету військами Китаю. У 1950 р. Далай-ламу покликали прийняти на себе повноту політичної влади і він став головою держави і уряду Тибету. Через рік був підписаний тибетсько-китайський договір, за яким Тибет став частиною КНР, а китайці гарантували тибетцям недоторканість політичних, релігійних і культурних інститутів країни. Але тибетці продовжували боротися з новим встановленим китайським урядом за свою незалежність і в 1959 р. в Лхасі почалися масові антикитайські протести. Повстання жорстко придушене китайськими військам, а Далай-лама із своїм оточенням змушений був шукати притулок в Індії, який влада Індії йому надала і він осів в м. Дхарамсала на півночі країни. Згодом туди емігрували коло 80 тис. тибетців і там почав свою діяльність уряд Тибету у вигнанні. Далай-лама намагався донести вимоги тибетців про повернення незалежності Тибету до світової громадськості. Так, у 1959, 1961 і 1969 рр. Генеральна асамблея ООН прийняла три резолюції щодо захисту тибетського народу, який зазнавав на собі репресій з боку КНР. Отож, на Заході, особливо в США, діяльність Далай-лами за повернення незалежності Тибету знаходила підтримку. Він виступав у Конгресі США в 1987 р. із планом мирного вирішення проблеми Тибету, який передбачав перетворення його на заповідник і «зону миру». А масове переселення китайців хань у Тибет вимагав зупинити. У наступному році він виступив перед членами Європейського парламенту у Страсбурзі із новими пропозиціями у яких йшлося про утворення політичної системи на основі самоврядування у провінціях Тибету, а КНР пропонувалося зовнішньополітична і оборонна функції. Але на це Китай не погодився, вбачаючи в мирних ініціативах Далай-лами сепаратистську загрозу, але на Заході вони отримали широку

підтримку. У 1989 р. за ненасильницьку боротьбу заради визволення Тибету і «за невпинну проповідь добросердя, любови і терпіння у відносинах між окремими людьми, спільнотами і народами» Далай-лама був нагороджений Нобелівською премією миру [6].

Карлуш Белу (1948 р.) – католицький єпископ ордену Салезіян Дона Боско, народився у с. Вайлакама, що на північному побережжі Східного Тімору, в сім'ї шкільного учителя Домінгуша Ваз Філіпе і Ермелінди Баптісти Філіпе. Навчався в католицьких школах, а в 1968 р. закінчив малу семінарію біля столиці Ділі. Згодом вивчав філософію і теологію у Португалії і Римі. У 1980 р. був рукопокладений у сан священика, також, під час навчання в Європі вступив у католицький орден Салезіян Дона Боско. У 1981 р. повернувся у Східний Тімор, де почав працювати учителем в салезіянському коледжі, який майже через два роки очолив як його директор. Із 1983 р. став головою Церкви Східного Тімору із прямим підпорядкуванням Папі Римському, а також Апостольський Престол призначив його нунцієм у Джакарті (Індонезія). Виступав із проповідями проти арештів і вбивств, які відбувалися у тодішній Індонезії. У 1988 р. Белу став єпископом. А у наступному році він розсилає письмові звернення на адресу президента Португалії, Папи Римського, Генерального секретаря ООН, у яких просить скликати референдум у рамках ООН із питання майбутнього статусу Східного Тімору і надання міжнародної допомоги народу. У 1996 р. Белу удостоївся Нобелівської премії миру «за зусилля із справедливого і мирного вирішення конфлікту у Східному Тімору» (спільно із Жозе Рамуш-Ортою – політичним діячем Східного Тімору). 20 травня 2002 року Східний Тімор отримав незалежність від Індонезії. Того ж року через поганий стан здоров'я, Белу подав у відставку з голови Церкви Східного Тімору. Після того, як вилікувався, Апостольський Престол направив його місіонером в Мозамбік [6].

Також Нобелівську премію миру отримали й такі дві релігійні організації однієї конфесії – квакерів, а саме: Американський комітет Друзів на службі суспільству та Рада Друзів на службі суспільству. Назва цієї конфесії походить від англ. quake – тряситься, тремтіти. Її засновником був англійський ремісник Джордж Фокс (1624–1691 рр.), який у 1647 р. висунув ідею, що істина усвідомлюється віруючими за допомогою особливого «освянення» Святим Духом, тобто душа кожної людини є вмістилищем Бога, а звідси випливає, що людина здатна відчутти це і прямувати за Божественним покликанням. Таким чином, віруючий, який поєднав свою волю з Божою, стає знаряддям Божественного прояву в світі [8, с. 199]. І це становить суть і основну цінність життя віруючого. У 1668 р. Дж. Фокс заснував релігійне товариство друзів-квакерів. Цей напрям протестантизму відкинув релігійні вчення англіканства, пресвітеріан і конгрегаціоналістів. Акцентуючи у своєму вченні на «внутрішнє світло» та індивідуальний релігійний досвід, квакери тим самим заперечують різні форми зовнішнього вираження релігійності: св. таїнства, обрядовість, ієрархічну церковну структуру. У їхніх кімнатах для богослужінь відсутні будь-які релігійні атрибути. Служба зводиться до мовчазного спілкування з Богом, після чого один із них встає для проповідування, спираючись на єдине для них джерело віри – Біблію, яку інтерпретується згідно ідеї Фокса, тобто присутності у людини «внутрішнього Христа». У квакерів усі члени громади рівні між собою, тому відсутній поділ на духовенство і мирян [9, с. 155]. Їхня мораль базується на: абсолютній чесності у стосунках людей між собою; обов'язковому працелюбстві; шлюбній вірності; повазі до старших; безкомпромісному пацифізмі; допомозі потерпілим від стихій, воєнних дій, епідемій, голоду, злиденності; релігійній терпимості; боротьбі проти рабства і неписьменності у світі.

Проаналізуємо вклад зазначених двох організацій у справах миру в світі, що заслужено оцінено Нобелівською премією. Американський комітет Друзів на службі суспільству – утворений у Філадельфії (штат Пенсільванія) 4 грудня 1917 року на знак протесту квакерів проти світової війни. Переконані в тому, що війна суперечить Божій волі, квакери відмовились від насильства на користь духовної зброї: любові, співчуття і згоди. Слід зазначити, що ще у 1750-х роках квакери поселилися на східному побережжі Північної Америки, де Уільям Пенн та інші впливові квакери утворили громади в Нью-Джерсі і Делевері, заснували колонію Пенсільванія. Під час Американської революції більшість квакерів засудили рабство. У XIX ст. квакери займали ведучі позиції у русі за толерантність і терпіння, піклування про ув'язнених і неповносправних, виборче право жінок та відміну смертної кари. Коли США у квітні 1917 р. вступили в Першу світову війну, квакери виступили у пресі із зверненням у якому висвітлювалася віра у «творчу міць доброї волі» і засудженням військової сутички. У червні 1917 року утворено правління, розпрацьована програма альтернативної служби і прийнято офіційну назву – Американський комітет Друзів на службі суспільству (АКД), який очолив професор філософії Руфус Джонс. Маючи право, згідно законодавства США, на альтернативну (невійськову) службу, квакери вважали це недостатнім і тому добилися у президента Вудро Вільсона згоди на громадянську службу у Франції взамін військової. До Франції прибули 100 добровольців АКД. Там вони у 1917–1918 рр. працювали у лікарнях, на фабриках, виготовляли збірні будиночки для біженців, збудували туберкульозний

диспансер, працювали на фермах, допомагали евакуації пристарілих, хворих, поранених. Після війни вони приймали участь у розподілі продуктів і одягу в Німеччині, Польщі, Сербії, Австрії, на Поволжі у СРСР в 1921–1923 рр. У міжвоєнний період масштаби діяльності АКД розширилися, утворено чотири секції: Міжнародну, Міжрасову, Миру і Внутрішньодержавної діяльності. Коли в 1941 р. США вступили в Другу світову війну, квакери були відсунуті від міжнародної діяльності, натомість АКД організував громадські табори, де квакери займалися лісовою справою, боротьбою із лісовими пожежами і ґрунтозахисними роботами, проводили благодійну діяльність у звільнених частинах Китаю, у Лондоні і в інших регіонах світу. Після закінчення війни АКД доставляв харчі, одяг, медикаменти біженцям у всьому світі. Удостоєний у 1947 р., за гуманну діяльність, Нобелівської премії миру, АКД продовжував надавати допомогу жертвам війни, тероризму, несправедливості, не залишаючи поза увагою потерпілих від посухи, голоду, стихійних бід у всьому світі [5, с. 18–21].

Рада Друзів на службі суспільству – утворена 1927 року в Лондоні для координації місіонерської і благодійної діяльності Релігійного товариства Друзів-квакерів. Ще з перших років свого існування, 1647–1668, засновник квакерів Джордж Фокс увів такі морально-гуманістичні принципи як рівність, братерство, засудження воєн і насильства, бо вони суперечать Божій волі. Життя за такими принципами стало повсякденним для квакерів, тобто вони стали «піонерами соціальної служби» [7, с. 424]. У XVIII ст. вони очолили активну кампанію проти рабства, на мітингах і в парламентських петиціях вони вимагали заборонити работоргівлю в британських колоніях. Квакери доволі рано включилися в рух за тверезий спосіб життя і з 1839 р. перейшли до повної відмови від вживання, виготовлення і розповсюдження спиртних напівків. Згодом вони розпочали свою діяльність за кордоном, допомагаючи жертвам ірландського голоду у 1847–1848 рр., допомагали пораненим під час Кримської війни, тобто їхня закордонна діяльність розширювалася. Тому з метою її централізованого управління у 1868 р. квакери утворили Асоціацію закордонних місій Друзів (АЗМД). За її сприяння вони почали здійснювати місіонерську і благодійну діяльність в Індії, Китаї, на Цейлоні, Мадагаскарі та в інших країнах. Інша організація – Комітет Друзів у справах допомоги жертвам війни (КДСДЖВ) – утворилася в 1870 р., коли добровольці квакери надавали допомогу в містах, які постраждали від франко-пруської війни. Із метою створення центрів миру у всіх країнах, у Лондоні в 1919 р. квакери створили Раду міжнародної служби (РМС). І ця Рада спільно з Американським комітетом Друзів на службі суспільству (АКД) утворили квакерські міжнародні центри для розповсюдження ідей доброї волі і зміцнення миру. Перші центри появилися в Європі. У 1927 р. АЗМД і РМС утворили Раду Друзів на службі суспільству (РД), штаб-квартира якої розташувалася в Лондоні. Під час Другої світової війни і у перші роки після її закінчення КДСДЖВ (після 1943 р. – Служба допомоги Друзів) функціонував у багатьох країнах Європи, його члени працювали в санітарних загонах, розподіляли продукти та одяг для біженців і переміщених осіб. Нобелівська премія миру 1947 р. була присуджена Раді Друзів на службі суспільству і АКД на відзначення гуманітарних заслуг квакерів впродовж їхньої багаторічної діяльності. Після отримання Нобелівської премії Рада Друзів продовжила свою гуманітарну діяльність в багатьох регіонах світу [7, с. 424–426].

Слід зазначити, що перед тим як проводити аналіз релігійного аспекту, необхідно в'ясувати конфесійну приналежність таких лауреатів як Альберт Гоба і Фредерік Байер, бо у їхніх біографіях вона немає конкретики. Завдяки географічному методу дослідження, на нашу думку, їхню конфесійну приналежність встановлено, хоча ймовірність похибки існує, тому для чіткішого виділення їхня конфесійність була в тексті взята у дужки.

Із висвітлених коротких штрихів до біографій лауреатів Нобелівської премії миру, а саме: 5 осіб, вихідців із священничих родин, 4 – які отримали глибоке релігійне виховання із навчанням, 7 духовних осіб і 2 релігійних організацій, сумарно належали 16 осіб і 2 релігійні організації. Якщо перші дві позиції додати, то отримаємо 9 лауреатів, котрі належали до таких релігій і конфесій: християнства – 7, із них 2 – до кальвінізму, 2 – лютеранства, 1 – пресвітеріанства, 1 – методизму, 1 – католицизму; 1 – юдаїзму-хасидизму; 1 – ісламу. Із цього переліку 6 лауреатів належали до протестантського напрямку.

Із 7 духовних осіб лауреатів, 6 належали до християнства та 1 – до тибетського буддизму-ламаїзму. Загально, із лауреатів християнського віровчення, 3 належали до католицизму і 3 – до протестантизму, відповідно: 1 – католицький єпископ-салезіанець, 1 – католицький-священик-домініканець, 1 – католицька мати-ігуменя ордену Милосердя, 1 – лютеранський архієпископ, 1 – англіканський архієпископ та 1 – баптистський священик. отож, із 16 лауреатів Нобелівської премії миру 13 були християнами, із них 9 – протестантами і 4 католиками, а також троє належали до таких релігій: юдаїзму, ісламу, ламаїзму. Також до протестантів відносяться і дві організації-лауреати квакерів. Таким чином, із зазначеного числа лауреатів переважає християнство і зокрема – протестантський напрям, що свідчить про вагомий вплив християнських моральних цінностей на

духовну культуру людства, а саме – на утвердження у світі справедливості, бо, як зазначено у Святому Письмі, мир є «діло справедливості» (Іс. 32:17).

Подані нами біографії лауреатів Нобелівської премії миру акцентують на тому, що їхня діяльність у прагненні справедливості і миру, торкалася безпосередньо внутрішньої чи зовнішньої політики країн у яких вони проживали, а, власне, недосконалості дій, порушення фундаментальних моральних цінностей політичною державною владою. Морально-соціальне вдосконалення суспільства, прагнення встановити справедливість, досягти миру, – визначило основні вектори життєдіяльності зазначених лауреатів.

Йосиф Рацінгер у своєму дослідженні «Цінності в часи перемін» зазначав, що: «Політика є царством розуму, причому розуму не лише технічно-розрахункового, а й морального, оскільки мета держави і водночас остаточна мета всієї політики має моральну природу – мир і справедливість. Це означає, що треба знову й знову націлювати моральний розум, або, влучніше кажучи, розумний погляд на те, що служить справедливості й миру, – отже, на моральне і захищати його проти затьмарення, що паралізує моральну проникливість розуму» [4, с. 26]. Власне, націленням розумового погляду державної влади на досягнення миру і справедливості, пошанування людської гідності і свободи людини, – наповнило усю діяльність і її мету зазначених лауреатів Нобелівської премії миру. Але такі, загалом усіма визнанні суспільні цінності, як мир, справедливість, збереження людського життя, рівність людей на протигагу расизму, однакова гідність статей, свобода думки й віри, – у різних державно-політичних системах можуть трактуватися (і трактуються) по-різному і різним наповнюватися змістом, хоча існує універсальний критерій моральних цінностей – це декалог. Він «не є приватною власністю ані християн, ані юдеїв. Він є найвищим виявом морального розуму, який за своєю суттю дуже співзвучний з мудрістю інших великих культур» [4, с. 31] і релігій світу, будучи моральним мірилом.

З цього випливає, що християнство, яке домінує у сучасному світі, вважає себе універсальною культурою у різній мірі її наближення чи напруженості, відкритості чи несприйняття. Також ісламський культурний простір наповнений певною напруженістю: від фанатичного і навіть терористичного абсолютизму до поміркованого толерантного раціоналізму. Також подібна напруженість існує у культурному просторі індуїзму і буддизму, хоча вона там менш радикалізована і драматична. Але у всіх цих культурах секулярний раціоналізм впирається у свої межі. Таким чином, враховуючи контекст вищесказаного, висновується, що «ні раціональної, ні моральної чи релігійної всесвітньої формули (щодо глобальної моральності – Я.С.) не існує» [4, с. 43].

І як висновок, який також стосується рішень Нобелівського комітету щодо присудження премії миру, яку зокрема отримали й перелічені лауреати і як духовні особи, і як ті, які вийшли із релігійного родинного середовища, доречно навести твердження Йосифа Рацінгера: «Без справедливого миру між розумом і вірою не може бути миру в світі, бо без миру між розумом і релігією джерела моралі та закону пересихають» [4, с. 140]. «Мир і закон, мир і справедливість взаємно нероздільні. Коли руйнується закон, коли несправедливість бере гору, тоді мир опиняється під загрозою. Тому турбота про мир є передусім турботою про таку форму закону, яка забезпечує справедливість особі та суспільству загалом» [4, с. 133].

Список використаних джерел

1. Релігійна свобода і права людини: Місія і прозелітизм. У 3 т. Т. 3. – Львів: Свічадо, 2004. 556с. (Сер.: Людина. Церква. Держава).
2. Академічне релігієзнавство / За наук. ред. проф. А. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.
3. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха. Львів: Свічадо, 2011. 336 с. + 64 іл.
4. Рацінгер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів / Пер. з нім. О. Конкевича. Львів: Місіонер, 2006. 168 с.
5. Лауреаты Нобелевской премии: Энциклопедия: А-Л / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1992. 740 с.
6. Нобелевские лауреаты по литературе, медицине, химии, физике, экономике и мира с 1901 по 2016 год. URL: www.webcitation.org/6HJHj6KSk/Nobeliat.ru. (дата звернення: 01.09.2017)
7. Лауреаты Нобелевской премии: Энциклопедия: М-Я / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1992. 861 с.
8. Головащенко С.І. Історія християнства: Курс лекцій: Навч. посібник. К.:Либідь, 1999. 352 с.
9. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А.Колодного і Б.Лобовика. К.: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

References

1. Relihiyna svoboda i prava lyudyny: Misiya i prozelityzm [Religious Freedom and Human Rights: Mission and Proselytism]. U 3 t. T. 3. – L'viv: Svichado, 2004. 556s. (Ser.: Lyudyna. Tserkva. Derzhava).
2. Akademichne relihiyeznavstvo [Academic Religion] / Za nauk. red. prof. A. Kolodnoho. K.: Svit Znan', 2000. 862 s.
3. Katekhyzm Ukrayins'koyi Hreko-Katolyts'koyi Tserkvy: Khrystos – nasha Paskha [Catechism of the Ukrainian Greek Catholic Church: Christ is our Easter]. L'viv: Svichado, 2011. 336 s. + 64 il.
4. Ratsinher Y. Tsinnosti v chasy peremin. Dolannya maybutnikh vyklykiv [Values in times of change. Overcoming future challenges] / Per. z nim. O. Konkevycha. L'viv: Misioner, 2006. 168 s.
5. Laureaty Nobelevskoj premii: Enciklopedija: A-L [Nobel Prize winners: Encyclopedija: A-L] / Per. s angl. M.: Progress, 1992. 740 s.
6. Nobelevskie laureaty po literature, medicine, himii,

fizike, jekonomike i mira s 1901 po 2016 god [Nobel laureates in literature, medicine, chemistry, physics, economics and peace from 1901 to 2016]. URL: www.webcitation.org/6HJHj6KSk/Nobeliat.ru. 7. Laureaty Nobelevskoj premii: Jenciklopedija: M-Ja [Nobel Prize winners: Encyclopedia: M-I] / Per. s ang. M.: Progress, 1992. 861 s. 8. Holovashchenko S.I. Istorija khrystyianstva [History of Christianity]: Kurs lektsiy: Navch. posibnyk. K.: Lybid', 1999. 352 s. 9. Relihiyevnavchyy slovnyk [Religious dictionary] / Za red. profesoriv A.Kolodnoho i B.Lobovyka. K.: Chetverta khvylya, 1996. 392 s.

Yaroslav Stotskyi

RELIGIOUS FACTOR IN NOBLE PEACE PRIZE LAUREATES' PRACTICE

The article investigates and briefly deals with biographies of individuals practice of Noble Peace Prize laureate's organizations who had direct or indirect connection with religion, such as clergy, individuals coming out of priests' families, individuals who obtained religious education; religious organizations. Sociological analysis on their religious and confessional affiliation was conducted. The article also investigates the peculiarities of their achievements in peace struggle based on such social assets as justice, esteem of human dignity, freedom and human rights, etc., which are closely related and stemming out of Decalogue and are the guide for civil ethics.

Key words: peace, human, freedom, morale, religion, justice.

УДК 272/273(477):2-7-054.72(71)»19/20»

Надія Волік

ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ (40–60-Х РР. ХХ СТ.)

У статті дано цілісну характеристику процесу інституційного розвитку Української Католицької Церкви у Канаді упродовж 40–60-х рр. ХХ ст. Проаналізовано основні чинники, які вплинули на цей процес, а також охарактеризовано особливості церковної ієрархічної структури. Особливу увагу присвячено документам конференцій та рішенням Першого Синоду греко-католицького духовенства у Канаді.

Ключові слова: Никита Будка, Василь Ладика, Максим Германюк, Рутенська Греко-Католицька Церква, Українська Католицька Церква, імміграція, Канада.

Інституційний розвиток Української Католицької Церкви (далі – УКЦ) у Канаді упродовж 40–60-х рр. ХХ ст. тісно пов'язаний із трьома хвилями імміграції українців до Канади, а також становичем Греко-Католицької Церкви в Україні у зазначений період. Відомо, що з кінця ХІХ ст. розпочалася перша хвиля української імміграції до Канади. За різними даними до 1912 р. – часу призначення першого греко-католицького єпископа, прибуло 170 тис. чол., серед яких більшу половину склали греко-католики. У наступні десятиліття їх кількість в Канаді продовжувала зростати: 130534 чол. в 1931 р., 152907 чол. в 1941 р. і 164765 чол. в 1951 р. [30, с. 172]. Змінювалася й чисельність церков, священників та релігійних організацій, які були необхідними для задоволення духовних потреб іммігрантів. Так, протягом діяльності єпископа Никити Будки (1912–1928 рр.) Рутенська Греко-Католицька Церква (далі – РГКЦ)* у Канаді налічувала близько 100 тис. вірних, 29 світських священників і 19 монахів (оо. василіян, оо. редемтористів і бірітуалістів), 299 парафій і місійних станиць, 2 семінарії, 2 школи, 26 вечірніх шкіл, 89 сестер-служебниць Непорочної Діви Марії [32, с. 41]. А вже у 30-х рр. – 102 священники, 345 парафій, 131 сестер-служебниць, 14 богословів, 85 місійних станиць [1, с. 18–21]. Однак, упродовж півстоліття РГКЦ не набула ієрархічної організації і підпорядковувалася Римо-Католицькій Церкві (далі – РКЦ) та її духовенству в Канаді. Зміни відбулися після резигнації єпископа Никити Будки, завершення Другої світової війни та переходу в підпільну діяльність духовенства Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ).

Переважна більшість досліджень пов'язаних із становленням та розвитком УКЦ в Канаді охоплюють період до 40-х рр. ХХ ст. До таких можемо віднести праці М. Марунчака [6], П. Божики [1, 2], Б. Казимири [5], Ю.Мулика-Луцика [8], А. Маквея [37], Д.Мотюка [39], О. Мартиновича [36], Ф. Марті [35] та ін. Розвиток УКЦ після 40-х рр. ХХ ст. не підданий глибокому аналізу. Здебільшого джерельну базу дослідження становлять статті діаспорних видань («Manitoba Free Press», «Свобода», «Будучність Нації», «Світло» та ін.), розкритих архівних матеріалів УКЦ у

*УКЦ Канади в період між 1913–1957 рр. іменувалася «Рутенська Греко-Католицька Церква» [31, с. 528–529].

Вінніпегу, Оттаві та Едмонтоні, а також опублікованих документів в офіційних виданнях Конгрегації у справах Східний Церков (далі – Конгрегація).

Мета дослідження полягає в дослідженні процесу інституційного розвитку УКЦ в Канаді протягом 40–60 –х рр. ХХ ст.

Аналіз вивчення проблеми показав, що для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати наступні завдання: визначити основні чинники, які сприяли ієрархічній організації УКЦ в Канаді; визначити особливості розвитку церкви в зазначений період; дати цілісну оцінку документам прийнятих на конференціях і Першому Синоді УКЦ в Канаді.

20 травня 1929 р. папа Пій XI номінував о. Василя Ладику* Апостольським екзархом РГКЦ Канади. Передбачаючи подальший її активний розвиток, на початку 1940-х рр. єпископ Ладика звернувся до Апостольського Престолу з проханням призначити йому помічника. Цікаво, що про це неодноразово просив й перший єпископ Канади Никита Будка [37, с. 389]. Проте, прохання задоволене лише у 1943 р., коли єпископом-помічником папа Пій XII призначив Ніля Саварина† (ЧСВВ) [12, с. 177].

Через 5 років, 3 березня 1948 р., після візиту кардинала Ежена Тіссерана (1947 р.), Апостольський Престол вирішив покращити становище РГКЦ шляхом зміцнення її ієрархічної організації. Апостольською Конституцією «*Omnia cuiusvis ritus Christifidelium*» єдиний екзархат вперше був розділений на три окремі екзархати – Центральний, Західний та Східний [13, с. 287]. Єпископа Ладику призначили апостольським екзархом Центрального екзархату; Ісидора Борецького‡ титулярним єпископом Амантуса і апостольським екзархом Східного екзархату [13, с. 278], а Ніля Саварина екзархом Західного екзархату [29]. Одночасно титулярним єпископом Танаїса і помічником Василя Ладики призначили Андрія Роборецького § [28].

17 червня 1948 р. ієрархи трьох екзархатів звернулися до Ільдебранда Антоніутті – апостольського делегата у Канаді (1936-1953 рр.), з проханням, щоб Святий Престол створив окрему церковну провінцію для українців у Канаді [21]. Єпископи вважали, що це підніме престиж РГКЦ, забезпечить дисципліну серед духовенства і стане актом вірності Римському Понтифіку. Запит не був підтверджений, проте, 21 червня 1948 р., папа Пій XII наділив єпископа Ладику почесним званням архієпископа та титулярного єпископа Мартирополіса [27]. Також, 19 березня 1951 р. Апостольська Столиця видала Конституцію «*De Ruthenorum*», керуючись якою папа Пій XII розділив Центральний екзархат РГКЦ на екзархати Манітоби та Саскачевану [16, с. 544–547], останні очолив Андрій Роборецький, а на його місце єпископом-помічником** у Вінніпезі став Максим Германюк [34, с. 13–14].

Восени 1951 р. архієпископ Ільдебранд Антоніутті надіслав лист до єпископа В. Ладики про зміни призначення апостольських екзархатів для католиків Канади [25] Конгрегація використала практику РКЦ в іменуванні епархій та апостольських вікаріатів там, де розташований собор. Були запропоновані наступні зміни:

1) Апостольський екзархат Торонто для вірних українців візантійського обряду замість апостольського екзархату Східної Канади; 2) Апостольський екзархат Вінніпегу для вірних українців візантійського обряду замість апостольського екзархату Манітоби; 3) Апостольський екзархат Саскатуна для вірних українці візантійського обряду замість апостольського екзархату Саскачевану; 4) Апостольський екзархат Едмонтону для вірних українців візантійського обряду замість Апостольського екзархату Західної Канади.

Єпископ В. Ладика підтримав цю пропозицію, і в той же час просив замінити у назві церкви слово «Рутенська» на «Українська», оскільки перший термін ображав гідність українських вірних у Канаді [26]. Зазначимо, що цю вимогу єпископ висунув ще напередодні своєї номінації, але папа відхилив її зазначаючи, що це всього лиш «перебільшений націоналізм» [38, с. 240-241]. Цього разу прохання теж не знайшло розуміння.

* Василь Ладика (1884–1956 рр.) – 1903 р. – вступив до монастиря оо. Василіян; 1912 р. – священник, того ж року виїхав до Едмонта; упродовж 1922–1929 рр. – ігумен монастиря оо.Василіян в Едмонтоні, з 1929 р. – очолював РГКЦ в Канаді [10, с. 1]

† Ніля Саварин (1905-1986 рр.) – 1924 р. – вступив до монастиря оо. Василіян, 1931 р. – священник, 1932 р. – приїхав до Канади; 1940 р. – настоятель монастиря в Мондері; 1943 р. – єпископ-помічник; 1948 р. – екзарх Едмонта; 1956 – єпископ Едмонта [40].

‡ Ісидор Борецький (1911–2003 рр.) – 1932 р. – вступив до Богословської академії у Львові; 1936 р. – навчався Колегії св. Андрія в м. Мюнхен; 1938 р. – священник, того ж року виїхав до Канади; 1948 р. – Апостольський екзарх Східної Канади; 1956 р. – єпископ Торонто [3].

§ Андрій Роборецький (1910-1982 рр.) – 1913 р. – прибув до Канади; 1934 р. – закінчив богословські студії в Торонто; з 1948 р. – єпископ-помічник Василя Ладики; 1951 р. – єпископ Саскачевану [4].

** Єпископ-помічник (лат. *episcopus auxiliaris*) – єпископ, призначений у епархію, щоб допомагати епархіальному єпископові у межах повноважень і компетенції, визначених правом та епархіальним єпископом [11, с. 55].

15 квітня 1955 р. апостольський делегат у Канаді Джованні Паніко (1953–1959 рр.) від імені Конгрегації повідомив єпископа Германюка, що через погіршення стану здоров'я єпископа Ладика (1 вересня 1956 р. єпископ помер) він призначений єпископом-коад'ютором* Апостольського Екзархату Вінніпегу, [20] 3 листопада 1956 р. кардинал Конгрегації Ежен Тіссерант (1936–1959 рр.), оприлюднив папську конституцію «*Hanc apostolicam*» (Decree of erection) згідно з якою Апостольські екзархати Канади були переведені в статус суфраганів, тобто дієцезій, які підпорядковані митрополії [11, с. 55]. У той же час папа Пій XII призначив єпископа Германюка митрополитом Апостольського Престолу у Вінніпезі [18, с. 262–264].

Згодом обраний митрополит Германюк звернувся до архієпископа Джованні Паніко з проханням перейменувати церкву на «Українську Католицьку». Апостольський делегат відповів, що він не може зробити заміну самостійно, але передасть це питання на розгляд Конгрегації [22]. Відтак, 22 січня 1957 р., через 45 років після призначення першого єпископа для українських вірних у Канаді та після значних зусиль української ієрархії в Канаді термін «Українська Католицька Церква» отримала офіційне визнання Святого Престолу [24].

12 лютого 1957 р. з нагоди свята Трьох святих Василя Великого, Григорія Богослова та Івана Золотоустого, папською буллою, в присутності Апостольського Делегата, єпископ Германюк був введений на посаду першого митрополита УКЦ Канади, а апостольським екзархатам Едмонтону, Саскатуна та Торонто надали статус єпархій. У своїй проповіді, Джованні Паніко заявив, що «...сьогодні УКЦ здобула повну організаційну структуру» [33, с. 67–71].

Слід зазначити, що інституційний розвиток УКЦ в Канаді проходив не лише на організаційно-ієрархічному рівні, але й на конференційно-синодальному. Так, ще у 1920-х рр. митрополит Андрей Шептицький організував дві міжнародні єпископські конференції (29 листопада – 7 грудня 1929 р., м. Львів та 21–29 жовтня 1929 р., м. Рим) у яких брали участь майже всі греко-католицькі єпископи світу [7]. Їхня мета полягала у створенні літургійної комісії, кодифікації канонів Східних Церков та унормуванні церковної організації. Однак, на практиці цього досягти не вдалося у зв'язку з погіршенням стану здоров'я митрополита, відсутності згоди між єпископами та несприятливими політичними умовами, які склалися у Європі.

Як і перший єпископ Н. Будка, єпископ В. Ладика оприлюднив чимало законодавчих актів для УКЦ в Канаді. Чимало цих норм стосувалися питань управління церквою, навчання майбутніх священиків та здійснення Таїнств, на підставі суворого дотримання традицій УГКЦ передбачених Львівським Синодом (1891 р.) і Типіконом преподобного Ісидора Дольницького. Так, єпископ Ладика та новопризначені єпископи Торонто, Едмонтону і Саскачевану висловили бажання зустрітися і обговорити проблеми з якими зустрілася РГКЦ в Канаді. Відтак, перша конференція Українського католицького єпископату Канади відбулася 11–12 жовтня 1951 р. в Оттаві [39, с. 82]. На конференції обговорили шляхи зміцнення Української Церкви в Канаді. Зокрема, єпископи погодились працювати разом над кількома проектами: почати підготовку до скликання першого Синоду; побудувати семінарію; підготувати спільний пастирський лист про покликання до священства та релігійного життя; працювати над створенням єдиної української католицької преси в Канаді; а також видати декілька спільних публікацій, в тому числі книгу про українську еміграцію до Канади, шематизм РГКЦ в Канаді, Катехизис для дітей та Історію Української Католицької Церкви.

Окрім того, другий єпископ зміцнив РГКЦ шляхом заснування світських організацій – «Братство Українців Католиків», «Ліга Українських Католицьких Жінок», «Українське Католицьке Юнацтво», «Запомогове Братство св. о. Николая» та «Товариство св. Йосафата», які тісно співпрацювали із Церквою [41, с. 34].

Спробою допомогти в організації УКЦ у Канаді була й видача чотирьох папських послань законодавчого характеру, протягом 1949–1957 рр.: 1) *Crebrae allatae sunt*, 22 лютого 1949 р.; 2) *Sollicitudinem nostram*, 6 січня 1950; 3) *Postquam apostolicis litteris*, 9 лютого 1952; 4) *Cleri sanctitati*, 2 червня 1957 [14, с. 89–117; 15, с. 5-12; 17, с.65-150; 18, с. 433–603]. В них йшла мова про Таїнство шлюбу, греко-католицьких вірян, їх обряд та священиків. Зокрема, в листі «*Cleri sanctitati*» папа рекомендував єпископам хоча б один раз на двадцять років скликати Синод†. Греко-католицьке духовенство Канади визнало, що таке зібрання позитивно вплине на організаційну структуру

* Єпископ-коад'ютор (лат. *episcopus coadiutoris*) – єпископ з правом наступництва, який здійснює своє служіння в єпархії та після звільнення уряду єпархіального єпископа має право його зайняти. До цього моменту допомагає єпархіальному єпископові у межах наданих йому повноважень [9, с. 196].

† Синод (лат. *synodus*) – у східній традиції – вищий законодавчий орган, до складу якого входять єпископи; у західній традиції – дорадчий орган різних рівнів, який несе допомогу ієрархам у розпізнанні ситуації та актуальних проблем чи питань церковного життя [11, с. 145].

церкви й призведе до відновлення віри, стане засобом нової церковної дисципліни серед духовенства та вірян.

Хорошою нагодою для реалізації пропозицій папи стала інтронізація архієпископа Германюка. В лютому 1957 р. українські єпископи вирішили заснувати Конференцію Українського єпископату Вільного Світу (The Conference of the Ukrainian Episcopate of the Free World). Конференція була скликана п'ять разів до часу Другого Ватиканського Собору: 1) 12 листопада 1957 р., Торонто, що співпала з щорічною нарадою римо-католицького духовенства Канади (13–14 листопада, Оттава); 2) 2–3 листопада 1958 р., Філадельфія, з нагоди святкування інтронізації архієпископа Костянтина Богачевського у Філадельфії; 3) 12–14 жовтня 1959 р., Рим, з нагоди тридцяті річниці єпископської конференції, скликані митрополитом Шептицьким в 1929 р.; 4) 8–10 серпня 1960 р., Мюнхен, з нагоди XXXVII Міжнародного єхаристійного з'їзду; 5) 2–4 липня 1962 року, Вінніпег, з нагоди 50 річниці призначення першого греко-католицького єпископа в Канаду [39, с. 83–84].

Єпископи одразу вирішили, що Конференція не буде законодавчим органом, і тому прийняті рішення не матимуть сили закону. Натомість Конференція мала надати певну орієнтацію в діяльності єпископів вільного світу. У 1960 р. єпископи затвердили «Статут Української Католицької Конференції» підготовлений митрополитом Германюком [19]. У ньому Українська Католицька Конференція визначалася як організація, яка існує із згоди та благословення Святого Престолу, яка об'єднує Українських Католицьких єпископів усіх країн світу з метою систематичного вивчення, прийняття спільних рішень та впровадження на практиці рішень, що стосуються духовного та національного добробуту українського народу [19]. Згодом, під керівництвом Йосипа Сліпого, Конференція була перетворена в законодавчий орган – Синод, який став невід'ємною правовою частиною УКЦ.

Перший Синод греко-католицького духовенства у Канаді відбувся 1962 р. Синод виробив комплексні норми, призначені для унормування церковного життя УКЦ. Незважаючи на те, що всі присутні ієрархи і духовенство прийняли їх, вони не отримали підтвердження від Апостольського Престолу, оскільки прийняті синодальні рішення вважалися застарілими на противагу рішень Другого Ватиканського Собору [23].

Впродовж двадцяти років українські іммігранти греко-католики не могли отримати належну душпастирську опіку. Внаслідок церковного принципу іммігранти вперше опинилися під юрисдикцією та духовною опікою РКЦ. Призначення Н. Будки єпископом Апостольського Екзархату для українців греко-католиків Канади суперечило законодавству РКЦ, згідно з яким східні католики, які проживали за межами своєї батьківщини повинні підпорядковуватися владі місцевого латинського ординарія. Однак, зростання чисельності греко-католиків у Канаді та несприятлива політична ситуація у якій опинилася й УГКЦ, спричинилися до заснування Апостольським Престолом екзархатів у Торонто, Вінніпегу, Саскатуні та Едмонтоні, а згодом і до надання УКЦ статусу митрополічної Церкви. Це у свою чергу завершило інституційний розвиток УКЦ і засвідчило її визнання Апостольським Престолом і римо-католицьким духовенством зокрема. Заснування Конференції, яка згодом стала найвищим законодавчим органом УКЦ, зміцнило становище церкви та забезпечило греко-католиків належною душпастирською опікою.

Список використаних джерел

1. Божик П. 25-ліття нашої дієцезії в Канаді. Йорктон: Голос Спасителя, 1938. 33 с.
2. Божик П. Церков українців в Канаді: Причини до історії українського церковного життя в Британській Колумбії за час від 1890-1927. Вінніпег: Б.в., 1927. 335 с.
3. Енциклопедія сучасної України URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=37063 (дата звернення: 01.09.2017).
4. Енциклопедія українознавства URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii193.htm>
5. Казимира Б. Релігійно-громадське життя в Українській Католицькій метрополії Канаді. Торонто: Добра книжка, 1965. 171 с.
6. Марунчак М. Історія українців Канади. Вінніпег, Т. II., 1991. – 512 с.
7. Мончак І. Розвиток синодальности в Українській Католицькій Церкві URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/o-d-r-ihor-monchak-rozvytok-synodalnosty-v-ukrajinskij-katolytskij-tserkvi/> (дата звернення: 01.09.2017).
8. Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: у 4 т. Т.4: Українська Греко-Православна Церква в Канаді в юрисдикції архієпископа Івана Теодоровича. Вінніпег: Вид.Спілка «Екклесія», 1989. 831 с.
9. Путівник по Східному Кодексу: Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков / За ред. Дж.Недунгатта/ З англ.пер. О. Гладкий. Львів: «Свічадо», 2008. 792 с.
10. Свобода, 6 вересня 1956 р. с. 11.
11. Хортник О. Тлумачний словник термінів канонічного права. Тернопіль: Астон, 2013. 216 с.
12. Ювілейна пам'ятка 25-ліття новіціату оо. Василян у Канаді. 50 літ на службі Богові й народові (1902–1952). Вид. оо. Василян у Торонті, 1953. 436 с.
13. Acta Apostolicae Sedis (40), Rome, 1948. 618 p.
14. Acta Apostolicae Sedis (41), Rome, 1949. 722 p.
15. Acta Apostolicae Sedis (42), Rome, 1950. 980 p.
16. Acta Apostolicae Sedis (43), Rome, 1951. 913 p.
17. Acta Apostolicae Sedis (44), Rome, 1952. 947 p.
18. Acta Apostolicae Sedis (49), Rome, 1957, 1112 p.
19. Archives of the Archeparchy of Winnipeg Prot.no.498/58
20. Archives of the Archeparchy of Winnipeg Prot.no.757/55, April 15, 1955.
21. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot. no. 1177/48, June 17, 1948.
22. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot. no. 2614/57, January 12, 1957.
23. Archives of the

Archeparchy of Winnipeg, Prot. no. 317/61, 27 August, 1962. 24. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot. no. 609/57. 25. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot.no.2086/51, November 16, 1951. 26. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot.no.2089/51, November 19, 1951. 27. Archives of the Archeparchy of Winnipeg. Prot. 1181/48, June 21, 1948. 28. Archives of the Archeparchy of Winnipeg. Prot. 1183/48, June 23, 1948. 29. Archives of the Eparchy of Edmonton, Prot.no.498/48, February 28, 1928. 30. Darcovich W., Yuzyk P. A Statistical Compendium on the Ukrainians in Canada: 1891-1976, University of Ottawa Press, 1980. 877 p. 31. Gregorovich A. The Ukrainian. Many Cultures. Many Heritages, ed.Norman Sheff, Toronto, 1975. 544 p. 32. Hryniuk S. Pioneer Bishop, Pioneer Times: Nykyta Budka in Canada CCHA, Historical Studies, 55 (1988). P. 21-41. 33. Izyk S. The First Ukrainian Catholic Metropolitan See of Canada, Ukrainian Catholic Diocese of Winnipeg, 1957. 183 p. 34. Kowcz-Baran M. Ukrainian Catholic Churches of Winnipeg Archeparchy, Canada. Saskatoon, 1991. 460 p. 35. Marti F. I Rutheni negli Stati Uniti. Santa Sede e mobilita umana tra Ottocento e Novecento. Pontifica Universita Della Santa Croce. Milano, 2009. 633 p. 36. Martynowych O. Ukrainians in Canada: the formative period, 1891-1924. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta press, 1991. 564 p. 37. McVay A. God's martyr, history witness: Blessed Nykyta Budka, the first Ukrainian Catholic Bishop of Canada. Edmonton: Ukrainian Catholic Eparchy of Edmonton, 2014. 613 p. 38. McVay A. The Apostolic See and Ukrainians: Metropolitan Andrei Sheptytsky and the Roman Curia. URL: http://www.academia.edu/18429165/The_Apostolic_See_and_Ukrainians_Metropolitan_Andrei_Sheptytsky_and_the_Roman_Curia (дата звернення: 01.09.2017)39. Motiuk D. Eastern Christian in the New World: an historical and canonical study of the Ukrainian Catholic Church in Canada. Edmonton, 2005. 425 p. 40. Neil Savaryn URL: <https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Neil%20Savaryn> (дата звернення: 01.09.2017)41. Roborecky A. A Short Historical Summary of the Ukrainian Catholics in Canada. CCHA, Report, 16 (1949). P. 25-36.

References

1. Bozhyk P. 25-littia nashoi diietsezii v Kanadi [25 years of our diocese in Canada]. Yorkton: Holos Spasytelia, 1938. 33 s. 2. Bozhyk P. Tserkov ukrainsiv v Kanadi: Prychyny do istorii ukrainskoho tserkovnoho zhyttia v Brytanskii Kolumbii za chas vid 1890-1927 [Church of Ukrainian people in Canada: Reasons for the history of Ukrainian church life in British Columbia during 1890-1927]. Vinnipeg: B.v., 1927. 335 s. 3. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine] (in Ukr.) Available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=37063 (accessed 22.11.2017). 4. Entsyklopediia ukrainoznavstva [Encyclopedia of Ukraine] (in Ukr.) Available at: <http://litopys.org.ua/encycl/euii193.htm> (accessed 21.11.2017). 5. Kazymyra B. Relihiino-hromadske zhyttia v Ukrainskii Katolytskii metropolii Kanadi [Religious and social life in the Ukrainian Catholic Archeparchy in Canada]. Toronto: Dobra knyzhka, 1965. 171 s. 6. Marunchak M. Istoriia ukrainsiv Kanady [The Ukrainian Canadians: A History]. Vinnipeg, T. II., 1991. 512 s. 7. Monchak I. Rozvytok synodalnosti v Ukrainskii Katolytskii Tserkvi [Synodality development in the Ukrainian Catholic Church] (in Ukr.) Available at: <http://www.patriyarkhat.org.ua/o-d-r-ihor-monchak-rozvytok-synodalnosti-v-ukrajinskij-katolytskij-tserkvi/> (accessed 23.11.2017). 8. Mulyk-Lutsyk Iu. Istoriia Ukrainskoi Hreko-Pravoslavnoi Tserkvy v Kanadi: u 4 t. T.4: Ukrainaska Hreko-Pravoslavna Tserkva v Kanadi v yurysdyktsii arkhieypyskopa Ivana Teodorovycha [History of the Ukrainian Greek-Orthodox Church in Canada: 4 t. T. 4: Ukrainian Greek-Orthodox Church in Canada in the Archbishop Ivan Teodorovich jurisdiction]. Vinnipeg: Vyd.Spilka «Ekklezia», 1989. 831 s. 9. Putivnyk po Skhidnomu Kodeksu: Komentar do Kodeksu Kanoniv Skhidnykh Tserkov [Guide to the Eastern Code: Commentary on the Codex of the Canons of the Eastern Churches] / Za red. Dzh.Nedungatta/ Z anhl.per. O. Hladkyi. Lviv: «Svichado», 2008. 792 s. 10. Svoboda [Liberty], 6 veresnia 1956 r. S. 1. 11. Khortyk O. Tlumachnyi slovnyk terminiv kanonichnoho prava [Explanatory Dictionary of Terms of the Canon Law]. Ternopil: Aston, 2013. 216 s. 12. Iuvileina pam'iatka 25-littia novitsiatu oo. Vasyliian u Kanadi. 50 lit na sluzhbi Bohovi i narodovi (1902-1952) [25 years commemorating of the Basilian Novitiate in Canada. 50 years in the service of God and the people]. Vyd. oo. Vasyliian u Toronti, 1953. 436 s. 13. Acta Apostolicae Sedis (40), Rome, 1948. 618 p. 14. Acta Apostolicae Sedis (41), Rome, 1949. 722 p. 15. Acta Apostolicae Sedis (42), Rome, 1950. 980 p. 16. Acta Apostolicae Sedis (43), Rome, 1951. 913 p. 17. Acta Apostolicae Sedis (44), Rome, 1952. 947 p. 18. Acta Apostolicae Sedis (49), Rome, 1957, 1112 p. 19. Archives of the Archeparchy of Winnipeg Prot.no.498/58 20. Archives of the Archeparchy of Winnipeg Prot.no.757/55, April 15, 1955. 21. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot. no. 1177/48, June 17, 1948. 22. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot. no. 2614/57, January 12, 1957. 23. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot. no. 317/61, 27 August, 1962. 24. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot. no. 609/57. 25. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot.no.2086/51, November 16, 1951. 26. Archives of the Archeparchy of Winnipeg, Prot.no.2089/51, November 19, 1951. 27. Archives of the Archeparchy of Winnipeg. Prot. 1181/48, June 21, 1948. 28. Archives of the Archeparchy of Winnipeg. Prot. 1183/48, June 23, 1948. 29. Archives of the Eparchy of Edmonton, Prot.no.498/48, February 28, 1928. 30. Darcovich W., Yuzyk P. A Statistical Compendium on the Ukrainians in Canada: 1891-1976, University of Ottawa Press, 1980. 877 p. 31. Gregorovich A. The Ukrainian. Many Cultures. Many Heritages, ed.Norman Sheff, Toronto, 1975. 544 p. 32. Hryniuk S. Pioneer Bishop, Pioneer Times: Nykyta Budka in Canada CCHA, Historical Studies, 55 (1988). P. 21-41. 33. Izyk S. The First Ukrainian Catholic Metropolitan See of Canada, Ukrainian Catholic Diocese of Winnipeg, 1957. 183 p. 34. Kowcz-Baran M. Ukrainian Catholic Churches of Winnipeg Archeparchy, Canada. Saskatoon, 1991. 460 p. 35. Marti F. I Rutheni negli Stati Uniti. Santa Sede e mobilita umana tra Ottocento e Novecento. Pontifica Universita Della Santa Croce. Milano, 2009. 633 p. 36. Martynowych O. Ukrainians in Canada: the formative period, 1891-1924. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta press, 1991. 564 p. 37. McVay A. God's martyr, history witness: Blessed Nykyta Budka, the first Ukrainian Catholic Bishop of Canada. Edmonton:

Ukrainian Catholic Eparchy of Edmonton, 2014. 613 p. 38. McVay A. The Apostolic See and Ukrainians: Metropolitan Andrei Sheptytsky and the Roman Curia. (in Engl.) Available at: http://www.academia.edu/18429165/The_Apostolic_See_and_Ukrainians_Metropolitan_Andrei_Sheptytsky_and_the_Roman_Curia (accessed 24.11.2017). 39. Motiuk D. Eastern Christian in the New World: an historical and canonical study of the Ukrainian Catholic Church in Canada. Edmonton, 2005. 425 p. 40. Neil Savaryn. (in Engl.) Available at: URL: <https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Neil%20Savaryn> (accessed 22.11.2017). 41. Roborecky A. A Short Historical Summary of the Ukrainian Catholics in Canada. CCHA, Report, 16 (1949). P. 25-36.

Nadiia Volik

**THE PROCESS OF UKRAINIAN CATHOLIC CHURCH
FORMATION IN CANADA IN 1940–1960**

The process of Ukrainian Catholic Church formation in Canada during 1940-1960 has been characterized. The main drivers of this process and the main features of the church hierarchical structure have been analyzed. Special attention has been paid to the conference documents and decisions of the First Synod of Greek-Catholic Bishops in Canada.

Key words: Nykyta Budka, Vasyl Ladyka, Maksym Hermaniuk, Ruthenian Greek-Catholic Church, Ukrainian Catholic Church, immigration, Canada.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. ЕТНОЛОГІЯ. ЕТНОГРАФІЯ

УДК 241.823:271.3–055.2(477.83/.86)»XIX/XX»

Оксана Яцків

ЧЕРНЕЧИЙ ОДЯГ ЯК СИМВОЛ БОГОПОСВЯЧЕНОГО ЖИТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ МОНАШОГО ГАБІТУ В ЖІНОЧИХ ФРАНЦИСКАНСЬКИХ ЗГРОМАДЖЕННЯХ У ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлено особливості чернечого одягу жіночих францисканських згромаджень, які активно проводили свою діяльність на теренах Галичини у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Чернечий одяг у досліджуваних жіночих францисканських згромадженнях складався з певних елементів, зокрема: габіту, параману, розарію, францисканського паска, вельону та шкіряного взуття. Це були основні елементи, що ж стосується певних відмінностей, то у деяких згромадженнях елементами чернечого одягу також були плащі, нагрудні хрестики, медальйони та обручки. Черниці завжди і всюди носили монаший одяг, від його носіння могла звільнитися тільки настоятелька в разі важливої причини, зазвичай, через хворобу. Одяг черниць певної конгрегації був одного кольору, фасону, крою, пошитий з однієї тканини. У статутних документах згромаджень були чітко описані елементи чернечого одягу, колір, фасон та довжина. Відмінності у зовнішньому вигляді габіту давали можливість чітко визначити, до якої саме конгрегації належала черниця.

Ключові слова: Галичина, черниця, монастир, габіт, параман.

Дослідження повсякденного життя та побуту францисканських жіночих чернечих спільнот у Галичині періоду Австро-Угорської монархії привело нас до зацікавлення монашим одягом, який дещо різнився у досліджуваних згромадженнях. Особи, які відчували покликання присвятити своє життя Богу вступаючи в монастир та проходячи етапи формаційної підготовки, отримували монаший одяг – габіт. У сучасній історичній науці повсякденне життя жіночих францисканських згромаджень, а особливо питання чернечого одягу є малодослідженим. Про основні відомості монашого одягу черниць дізнаємося зі статутів та конституцій, які зберігаються у монастирських архівах. У цій статті, на основі опрацьованих матеріалів, спробуємо висвітлити особливості чернечого одягу, його елементів, проаналізувати відмінні та спільні риси у габітах досліджуваних спільнот, розтлумачити що ж таке чернечий габіт.

Чернече вбрання монахинь мало бути скромним, засвідчувати складену обітницю убогості та вирізняти черниць із загалу жіноцтва. Це був зовнішній показник приналежності до тієї чи іншої чернечої родини. Одяг черниць обов'язково мав бути одного фасону та покрою, пошитий з одного сукна. Згідно із правилами, черниці, пройшовши проби перед складанням тимчасових обітів, отримували чернечий габіт, який складався з туніки, параману, вельону, поясу та розарію. У деяких згромадженнях елементами монашого одягу також був нагрудний хрест, плащ та медальйон.

Однак варто зазначити, що не всі перелічені атрибути були присутні у всіх згромадженнях. Зовнішній вигляд черниць кожного згромадження дещо відрізнявся, що ми зараз спробуємо продемонструвати. Спільним для всіх францисканських згромаджень була скромність у способі життя та одязі. Черниці мали завше пам'ятати, що одягом святого Франциска був тільки латаний габіт і пасок, заборонялось будь-яке марносластво у вбранні [1, s. 46]. Тому чернечий одяг був простим, скромним, місцями зношеним та латаним, пошитим з грубого сукна. Габіт був довгим до самих кісточок [2, s. 155], а в деяких згромадженнях взагалі накривав взуття [1, s. 45]. Рукави габіту сягали згину пальців на долоні [2, s. 155] та були дещо звуженими наприкінці [1, s. 45].

Основна відмінність між чернечими вбраннями різних згромаджень полягала у кольорі габіту. З документів довідуємося, що переважно це був чорний та брунатний колір. У згромадженнях сестер бернардинок, феліціанок, францисканок Найсвятішого Сакраменту, серафіток, габіт був брунатного кольору, а у йосифіток, кларисок, францисканок Родини Марії та серцанок – чорного. Відомо також, що у сестер альбертинок на перших етапах існування спільноти габіт був пошитий із темно-сірої тканини. У згромадженні сестер феліціанок черниці на місії одягали білі або бежеві габіти, а сестри доглядальниці та ті, які виконували роботу по господарстві – білі [2, s. 194].

Чернечий одяг був символом богопосвяченого життя, а також свідченням добровільної убогості та послуху. Брунатний колір туніки і параману символізував тимчасовість життя на землі та повернення всіх у прах. Важливим елементом габіту сестер феліціанок та францисканок Родини Марії був білий комірець, колір якого нагадував, що тіло – це храм Святого Духа [3, s. 75]. Сестри зобов'язувалися завжди носити габіт, як у згромадженні, так і за його межами [4, s. 33].

У всіх досліджуваних згромадженнях габіт підперезувався паском з вовни або його ще називали францисканським шнурком з трьома вузлами, що символізували три євангельські ради: добровільної вбогості, чистоти та послуху [5, s. 24]. У сестер йосифіток [6, s. 105], францисканок Найсвятішого Сакраменту, кларисок, серцанок, бернардинок, серафіток францисканський шнурок з трьома вузлами був білого кольору [1, s. 46]. У свою чергу, в феліціанок францисканський шнурок з трьома вузлами міг бути білого, брунатного або чорного кольору [2, s. 194], а у францисканок Родини Марії фіолетового кольору [2, s. 299]. Варто зазначити, що у сестер альбертинок на францисканському шнурку було не три, а п'ять вузлів, які символізували п'ять ран Ісуса Христа [2, s. 132].

Зазвичай, францисканський шнур з вузлами зав'язували з правого боку, зокрема, у альбертинок, бернардинок, йосифіток, кларисок, серафіток, серцанок та францисканок Найсвятішого Сакраменту [2, s. 240], а з лівого боку – в альбертинок [2, s. 132], бернардинок, йосифіток [6, s. 105] та францисканок Найсвятішого Сакраменту [2, s. 240] до поясу прикріплювався розарій (вервиця). У сестер францисканок Родини Марії францисканський шнур зав'язувався з лівого боку, а медальйон з розарієм з правого. У сестер феліціанок [3, s. 75] та сестер серафіток підв'язана до поясу вервиця була дерев'яною [4, s. 32], а у сестер альбертинок вона складалася з великих брунатних зерен з медальйоном [7, s. 17].

Ще одним із елементів чернечого одягу був параман – це складена з двох відрізків матерії накидка, з прорізом для голови. Його сестри йосифітки, серафітки, серцанки, феліціанки, бернардинки та альбертинки одягали поверх габіту. У кларисок замість габіту була туніка, поверх якої також одягали параман [5, s. 163].

Параман – це символ особливої опіки та ласки Матері Божої. Існували два типи параману довгий та короткий [1, s. 45]. У двох варіантах один кінець накидки спадав на спину, а інший спереду на груди. Параман був з тієї ж самої тканини, що й габіт, зазвичай, його шили з грубого сукна. Стосовно кольору, то габіт і параман були однакового кольору. Також відомо, що у сестер йосифіток [6, s. 105] параман був коротший від габіту на 5 см, а у серафіток на 15 см [4, s. 31]. У сестер бернардинок параман також був коротшим від габіту, а ширина його була приблизно 34 см. [1, s. 45]. Особливість параману сестер серцанок з-поміж інших згромаджень, полягала в тому, що на ньому було вишите серце – символ Найсвятішого Серця Ісуса [8, s. 85]. Черниці шанували параман, старалися на нього не сідати та завжди поправляли, їм заборонялося використовувати його як фартух. Під час виконання робіт черниці могли знімати або закладати назад передню частину параману, але при сторонніх особах їм заборонялося таке робити [3, s. 77].

Дівчатам, які вступили у згромадження, обрізали волосся, а на голову одягали чорний вельон. У сестер кларисок [2, s. 238] та бернардинок чорний вовняний вельон кріпився на білий чепек з перев'язкою на чолі, яку називали «біндалем» [1, s. 45]. У сестер феліціанок та йосифіток головним убором слугувала біла цупка накидка, а поверх неї чорний вовняний вельон [3, s. 75], який у сестер йосифіток був коротший від плаща на 8 см [6, s. 105].

У деяких згромадженнях, зокрема, у сестер феліціанок та йосифіток новички могли на території монастиря замість чорного вельону носити білу накидку [3, s. 75] або легший білий вельон [6, s. 105]. Згідно з уставами згромаджень, черниці зобов'язувалися одягати монаші вельони [4, s. 32], коли вони виходили з дому, у вітальнях та всюди, де могли зустрітися зі світськими особами.

Відомо також, що постулянтки у деяких згромадженнях носили простий одяг. Зокрема, у сестер альбертинок вони носили просту спідницю, сорочку та вельон гранатового кольору [7, s. 19]. У згромадженні сестер серцанок аспірантки могли ходити у своїх власних сукнях, а вже після складення акту самопожертви та вступу в новіціат, вони отримували чорну сукню з пелериною та короткий чорний вельон [8, s. 85].

Натомість новички у згромадженнях сестер феліціанок та альбертинок одягали білий монаший вельон [7, s. 19]. Після складення тимчасових обітів вони змінювали білий вельон на чорний та отримували хрестик на тасьмі. Після цього черниці займали своє місце серед сестер-професок [3, s. 77].

Сестри серафітки, альбертинки, йосифітки, серцанки, феліціанки та францисканки Родини Марії поверх габіту носили нагрудний хрест. У згромадженні серафіток це був малий дерев'яний хрест чорного кольору з нікелевим зображенням Ісуса Христа, зав'язаний на брунатній вовняній тасьмі [4, s. 32]. У згромадженні сестер феліціанок – дерев'яний хрест на вовняній тасьмі також з зображенням Ісуса Христа, який одягали поверх параману [3, s. 75]. Хрест – це знак віри та нескінченної милості Бога до людини, він також символізує спасіння через терпіння.

У свою чергу, в сестер йосифіток сестри хорові на парамані носили дерев'яний хрестик, а сестри конверски – металевий [6, s. 105]. Сестри серафітки носили нікелевий медальйон, у якого з однієї сторони було зображення Страждаючої Божої Матері, а з іншої – святого Франциска [4, s. 32].

Стосовно іншого одягу, то з джерел відомо, що за рішенням Генеральної ради деяким сестрам у згромадженні сестер йосифіток дозволялося носити напівбавовняні туніки, полотняні спідниці та прості хустки [6, s. 105]. У негоду сестри йосифітки, феліціанки та бернардинки одягали плащ, пошитий з тієї ж самої тканини, що й габіт і параман [1, s. 46]. Це був широкий та довгий до колін плащ, який заціпався на шиї на закріпку. Вночі сестри йосифітки спали у легших туніках. Відомо, що у згромадженні сестер серцанок черницям, які постійно перебували біля хворих монахинь, дозволяли на ніч знімати вельон та бути в чепеку [8, s. 85].

Під час роботи в саду, рефектарі черниці одягали фартухи [3, s. 76]. З конституції згромадження сестер серцанок довідуємося, що сестри повинні були дотримуватися правил особистої гігієни. Зокрема, вони користувалися милом та зубним порошком. Однак, черницям строго заборонялося користуватися парфумами. У монастирях не було дзеркал, а якщо черниці, за межами монастиря, натрапляли на дзеркала, то старалися не дивитися у них [8, s. 85].

Що ж стосується взуття, то літом черниці ходили у сандалях на босу ногу. За межами монастиря одягали темні панчохи [6, s. 105] та скромне шкіряне взуття, яке сягало кісточок [4, s. 32]. У холодну погоду їм дозволялося одягати теплі панчохи та сандалі, а взимку монахині одягали теплі панчохи та взували теплі черевики [7, s. 19].

Також взимку сестри феліціанки мали туніку з фланелі, а виходячи з дому, одягали просту шубку з штучного хутра, хустки, капішони та теплі рукавиці [3, s. 76]. Сестри йосифітки взимку одягали чорні ватні безрукавки, а під час подорожей довгі ватні плащі та шуби коротші від габітів на 10 см [6, s. 105]. Натомість, сестрам альбертинкам не дозволялося одягати гумові чоботи та рукавички. Взуття мало бути виключно шкіряним, це стосувалося черевиків та сандалів [7, s. 19].

У разі дощу черниці користувалися звичайними парасольками [7, s. 19]. Стосовно кількості одягу, то з документів відомо, що черниці згромадження сестер феліціанок мали: одну зимову туніку та один плащ, 2 літні туніки, 2 вельони. Зимовий габіт та туніку сестрам видавали раз на три роки, літню туніку щороку, а вельон кожні 1,5 року. Термін вживання та кількість речей для користування визначала Генеральна рада. Окремо визначалися габіти, туніки та вельони для хворих сестер або на виріст [3, s. 76].

У сестер серафіток весь одяг, окрім натільної сорочки та білизни, був у спільному користуванні всіх сестер згромадження та зберігався в загальному гардеробі [4, s. 33]. Натомість, у сестер альбертинок особистими речами вважалися: габіт, пасок, параман та вельон [7, s. 19]. Стосовно світського одягу відомо, що сестри після складення обітниць, могли роздати його бідним та потребуючим [3, s. 77]. На білизні вишивали ініціали кожної черниці, це робили для того, щоб після прання не було плутанини серед монахинь [6, s. 105].

Після складення вічних обітів черниці деяких згромаджень отримували обручки, що символізувало заручини монахинь з Ісусом Христом. З документів відомо, що сестри йосифітки, серцанки та бернардинки отримували срібну обручку. У згромадженні сестер бернардинок вона була з візерунком розп'яття, яке зображене на серці з полум'ям [2, s. 155]. На відміну від них, сестри феліціанки [3, s. 75] та серафітки [4, s. 32], після складення вічних обітів, отримували залізну обручку, а сестри альбертинки отримували тільки нагрудний хрест без обручок [7, s. 19].

Також відомо, що перед врученням габіт, пояс, вельон, розарій, хрестики та обручки освячувалися. Цікавим моментом є те, що сестри бернардини, перед тим як одягти освячений монаший габіт, цілували кожен його елемент [1, s. 46]. Усе, що стосувалося чернечого одягу, не могло перероблятися, доповнюватися, шитися без дозволу на те провінційної настоятельки. Підготовка габіту відбувалася у матірньому домі згромадження під пильним наглядом черниці, яка дивилася, щоб кравчині не відступали від загальноприйнятого у кожному згромадженні крою [3, s. 77].

Таким чином, чернечий габіт є не тільки символом свідомого вибору присвятити своє життя служінню Богу та нужденним, а й важливою зовнішньою ознакою конкретної спільноти. Важливим атрибутом габіту жіночих чернечих францисканських згромаджень був францисканський пасок. До не менш важливих елементів чернечого одягу відносимо монаший вельон та параман. У статті проаналізовано спільні та відмінні риси монашого одягу конкретних спільнот, описано габіт досліджуваних чернечих конгрегацій у зазначений період. Відмінності у зовнішньому вигляді габіту, давали можливість чітко визначити до якої саме конгрегації належала черниця.

Список використаних джерел

1. Archiwum Klasztoru SS. Bernardynek w Krakowie przy ul.Poselskiej. Reguła i Ustawy domowe dla Sióstr III. Zakonu od pokuty Ś.O. Franciszka Bernardynek. Brak sygnatury. Łwów, 1905. 96 s.
2. Łoziński B. Leksykon zakonów w Polsce. Informator o życiu konsekrowanym. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna, 1998. 390 s.
3. Konstytucje Sióstr Św. Feliksa Trzeciego Zakonu Św. O. Franciszka. Kraków, 1877. 179 s.
4. Konstytucje Córek Najświętszej Marii Panny od Siedmiu Boleści, zwanych «Serafitkami» z Trzeciego Zakonu Ś.O. Franciszka z Assyżu. Kraków: Nakładem Sióstr Serafitek, 1937. 155 s.
5. Łoziński B., Konecki K. Nasi księża, nasi zakonnicy, nasze siostry.

Włocławek Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 1999. 245 s. 6. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф.146, оп. 38, спр. 3282, 141 арк. 7. Materiały działalności przełożonej generalnej. Konstytucje czyli Ustawy Zgromadzenia Sióstr Trzeciego Zakonu Św. Franciszka – Sióstr Albertynek (rękopis o.Czesława Lewandowskiego CM). ASA (Archiwum Sióstr Albertynek). Nr. II/6–5. 219 s. 8. Konstytucje albo Ustawy Zgromadzenia Służebnic Sercu Jezusowego. Przemysł: Nakładem Służebnic Serca Jezusowego, 1901. 111 s.

Oksana Yatskiw

A RELIGIOUS HABIT AS A SYMBOL OF CONSECRATED LIFE: FEATURES OF THE RELIGIOUS LIFE IN THE FEMALE FRANCISCAN CONGREGATION IN GALYCYNYA IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

On the basis of archival sources the article reveals the features of the monk's frock in the female franciscan congregation in Galicia in the second half of the XIX – early XX century. A religious habit is a distinctive set of garments worn by members of a religious order. The habit consists of a tunic covered by a scapular and cowl, a veil for nuns. In all congregations there was a different color of habit. The rosary, attached to the cord, is the «Franciscan crown», a particular devotion from the Franciscan tradition which contemplates the mysteries of the seven joys of the Blessed Virgin Mary. Franciscans nuns, in the tradition of our founder Saint Francis of Assisi, embrace a life of simple and unattached poverty. The brown robes reflected the poverty. Additionally, a simple corded rope, known as cinture, with three knots is worn around the waist. The three knots represent Poverty, Chastity and Obedience, the three cornerstones of the Franciscan Order.

Differences in the appearance of religious habit made it possible to clearly identify to which congregation belonged nun.

Key words: Galychyna, nun, monastery, a religious habit, scapular.

УДК 94(477) «1950/1960»: 791.44.075

Юлія Чайка

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ КІНО ДОБИ «ВІДЛИГИ»: КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ ПОКАЗНИК

У статті проаналізовано розвиток документального кінематографу, а саме, які фільми і з якою метою і де знімалися. Розглянуто популярність документального та хронікального кіно серед глядачів. Висвітлено тему ролі політики та влади у підборі стрічок для загального перегляду в кінотеатрах, та які саме стрічки мали найбільшу популярність. Охарактеризовано забезпечення навчальними документальними фільмами наукових установ, навчальних закладів, оцінено просвітницьку роль документального кіно.

Ключові слова: кіно, фільми, документальний кінематограф, компартиійна пропаганда, кіностудія, режисер, співпраця.

Період 1953–1964 рр. в історії українського радянського кіно був переломним. У зв'язку з послабленням політичного тиску кінопродукція стрімко зростає в якісному та кількісному значенні. Про ріст свідчити може не лише художній кінематограф, а й хронікально-документальний. Документальне кіно партією розглядалось як пропаганда радянського способу життя, засіб розповсюдження наукових знань. Не дивлячись на це документальні фільми у пересічних глядачів користувались досить великою популярністю. За досліджуваній період знято близько 366 стрічок, частина з них виконана на замовлення різних організацій, а також для популяризації професій. Але не можна не приймати той факт, що документалістика в радянському кіно займала великий відсоток від загального кінематографу, і посіла чільне місце в усій кіноіндустрії. Питання розвитку документального кіно актуальне і сьогодні в незалежній Україні для молодих митців. Адже, як і майже 60 років тому пошук актуальних тем сьогодення є шляхом до успіху та розвитку.

Мета статті полягає в тому, щоб показати роль документальних фільмів у радянському кінематографі загалом, і зокрема кількісне і якісне зростання в період «відлиги», та вплив політики на документалістику.

Цікавим джерелом дослідження українського документального кіно є анотовані каталоги за певний період. Так, у дослідженні використано «Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1966–1975 рр.). Довідник» [1], та Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіно- і телесюжетів (червень 1956–1965 рр.) [3] з допомогою яких досліджено суть документальних фільмів вказаного періоду, їх тематику, кількісний та якісний показник порівняно з минулими роками. Важливо підкреслити

особливу роль робіт Л. Джулай [4], де акцентовано увагу зокрема на естетичному аспекті документального кіно, К. Шегової [5], яка детально дослідила еволюцію його жанрів.

Важливі процеси у добу «відлиги» відбувалися в українському хронікально-документальному і науково-популярному кіно.

Значний вплив на документальне кіно радянської України мав досвід Олександра Довженка, його документальні стрічки – «Визволення», «Радянська Буковина», «Битва за нашу Радянську Україну» стали взірцем для нового покоління кінематографістів.

У тісній співпраці з ігровим і документальним кіно, здобуваючи і творчо використовуючи їх досвід розвивався науково-популярний кінематограф республіки.

Успіхом користувалися стрічки «Атом допомагає нам» (1958 р.), «На грані життя» (1965 р.), «Електронний консилиум» (1959 р.), «Вони повинні чути» (1961 р.), висвітлювали проблеми науки – атомної фізики і кібернетики, біології і медицини. Самі назви цих фільмів та їх тематика дає зрозуміти, що кіно, як будь-який інший вид мистецтва дуже точно відображав процеси що відбувались в суспільстві та політиці [4, с. 102–103].

Щорічно студія випускала сотні навчальних, навчально-інструктивних, ознайомлювальних, рекламних стрічок на замовлення вузів, шкіл, промисловості і сільського господарства. У кращих українських науково-популярних фільмах спеціальні проблеми висвітлювалися, зазвичай, доступно, популярно, вони розраховані на масову аудиторію. Необхідно зазначити, що далеко не завжди сюжети з кіно відповідали дійсності, особливо те, що стосувалось документального кіно. Адже, якщо художній фільм є проявом фантазії, то документальний повинен був відобразити реальні події і процеси. Не рідкими були випадки, так званої «фальсифікації» фільмів. Свідченням того є, архівні документи в яких засуджуються, і не допускаються в прокат фільми, що не задовольняли відділ агітації та пропаганди. Як приклад, в довідці для виконувача обов'язки міністра внутрішніх справ УРСР йшлося про те що в червні місяці 1956 р. оператори Київської кіностудії документальних фільмів, проводячи зйомку про громадське тваринництво колгоспу ім. Будьонного Ровенського району Ровенської обл., встановили, що у кадрах про кінне господарство проведено зйомку коней, серед яких більшість були виснажені та хворі [6, арк. 58, 242].

Важливим завданням кінематографу було відображення економічної політики радянського уряду. З'являлися стрічки, які відображали процес розвитку сільського господарства СРСР. «Київська студія телебачення» транслювала ряд передач присвячених соціалістичному селу (виступи передовиків колгоспів, спеціалістів сільськогосподарської галузі, вчених науково-дослідних інститутів) [6, арк. 58]. Проводилися фестивалі сільськогосподарських фільмів. За один такий фестиваль відбувалося в середньому 3700 сеансів фільмів на різноманітну тематику: «Розповідь про зелені квадрати», «Ранні овочі», «Школа сільських механізаторів», «Як домогтися високих врожаїв». Для обслуговування агрозоветкурсів в колгоспах та тримісячних курсів підвищення кваліфікації голів колгоспів із наявного фільмофонду комплектувалися тематичні програми, які з короткими анотаціями розсилаються у всі колгоспи, МТС та радгоспи [6, арк. 242].

У кінодокументах за 1956–1964 рр., яскраво відображені характерні риси нового етапу в розвитку радянського суспільства, що розпочався від XX з'їзду КПРС у лютому 1956 р.

Переважна більшість кінодокументів виробництва Української студії хронікально-документальних фільмів (Укркінохроніка). Передусім – це кіноперіодика, що повністю за цей період збереглася, серед якої 592 випуски кіножурналу «Радянська Україна», у т.ч. один позачерговий випуск з нагоди польоту в космос Ю. Гагаріна, інформація про який розміщена в хронологічній послідовності після останнього квітневого числа; 60 чисел кіножурналів «Молодь України», 108 чисел кіножурналу «Піонерія», виробництво якого з 1958 р. збільшилося удвічі до 12 чисел щорічно; 30 чисел кіножурналу «Радянський спорт» – по 2 числа за 1956 – 1962 рр., по 4 – за 1963 – 1964 рр. і 8 – за 1965 р., 24 числа кіножурналу «Україна сьогодні», що виходив впродовж 1957–1959 рр. по 8 чисел щорічно із суцільною нумерацією від 1 по 24, сюжети якого, як правило, повторювали сюжети кіножурналу «Радянська Україна»; 67 спеціальних випусків, присвячених окремим подіям, особам, знаменним датам [3, с. 25].

У дослідженні використано інформацію про 366 документальних фільмів Укркінохроніки відомих українських кінодокументалістів М. Білінського, К. Богдана, С. Гольбріха, І. Гольдштейна, І. Грабовського, О. Косіна, М. Лактіонова-Стезенка, І. Лозянка, Р. Нахмановича, В. Небери, М. Романова, В. Сичевського, Г. Тасіна, А. Фернандеса-Ібаньєса, Р. Фощенка, Л. Френкеля, Л. Хазанкіної, В. Шкуріна та ін. [3, с. 27].

Окрему групу кінодокументів становлять кіносюжети Укркінохроніки, що не увійшли до готової продукції, або кіносюжети про найважливіші події, відзняті створеним на студії у 1960 р. відділом кінолітопису.

За досліджуваний період знято 61 науково-популярний фільм Київською кіностудією науково-популярних фільмів (Київнаукфільм) відомих режисерів М. Вінярського, Є. Григоровича, Г. Крикуна, І. Негреску, Л. Островського, Є. Уваєва, Л. Удовенка, В. Хмельницького, С. Шульмана, Т. Ярошевича та інших, 19 чисел кіножурналу «Новини сільського господарства України», випуск якого започатковано на Київнаукфільмі у 1960 р.; 12 фільмів Київської кіностудії художніх фільмів імені О. П. Довженка. Серед інших кіностудій, фільми яких за цей період зберігаються в архіві, Центральна студія документальних фільмів (Москва), кінокорпункт ВДНГ УРСР, любительські кіностудії Личисанського хімкомбінату, Харківського електромеханічного заводу, Будинку офіцерів (Севастополь), Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР, Київського університету ім. Т. Г. Шевченка [1, с. 16].

Документальне кіномистецтво розглядалося компартійною пропагандою як важливий просвітницької, науково-популярної діяльності та засіб розповсюдження наукових знань та передового досвіду роботи колгоспників. У «Доповідній записці про поліпшення виробництва фільмів сільськогосподарської тематики» відділу культури ЦК Компартії України (1964 р.) [7, арк. 214] зазначається, що внаслідок ретельно ряд недоліків: мало фільмів знімається про агротехніку вирощування сільськогосподарських культур (озимої пшениці, цукрового буряка, соняшника, льону), про колгоспників, передовий досвід їхньої роботи, нову організацію праці в сільськогосподарському виробництві.

Може видатись дивним, що така тематика фільмів користувалися тоді великим успіхом у глядачів і залишили у них (на відміну від професійних критиків та істориків кіно) добрий і світлий спогад назавжди. Але нічого несподіваного в цьому не має. Був якийсь ніби неписаний договір, угода між творцями і глядачами кіно. Перші хотіли подати приклад, втілений в образи ідеал життя, до якого веде партія і до якого треба прагнути, і навряд чи хотіли вони свідомо видати всю цю бутафорію за правду; другі – глядачі, мільйони так і сприймали ці картини – як казку, як барвисту мрію, як можливість такого життя. Треті – офіційні ідеологи, певно, вважали, що все йде правильно, оскільки кіно вірно втілює ідеологію, ідеали і тим самим нібито розкриває життя в його революційному розвитку.

Як показує здійснений аналіз, стрічки цієї тематики знімалися як планові на кіностудіях – Київській хронікально-документальних фільмів, Київській науково-популярних фільмів, Одеській та Київській кіностудіях художніх фільмів. Замовниками документальних кінофільмів на сільськогосподарську тематику виступали Міністерство сільського господарства УРСР, об'єднання «Укрсільгосптехніка» та підпорядковані їм організації. При комітеті по кінематографії при Раді Міністрів УРСР створено координаційну раду з виробництва фільмів на сільськогосподарську тематику. До її повноважень відносились розроблення планів підготовки та аналіз тематики фільмів. До складу ради входили представники кіностудій, вчені Української сільськогосподарської академії, працівники міністерств, які замовляли фільми цієї теми [2, с. 100].

Повнометражна науково-популярна картина «Сім кроків за горизонтом» (автор сценарію Е. Загданський, режисер Ф. Соболев, оператор Л. Прядкін) отримала перший приз «Золотий астероїд» – на Міжнародному фестивалі у Триєсті. Короткометражна науково-популярна стрічка «Наука про привиди» присуджена гран прі «Золота медаль» і диплом на Міжнародному фестивалі технічних фільмів в Будапешті. Рекламний фільм «Фотогвинтівка снайпера» відмічений призом «Бронзовий лев» – на Всесвітньому фестивалі рекламних фільмів, а стрічка «В світі ароматів» – дипломом на міжнародному фестивалі в Угорщині [7, арк. 214].

Окрім того, для загального показу за кордоном випускалися копії документальних і науково-популярних фільмів, які Українське об'єднання культурних зв'язків із закордоном систематично направляло в різні країни світу.

Відповідно до угоди в м. Мишкольци (Угорщина) від 19 квітня 1969 р. Київська кіностудія науково-популярних фільмів приймала участь в створенні щорічного альманаху «Дружба» про розвиток науки, техніки і економіки в соціалістичних країнах. Над створенням кіноальманаху працювали Софіївська, Лодзінська, Будапешська, Ленінградська, Київська студія науково-популярних фільмів. Перший номер кіноальманаху «Дружба» вийшов на екрани країни в лютому 1970 р. [7, арк. 214].

Київська кіностудія науково-популярних фільмів уклала важливу угоду про виготовлення науково-популярних фільмів в Софії. Так в 1964 р. на замовлення Міністерства сільського господарства СРСР створено спільну постановку повнометражного науково-популярної стрічки «Тепличне овочівництво».

Режисер із Польської народної республіки працював в 1969 р. на Українській студії хронікально-документальних фільмів по відборі матеріалів, які відображали боротьбу польського народу проти нацистських загарбників. Трьох радянських спеціалістів направлено в Монгольську

народну республіку для надання допомоги кінопрацівникам цієї країни. З такою ж ціллю один кіноспеціаліст був відправлений на Кубу [8, арк. 214].

Таким чином, необхідно відзначити, що кінодокументалістика в період «відлиги» в історії радянського кіно відіграла особливу роль. Ця особлива роль полягала в тому, що документальне кіно доповнювало художній кінематограф, але на відміну від нього мало також і просвітницькі та навчальні функції. В кількісному значенні документалістика зросла майже втричі, це зумовлювалось попитом глядачів, та потребою навчальних організацій у візуалізації знань. Тематика фільмів дуже чітко відображала всі політичні процеси що відбулись на той час в країні технічний підйом, «холодна війна», всі сільськогосподарські процеси. Необхідно зауважити, що кінодокументалісти в цей час співпрацювали і з спеціалістами з інших країн, таких як Польща, Куба, Угорщина, Болгарія.

Список використаних джерел

1. Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1966–1975). Довідник / упоряд.: О. Довженко, І. Закринична, Т. Ємельянова, С. Матюшенко та ін., ДКА України. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. К., 2010. 921 с.: іл. 2. Малькова Л. Политический фактор формирования основного потока кинодокументалистики // Экранизация истории: политика и поэтика. Москва, 2003. С. 100. 3. Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіно- і телесюжетів (червень 1956–1965) / Упорядники: Л. Б. Пількевич, О. І. Селіфонов, Н. М. Слончак, Н. О. Топішко. Державний комітет архівів України. Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного. Київ, 2003. 624 с. 4. Джулай Л. Н. Документальный иллюзион: отечественный документализм – опыты социального творчества. М.: «Материк», 2005. 179 с. 5. Шергова К. А. Эволюция жанров в документальном телевизионном кино: автореферат дис. На соискание уч. Степени кандидата искусствоведения / ФГОУ ДПУ «Институт повышения квалификации работников телевидения и радиовещания». М., 2010. 191 с. 6. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп.31, спр. 3268, арк. 58, 242. 7. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 4754. Оп. 1. Арк. 214.

References

1. Kinolitopys: Anotovanyy kataloh kinozhurnaliv, dokumental'nykh fil'miv, kino- i telesyuzhetiv (1966–1975). Dovidnyk [Annotated catalog of film magazines, documentaries, cinema and TV shows (1966–1975). Directory] TsDKFFA Ukrayiny im. H. S. Pshenychnoho. K., 2010. 921 p. 2. Mal'kova L. Polyticheskyy faktor formirovaniya osnovnogo potoka kinodokumentalistiki [The Political Factor of the Formation of the Main Stream of Documentary Documentary] // The Screening of History: Politics and Poetics. Mainland. M., 2003. P. 100. 3. Kinolitopys: Anotovanyy kataloh kinozhurnaliv, dokumental'nykh fil'miv i kino- i telesyuzhetiv (cherven' 1956–1965) [Cinematography: An annotated catalog of film magazines, documentaries and cinema and TV shows (June 1956–1965)] State Committee of Archives of Ukraine. Central State Cinema and Photographic Archives of Ukraine them. GS Wheat. Kyiv, 2003. 624 p. 4. Dzhulay L. N. Dokumental'nyy ilyuzyon: otechestvennyy dokumentalizm – opyty sotsial'nogo tvorchestva [Documentary Illusion: domestic documentalism – experiences of social creativit]. M.: «Materyk», 2005. 179 p. 5. Sherhova K. A. Evoliutsiya zhanrov v dokumental'nom televizionnom kino: avtoreferat dis. Na soiskanie uch.stepeni kandidata iskustvovedeniya [Evolution of genres in documentary television cinema: dissertation diss. For the purpose of studying. Degrees of the candidate of art studies] The Institute for the Promotion of the Qualifications of Television and Radio Broadcasting Workers. M., 2010. 191 p. 6. Tsentral'nyy derdavnyy arkhiv obyednan' Ukrayiny, f. 1, op. 31, spr. 3268, ark. 58, 242. 8. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady Ukrayiny, f. 4754, op. 1, ark. 214.

Yuliya Chayka

DOCUMENTARY CINEMA FROM «VIDLYHA»: QUANTITY AND QUALITY INDICATOR

The article analyzes the development of documentary cinema, namely, which films for which purpose and where they were filmed. The popularity of documentary and chronicle cinema among the audience is considered. Also, the topic of the role of politicians and authorities in the selection of films for public viewing in cinemas was highlighted, and which films were most popular. The article also highlights the issue of providing scholarly institutions, educational institutions with educational documentaries, and illustrates the educational role of documentary cinema.

Key words: cinema, films, documentary cinema, communist propaganda, film studio, director, cooperation.

УДК 94(477)

Ярослав Секо

ПОЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ПЕРІОДУ «ВІДЛИГИ» У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

У статті проаналізовано суспільно-історичну роль поезії наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр., яка посприяла формуванню середовища українських шістдесятників і визначила їх переважаний дискурс. Особливу увагу приділено теоретичним проблемам становлення українського шістдесятництва.

Ключові слова: шістдесятники, «відлига», поезія, опозиційність, В. Симоненко.

Рубіж 1950–1960-х рр. у історії шістдесятництва – «час поезії». Або ж, за словами І. Жиленко – «Країна поезія». Бо не лише Київ (і Україна), а й увесь радянський Союз раптово вибухнув поезією [1, с. 121]. Можливо, така характеристика історичного періоду, без врахування науково-технічної революції, відкриття космосу або руху цивілізації до «ядерної зими», надто претензійна. Але, тоді «у поезію йшли ешелонами»...

Як завжди, метафорично узагальнив перші поетичні кроки свого покоління Євген Сверстюк: Іван Драч приніс перші вірші, незвичні і незрозумілі, так наче його ніколи не вчили, про що і як треба писати... Микола Вінграновський тривожно заговорив про свій народ, і метафори його звучали апокаліптично. Василь Симоненко заговорив з Україною в тоні недозволеної щирості й одвертості. Ліна Костенко зрідка виступала з віршами, але то були вірші такого звучання, наче вся радянська поезія до неї неістотна... [2, с. 26].

Поетичне слово набуло суспільного резонансу, увібрало в себе біль і надії українських читачів. На думку Романа Корогодського, поезія «заміняла людям усі мислимі групи вітамінів. Загоювала рани минулої війни, голоду, терору тоталітарного режиму. Лікувала душу й поглиблювала пам'ять. Поезія була розрадою й учителькою життя. Поезія пророкувала» [3, с. 78]. А Михайло Горинь підкреслював: «ніколи в історії України поезія не використовувалася для політичної боротьби з існуючим режимом так інтенсивно, як тоді» [4, с. 203]. Лесине «Слово, моя ти єдина зброе», розкрилося в думці І. Світличного: «Першопочаток чину – слово» [5, с. 57].

«Час поезії» – термін не науковий. Як і у випадку з «відлигою», не обійшлося без Іллі Еренбурга, який у 1956 р., написав у «Літературній газеті» про «широко відомого у вузьких колах» Бориса Слуцького, підсумував: «Добре, що прийшов час віршів» [6]. «Час поезії» – явище, без сумніву, поетичне, і давати йому мистецьку оцінку належить критикам та літературознавцям.

З іншого боку, ще в 1960-х рр. учасники поетичних баталій відзначали «напівлітературні» першопричини народження поезії, що дало підстави літературознавцю В. Прищепі розглядати тогочасну поезію як «історико-літературне явище» [7]. А це, в свою чергу, дозволяє історика «перевірити алгеброю гармонію».

Його завдання полягає в осмисленні феномену поезії в контексті суспільно-політичних процесів, показі її соціальної ролі, відображеності в ній актуальних тогочасних проблем. Чому на рубежі 1950–1960-х рр. поезія, а не, наприклад, філософія, есеїстика чи публіцистика, стала виразником суспільних настроїв? Чому виник суспільний запит на поезію? Чому в післясталінський період підноситься роль поета? Які умови радянської дійсності творили «поета» і «аудиторію»? Ось далеко не повний перелік порушених у статті проблем, які мають підвести до головного – місця поетичного феномену в українському шістдесятництві.

У масовому захопленні поезією в СРСР було щось не логічне. Післяреволюційний час майже не подарував талановитих поетів. Пригадуються рядки Володимира Маяковського:

Хорошо у нас в Стране Советов.

Можно жить, работать можно дружно.

Только вот поэтов, к сожаленью, нету –

Впрочем, может, это и не нужно.

«Пролетарських поетів», суспільна функція яких обмежувалася «агітацією у віршованій формі», було чимало. Художнє прозріння контурів нового явища спостерігаємо в антиутопії Євгенія Замятіна «Ми» (1920 р.). Об'єднані в Інституті Державних Поетів і Письменників, поети «вже не витають більше в емпіреях: вони спустилися на землю...», «тепер поезія – вже не безпardonний солов'їний свист: поезія – державна служба, поезія – корисність» [8, с. 328]. У більшовицькому дискурсі поезія постала служницею ідеології, чому посприяли боротьба зі словом, цензура, «розстріляне відродження», підтримка ідеологічно відданих бездарностей. Звичайно, були

винятки, творчість яких була кращим взірцем розвитку національних поетичних традицій, але доступ до їх поезії був обмежений.

На початку 1950-х рр. тиражі поетичних книг залежали від офіційного становища поетів. Магазины були переповнені нікому не потрібними поетичними книгами, тож не дивно, що поезія не була непопулярною. Євгеній Євтушенко, можливо, дещо перебільшував коли описував тогочасне поетичне життя: старі поети мовчали, а якщо іноді й писали, то це було гірше мовчанки; а післявоєнне поетичне покоління, яке подавало великі надії, зникло [9, с. 105]. Отож, і виходило, «Павло Тичина пише вірші, усе гірші, гірші й гірші...».

Це викликало неприйняття серед молоді, і, можливо, найкращим прикладом цього став «Феномен доби. Сходження на голгофу слави» Василя Стуса. Високо поцінуючи геніальність молодого П. Тичини, В. Стус поетапно простежив причини його поетичного згасання. Страх перед репресіями, відсутність творчого протесту щодо трагедії народу в сталінські часи, деформували особистість поета, який свою творчість поставив на службу партії. «Геніальний Тичина вмер. Лишився чиновник літературної канцелярії, довічно хворий на манію переслідування, жалюгідний пігмей із великим ім'ям Тичини» [10, с. 84], – такий невтішний вердикт молодого поета.

Лише поверховий перегляд тексту може здатися молодецьким романтизмом і максималізмом, наступом молодого автора на метра. В. Стус порушив набагато глибшу проблему, побачивши в долі Тичини феномен доби: «поет жив у час, що заправив генія на роль блазня. І поет погодився на цю роль» [10, с. 91]. П. Тичина обрав славу, «став заслуженим митцем», його «канонізували», але розплатою за це стала прижиттєва смерть поета, боротьба з власним талантом. Для В. Стуса очевидно, що П. Тичина – жертва: у добу страшних сталінських репресій, коли одних письменників розстріляли, інших – заслали в табори, третіх – розтлили, Тичину репресували визнанням. Покара славою – одна з найновіших і найефективніших форм боротьби з мистецтвом: «Хто ж єси, Тичино? Без сумніву, геніальний поет. І – геніальний блазень. Живіший од живих і мертвіший мертвих. Його трагедія відбила трагедію його рідного народу» [10, с. 91].

«Феномен доби» більше ніж літературознавча розвідка, аніж роздум над феноменами. За словами Є. Сверстюка, весь підтекст Стусової статті про Тичину є неприйняття того вибору [2, с. 211] Отож, у цих рядках, так само підтекстом, читається імператив до життєвої позиції і чину молодого В. Стуса, а поряд із ним – багатьох представників покоління.

Утім, наприкінці 1950-х років ситуація різко змінилася. Мистецький маятник гойднувся в бік поезії, з'явилася мода на поезію. Причини цього явища в історіографії та літературознавстві традиційно пояснюються хрущовською «відлигою». Заперечувати цей зв'язок складно. Але варто пам'ятати: *post hoc, ergo propter hoc* – після цього, не означає внаслідок цього. Взаємозв'язок між «відлигою» і «часом віршів» добре помітний у радянських умовах, але викликає запитання при аналізі аналогічного поетичного феномену в Східній Європі, де сталінізм не був тривалим.

Більше того, поетичний феномен не вичерпувався країнами соціалістичного табору, і набув величезного поширення у західних країнах. Під впливом надпопулярних бітників (А. Гінсберга, Г. Корсо, Дж. Керуака, В. Берроуза), в 1968 р. поетом хотів бути кожен, а телефонна служба Нью-Йорка навіть пропонувала «поезію по телефону» (*dial-a-poem*). Поети в межах пробної урядової програми читали поезію й дискутували в університетах, а кандидат у президенти США Ю. Маккарті наважився опублікувати свої поетичні спроби [11, с. 185].

Як бачимо, феномен поезії у 1950–1960-х рр. є спільним для розвинутих країн незалежно від ідеологічної масті. Отож, його причини потрібно шукати у загально значимих подіях, які сприяли універсальним світоглядним змінам. Такою спільною подією, чи то спільним досвідом могла бути тільки Друга світова війна. Післявоєнна свідомість – першопричина світового поетичного буму, а події калібру «відлиги» чи в'єтнамської війни – приводи, які актуалізували поезію в конкретних країнах, і визначали її переважаючу тематику.

Суспільно-політичний дискурс «відлиги», безперечно, актуалізував, і, навіть, санкціонував поетичне слово. Після смерті І. Сталіна газети і журнали почала заповнювати напівзаборонена інтимна лірика, яка, за словами Є. Євтушенка, хоча й «виглядала дещо інфантильно» на тлі гігантських історичних процесів [9, с. 114], все ж окреслювала можливість появи інших поетичних тенденцій.

Однак, повернемося до смерті І. Сталіна. У свідомості людей, з нею прийшло усвідомлення, що помер не просто правитель, а – символ, запорука стабільності ладу, гарант істинності ідеології. Плакали не всі, але чисельні свідчення про сльози за диктатором – не поетична метафора. Ці сльози – не фізіологічне явище. Плакали не за людиною, плакали за – символом, міфом. У тих сльозах виражалася громадянська відданість, небайдужість, зацікавленість життям держави. Молодь, яка плакала – ідеалісти, романтики – слова можуть бути різні, але саме вони були «сіллю землі» (сльози ж солоні!), яка здатна була дати новий поштовх радянському суспільству. Саме з цих сліз народжувалися шістдесятники як середовище й покоління, і поети – як їх голос.

Критика Н. Хрущовим «культу особи» посприяла світоглядному перевороту, який надав молоді нову, «справжню» віру. Н. Хрущов повів за собою «дітей ХХ з'їзду», накресливши перед ними близьку перспективу комуністичного ладу. Водночас, партійний лідер відділив молодь від покоління її батьків, спонукав до відкидання їх цінностей, а отже, змусив шукати нових провідників у власному середовищі.

Цю дещо сакральну функцію взяли на себе молоді поети. Вони ніби згадали, що поет – римський *vates* – ясновидець, тайнозритель. Прозріння своїх «юнацьких несміливих снів», вони запропонували іншим. Молодь прагнула віри, але оскільки релігія була під забороною, то основним ідеалом стала віра у прогрес народу, країни, людства. Як на мене, існує зв'язок між одночасним розвитком у СРСР поетичного руху і антицерковної кампанії: замість Альош Карамазових народжувалися Симоненки і Стуси, Євтушенки і Вознесенські.

Входження молодого покоління в мистецтво через оптику поезії було органічним. Річ не в тому, що «поезія це – мова молодих» (Д. Павличко), і не в тому, що вірші писати «легше» за прозу, а ефект досягається «швидше». На думку мовознавця Ю. Лотмана, на типологічній драбині літературних жанрів від простоти до складності (розмовна мова – пісня – «класична поезія» – художня проза), проза – явище пізніше, аніж поезія, що виникає в епоху хронологічно більш зрілої естетичної свідомості [12].

Широковживане поняття «шістдесятник», спочатку розумілося вузько – молоді поети. Коли наприкінці 1950-х їх вірші затримували в редакціях, вони винайшли нову типографію – голосову: «Коли ми не могли надрукувати вірші на папері, ми друкували їх нашими юними надломленими голосами на повітрі епохи», – заявив один із них [9, с. 150]. Андрій Вознесенський заговорив про синтез слова і сцени, поета і актора. Поезія вийшла із закритих кімнат і кабінетів, мансард і лекційних залів, «поетичне слово реально знайшло Площу» [13, с. 77]. Одним із перших став феномен Маяковки. У Москві біля пам'ятника В. Маяковського розпочалися регулярні поетичні вечори, на яких поряд із «класиками» зазвучала нова поезія.

Дещо згодом з'явилася «естрадна поезія», яка завдяки ігровому, або театральному началу, намагалася захопити й завоювати читача. Її характерними стильовими прикметами стали: окличність (щоб почули, коротка спресована фраза як викристалізоване кредо) [14, с. 126], заклики і звернення, клятви перед слухачами щодо своєї вірності добрим ідеалам, утвердження цих ідеалів і заперечення «старих»; стан «бійки», «бою», «боротьби». Не випадково, адресатом цієї поезії була молодь, народ, і, навіть, людство [7]. «Лідерами «естрадної поезії» стали Є. Євтушенко, А. Вознесенський, Р. Рождественський, Б. Ахмадуліна, Ю. Моріц та інші. «Естрадники» збирали стадіони поціновувачів. 30 листопада 1962 р. поезія вперше в історії вийшла на стадіон Лужників і стала стадійною [13, с. 78].

Молоді поети одразу отримали слухацьку аудиторію, бо, на думку критика А. Нестерова, «їм випало озвучити ті комплекси ідей і емоцій, які знаходилися на грані усвідомлення аудиторії, яка жадібно вслуховувалася в цю поезію: всі ці ідеї і відчуття існували, вимагали виходу – їх либонь потрібно було одягти в яскраву форму. «Стадійна поезія» 60-х років – це не поезія особистих прозрінь і пошуків, а артикуляція певних масових стереотипів, які існували у читачів і слухачів цих текстів. За змістом, це соціальна поезія [15]. Громадянський пафос поезії став відповіддю на суспільні реалії. Бо громадянська поезія – римована публіцистика, яка процвітає лише тоді, коли в суспільстві щось не так, виконуючи комунікаційну функцію, нікому крім неї в даний час не доступну.

Масове навернення в поезію частково пояснюється особливостями ідеократичного радянського суспільства. На думку польського дослідника Анджея Валіцького, ідеократична природа тоталітаризму знаходить свій вираз у прагненні піддати особу всеохоплюючому ідеологічному контролю, контролю із середини [17, с. 442]. Радянська влада в цілому демонструвала новий тип домінування, бо спиралася одночасно на насилля та ідеологічне панування. Кампанія з ліквідації неписьменності та розвиток освіти мали забезпечити інтелектуальне зростання мас і введення їх в русло офіційної ідеології. Прагнення влади керувати ідеологічно освіченими масами, змушувало її створювати відповідне комунікаційне середовище. Його основою стало мистецтво, ширше – культура. Відтак, влада була зацікавлена в мистецтві як засобі ідеологічного виховання і контролю, а з іншого боку, вбачало в ньому засіб відволікання уваги людей від політичних і соціальних процесів. Героїня однієї з книг С. Алексієвич передає загальний феномен: «Найважливіше – духовна робота... книжки... Один костюм можна носити двадцять років, а двох пальт вистачало на все життя, але без Пушкіна або без повного зібрання творів Горького жити не можна» [17, с. 137].

Літературне середовище у радянському суспільстві відіграло роль майданчика для обговорення суспільно-політичних проблем між владою і народом. Тож не випадково, головними літературними темами стали партія на чолі з вождем як ідеальним героєм, будівництво, план, а пісня – «жити і будувати помагає». Усі тенденції і зміни генеральної лінії, відображалися в

літературних формах. Недоведеність партійними керівниками розкривалася в прозі, поезії, образотворчому мистецтві, кіно. Влада керувала директивно, але з суспільством розмовляла через літературу. По суті, армія поетів замінила добрий загін політологів. Отож, і виходило – «поэт в России больше чем поэт».

Присутність партії в ідеологічній сфері суттєво ускладнювало можливість широкого існування опозиційності. Витіснення опозиції з суспільного життя, як це було в СРСР із 1920-х рр., не було абсолютним. Знищення політичних партій і груп, висилка за межі країни інтелігенції, оцінювання історії, соціології, журналістики, вільного мистецького простору та інших сфер діяльності не знищувало опозиційність як таку. Вона знаходила нові форми існування, або точніше – форми збереження.

У 1930-х рр. такою опозиційністю визначилася література, яка у віршованих або прозових формах зберігала в собі горду непоступливість митців. У момент тиску з боку влади опозиційність могли увібрати кілька поетичних рядків, як от «Любіть Україну!» В. Сосюри чи «Мы живем, под собою не чуя страны» О. Мандельштама. Владі, через нав'язування жанру соціалістичного реалізму, вдалося стерилізувати літературу, зробити її услужливою і потенційно безпечною. «Кремлевский горец» міг знищити О. Мандельштама, згнітити В. Сосюру, але поза його владою залишалися рядки, в яких стисло сказано про все. Серед мільйонів пропущених цензурою рядків вони ховалися не тільки від людей, але й влади. У валі кон'юнктурних творів вони були не чутні, не помітні, і не могли впливати на суспільство. Щоб їх знищити, владі необхідно було б заборонити будь-яке мистецтво. Але зробити цього ідеократична держава, як бачимо, просто не могла.

Такий феномен існування опозиційності відомий, і, наприклад, описаний угорським літератором Шандором Чоорі. Розглядаючи державу і націю як протилежні категорії, автор описав велике пригнічення, яке йде від держави: «державка може піддавати мене цензурі, збіднювати, одурювати або ж чимось загрожувати мені, кидати букети квітів у травневе небо» [18, с. 350]. Але така політика позбавлена фатальності, адже противагою їй виступає національний дух, який здатен розбити це протиріччя. Формою збереження ж останнього за несприятливих умов одержавлення суспільства постає література. «Людину, народ можна на певний час одержавити, – доводив Ш. Чоорі, – але не національний дух. Достатньо одного вірша, однієї забороненої, сто років назад п'єси, щоб цей дух проявився» [18, с. 351].

Мистецтво має перевагу над правителями і режимами в тому, що «живе століттями», тоді як уділ перших – десятиліття. Удар нанесений Н. Хрущовим по культу особи мав різні наслідки. Один із них, далеко не найголовніший, полягав у тому, що разом зі Сталінім збанкрутувала вся офіційна література, яка потенційно працювала на культ. Вал знецінився, і допоки він не був поповнений новою кон'юктурою, отримали змогу проявити себе одиничні ціннісні твори.

Влітку 1958 р. Б. Пастернак, в одному з листів, зафіксував пусте літературне поле: «Я думаю, – писав поет, – не дивлячись на звичність всього того, що залишається перед нашими очима і що ми продовжуємо слухати і читати, нічого цього більше немає, це пройшло і відбулося, величезний, нечуваних сил вартувавший період закінчився і минув. Звільнилося безмірно велике, поки-що пусте і не зайняте місце для нового і ще небувалого...» [19, с. 79].

Коли в 1958 р. в Москві біля пам'ятника Маяковському розпочалося читання поезій, то розпочали з А. Ахматової, О. Мандельштама, Б. Пастернака. А молода поезія, яка лише розпочинала свій шлях – наслідувала їх форми, стилістику й тематику. Тож не випадково літературознавці вказують вплив Б. Пастернака на А. Вознесенського, М. Бажана на І. Драча, В. Сосюри на М. Вінграновського, М. Рильського на Д. Павличка, П. Тичини на І. Калинця [20, с. 143].

Дуже часто ці впливи були опосередкованими. Особливо, коли йдеться про українських поетів, можемо констатувати розрив традиції, розрив який долався роками пошуків мистецьких зв'язків. Л. Танюк згадував своє здивування, коли у 1959 р. його вчитель М. Крушельницький порадив «взятися за поетів, яких ви не знаєте. За Тичину, За Рильського, за Сосюру, за Плужника, за Філянського...». Мова тоді зайшла про їх ранню творчість, вже забуту і не згадану в офіційному літературознавстві [21, с. 154]. В. Коротич теж відзначав обмеженість ранньої творчості шістдесятників через відсутність учителів, які були забрані, «забуті, розтоптані, розштовхані по кутках» [22, с. 8].

Московський поетичний авангард безперечно вплинув на поетичне середовище в Україні, на формування «атмосфери трибунності», з прагненням «виговоритися», «докричатися», «догукатися», відчутти резонування слова, його пружність – не внутрішню, художньо-естетичну, а зовнішню: як воно пружинить «на людях», в умах і серцях сучасників» [14, с. 124]. Водночас, в українському шістдесятництві переважала певна недовіра до поетичної естрадності. «Мені доводилося бачити найвидатніших поетів світу, всі вони були не естрадники, а – страдники», – стверджувала Ліна Костенко. Критичні зауваги щодо форм вираження творчості Є. Євтушенка – «євтушенківщини», мав В. Симоненко. У розмовах, він зв'язав свої відчуття стосовно справжності й

«невдаваності» його поезії, і схилявся до думки, що модний московський поет усе ж таки не має того стрижня, яким визначається справжній, «правдивий» талант. Однак, в силу обдарованості, незалежності й опозиційності за сприятливої ситуації в Росії має можливість публікувати твори, які здатні пробуджувати інших [14, с. 115].

Інтуїтивне відторгнення від соцреалізму визначило пошук альтернатив, який привів частину шістдесятників до традиції «розстріляного відродження» та усвідомлення власної місії як національних поетів. Мова йде саме про частину українських поетів, адже були й ті (Р. Третьяков, Б. Чичибабін, В. Некрасов), в творчості яких не прозвучала національна тематика, але вони є частиною радянського шістдесятництва.

Зі становленням українського поетичного шістдесятництва можна говорити про відновлення традиції інтелектуального поетичного опору. На думку письменника Ю. Андруховича, Україна – поезієцентрична країна, в якій поезія становила один із небагатьох шансів національного чи принаймні мовного виживання. З другої половини XIX ст. «поет і поезія в українській традиції набувають виняткового суспільного значення, писання віршів прирівнюється до визвольної боротьби, слово до зброї, індивідуальне й інтимне відтіснено далеко на задній план, як того й вимагає армійська дисципліна. Поета уявляють уже не просто речником, а національним месією, поезію ж – найвищою громадянською місією» [8, с. 168].

Про цю ж місію писав В. Стус у «Феномені доби»: «Митця будь-якого іншого народу виносила на собі історична реальність. Специфіка українського митця в тому, що в кращому разі він змушений цю реальність нести на своїх плечах, а в гіршому, і значно частіше, – існувати всупереч реальності... Замість материка наш поет має під ногами прірву. Отож половина його зусиль іде на те, щоб нагодувати прірву, щоб створити материк під ногами» [10, с. 8].

Причини такого явища на поверхні. Модерна українська нація формувалася упродовж XIX ст. за відсутності політичної еліти, отож, закономірним стало маланукове «як в нації вождів нема, тоді її вожді – поети». І цей архетип відтворювався в кожному наступному поколінні. Л. Костенко писала: «Український письменник, приходячи в літературу, спершу й не знає, в зону якої біди він вступив. Потім приходять здогад і протест: такого не може бути! А потім спокійне усвідомлення: так є. Але мушу працювати. Це доля мого народу, отже – і моя доля» [14, с. 26]. Схожу думку висловила І. Жиленко. Якщо в вільних державах має існувати розділення – поезія – поетам, а трибуни і барикади – борцям, то в Україні по-іншому: «все йшло в один казан, все, що мали, вкладалося у справу визволення – і гасло, і зброя, і вірш, і пісня» [1, с. 22].

В цьому висока моральна й загальнолюдська складова української національної ідеї. Але з іншого – трагічність долі українських поетів та деформація їх суспільної ролі. І хто може краще за І. Драча це підсумувати: «поезія заважала укр[аїнським] поетам бути політиками, а політика заважала бути поетами»? [1, с. 287].

Нова українська поезія почала дещо несміливо пробивати собі дорогу в 1950-х рр. Яскраво дебютував у Львові Д. Павличко. Перші збірки «Любов і ненависть» (1953 р.), «Моя земля» (1955 р.), «Чорна нитка» (1958 р.), «Бистрина» (1959 р.), «Днина» (1960 р.), «На чатах» (1961 р.), «Пальмова віть», «Жест Нерона» (1962 р.) зробили його «улюбленцем молоді», яким «марили у снах дівчата» [24, с. 66, 68]. «Предтечею цілою когорти шістдесятників» Л. Тарнашинська назвала Ліну Костенко [14, с. 25], яка відкрилася в поетичних збірках «Проміння землі» (1957 р.), «Вітрила» (1958 р.), «Мандрівки серця» (1961 р.).

Окремі паростки нової поезії пробивалися в журналах «Дніпро» і «Жовтень», але вони були помітними радше критикам, аніж читачам. Перші творчі спроби молодих українських поетів не мали великого резонансу. Знали Є. Євтушенка, А. Вознесенського, Р. Рождественського, Б. Ахмадуліну... Тож нічого дивного в скаргах молодого театрал Л. Танюка літературному критику І. Світличному на відсутність нової української поезії. Але вона вже була, Київ був «нашпигований новими віршами, як качка яблуками» [25, с. 34]. Необхідний лише був поштовх, аби ці яблука попадали. І він відбувся на вечорі російської поезії у київському Жовтневому палаці 24 серпня 1961 р. На запитання з залу «А в Україні є поети?», Є. Євтушенко не знайшов нічого кращого, аніж познайомити присутніх спочатку з власним перекладом «Балади про соняшник» І. Драча, а потім – представити аудиторії молодого автора [3, с. 48; 1, с. 61, 25, с. 398].

А ще до цього читаюча публіка могла помітити нових поетів на сторінках «Літературної України». Її редактором став П. Загребельний, який бачив одним із своїх завдань підтримку молодих талантів. 7 квітня 1961 р. на сторінках «Літературної України» дебютував М. Вінграновський, 5 травня – В. Коротич, 18 липня – І. Драч, 17 вересня – Є. Гуцало [14, с. 516]. Крім них на шпальтах журналів «Дніпро», «Вітчизна», «Зміна» зазвучали голоси В. Симоненка, В. Стуса, Б. Олійника, М. Сингаївського, Б. Мамайсура. Подекуди, говорячи про київських шістдесятників, вживають поняття «другої хвилі» – митців, які долучилися до поезії напередодні, або після арештів 1965 р. – В. Стус, В. Голобородько, М. Холодний, М. Воробйов, М. Григорів,

В. Кордун, В. Рубан. У той же час у Львові розкрилися поети Р. Братунь, Р. Кудлик, Іг. Калинець, Р. Лубківський, Ір. Стасів (Калинець).

Вплив молодих поетів на аудиторію був приголомшуючий. І. Жиленко описала свій внутрішній стан від виступу І. Драча на початку 1961 р.: «Він читав «Ніж у сонці», а я плакала. Як він зумів сказати про все наше, сучасне, наболіле. Як приголомшив! Як буквально замучив слухачів! Ми боялись і дихнути, поки він читав. Боялись звести на нього очі. Коли Іван скінчив, ніхто не міг навіть щось сказати. Тиша...» [1, с. 89].

Яскравий дебют послужив дороговказом для входження молоді в письменницькі структури. 20 березня 1962 р. в Спілку письменників України прийнято М. Вінграновського, Є. Гуцала, І. Драча, М. Сингаївського, Р. Третьякова, П. Скунця, В. Дрозда, В. Шевчука [1, с. 111]. Але куди значимішим стало видання перших збірок. У 1962 р. побачили світ збірки В. Симоненка «Тиша і грім», І. Драча «Соняшник», М. Вінграновського «Атомні прелюди». Згодом вийдуть інші збірки: посмертне «Земне тяжіння» (1964) В. Симоненка, «Протуберанці серця» (1965) та «Балади буднів» (1967) І. Драча, «Б'ють у крицю ковалі» Б. Олійника...

Публікації – це для поціновувачів, що живуть поодаль, для наступних поколінь, для історії. Бо тогочасне поетичне слово не обмежувало себе друкованими формами. Куди вагомішими, «незабутніми», були різноманітні й велелюдні поетичні вечори в Клубі творчої молоді, на підприємствах, літературних гуртках тощо. «Живе» слово, спілкування автора й аудиторії згладжували мистецьку недовершеність перших поезій. На це вказувала тогочасна «офіційна» критика, а Є. Сверстюк підкреслював роль суспільного резонансу в зростанні популярності молодих поетів. Нові імена засвічувалися в пам'яті читача тим, що потрапляли під обстріл партійної критики. Досить було Л. Дмитеркові виступити з погромною статтею в «Літературній Україні», а викриття не супроводжувалися арештом, і ця нова обставина загострювала інтерес до ризикованого автора, який не цікавився репутацією у всемогутньої влади. Навколо поетів з'являлися уболівальники і прихильники, й кожної нової такої публікації чекали більше, ніж запуску ракети. «Це було нове, – підсумовував Є. Сверстюк, – поет, який виступає проти!» [2, с. 25].

Поезія стала основою на якій сформувалося середовище українських шістдесятників. Резонансним і багато в чому доленосним став поетичний виступ І. Драча й М. Вінграновського у Львові 1962 р. Поезія не лише озвучила чимало думок, якими переймалися львів'яни, але й розкрила спосіб вияву власної опозиційності. Поезія виявилася ключем, яким легко знімалася офіційна фальш радянської дійсності, невідповідність проголошених цінностей існуючим реаліям.

Поезія стала своєрідною мовою покоління, приводом до знайомств, спільним захопленням. Пішовши у самвидав, і отримавши присмак напівлегальності, вона створювала відчуття співпричетності до спільної справи чи то таємних уподобань.

Поети-шістдесятники були різні, їх творчість не позбавлена конкуренції, а то й несприйняття одне одного. Їх об'єднувало покоління, тиск «автоматників партії» і... Василь Симоненко. За життя популярність традиційної поетичної манери черкащанина поступалася експериментам І. Драча та М. Вінграновського. Однак, рання смерть розкрила навдивовиж цільну особистість, у якій слово поєдналося з високою громадянською позицією. Про що прямо сказав, на вечорі пам'яті поета у грудні 1963 р. І. Світличний: «Колись історики літератури, може і не назвуть Василя Симоненка найталановитішим поетом свого покоління. Але ми знаємо, що серед нас не було й немає поета більшої громадянської мужності, більшої рішучості, більшої безкомпромісності, ніж Василь Симоненко» [26, с. 527].

У його долі кожен шістдесятник побачив себе. Він став «поетом покоління», «живим, пульсуючим речником шістдесятництва» [3, с. 77]. Як і смерть Сталіна, смерть В. Симоненка отримала метафізичне осмислення, в тому числі й через звернення до поширених тоді мистецьких категорій. Так, раптовість, передчасність смерті В. Симоненка для багатьох стала наочним свідченням нежиттєвості канону соцреалізму, його невідповідності дійсності.

Якщо Сталін був своєрідним архетипом героя соцреалістичного мистецтва, то Симоненко постав героєм на його уламках. Якщо соцреалізм зображав рух людини «через терни до зірок», увінчаний досягненням цілі, то Симоненко випадав із цього образу. За кілька місяців до смерті, 22 липня 1963 р. він писав: «З іронією оглядаюся на пройдене: мені двадцять дев'ять скоро стукне, а що я зробив, чи бодай почав, значне? Не життя, а низка дрібних клопотів, дрібних невдач, дрібних розчарувань і дрібних успіхів!» [27, с. 365]. Людину, яка не досягла видимої цілі, але життя якої від цього не знецінилося, а набуло високого морального розкриття, – ось кого побачили шістдесятники в Симоненку.

Якщо соцреалізм утверджував «культ особи» в суспільну свідомість, закріплював її на рівні необхідних і позитивних переконань, то шістдесятники, дезорієнтовані відсутністю зразка після критики «культу особи», побачили в Симоненку відповідь. Ні, не Симоненко замінив їм «культ особи», відповідь вони побачили в собі. Шістдесятники побачили у В. Симоненку драму свого

покоління, тим самим стали героями без цілі. Рольове значення Симоненка-символа надзвичайно сміливо прозвучало в річницю його смерті у виступі І. Дзюби. Критик побачив у ньому продовження української літературно-поетичної традиції, відзначивши, що В. Симоненко «твердо став серед тієї групи літературної молоді, що відроджує Шевченкове начало, його велике звертання до «мертвих, і живих, і ненароджених земляків» своїх, продовжене Франковим «народе мій, замучений, розбитий...», продовжене Лесею Українкою, так гостро й по-новому оголошене в 20-ті роки й так трагічно обірване в роки 30-ті» [28, с. 538].

У творчості Симоненка завершилося єднання шістдесятників з традицією, а отже, повноцінно прозвучав їх голос в літературі наповненій соціалістичним реалізмом. Поезія В. Симоненка дозволила молоді позиціонувати себе як національних поетів, про що заявив І. Дзюба на симоненківському вечорі 1965 р.: «національна ідея є й буде, сьогодні вона для нас актуальна й означає ідею про повноту суверенного, державного й культурного існування української соціалістичної нації, про повноту й суверенність її національного внеску в загальну справу миру, демократії та соціалізму. Ця ідея лежить в основі поезії Василя Симоненка, нею вона надихана [28, с. 542].

Рання смерть В. Симоненка збіглася із закінченням «часу поетів», тож не випадково ці теми переплелися в світовідчутті й пам'яті шістдесятників. Відмашки про «кінець відлиги» йшли з Москви. Ще в 1961 р. «закрито» Маяковку, а погромні зустрічі Н. Хрущова з інтелігенцією 17 грудня 1962 р. та 8 березня 1963 р. були сприйняті «автоматниками партії» в якості сигналу до закручування гайок. Розпочалася ідеологічна боротьба з абстракціонізмом і формалізмом.

Вже 12 березня 1963 р. в «Літературній Україні» молодих поетів розкритикували Ю. Збанацький, І. Ле, О. Новицький, порадивши «взяти на озброєння педагогічні, батьківські поради й настанови Микити Сергійовича Хрущова» [29, с. 339]. Важливими в ході кампанії стали засідання Президії Спілки письменників (15 березня), республіканська нарада активу творчої інтелігенції та ідеологічних працівників (8 квітня 1963 р.), збори партійної організації письменників Києва (23 квітня) із різкою критикою творчості І. Драча, І. Дзюби, Л. Костенко, І. Світличного, М. Вінграновського, Є. Сверстюка.

Посилювався тиск на Спілку письменників, видавництва, редакції газет і журналів. Поза партійною критикою опинилася творчість В. Коломійця, В. Коротича, В. Симоненка, Р. Третьякова, М. Сома, що сприймалося як свідчення наміру партії розколоти молодіжне середовище. Зі сторони молоді були спроби захисту. Так, М. Вінграновський на закиди у формалізмі відповів на республіканській нараді знаменитими рядками: «якщо народ мій числиться формально, / Тоді я дійсно дійсний формаліст!» [29, с. 338].

У подальшому напруга не спала, розпочався тиск на поетів із вимогами публічного каяття. Надзвичайно уразливими для них стали звинувачення в тому, що їх поезія використовується зарубіжними «буржуазними націоналістами» для ведення «антирадянської боротьби». Відзначення шевченківського ювілею 1964 р. стало ще однією спробою для шістдесятників утвердити свою позицію, але й засвідчило наявність перелому на користь влади. У квітні 1964 р. секретар з ідеології А. Скаба у Львові розгромив третій номер журналу «Жовтень», чим дав сигнал місцевій владі до закручування ідеологічних гайок. А в травні І. Драча, Л. Костенко, В. Коротича, Є. Гуцала, М. Вінграновського змусили опублікувати в «Літературній Україні» відповіді «буржуазним націоналістам». Ці заяви були по різному написані й сприйняті в середовищі. У листі І. Жиленко до В. Дрозда читаємо: «Сьогодні в «Літ. Україні» – сторінка каяття і посипання голів попелом. Начальствіє таки змусило «відповідати бурж. націоналістам» найголовніших шістдесятників. Ліна та Іван відповіли обтічно, по суті нічого не сказавши. А Гуцало і Коротич! Боже! Краще вмерти, ніж така ганьба» [1, с. 287, 305].

«Час поетів» виявився короткотривалим. Але напевно годі було очікувати зворотного, адже й сама поезія тяжіє до малих форм. Поезія почала втрачати аудиторію, бо адміністративний тиск, відмова друкування і заборони на виступи робили свою справу. Частково це подолано через самвидав. Але життя ставило інше питання – чи перейдуть поети через свою поезію, зможуть відмовитися від аудиторії й особисто поведуть за собою людей проти влади, чи підуть іншим шляхом, на голгофу слави? У поетів був шанс продовжити боротьбу. Р. Іванчук пригадував серпневу зустріч 1965 р. в Криму, на якій окрім нього були Д. Павличко, І. Драч та М. Горинь. Тоді, піднімаючись на Кара-даг, М. Горинь закликав письменників на барикади. Але «Павличко закликав до врівноваженості», Р. Іванчук сказав, що «писатиме правдиву історію», а «Драч понуро мовчав». [20, с. 118].

Розвиток шістдесятництва в бік опозиційності й нонконформізму, змушував кожного поета зробити власний вибір. У більшості вони не прийняли виклик... У чому причина такого вибору? Відповіді – різні. Найперше варто відкинути надмірне моралізаторство щодо обставин вибору, про що дуже влучно написав І. Дзюба: «Максималістом маєш право бути щодо себе, а не щодо інших. І

коли починаються звичні українські балачки: от, мовляв, той чи той – наша совість, – я кажу: не треба жити чужою совістю, треба – своєю. Хоч це і важче» [29, с. 370]. Але якщо вийти за межі особистого, то очевидно, що попри відчуття важливості свого місця в тогочасному суспільному житті та суспільної ролі, поети відчували внутрішній конфлікт між соціальним запитом на їх поезію та сутністю поезії. У відповідь на євтушенківське «поэт в России больше чем поэт», М. Гаспаров зіронізував не менш афористично: «конечно, поэт в России больше, чем поэт, но почему из этого получается, что поэзия в России меньше, чем поэзия?».

Хоча в статті стверджувалося, що шістдесятники стали продовжувачами української літературної традиції інтелектуального опору, все ж необхідно пам'ятати, що вийшли вони з радянської дійсності, де поет був «горланом» революції, агітатором, політ-працівником. Але вийшли із запереченням такого принизливого стану поета. Свою роль вони побачили в поверненні поезії її справжнього місця. Бо поет, за словами А. Блока – «син гармонії», завдання якого, «по-перше – звільнити звуки із рідної безначальної стихії, в якій вони перебувають; по-друге – скласти ці звуки в гармонію, дати їм форму; по-третє – внести цю гармонію у зовнішній світ» [30]. Схоже місію поета бачив Т. С. Еліот: «обов'язок поета лише побічно є обов'язком перед власним народом; передусім це обов'язок перед власною мовою: обов'язок, по-перше, зберегти цю мову, а по-друге, її удосконалити і збагатити» [31].

Доречно навести думку І. Світличного про те, що «шістдесятники зробили поезію поезією. Вони не відмежувалися від політики і не були прихильниками «мистецтва для мистецтва», але стали брати глибинні моменти суспільного буття і лише ті, які не суперечили природі поезії» [32, с. 24]. Чи вдалося це їм у подальшому? Це вже за межами історичного дослідження, і – запитання до літературознавців. Але те, що «перший ешелон» поетів-шістдесятників не пішов далі не означає, що цього не зробили інші. Бо вже в перші дні після арештів 1965 р. писалися проникливі «Не можу я без посмішки Івана оцю сльотаву зиму пережить...», а поет – обирав свою Голгофу. Поетичний феномен В. Стуса народжувався в «час поезії», а розвивався – в умовах коли поезії не час. «Країна поезія» не зникла, лише змінила прописку на місце, де естрадність заросла таборовою лірикою.

Список використаних джерел

1. Жиленко І. Homo feriens. К.: Смолоскип, 2011. 816 с.
2. Сверстюк Є. Блудні сини України. К.: Знання, 1993. 256 с.
3. Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники. Львів: Український католицький університет, 2009. 656 с.
4. У нас була велика місія. Розмова з Михайлом Горинем // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. К.: Дух і літера, 2004. С. 185–234.
5. Світличний І. Серце для куль і рим. Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті. К.: Рад. письменник, 1990. 581 с.
6. Рассадин С. Время стихов и время поэтов URL: http://www.ruthenia.ru/60s/kritika/rassadin_arion.htm (дата звернення: 01.09.2017).
7. Прищепя В. П. Российского Отечества поэт (Е. А. Евтушенко: 1965–1995 гг.). URL: http://www.russofile.ru/articles/article_134.php#1115 (дата звернення: 01.09.2017).
8. Замятин Е. Мы: повести, рассказы, роман-антиутопия. Х.: Фолио, 2013. 447 с.
9. Евтушенко Е. Шестидесятник. Мемуарная проза. М.: АСТ: Зебра Е, 2008. 832 с.
10. Стус В. Феномен доби (сходження на голгофу слави). К.: Знання 1993. 96 с.
11. Курлански М. 1968. Год, который потряс мир. М.: АСТ: АСТ Москва, Владимир: ВКТ, 2008. 541 с.
12. Лотман Ю. Анализ поэтического текста: Структура стиха // Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии. URL: <http://www.ruthenia.ru/lotman/papers/apt/3.html> (дата звернення: 01.09.2017).
13. Вознесенский А. Дайте мне договорить. М.: Эксмо, 2010. 384 с.
14. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поети кальний аспекти). К.: Смолоскип, 2010. 632 с.
15. Нестеров А. Одиссей и сирены: американская поэзия в России второй половины XX века. URL: <http://magazines.russ.ru/inostran/2007/10/ne10.html> (дата звернення: 01.09.2017).
16. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. К.: Всесвіт, 1999. 510 с.
17. Алексієвич С. Час second-hand (кінець червоної людини). Пер. з рос. Л. Лисенко. К.: Дух і літера, 2015. 456 с.
18. Чоори Ш. Контекст знакомых понятий // Венгры и Европа: Сборник эссе. Пер. с венгерского. М.: Новое литературное обозрение, 2002. С. 348–353.
19. Чудакова М. XX съезд и его последствия: движение литературы к «оттепели» и после // Горбачевские чтения. Вып. 4: XX съезд и доклад Н.С. Хрущева «о культе личности» в российской истории: к 50-летию XX съезда КПСС. От Фултона до Мальты: как началась и закончилась холодная война / Междунар. фонд соц. экон. и политол. исслед. (Горбачев-Фонд). М.: Горбачев-Фонд, 2006. С. 74–80.
20. Іванічук Р. Благослови, душе моя, Господа... Щоденникові записи, спогади і роздуми. Л.: Просвіта, 1993. 270 с.
21. Танюк Л. С. Твори. В 60-и томах. Том 4. Щоденники 1959–1960 рр. К.: Альт прес, 2004. 832 с.
22. Інтерв'ю з В. Коротичем // Бульвар. 2004. № 21.
23. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. Вибрані мпроби 1999–2005 років. К.: Критика, 2006. 320 с.
24. Горинь Б. Не тільки про себе. Книга перша (1955–1965). К.: Пульсари, 2006. 348 с.
25. Танюк Л. С. Твори. В 60-и томах. Том 5 / Лесь Танюк. Щоденники 1960–1961 рр. К.: Альт прес, 2005. 808 с.
26. Виступ Івана Світличного на вечорі пам'яті Василя Симоненка в київському медінституті в грудні 1963 р. // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. Т. 3. Український вісник. Випуски I–VI / Упоряд. Валентина Чорновіл. К.: Смолоскип, 2006. С. 526–530.
27. Симоненко В. Твори у 2-х т. Т. 1. Черкаси: Брама – Україна, 2004. 424 с.

28. Виступ Івана Дзюби на вечорі присвяченому 30-літтю з дня народження Василя Симоненка, у республіканському будинку літераторів 16 січня 1965 року // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. Т. 3. Український вісник. Випуски I–VI / Упоряд. Валентина Чорновіл. К.: Смолоскип, 2006. С. 539–549. 29. Дзюба І. Не окремо взяте життя / післямова Миколи Жулинського. К.: Либідь, 2013. 760 с. 30. Блок А.А. О назначении поэта. Речь, произнесенная в Доме литераторов на торжественном собрании в 84-ю годовщину смерти Пушкина. URL: http://dugward.ru/library/pushkin/blok_o_naznachenii.html. (дата звернення: 01.09.2017). 31. Элиот Т. Социальное назначение поэзии. URL: <http://noblit.ru/node/1277>. (дата звернення: 01.09.2017). 32. Коцюбинська М. Мої обрії: в 2 т. Т. 2. К.: Дух і Літера, 2004. 386 с.

References

- Zhylenko I. Homo feriens [Homo feriens]. K.: Smoloskyp, 2011. 816 s. 2. Sverstyuk Ye. Bludni syny Ukrayiny [Prodigal sons of Ukraine]. K.: Znannya, 1993. 256 s. 3. Korohods'kyu R. Brama svitla: Shistdesyatnyky [Gate of Light: Sixties]. L'viv: Ukrayins'kyu katolyts'kyu universytet, 2009. 656 s. 4. U nas bula velyka misiya. Rozмова z Mykhaylom Horynem [We had a big mission. The conversation with Mykhaylo Goryn]. Bunt pokolinnya: rozмовy z ukrayins'kymy intelektualamy zapysaly y prokomentuvaly Bohumila Berdykhovs'ka ta Olya Hnatyuk [interv'yu iz Yevhenom Sverstyukom, Ivanom Dzyuboyu, Mykhaylynoyu Kotsyubyns'koyu, Mykhaylom Horynem, Mykoloju Ryabchukom] / Per. iz pol. K.: Dukh i litera, 2004. S. 185–234. 5. Svitlychnyy I. Sertse dlya kul' i rym. Poeziyi. Poetychni pereklady. Literaturno-krytychni statti [Heart for balls and rhymes. Poetry Poetic translations. Literary and critical articles]. K.: Rad. pys'mennyk, 1990. 581 s. 6. Rassadin S. Vremja stihov i vremja poetov [Time of poems and time of poets]. URL: http://www.ruthenia.ru/60s/kritika/rassadin_arion.htm. 7. Prishhepa V. P. Rossijskogo Otechestva poet (E. A. Evtushenko: 1965–1995 gg.) [Russian Fatherland poet (EA Evtushenko: 1965–1995)]. URL: http://www.rusofile.ru/articles/article_134.php#I115. 8. Zamjatin E. My: povesti, rasskazy, roman-antiutopiya [We: stories, stories, novel-anti-utopia]. H.: Folio, 2013. 447 s. 9. Evtushenko E. Shestidesantnik. Memuarnaja proza [Shestidesantnik. Memoir prose]. M.: AST: Zebra E, 2008. 832 s. 10. Stus V. Fenomen doby (skhodzhennya na holhofu slavy) [The phenomenon of the day (ascent to the calf of glory)]. K.: Znannya 1993. 96 s. 11. Kurlanski M. 1968. God, kotoryj potras mir [1968. A year that shocked the world]. M.: AST: AST Moskva, Vladimir: VKT, 2008. 541 s. 12. Lotman Ju. Analiz poeticheskogo teksta: Struktura stiha [Analysis of the poetic text: The structure of the verse]. Lotman Ju. M. O poetah i poezii. URL: <http://www.ruthenia.ru/lotman/papers/apt/3.html>. 13. Voznesenskij A. Dajte mne dogovorit' [Let me finish it]. M.: Eksmo, 2010. 384 s. Tarnashyns'ka L. Ukrayins'ke shistdesyatnyts'tvo: profili na tli pokolinnya (Istoryko-literaturnyy ta poety kal'nyy aspekty) [Ukrainian Sixties: profiles on the background of the generation (Historical-literary and poetry aspects)]. K.: Smoloskyp, 2010. 632 s. 15. Nesterov A. Odissei i sireny: amerikanskaja poezija v Rossii vtoroj poloviny XX veka [Odyssey and sirens: American poetry in Russia in the second half of the twentieth century]. URL: <http://magazines.russ.ru/inostran/2007/10/ne10.html>. 16. Valits'kyu A. Marksyzm i strybok u tsarstvo svobody. Istoriya komunistychnoy utopiyi [Marxism and a jump into the realm of freedom. The history of communist utopia]. K.: Vsesvit, 1999. 510 s. 17. Aleksiyevych S. Chas second-hand (kinets' chervonoy lyudyny) [The second-hand time (the end of the red man)]. Per. z ros. L. Lysenko. K.: Dukh i Litera, 2015. 456 s. 18. Choori Sh. Kontekst znakomyh ponjatij [Context of familiar concepts]. Vengry i Evropa: Sbornik jesse. Per. s vengerskogo. M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2002. S. 348–353. 19. Chudakova M. XX sjezd i ego posledstvija: dvizhenie literatury k «otpepli» i posle [XX Congress and its consequences: the movement of literature to «thaw» and after]. Gorbachevskie chteniya. Vyp. 4.: XX sjezd i doklad N.S. Hrushheva «o kul'te lichnosti» v rossijskoj istorii: k 50-letiju XX #ezda KPSS. Ot Fultona do Mal'ty: kak nachalas' i zakonchilas' holodnaja vojna / Mezhdunar. fond soc. jekon. i politol. issled. (Gorbachev-Fond). M.: Gorbachev-Fond, 2006. S. 74–80. 20. Ivanychuk R. Blahoslovy, dushe moya, Hospoda... Shchodennykovi zapysy, spohady i rozdumy [Bless my soul, Lord ... Diary entries, memoirs and meditations]. L.: Prosvita, 1993. 270 s. 21. Tanyuk L. S. Tvory [Works]. V 60-y tomakh. Tom 4. Shchodennyky 1959–1960 rr. K.: Al't pres, 2004. 832 s. 22. Interv'yu z V. Korotychem [Interview with V. Korotych]. Bul'var. 2004. # 21. 23. Andrukhovych Yu. Dyyavol khovayet'sya v syri. Vybrani mproby 1999–2005 rokiv [The devil hides in the cheese. Selected trial 1999–2005]. K.: Krytyka, 2006. 320 s. 24. Horyn' B. Ne til'ky pro sebe. Knyha persha (1955–1965) [Not only about himself. The first book (1955–1965)]. K.: Pul'sary, 2006. 348 s. 25. Tanyuk L. S. Tvory [Works]. V 60-y tomakh. Tom 5 / Les' Tanyuk. Shchodennyky 1960–1961 rr. K.: Al't pres, 2005. 808 s. 26. Vystup Ivana Svitlychnoho na vechori pamyati Vasylya Symonenka v kyyivs'komu medinstytuti v hrudni 1963 r. [Speech by Ivan Svetlichny at the evening of the memory of Vasyl Symonenko at the Kiev Medical Institute in December 1963]. Chornovil V. Tvoli: U 10-ty t. T. 3. Ukrayins'kyu visnyk. Vypusky I–VI / Uporyad. Valentyna Chornovil. K.: Smoloskyp, 2006. S. 526–530. 27. Symonenko V. Tvoli u 2-kh t. [Works in 2 t.]. T. 1. Cherkasy: Brama – Ukrayina, 2004. 424 s. 28. Vystup Ivana Dzyuby na vechori prysvyachenomu 30-littyu z dnya narodzhennya Vasylya Symonenka, u respublikans'komu budynku literatoriv 16 sichnya 1965 roku [Speech by Ivan Dzyuba at the evening devoted to Vasyl Symonenko's 30th birthday, in the Republican House of Writers, January 16, 1965]. Chornovil V. Tvoli: U 10-ty t. T. 3. Ukrayins'kyu visnyk. Vypusky I–VI / Uporyad. Valentyna Chornovil. K.: Smoloskyp, 2006. S. 539–549. 29. Dzyuba I. Ne окремо взяте зhyttya [Not a separate life] / pislyamova Mykoly Zhulyns'koho. K.: Lybid', 2013. 760 s. 30. Блок А.А. О назначении поэта. Речь, произнесенная в Доме литераторов на торжественном собрании в 84-ю годовщину смерти Пушкина [On the appointment of the poet. Speech delivered in the House of Writers at the grand meeting on the 84th anniversary of Pushkin's death]. URL: http://dugward.ru/library/pushkin/blok_o_naznachenii.html. 31. Eliot T. Social'noe naznachenie poezii. URL: <http://noblit.ru/node/1277>. 32. Kotsyubyns'ka M. Moyi obriyi [My horizons]: v 2 t. T. 2. K., 2004. 386 s.

Yaroslav Seko**THE POTENTIAL PHENOMENON OF THE PERIOD «VIDLYGA» IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN HUMANITY**

The article analyzes the socio-historical role of poetry in the late 1950s and early 1960s, which contributed to the formation of the environment of the Ukrainian Sixties and defined their prevailing discourse. Particular attention is paid to the theoretical problems of the formation of the Ukrainian sixties.

Key words: sixties, «Vidlyga», poetry, opposition, V. Symonenko.

УДК 069:929 Сковорода (477.41) НІЕЗ]:017.1**Інна Більченко****ФОРМУВАННЯ КАТАЛОГУ ГРАЖДАНСЬКОГО ДРУКУ ІЗ КНИГОЗБІРНИ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ Г. С. СКОВОРОДИ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ»**

Мета наукової розвідки полягає в тому, щоб визначити кількість та різновиди, атрибутувати авторство, проаналізувати в історичному і в науковому плані місце, яке займають видання громадянського друку із книгозбірні Меморіального музею Г. С. Сковороди, що входить до структури Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Під час дослідження використано сукупність загальнонаукових методів (аналіз, синтез) та спеціальні книгознавчі методи (історико-книгознавчий, бібліографічний).

Проведений бібліографічний пошук дав змогу констатувати, що сьогодні існує невелика кількість публікацій, які стосуються дослідження цінних видань із книгозбірні Меморіального музею Г. С. Сковороди. А це говорить про те, що походження, склад та зміст даної колекції невідомий широкому колу дослідників історії культури. Провідне місце в опрацьованій джерельній базі розвідки займають книги громадянського друку XVIII – початку XIX ст.

Ключові слова: стародруки, експозиція, пам'ятка, каталог, громадянський друк.

Завдяки зусиллям музейних працівників м. Переяслава-Хмельницького в експозиції Меморіального музею Г. С. Сковороди зібрано понад 400 одиниць видань, що відносяться до пам'яток, як зарубіжного так і вітчизняного стародруку.

На даний момент Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (далі – НІЕЗ) є однією із державних установ – фондоутримувачів книжкових пам'яток, що нагально відчуває потребу у створенні наукових каталогів стародруків та рідкісних і цінних видань (книжкових пам'яток) XIX–XX ст. відповідно до стандартів бібліографічного опису стародруків та рідкісних видань.

Проведений бібліографічний пошук дає змогу констатувати, що сьогодні існує невелика кількість публікацій, які стосуються дослідження цінних видань із фондів НІЕЗ «Переяслав». А це говорить про те, що походження, склад та зміст даної колекції невідомий широкому колу дослідників історії культури. Однією із перших публікацій є «В саду пісень Григорія Сковороди» [1, с. 117–135]. Вона стала частиною художньо-документальної повісті М. Махінчука «Переяславський скарб». Більшість історій, які увійшли до згаданої повісті, мають суб'єктивний характер, адже ґрунтуються на враженнях автора від почутих розповідей М. Сікорського та співробітників Заповідника.

Упродовж 2002–2005 рр. текстові фонди НІЕЗ «Переяслав» стали об'єктом бібліографічного дослідження, яке проводили співробітники наукової бібліотеки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Результатом цього дослідження стало доповнення краєзнавчого каталогу зазначеної установи та стаття Л. Забарилло «Писемний фонд Меморіального музею Г. С. Сковороди в місті Переяславі» [2, с. 270].

Отже, до цього часу ніхто ґрунтовно не займався вивченням книг, що знаходяться в експозиції Меморіального музею Г. С. Сковороди. Варто провести значну дослідницьку роботу щодо атрибуції стародруку, визначення датування, уніфікації назви чи встановлення самоназви пам'ятки та інше. Ці уточнення, крім наукової достовірності, необхідні також і в плані збереження для точної ідентифікації об'єкта, його опису та уникнення підміни.

Цікаву групу становлять книги надруковані громадянським шрифтом. Яким в основному друкувались підручники, технічні, наукові книги, що мали світський характер – «громадянський». Музейники, які формували книжковий фонд та створювали експозицію Меморіального музею Г. С. Сковороди, при відборі предметів музейного значення враховували, що дана експозиція розміщена в приміщенні колишнього навчального закладу – Переяславському колеґіумі. Тому вона повинна розкривати не тільки життя і творчість відомого філософа, а й висвітлити окремі

фрагменти навчально-виховного процесу XVIII–XIX ст. Останній без відповідних підручників та посібників з різних галузей знань був не можливим. А як відомо, навчальна література XVIII–XIX ст. в основному друкувались гражданським шрифтом, який був більш зручніший для передачі, фіксації знань з різних галузей ніж кирилиця. За даними А. Блюма, у 20-ті рр. ХХ ст. в СРСР розпочато масову «чистку» бібліотечних фондів від «ідейно чужих» книг. Залишали в основному видання, які відповідали вимогам офіційного погляду влади та пануючого режиму [3]. Тому яскраво в даній колекції представлені книги, що висвітлюють російську літературну спадщину, або надруковані в типографіях царської Росії. Значну кількість книг становлять примірники, що мають пошкодження, адже вони не мали належного збереження в перші роки радянської влади. Все це створює перешкоди для їхньої атрибуції.

Як усяке істотне суспільне явище, гражданський шрифт був створений і розвивався у контексті різних, нерідко суперечливих, процесів соціального й культурного життя. Характер розвитку і використання шрифтів значною мірою залежав від політичної ситуації. Поділ українських земель між різними державними організаціями сприяв виникненню та поглибленню регіональних особливостей книгодрукування. Розвиток культури в даній сфері обумовлювався не лише відсутністю єдності українських земель в межах однієї держави, а й боротьбою на тлі релігійного та національного гніту. Розвиток книгодрукування, еволюція наукової думки залежала здебільшого від внутрішньої політики пануючої держави (Польщі чи Росії – в основному). Зокрема, на східній території України, що входила, до складу Російської імперії на початку XVIII ст. впроваджувалося книговидання новим – гражданським шрифтом.

Для колекцій книжок гражданського друку нижньою межею є 1708 р., час реформи азбуки і друку Петром I. Реформа, як відомо, полягала у створенні нового шрифту на основі почерку московського письма кінця XVII – початку XVIII ст., латинського шрифту антикви і у зміні й спрощенні алфавітного складу російської азбуки [4]. Верхньою межею є видання до 1830 р.

Кожний примірник книги, який зберігається в експозиції Меморіального музею Г. С. Сковороди має історичну, наукову чи літературну цінність. Перед науковцями стоїть завдання, щоб книгозбірня музею не була лише видовищним елементом експозиції, а стала повноцінним інформаційним ресурсом, який сприятиме заповненню невідомих лакун з різних галузей знань. Тому створюючи науковий каталог стародавніх книг в зазначеному музеї, для зручності користування книги подаються в алфавітному порядку. Опис кожної книжкової пам'ятки поділяється на дві частини. Перша – опис примірника як частини загального тиражу: автор (якщо він встановлений), назва, місце видання, друкарня, дата, в тому числі і гіпотетична, кількість сторінок. Далі зазначається розмір книги. Друга – примітки.

У назвах книги зберігаються усі орфографічні, морфологічні та синтаксичні особливості оригіналу та скорочення, що наводяться в титульному аркуші. В разі дефективності примірника назва подається за бібліографічним джерелом. Імена автора наводяться в називному відмінку, повне ім'я, по-батькові, роки життя слідує за прізвищем. Ініціали наводяться, лише у випадку, коли розшифрувати їх не вдалось. Роки життя упускаються, теж лише за умови, коли не вдалось з'ясувати, коли народився та помер даний автор.

Опис розпочинається із зазначення автора книги, якщо такий є. В наступному рядку подано назву книги в тому вигляді в якому вона зазначена на титульній сторінці видання. Далі йдуть відомості про відповідальних чи причетних осіб, установ, які приймали участь у виданні чи сприяли створенню даної книги. Потім вихідні дані, що включають наступні елементи: місце видання, видавництво або видавнича організація, дата видання. Під місцем видання мається на увазі місто, де була надрукована книга. Назву видавництва вказують у скороченій формі після знака двокрапка (:). Наступна інформація це кількісна характеристика – кількість сторінок, ілюстрацій та інший супровідний матеріал. Кількість сторінок береться з останньої пронумерованої. В книзі може бути декілька пагінацій (порядкових номерацій), вони записуються через коми. Фоліація або пагінація зазначена тими цифрами (арабськими чи римськими), що використані при нумерації сторінок в примірнику. Для прикладу [5–6]: Бюффон Жорж-Луї Леклерк де (1707–1788). «Всеобщая и частная естественная история графа де Бюффона / Переведена с французского на российской язык академиками Васильем Зуевым, Семеном Котельниковым и Никитою Соколовым. СПб.: Иждивением Императорского Академии Наук, 1790. [2], 403 с.»; Каченовский Михаил (1775–1842). «Учебная книжка древняго греческаго языка / Изданная иждивением и трудами Доктора философии и свободных наук при Императорском Московском университете: Михаила Каченовскаго. М.: В типог. Дубровина и Мерзлакова, 1807. VI, 250 с.»

До другої частини входить інформація, що не увійшла до попередньої. У ній може бути зазначена мова на якій надрукована книга, про зміст твору, тощо. У частині «Примітки» також використовуються такі поняття, як «повне збереження» і «дефектна». Під «повним збереженням» пам'ятки мається на увазі їхнє збереження у максимально повному обсязі первісних характеристик

і важливих у історико-культурному сенсі особливостей, набутих нею у процесі побутування. Для прикладу, книга Венеціаніна Лудовіка Корнелія «Опытъ о пользѣ трезвья жизни» 1768 р., яка має всі аркуші, обкладинку, не пошкоджені форзаці, що дає нам можливість безпомилково встановити всі її вихідні дані та ознайомитись із її змістом. Крім того дана книжкова пам'ятка має на нижньому форзаці наклеєний екслібрис «Антикварная книжная торговля В. И. Клочкова СПб Литейный пр. 55», а на титульній сторінці круглий штамп «Госуд. публичн. Библиотека, Дублет». Зазначена перша провенієнція свідчить про приналежність даної пам'ятки до книжкового зібрання відомого російського бібліофіла, антиквара, видавця В. Клочкова (1861–1915 pp.) [7].

Круглий штамп «Госуд. публичн. Библиотека, Дублет» на титульному аркуші вказує на зміну власника, а саме, що даний примірник із книгозбірні В. Клочкова потрапив до Санкт-Петербурзької державної публічної бібліотеки, яка з 1932 р. носить ім'я М. Салтикова-Щедріна. «Дублет» означає, що в фонді бібліотеки було декілька примірників даного видання.

Дефектною є книга «Историческия монографии и изследования Николая Костомарова» (1863 р.) [8]. У «Примітках» зазначено: Книга дефектна. В ній відсутній початок і кінець, всього 72 сторінки. На титульній та 33-й сторінках прямокутний штамп «Всенародня бібліотека України в Києві» (поч. ХХ ст.). На форзаці – залишки екслібрису ХІХ ст. Або, для прикладу, книга «Латинская хрестоматия для средних и высших классов гимназии из [ла]тинских классических авторов [с] пояснениями на труднейших места текста» (1859 р.) зазначено: Книга дефектна. На останній сторінці почерком ХІХ ст. напис: «Ноябрь, 1864 г. Александр Приговор». Відсутні перші 14 сторінок тексту. Відсутні форзаці [9].

Ряд книг має нумеровані сторінки – сторінки з текстом або ілюстрації, без колонцифри, що не увійшли до загальної пагінації видання. Вони перераховуються і наводяться в описі у квадратних дужках арабськими цифрами, в тій послідовності, що займають місце в книзі.

Для прикладу [10–11]. «Продолжение древней российской вивлиофики / Содержащая Новгородский летописец начинающийся от 946 и продолжающийся до 1441 года. Ч.2. СПб.: При Импер, Акад. наук, 1786. – [6], 257–712 с.»; Ранцов Лудовик. «Грамматика французская с российским переводом, основанная на лучших авторах / Сочинена для употребления Российского юношества Лудовиком графом Ранцовым. [М.]: При Импер. Моск. ун-те, 1769. [6], 272 [6]с.»

Окремо хочеться зазначити про дані подані в квадратних дужках. Частина примірників, що зберігаються в експозиції Меморіального музею Г. С. Сковороди, дефектні і не мають повних вихідних даних. Тому відомості, які були запозичені з інших джерел (книг, що мають повне збереження, опублікованих каталогів різних бібліотек та музеїв) укладачі даного каталогу на основі аналізу подають в квадратних дужках. Наприклад, [12–13]. Гамалея Платон (1766–1817). «Начальные основания Алгебры с приложением оной к Геометрии / Платон Гамалея. [СПб.], [1801]. – [4], ХХ, 415, [4] с, 7 л. чертежей» або Амвросий (1778–1827). «[Исторія російської ієрархії / Собранная Ставропитіального Московскаго І-класнаго Новоспасскаго монастыря Архимандритомъ, учрежденной въ Москвѣ Духовной цензуры предсѣдательствующимъ и Ордена Св. Анны 2-го класса Кавалеромъ, Амворосіемъ. Ч.VI. М.: Въ Синодальной Типографіи, 1815.] 593 1148, III с.»

Щодо формату та обсягу видань, зазначимо, що здебільшого в стародруках використовували кілька форматів: в аркуш (in Folio, 2) – це формат, що дорівнював половині паперового аркуша; в четверту частину аркуша (in quarto, 4); у восьму частину (in octavo, 8); значно менше – в 12-ту, в 24-ту і 32-ту частину аркуша [14]. Оскільки розміри самих паперових аркушів не мали постійної величини, то в межах зазначених форматів були чималі коливання. В каталозі стародруків книгозбірні Меморіального музею Г. С. Сковороди формат книги подається у частинах аркушів (2°, 4°, 8° і т.д.), відповідно до того, в скільки разів при друкуванні був згорнутий аркуш паперу (18см×28см ≈ 2°). А також в круглих дужках наводяться три виміри: ширина, довжина та висота примірника в обкладинці. Більшість видань має невеликий формат книг гражданського шрифту, які можна було носити із собою, читати у зручний час і зручному місці. Це в основній частині книги, які були надруковані для навчання, самопізнання чи розваг. Наприклад [15]: Аничков Дмитрій Сергеевич (1733–1788). «Теоретическая и практическая геометрия, в пользу и употребление не только юношества, но и тех, кои упражняются в землемерии, фортификации и артиллерии / Из разных авторов собранная с приобщением гравированных фигур на двенадцати таблицах, Императорскаго Московскаго университета публичным ординарным профессором и Московскаго Российскаго собрания при том же университете членом Дмитрием Аничковым. [М.], Печ. у Унив. типогр. у Н. Новикова, 1780. 123 с., 12 л. табл.; 215×140×10 мм 8°».

Значна увага приділяється власницьким книжним знакам (екслібрисам, суперекслібрисам, печаткам), які є унікальним джерелом вивчення різних книгозбірень минулого. За провенієнціями можна прослідкувати переміщення книги. Так, «Краткая немецкая грамматика, из разных авторов в пользу российского юношества» 1779 р. має декілька позначень різного періоду на своїх сторінках

та форзацах. Найдавнішим є напис зроблений почерком XVIII ст., який свідчить, що ця книга належала Івану Моратному, після за шрифтом та штампом з'ясовуємо, що цей підручник опинився в книгозбірні бібліотеки Полоцького кадетського корпусу, а перед тим як увійшла до фондів НІЕЗ «Переяслав», належав Державній бібліотеці СРСР імені В. Леніна [16].

У «Примітках» враховувалося наявність слідів реставрації, екслібрисів, помітки читачів на полях (маргіналії), втрачені сторінки тощо. Крім того, на завершальному етапі подається коротка історична довідка про осіб, які мають відношення до даного видання (про автора, про власника наявного екслібрису, перекладачів, зазначаються кому посвяти). Для прикладу під час опису книги Фонтенеля «Разговори о множествѣ міровъ» (1761 р.) коротко даються відомості не лише про французького науковця, а й про Антіоха Кантемирова, який зробив переклад даної праці Фонтенеля на російську мову, доповнивши її цікавими коментарями [17].

Значний масив книг, що зберігаються в Меморіальному музеї Г. С. Сковороди відноситься до періоду правління Катерини II (1762–1796 рр.). За дослідженнями Т. Райнова, динаміка видань з природничих та математичних наук за другу половину XVIII ст. була наступною: 1747–1757 рр. надруковано 127 видань, 1758–1767 рр. – 146, 1768–1777 рр. – 280, 1778–1787 рр. – 356, 1788–1797 рр. – 366 [18, с. 318]. Підручники Російської імперії, які друкувались в другій половині XVIII ст., завдяки їх методично-навчальній цінності продовжували використовувати до середини XIX ст. більшість середніх та вищих навчальних закладів на території Росії та України.

До зазначеної колекції належить 6 книг навчально-виховного характеру з типографії М. І. Новікова. Дані книги відносяться до найбільш плідного періоду діяльності Миколи Івановича, коли він керував роботою університетської типографії.

Цікавим є перше видання «Описание о Японѣ» Франца Карона 1734 р. в трьох частинах, що вміщені в одній книзі. Нажаль книги дефектна відсутні 3–16 сторінки. Внизу на перших сторінках почерком XVIII-XIX ст. «3 Книгъ монаха Никодима». На форзаці штамп «Антирелигиозное отделение Гос. Публичной Библиотеки в Л-де». На звороті форзацу напис олівцем почерком XX ст. «Автор установлен по Геннади К-76». На титульній сторінці та нижній обкладинці інвентарний номер «Обм. В-3199». У даній книзі детально описано спосіб життя та характер японців XVII ст., історія одних із перших проповідників християнства в Японії. Перша частина книги перекладена Степаном Коровіним Синбиреніним, а друга і третя – Іваном Горлицьким [19].

До каталогу увійде 7 примірників книг авторство яких належить відомому діячу в російській духовній літературі, єпископу Пензенському і Саранському Амвросію (Андрій Антипович Орнатський) [20, с. 621]. Серед них і два московські видання (1812 р. і 1815 р.) його славнозвісної праці «Исторія Россійской Іерархіи»

На форзацах сторінках книг, що увійдуть до каталогу є значна частина маргіналії XVIII–XIX ст., різного характеру та обсягу, головним чином власницькі та дарчі записи. Зрідка трапляються й коментарі до тексту. Наприклад, науково-популярний журнал енциклопедичного характеру «Ежемѣсячныя сочиненія къ пользѣ и увеселенію служащія» (1755 р.) містить на ст. 53, ст. 173 латинськими літерами почерком XVIII ст. напис. На ст. 315 на боковому полі напис «Не варяга ли?», ст. 363 «Обѣщаніе безъ исполненій есть прекрасное древо безъ плода. Охренко» [21].

Створення наукового каталогу стародруків громадянського друку Меморіального музею Г. С. Сковороди є дієвим механізмом введення їх до інформаційного та наукового обігу. Зазначений каталог стане вагомою джерельною базою для історико-книгознавчих студій. До нього увійдуть відомості, які дають певне уявлення про зміст, читацьке призначення, тощо, а також це дасть можливість ідентифікувати книгу – розшукати її чи порівняти з іншими.

Стародрук є складним об'єктом дослідження. Адже, по-перше, даний музейний предмет розглядається, як екземпляр тиражованого видання, де всі примірники мають спільні характерні ознаки для цього видання. По-друге – кожний примірник пройшов свій певний історичний шлях і виконував свою функцію, що у свою чергу визначає індивідуальну особливість книги, її сьогоденну історико-культурну цінність. Завдяки створеному каталогу можна буде прослідкувати не лише тематику видань громадянського шрифту, а й отримати відомості про те, де була видана книга, ким, коли, хто сприяв її виданню – перекладач, упорядник, меценат. Не підлягає сумніву, що книгозбірня Меморіального музею Г. С. Сковороди – це цінне історико-культурне надбання. Відповідно на всі книжкові пам'ятки зазначеного музею повинні бути створенні електронні описи, бібліографічні та наукові каталоги, до яких матиме доступ широкий загал.

Список використаних джерел

1. Махінчук М. Г. Переяславський скарб Михайла Сікорського: Художньо-документальна повість / вступ. ст. Л. І. Андрієвського. К.: Криниця, 2005. 302 с. Забарило Л. Писемний фонд Меморіального музею Г. С. Сковороди в місті Переяславі-Хмельницькому як об'єкт бібліографічного дослідження // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності (Наукові матеріали XIII Сковородинівських читань): У 2-х книгах / Відпов. ред. проф. М. П. Корпанюк. К., 2007. Кн. 2. С.268–278.
3. Блюм А. В. Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929–1953 [монография]. СПб.: Академический проект, 2000. 283 с. URL: <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/blium/total>. (дата звернення: 01.09.2017).
4. Ковальчук Г. Традиційні колекції відділів стародруків та рідкісних видань. Проблеми формування // Бібл. вісн. 2001. № 5. С. 20–30.
5. Всеобщая и частная естественная история графа де Бюффона / Переведена с французского на русский язык академиками Васильем Зуевым, Семеном Котельниковым и Никитой Соколовым. СПб.: Изданием Имп. акад. Наук, 1790. [2], 403 с.
6. Учебная книжка древняго греческаго языка / Изданная изданием и трудами Доктора философии и свободных наук при Императорском Московском университете: Михайла Каченовскаго. М.: В типог. Дубровина и Мерзлакова, 1807. VI, 250 с.
7. Венецианин Лудовик Корнелий. Опыт о пользе трезвья жизни / Переведенъ и нужнѣйшими примѣчаніями изъясненъ, Дорокторомъ Петромъ Погоретскимъ, Сибирскаго корпуса при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ, 1768. 112 с.
8. Историческия монографіи и изследования Николая Костомарова / Издание Д. Е. Кожанчикова. СПб., Типогр. Товарищества «Общественная польза», 1863. Т. 1. С. 13–428.
9. Латинская хрестоматия для средних и высших классов гимназии из [ла]тинских классических авторов [с] пояснениями на труднейшия места текста / Выбранная Н. Бе(н)люстиным и изданная Департаментом Народного Просвещения: В двух частях. СПб.: Тип. Импер. Акад. Наук, 1859. IX, 15–571 с.
10. Продолжение древней российской вивлиофики / Содержащая Новгородский летописец начинающийся от 946 и продолжающийся до 1441 года. Ч.2. СПб.: При Импер. Акад. наук, 1786. [6], 257–712 с.
11. Грамматика французская с российским переводом, основанная на лучших авторах / Сочинена для употребления Российского юношества Лудовиком графом Ранцовым. [М.]: При Импер. Моск. ун-те, 1769. [6], 272, [6] с.
12. Гамалея П. Начальные основания Алгебры с приложением оной к Геометрии / Платон Гамалея. [СПб.], [1801]. [4], XX, 415, [4] с, 7 л. чертежей.
13. Амвросій [Історія російської ієрархії / Собранная Ставропитальнаго Московскаго І-класнаго Новоспасскаго монастиря Архимандритомъ, учрежденной въ Москвѣ Духовной цензуры предѣдательствующимъ и Ордена Св. Анны 2-го класса Кавалеромъ, Амворосіемъ. Ч. VI. М.: Въ Синодальной Типографіи, 1815.]. 593. 1148, III с.
14. Етапи розвитку конструкції книги. URL: <http://studopedia.com.ua>.
15. Теоретическая и практическая геометрия, в пользу и употребление не только юношества, но и тех, кои упражняются в землемерии, фортификации и артиллерии / Из разных авторов собранная с приобщением гравированных фигур на двенадцати таблицах, Императорскаго Московскаго университета публичным ординарным профессором и Московскаго Российскаго собрания при том же университете членом Дмитрием Аничковым. [М.], Печ. у Унив. типогр. у Н. Новикова, 1780. 123 с., 12 л. табл.
16. Краткая немецкая грамматика, из разных авторов в пользу российского юношества / Собранная переводчиком Михаилом Агентовым. Изд. 2-е с прибавлением синтаксима. М.: Изданием Университетскаго книгопродавца Христиана Ридигера. В унив. типогр., 1779. [6], 264.
17. Фонтенелл Бернар Ле Бувье. Разговоры о множествѣ міровъ / господина Фонтенелла, Парижской Академіи наукъ секретаря. Съ французскаго перевелъ и потребными примѣчаніями изъяснилъ князь Антиохъ Кантемиръ въ Москвѣ 1730 года. Изд. 2-е. СПб.: При Императорской Академіи Наукъ, 1761. [12], 188 с.
18. Райнов Т. И. Русское естествознание второй половины XVIII в. И Ломоносов // Ломоносов: сб. ст. и материалов / под общей ред. С. И. Вавилова. М. 1940. С.318–390.
19. Карон Франциск. Описание о Японѣ / Содержащее въ себя три части, то есть: Извѣстіе о Японѣ и о винѣ гоненій христіанъ въ Японѣ и Последованіе странствованія Генрика Гагенара и изряными фигурами [3 гравюры] украшено. СПб.: При Академіи Наукъ, 1734. [6], 17–101, 64, 166 с.
20. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. СПб.: Семеновская Типо-литографія (И.А. Ефрона), 1890. Т. I. С.621–622.
21. Ежемѣсячныя сочиненія къ пользѣ и увеселенію служащія. СПб.: при Императорской Академии Наукъ. Генварь – Іюнь, 1755. 576 с.

References

1. Makhinchuk M. H. Pereyaslavs'kyu skarb Mykhayla Sikors'koho: Khudozhn'o-dokumental'na povist' [Treasure's Pereyaslav of Mykhayla Sikorskoho: Artistically-documentary story] – Kiev, ООО «Krynytsya» Publ, 2005. pp. 302.
2. Zabarylo L. Pysemnyy fond Memorial'noho muzeyu H.S. Skovorody v misti Pereyaslavi-Khmel'nyts'komu yak ob'yeht bibliohrafichnoho doslidzhennya [Writing fund of the Memorial museum of G.S. Skovoroda in city Pereyaslav-Khmelnytskom as an object of bibliographic research] Naukovi materialy III Skovorodynyts'kykh chytan. Kiev, 2007. vol. 2, pp. 268–278.
3. Blyum A. V. Sovetskaya tsenzura v epokhu total'nogo terrora. 1929–1953 [monografiya] [Soviet censorship in the epoch of total terror. 1929–1953 [monograph]]. Sankt-Peterburg, 2000, pp. 283. Available at: <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/blium/total>.
4. Koval'chuk H.I. Tradytiyni kolektsiyi viddiliv starodrukiv ta ridkisnykh vydan'. Problemy formuvannya. [Traditional collections of departments of books and rare editions. Forming problems.].
5. Vseobshchaya i chastnaya estestvennaya istoriya grafa de Byuffona. [Universal and private natural history of count de Byuffona] Sankt-Peterburg, 1790, pp. 403.
6. Uchebnaya knizhka drevnyago grecheskago yazyka. [Educational book of ancient Greek language] Moscow, 1807, pp. 250.
7. Venetsianin Ludovik Kornelii. Opyt» o pol'ze trezviya zhizni [Experience about the benefit of sober life] Moscow, 1768, pp. 112.
8. Istoricheskiiya monografii i izsledovaniya Nikolaya Kostomarova [Historical monograph and researches of Nikolay

Kostomarov] Sankt-Peterburg, 1863, Vol. 1, pp. 13–428. 9. Latinskaya khrestomatiya dlya srednikh i vysshikh klassov gimnazii iz [la]tinskikh klassicheskikh avtorov [c] poyasneniyami na trudneishiya mesta teksta [Latin reading-book for the middle and higher classes of gymnasium from the Latin classic authors by c explanations into difficult places of text] Sankt-Peterburg, 1859, Vol. IX, pp. 15–571. 10. Prodolzhenie drevnei rossiiskoi vivliofiki [Continuation ancient Russian vivliofik] Sankt-Peterburg, 1786, Vol. 2, pp. 257–712. 11. Grammatika frantsuzskaya s rossiiskim perevodom, osnovannaya na luchshikh avtorakh [Grammar French with Russian translation, based on the best authors] Moscow, 1769, pp. 272. 12. Gamaleya P. Nachal'nye osnovaniya Algebry s prilozheniem onoi k Geometrii [Initial grounds of Algebra with the appendix of its to Geometry] Sankt-Peterburg, 1801, pp. 415. 13. Amvrosii. Istoriya rossiiskoi ierarkhii. [History of the Russian hierarchy] Moscow, 1815, Vol. VI, pp. 593–1148. 14. Etapy rozvytku konstruktivnoi knyhy [Stages of development of construction of book] Available at: <http://studopedia.com.ua>. 15. Teoreticheskaya i prakticheskaya geometriya, v pol'zu i upotreblenie ne tol'ko yunoshestva, no i tekh, koi upravlyayutsya v zemlemerii, fortifikatsii i artillerii [Theoretical and practical geometry, in a benefit and use of not only youth but also those, who practices in fortification and artillery] Moscow, 1780, pp. 123. 16. Kratkaya nemetskaya grammatika, iz raznykh avtorov v pol'zu rossiiskago yunoshestva [Short German grammar, from different authors in behalf on Russian youth] Moscow, 1779, pp. 264. 17. Fontenell Bernar Le Buv'e. Razgovory o mnozhestve mirov [Conversations about the great number of the worlds] Sankt-Peterburg, 1761, pp.188. 18. Rajnov T. I. Russkoe estestvoznaniye vtoroj poloviny XVIII v. I Lomonosov [Russian natural science of the second half of XVIII of century. Lomonosov] Moscow, 1940, pp. 318–390. 19. Karon Francisk. Opisanie o Japone [Description of Japan] Sankt-Peterburg, 1734, pp.166. 20. Jenciklopedicheskij slovar' F. A. Brokgauza i I. A. Efrona [Encyclopaedic dictionary of F.A. Brokgauz and I.A. Efron] Sankt-Peterburg, 1890, Vol.I, pp.621–622. 21. Ezhemesjachnyja sochinenija k pol'ze i uveseleniju sluzhashhija [Monthly compositions for пользи and entertainment of workers] Sankt-Peterburg, 1755, pp. 576.

Inna Bilchenko

FORMATION OF A CIVIL PRINTING CATALOGUE FROM THE BOOK COLLECTION OF THE MEMORIAL MUSEUM NAMED AFTER H. SKOVORODA NHER «PEREYASLAV»

In the exposition of the Memorial Museum named after H. Skovoroda, which is a part of the structure of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav», more than 400 units of publications related to the monuments of both foreign and domestic early printings were collected.

At the moment NHER «Pereyaslav» is one of the state institutions – fund holders of book monuments, which feels the urgent need in the creation of scientific catalogues of early printings and rare and valuable publications (book monuments) of the XIX – XX centuries in accordance with the standards of the bibliographic description of the early printings and rare publications.

The purpose of this scientific research is to determine the number and varieties, to attribute the authorship, to analyse historically and scientifically the place occupied by the publications of the civil printing from the book collection of the Memorial Museum named after H. Skovoroda, which is a part of the structure of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav». In the course of the research a set of general scientific methods (analysis, synthesis) and special methods of book science (historical and bibliological, bibliographical) were used.

The bibliographic search made it possible to state that today there are a small number of publications related to the study of valuable printings from the book collection of the Memorial Museum named after H. Skovoroda. The leading place in the processed sources of this research is taken by the books of the civil printing of the XVIII – early XIX century.

The creation of a scientific catalogue of the early civil printings of the Memorial Museum named after H. Skovoroda is an effective mechanism for the introduction of the monuments to information and scientific circulation. The catalogue will include some information that gives a certain idea of the content, reading purpose, etc., as well as it will give an opportunity to identify the book – to find it or compare it with others.

Key words: early printings, exposition, monument, catalogue, civil printing.

УДК 94(477.84)(=162.1):323.15»1989/2017»

Володимир Ткач

ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ПОЛЯКІВ ЧОРТКІВЩИНИ У 1989–2017 РР.

Українська держава гарантує право кожної етнічної групи на вільний розвиток національної культури. Для забезпечення культурно-освітніх потреб поляків у Чортківському районі утворено 11 релігійних громад та 2 національних товариства. При Чортківській школі № 6 діє польська суботня школа.

Ключові слова: населення, національна структура, перепис населення, Україна, Республіка Польща.

Основною метою відродження римо-католицьких громад є забезпечення духовних потреб поляків району, а національно-культурні товариства розширили можливості польської громади краю через освіту, культуру та збереження національної самобутності.

Наша увага зосереджена на відродженні римо-католицьких громад та становленні національно-культурних товариств Чортківського району, які стали організаційними осередками відродження полонійного руху.

У дослідженні розглядаються тенденції основних напрямків діяльності національно-культурних товариств та проводиться прогноз щодо подальшого розвитку польської громади району.

Мета – виявити тенденції та закономірності етнонаціональних процесів, що мають вплив на розвиток польської громади у Чортківському районі.

У статті аналізується діяльність польської громади Чортківського району Тернопільської області. Аналіз дає змогу дослідити демографічні і соціально-економічні характеристики, які мають вплив на формування польської громади. У дослідженні значна увага приділяється діяльності польських національно-культурних товариств району.

За останні роки кількість поляків в Тернопільській області помітно скоротилася: з 6704 осіб у 1989 р. (всесоюзний перепис населення) [7, с. 3] – до 3856 осіб у 2001 р. (всеукраїнський перепис населення) [8, с. 3]. У відсотковому співвідношенні польська громада Тернопільської області скоротилася на 42,48 %. Ця тенденція збереглася і для досліджуваного Чортківського району, де чисельність поляків зменшилася на 247 осіб: з 563 у 1989 р. – до 316 у 2001 р., що склало зменшення на 43,87 %. Як бачимо, темпи скорочення польського населення району вищі від середнього показника по області. Щодо структури польського населення району, у розподілі місто-село – дещо переважає сільське населення.

Зі здобуттям незалежності України, поляки отримали можливість повноцінного культурно-історичного розвитку, адже наша держава з перших днів свого існування гарантувала усім народам, що її населяли, збереження національної самобутності, вільного віросповідання та розвитку мов національних меншин.

Польське духовне відродження в Чортківському районі розпочалося з організації релігійної громади при костелі Святого Станіслава у Чорткові (опікувався організаційними питаннями єпископ Маркіян Трофим'як) [10, с. 1]. У подальшому відновлено католицькі храми ще у десяти селах району [9, с. 2]. Мережу релігійних громад Чортківського району подано у таблиці.

№ з/п	Назва населеного пункту	Релігійна громада	Дата реєстрації статуту
1.	м. Чортків	РКЦ	25.08.1991 р.
2.	с. Білобожниця	РКЦ	22.04.1993 р.
3.	с. Семаквіці	РКЦ	25.08.1991 р.
4.	с. Залісся	РКЦ	06.12.1991 р.
5.	с. Хомяківка	РКЦ	25.08.1991 р.
6.	с. Пробіжна	РКЦ	25.08.1991 р.
7.	с. Ридодуби	РКЦ	25.08.1991 р.
8.	с. Білий Потік	РКЦ	25.08.1991 р.
9.	с. Шманьківці	РКЦ	06.12.1991 р.
10.	с. Ягільниця	РКЦ	06.12.1991 р.
11.	с. Переходи	РКЦ	13.02.2001 р.

Поряд із громадами в Чорткові, діють два римо-католицькі монастирі – монастир згромадження сестер святого Домініка у Чорткові (жіночий) та чоловічий монастир домініканського ордену в м. Чортків.

За ініціативи місцевої учительки Марії Пустельник, для забезпечення культурно-освітніх потреб польської спільноти Чортківщини, у 1993 р. зареєстровано Польсько-українське культурно-освітнє товариство імені Адама Міцкевича, а в 2014 р. у Чорткові утворено громадську організацію «Центр культури і мови польської» (керівник – Іванців Наталія Романівна). З 1999 р. офіційного статусу набула місцева суботня школа польської мови. Вихованці якої беруть активну участь у різних конкурсах з популяризації польської культури. Так, 2003 р. учениця школи Ірина Брунда у Варшаві, на конкурсі молодих поетів, отримала найвищу нагороду – «Золотого Шершня» за власні три вірші. Цей конкурс проводила організація «Молоді Полонія».

За роки роботи досить помітною є географія контактів польських товариств Чортківщини. Так, у листопаді 2004 р. до Чорткова завітав вїт гміни Корчина (біля Кросно) Ян Зих [13, с. 5]. А вже наступного товариство із польськими друзями провели акцію «Збережи життя дитині», де зібрано кошти на лікування місцевого учня Миколи Чупуна.

У 2010 р. учениця суботньої школи Олена Промчук отримала диплом III-го ступеня на конкурсі молодих читців. Того ж року учениця школи Ілона Поселюжна здобуває на цьому ж конкурсі I місце й отримала в подарунок нетбук. У 2011 р. учениця суботньої школи Ілона Поселюжна отримала I місце у середній віковій групі на конкурсі «Креси» [1, с.5]. У 2012 р. учень цієї ж школи Василь Брода здобув I місце в молодшій віковій групі.

Завдяки давнім контактам голови польсько-українського культурно-освітнього товариства імені Адама Міцкевича Марії Пустельник, учні суботньої школи та члени товариства мали змогу проводити щоліта канікули у Польщі, де могли глибше пізнавати мову, культуру і традиції Польщі. Географія виїздів різноманітна, починаючи від Кам'яної, Івоніча, Мичковців, до наступних кілька виїздів у Краків, у Варшаву [12, с. 5]. Учні брали участь у культурно-освітній програмі, профінансованій Міністерством культури Польщі у Месціску біля Познані.

Значну увагу польські організації приділяють збереженню польських могил. Так, у рамках акції «Могили прадіда врятуй від забуття», до Чорткова приїхала делегація з міста Явожина-Шльонська на чолі з бургомістром Гжегожем Гжегожевичем [11, с. 5]. Учнівську молодь очолювали учителі Анна Рись, Веслав Дибель та Даріуш Любер. Польські активісти Чортківщини намагаються розвивати в Україні полонійні традиції. Так, у січні 2016 р. на базі суботньої школи проведено захід з оплатком, ламанням хліба [2, с. 4]. У гостях у поляків перебував міський голова Чорткова Володимир Шматько.

Польсько-українське культурно-освітнє товариство активно співпрацює з Чортківською молодіжною громадською організацією «Ініціатива». Разом з нею у 2010 р. в Чорткові організовано і проведено фестиваль міжнародного партнерства «Дружба без кордонів» [16, с. 5]. На цей фестиваль приїхали делегації і мистецькі колективи з багатьох польських партнерських міст: Корчини, Завадського і Добродзена.

Важливою віхою історії товариства і школи є соціально-благодійна діяльність і допомога дітям з особливими потребами. Стараннями Польсько-українського культурно-освітнього товариства зорганізовано збір грошей для вихованців Чортківського районного громадського об'єднання батьків дітей-інвалідів «Лебедята» [6, с. 4]. Це було можливе завдяки жертвовності і доброзичливості директора приватної гімназії гміни Роги Підкарпатського воєводства та його дружини: подружжя Яна та Анни Доленговських.

Уже доброю традицією в суботній школі став приїзд на свято Миколая гостей із Польщі. У грудні 2014 р. прибула делегація з партнерського міста Ополя, група харцерів (скаутів – примітка автора) на чолі з керівником загону Міхалом Венгльжом [3, с. 5]. У важких погодних умовах вони долають по 700 кілометрів у два боки, щоб організувати свято.

У 2016 р. до Чорткова завітав драматичний театр товариства імені Александра Фредо «Fredreum» [14]. Польські гості показали чортківчанам прем'єру «Pierwsza lepsza», яка тепло була зустрінута місцевою публікою.

Ряд заходів проведено в Чорткові новоутвореним «Центром культури і мови польської». У квітні 2017 р. в місті пройшов конкурс декламаторів віршів Яна Бжехви [5], де були долучені читці із Копичинець та Залісців. Організатори нагородили учасників цінними подарунками від генерального консульства Республіки Польщі у Луцьку.

У жовтні цього ж року в Чорткові проведено наукову конференцію «В обороні незалежності на східних землях Речі Посполитої в 1918–1944 рр.» [4]. У науковому зібранні взяли участь науковці з Польщі та Львова.

Щороку польські товариства відзначають День незалежності Польщі. У 2017 р. Польсько-українське культурно-освітнє товариство імені Адама Міцкевича на святкування запросило гостей

із «Надзбручанського товариства польської культури і мови» на чолі із Іваном Пейком [15]. На заході учні обох районів декламували вірші та виконували польські класичні твори.

Підводячи підсумки діяльності польської спільноти Чортківщини, ми бачимо, що в районі за останні роки діяльність польських організованих об'єднань набула ознак системності та високого організаційного рівня. До усіх заходів, що проводяться в районі залучаються гості з Польщі (географія обширна), а чи представники місцевих органів влади. Чортківський район за останні роки став регіональним центром для польських організацій з сусідніх районів.

Щороку місцеві активісти урізноманітнюють заходи та змістовне наповнення матеріалу. Запорукою тому є навчання польської молоді в університетах Польщі, яка повернулася на Чортківщину. Прослідковується обернена пропорція – число мешканців польської національності зменшується, а активність місцевих організацій зростає. Можливо, це можна пояснити активною допомогою польських урядових і неурядових організацій, які активно залучають молодь з України (в тому числі і українського походження) до пізнання польської культури та заохочують вивчення польської мови.

Список використаних джерел

1. Брунда І. Грунтовні знання – запорука перемоги! // Чортківський вісник. 2001. 2 вересня. № 34(187). С. 5. 2. Брунда І. Коли ділишся оплатком і душею – знаходиш щирого друга // Чортківський вісник. 2016. 15 січня. № 01(400). С. 4. 3. Брунда І. Польсько-українська приязнь багато років поспіль під егідою Святого Миколая // Чортківський вісник. 2014. 19 грудня. № 48(348). С. 5. 4. Іванців Н. У Чорткові відбулася конференція істориків // Волинський монітор. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5970-1953.html> (дата звернення: 12.10.2017). 5. Іванців Н. У Чорткові діти декламували поезію Яна Бжехви // Волинський монітор. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5466-18410.html> (дата звернення: 27.04.2017). 6. Іванців О. Шість років партнерства і дружби//І плюс. 2010. 27 травня. № 18(224). С. 4. 7. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах, містах та селищах міського типу (за даними перепису населення 1989 року). №11-05/89 ПІ від 01.12.2017 р. 3 с. 8. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах та містах (за даними Всеукраїнського перепису населення 1989 року). №11-05/90 ПІ від 01.12.2017 р. 3 с. 9. Інформація Управління з питань внутрішньої політики, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації. №01-634/01-12 від 06.12.2017 р. 2 с. 10. Оліх А. Маркіян Трофим'як відзначив ювілей // Волинський монітор: 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5453-18343.html> (дата звернення: 25.04.2017). 11. Петренко Г. Друзі з Польщі у Чорткові // Голос народу. 2015. 7 серпня. № 30 (8527). С. 5. 12. Петренко Г. Подорож, що залишається в серцях назавжди // Чортківський вісник. 2015. 10 липня. № 24(373). С. 5. 13. Погорецький В. «Простіть – і надасться вам...» // Голос народу. 2005. 7 жовтня. № 41(8009). С. 5. 14. Полянська М. До Чорткова завітали актори найстаршого в Польщі театру//Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4885-171028.html> (дата звернення: 19.10.2016). 15. Пустельник М. Спільне свято: поляки Чорткова та Гусятина разом відзначили День Незалежності Польщі//Волинський монітор: 2017. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6076-19731.html> (дата звернення: 16.11.2017). 16. Чех М., Брунда І. Незмінний вірний друг і соратник – Польща. Визит Західних друзів зі шляхетними намірами та День Незалежності Польщі у Чорткові // Чортківський вісник. 2016. 18 листопада. № 45(444). С. 5.

References

1. Brunda I. Hruntoivni znannya – zaporuka peremohy! [Subtle Knowledge - The Key to Victory!]. Chortkivs'kyi visnyk. 2001. 2 veresnya. # 34(187). S. 5. 2. Brunda I. Koly dilyshsya oplatkom i dusheyu – znakhodysh shchyroho druha [When you share the pay and soul - you find a true friend]. Chortkivs'kyi visnyk. 2016. 15 sichnya. # 01(400). S. 4. 3. Brunda I. Pol's'ko-ukrayins'ka pryvazn' bahato rokiv pospil' pid ehidoi Svyatoho Mykolaya [Polish-Ukrainian affiliation for many years under the auspices of St. Nicholas]. Chortkivs'kyi visnyk. 2014. 19 hrudnya. # 48(348). S. 5. 4. Ivantsiv N. U Chortkovi vidbulasya konferentsiya istorykiv [In the Chortkiv conference of historians]. Volyns'kyi monitor. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5970-1953.html> (data zvernennya: 12.10.2017). 5. Ivantsiv N. U Chortkovi dity deklamuvaly poeziyu Yana Bzhekhvy [In Chortkiv, children recited poetry by Jan Bedzhuvi]. Volyns'kyi monitor. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5466-18410.html> (data zvernennya: 27.04.2017). 6. Ivantsiv O. Shist' rokiv partnerstva i druzhby [Six years of partnership and friendship]. I plus. 2010. 27 travnya. # 18(224). S. 4. 7. Informatsiya Holovnoho upravlinnya statystyky u Ternopil's'kiy oblasti. Rozpodil postynoho naseleण्या pol's'koyi natsional'nosti za ridnoyu movoyu po rayonakh, mistakh ta selyshchakh mis'koho typu (za danymy perypysu naseleण्या 1989 roku). #11-05/89 PI vid 01.12.2017 r. 3 s. 8. Informatsiya Holovnoho upravlinnya statystyky u Ternopil's'kiy oblasti. Rozpodil postynoho naseleण्या pol's'koyi natsional'nosti za ridnoyu movoyu po rayonakh ta mistakh (za danymy Vseukrayins'koho perypysu naseleण्या 1989 roku). #11-05/90 PI vid 01.12.2017 r. 3 s. 9. Informatsiya Upravlinnya z pytan' vnutrishn'oyi polityky, relihiy ta natsional'nostey Ternopil's'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. #01-634/01-12 vid 06.12.2017 r. 2 s. 10. Olikh A. Markiyon Trofymyak vidznachyv yuviley [Markian Trofymyak celebrated the anniversary]. Volyns'kyi monitor: 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5453-18343.html>

(data zvernennya: 25.04.2017). 11. Petrenko H. Druzi z Pol'shchi u Chortkovi [Friends from Poland in Chortkiv]. Holos narodu. 2015. 7 serpnia. # 30 (8527). S. 5. 12. Petrenko H. Podorozh, shcho zalyshayet'sya v sertsyakh nazavzhdy [Traveling in the hearts forever]. Chortkivs'kyi visnyk. 2015. 10 lystopada. # 24(373). S. 5. 13. Pohorets'kyi V. «Prostit' – i nadast'sya vam...» [«Forgive me - and give you ...»]. Holos narodu. 2005. 7 zhovtnya. # 41(8009). S. 5. 14. Polyans'ka M. Do Chortkova zavitaly aktryi naystarshoho v Pol'shchi teatru [To Chortkiv came the actors of the oldest theater in Poland]. Volyns'kyi monitor: elektron. versiya haz. 2016. URL: <http://www.monitorpress.com/ua/extensions/s5-tab-show/4885-171028.html> (data zvernennya: 19.10.2016). 15. Pustel'nyk M. Spil'ne svyato: polyaky Chortkova ta Husyatyna razom vidznachyly Den' Nezalezhnosti Pol'shchi [Joint celebration: Poles Chortkiv and Gusyatin together celebrated the Independence Day of Poland]. Volyns'kyi monitor: 2017. URL: <http://www.monitorpress.com/ua/extensions/s5-tab-show/6076-19731.html> (data zvernennya: 16.11.2017). 16. Chekh M., Brunda I. Nezminny virnyy druh i soratnyk – Pol'shcha. Vizyt Zakhidnykh druziv zi shlyakhetnymy namiramy ta Den' Nezalezhnosti Pol'shchi u Chortkovi [The unchanging faithful friend and associate - Poland. Visit of Western friends with noble intentions and the Independence Day of Poland in Chortkiv]. Chortkivs'kyi visnyk. 2016. 18 lystopada. # 45(444). S. 5.

Volodymyr Tkach

POLES OF CHORTKIV REGION IN 1989–2017 ASSOCIATION OF NATIONAL-CULTURAL LIFE: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS.

The Ukrainian state guarantees the right of every ethnic group for the free development of the national culture. In order to provide the cultural and educational needs of the Poles in the Chortkiv district, 11 religious communities and 2 national association were formed. At the Chortkiv school number 6 there is a Polish Saturday school.

Key words: population, national structure, population census, Ukraine, Republic of Poland.

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЙОРДАНСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ СХІДНИХ ГАЛИЧАН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті на основі свідчень численних інформаторів авторка подає характеристику йорданської обрядовості, її структурних елементів та основних традицій святкування. Розкриває локальні особливості та визначає їх місце в загальноукраїнських традиціях. Показує, що збереглося і що відновлюється у другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: Східна Галичина, «голодна кутя», мале водосвяття, щедрування, дівочі гадання.

На сучасному етапі наша держава дбає про збереження духовності та культурно-обрядової спадщини власного народу. Саме тому від часу здобуття Україною незалежності розпочався новий етап розвитку етнографії, котрий характеризується посиленою увагою до духовної культури нашого народу та звичаєвості його етнографічних груп. Зазвичай це стосується традиційної календарної обрядовості східних галичан, оскільки ця територія упродовж багатолітньої історії зазнавала чужих впливів, проте місцеві жителі дотепер дотримуються звичаїв і традицій своїх предків. Зауважимо, що мешканцям регіону притаманні своєрідні звичаї та традиції. Це стосується насамперед йорданської обрядовості, котра дивує своїми неперевершеними самотніми традиціями та обрядами, котрі збереглися до нашого часу та несуть інформацію про минуле.

Метою статті є комплексне дослідження йорданської обрядовості східних галичан другої половини ХХ – початку ХХІ століття із врахуванням динаміки світоглядних позицій мешканців регіону, зумовленої впливом глобалізаційних процесів сучасного соціуму. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у мешканців Східної Галичини (жителів чи уродженців Золочівського, Перемишлянського, Буського, Бродівського районів Львівської області), простежити та дати оцінку локальній специфіці йорданських обрядів східних галичан у системі загальноукраїнських традицій.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання висвітлено у працях таких науковців, як Р. Кирчів [1], К. Сосенко [2], І. Салабай [3], котрі подають загальну характеристику йорданської обрядовості українців, проте лише поверхово згадують про досліджувану територію.

Важливі та цікаві відомості про йорданську обрядовість подають інформатори [4–14]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками обрядів малого та великого Водосвяття, щедрування, освячення жител, хрещенських ворожін тощо.

Водосвяття або Богоявлення у галичан – Йордан – третє свято різдвяно-йорданського циклу. За Біблією, коли Ісусу виповнилося 30 років, Він охрестився у річці Йордан, де на нього зійшов Дух Святий у вигляді голуба і Бог-Отець назвав Ісуса своїм Сином.

У східних галичан йорданська обрядовість розпочинається із малого водосвяття, котре відбувається напередодні Водохреща, перед другим Святим вечором (18 січня). Саме на мале водосвяття воду освячували в церкві або при вході до неї – біля хреста. У с. Побужани (Буський район Львівська область) вважають, що вода, освячена перед другим Святим вечором, має більшу силу, ніж богоявленська, і вона не псується, скільки б часу не стояла в посудині [12]. Прийшовши додому, господар наливає цієї води у миску і разом із якимось членом сім'ї, йде окроплювати нею житло. Підчас кроплення помічник господаря кусає хліб або калач, ліпить хрестики з паперу на шибки вікон осель, попередньо галичани робили з соломи невеликий хрест, котрий ставили у кутю. Після освячення оселі процесія обходила господарські будівлі, двір, її учасники ставили хрестики на всіх дверях, одвірках та воротах. Ще у м. Глиняни (Золочівський район Львівська область) існує звичай до вечора 18 січня посилати своїх дітей віднести сусідам те, що позичали, й часто дорослі йшли перепроситися з тими, з ким посварилися [4]. Також у галичан до сьогодні існує традиція носити свячену воду та вечерю самотнім людям, хрещеним батькам.

Напередодні Водохреща в Східній Галичині святкують другий Святвечір або «Голодну кутю». Існує припущення, що назва «Голодна кутя» походить від того, що на цю вечерю всі домочадці повинні голодні, щоб «лихі сили» не приходили в господарство. Звичаї «Голодної куті» тотожні звичаям першого Святвечора. Також «Голодна кутя» – це день скроплення господарства свяченою водою, захисту його від лихих сил, вигнання цих сил та закликання добробуту на господарство.

У східних галичан прийнято до вечері постити й пити лише ранішню свячену воду. Перед тим, як сідати вечеряти, галичани обов'язково випивали свяченої води та молилися. Згодом господар брав ложку куті клав на поріг та закликав мороза її їсти. Так, с. Гута (Буський район, Львівська область) при цьому могли звертатися до злих сил: «... не дамо Вам Святої вечері... будьте голодні та неприкаєнні ...» [11].

На цей Святвечір галичани готують переважно теж 12 пісних страв (але у с. Лагодів Перемишлянський район Львівської області можуть готувати 9 або 7 страв) [13] та запалювати свічку. Меню йорданського святвечора, як вище зазначалося, може бути менш розмаїте, кількість страв зменшена: кутя, узвар, три-чотири страви із садовини та городини (капуста з грибами, вареники із різними начинками, пампушки, кисіль із сухофруктів) [3, с. 1].

Також у йорданську ніч на Східній Галичині прийнято передбачувати долю членів родини. Так, в с. Єлиховичі (Золочівський район, Львівська область) існував звичай після вечері класти всі ложки в одну миску, а хліб зверху («щоб родився») і чия ложка вночі сама повернується чи перевернеться догори горбочком, той помре [9]. Також повечерявши, родина співала не менше трьох щедрівок, а господар в цей час міг підкидати ложку з кутею до стелі (цей звичай існував на Східній Галичині до кінця 40-х років ХХ ст.), котру не забілювали аж до Великодня.

У с. Дунаїв (Бродівський район Львівська область) існував звичай проганяти кутю (сьогодні майже забутий). Коли сім'я вставала з-за столу, хтось із дітей вибігав надвір з палицею чи макогонам гримав об стіну та вигукував:

Геть кутя, з покутя,
А узвар – на базар,
Паланиці, лишайтиса на полиці,
А дідух – на теплий дух.
Щоб покинутий кожух [10].

Після вечері господар ще раз з колосочками-кропилом, скроплював господарство свяченою водою, дитина з крейдою в руках на дверях малювала хрести. Цей обряд виконували, щоб вигнати лихі сили з господарства, а разом з цим «прогнати» зиму. У господарствах, де розводили бджіл, як стверджують жителі с. Андріївка (Буський район Львівська область) особливі обряди відбувалися в бджолиному зимівнику (стебнику). Господар, вступаючи у двері зимівника, знімав шапку, клав позад себе на порозі хлібину, а потім звертався до бджіл зі словами прохання, щоб улітку носили багато меду [14]. Після обходу господарства, скроплення свяченою водою та вимальювання хрестів уся родина повертається до хати і ще раз скроплює оселю свяченою водою. Таке не однократне скроплення водою сприяє забезпечує ретельне очищення житла, вигнання злих сил із кожного куточка господарства, щоб в оселі панував лад і достаток.

У цей вечір на Східній Галичині маленькі дівчатка починають щедрувати (хоча в окремих селах Перемишлянського району щедрували маленькі хлопці, котрі могли носити гілочку ліщини):

Щедрий вечір, добрий вечір,
Христу, Христу, Марію!
На престолі стояла,

Три крижики тримала... [13].

У ХХ столітті за щедрівку господарі платити не тільки солодощами, але і вівсом (намоченим у воді), а взамін щедрівник давав гілку ліщини (оберіг худоби від нечистої сили). Сьогодні за щедрівку переважно розраховуються грошима.

Також щедрувати ходили молоді дівчати:

Пане господарю, чи спите, чи чуєте, чи дома ночуєте?

Чи скажете щедрувати, свій дім звеселяти? [1, с. 35].

Хлопці, навпаки, щедрівкою в цей вечір віншують дівчат, які готові «на віддання» (готові вийти заміж): «Вода-вода студененька, там Марійка молоденька» [6].

Також йорданської ночі молодь ворожила. Так, у с. Вороняки (Золочівський район Львівська область) панує до сьогодні одна з форм ворожіння, котра полягала в тому, що дівчата повинні скласти вчетверо три рушники, три скатертини і повісити такому вигляді на жердці. Якщо повішане не впаде, то гадальника чекає добра доля цього року [8].

Інша форма ворожіння існує у с. Голубиця (Бродівський район Львівська область), де хлопці або дівчата повинні за певний час набрати на руку оберемок дров. Яким буде останнє поліно (за формою), такою буде майбутня подружня пара (якщо гладке, то буде, наприклад, чоловік лисий, якщо покручене, то хворий, якщо з корою – багатий тощо) [7]. Дівчата іноді також виходять за ворота ворожити на першого зустрічного: зустрінеється старий – не на добре, а зустрінеється молодий – цього вийде заміж, зустрінеється жінка – це рік буде неодруженою. Могли ще питати перехожого, як його ім'я, щоб дізнатися ім'я майбутнього нареченого.

Йорданські ритуали продовжуються і наступного дня. 19 січня, у Хрещення Господнього, у селах Золочівського, Перемишлянського та Бродівського районів (Львівська область) воду сьогодні освячують біля церкви у великих посудинах. Сам ритуал відбувається при запалених свічках «Трійці» (три свічки запалені в трисвічнику), котру тримають переважно жінки та дівчата. Під час богослужіння «Трійця» запалюється від свічок, що горять на престолі. За віруваннями християн, у цей момент, коли священик занурює хрест у воду, вся нечиста сила вистрибує з води і залишається на землі до того часу, аж поки якась із жінок не буде прати білизну вдома. Коли брудна білизна опуститься у воду, то разом з нею пірнають у воду всі чорти, що мерзли на землі. Тому, щоб нечиста сила трохи вимерзла на морозі, жінкам упродовж одного або двох тижнів після Водохреща заборонялося прати білизну (сьогодні цього звичаю зазвичай, не дотримуються). Винятком може бути тільки прання пелюшок, постільної білизни і речей тяжкохворих людей, але, в такому випадку, процес супроводжується спеціальними молитвами, що захищають хатніх від нечистої сили.

Кожен, хто прийшов на Водосвяття, поспішає набрати свяченої води чимшвидше, бо вважалося, що перша вода має цілющі та лікувальні властивості. Освячену воду несуть додому. Галичани використовують її для лікування різних хвороб. Дівчата умиваються цією водою над сухарем із пшеничного борошна, згодом ще раз висушують цей сухар, товчуть й дають до страви хлопцям, щоб одружитися з ними.

До сьогодні у східних галичан заведено купання чоловіків в ополонці після водосвяття, бо саме купання і обливання водою існувало ще в дохристиянські часи. Галичани вірять, що завдяки цьому обряду вода очищає людину, оновлює її тіло, зміцнює захисні властивості організму.

Після освячення воду несли додому. На Водохреща батько ще раз скроплює цією водою хату та господарство. Сам обряд, як стверджують у м. Глиняни (Золочівський район Львівська область), кроплення свяченою водою відбувається дуже швидко, «щоби чим швидше дідька вигнати» [5]. Хлопці на Водосвяття поправляли намальовані хрести на дверях приміщень, огорожах, хлівах, бо їх не можна витирати, за повір'ями аж до нового Водохреща.

Саму свячену воду, як зазначають у м. Глиняни (Золочівський район Львівська область) зберігають аж до наступного року. Нею освячували взимку або раною весною поля. Галичани вірили, якщо не освятиш – притаїться в рослині нечиста сила і буде замість помочі шкодити [4].

На Водохреща галичани визначали, яка погода і врожай буде в цьому році. Так, якщо день ясний – хліба будуть чисті, а якщо похмурий – буде у хлібі повно сажки; у цей день йде сніг – на врожай гречки; під час освячення води йде сніг – добре роїтимуться бджоли і колоситимуться хліба.

У жителів регіону другий день Водохреща (20 січня), за християнською традицією, приурочений Іванові Хрестителю. У Старому Заповіті пророки передбачали, що перед приходом Ісуса Христа буде посланий предтеча, він буде підготувати людей до прийняття Його. Предтеча – це попередник-звіститель. Предтечею Ісуса Христа був Іван Хреститель. На Івана Хрестителя у східних галичан закінчується цикл урочистих зимових свят, тому в них кажуть: «Іван Предтеча забрав зимові свята на плечі» [9].

Після Водохреща та свята Івана Хрестителя священик у Східній Галичині відвідував родини і скроплював їхні оселі Йорданською водою. До сьогодні існує звичай в головній кімнаті (світлиці)

ставити стіл, застелений білою скатертиною (села Бродівського та Буського районів Львівської області), на ньому – запалену свічку, ікону або розп'яття, свячену воду. Коли священик заходить до приміщення, родинна раніше (до 80-х рр. ХХ ст.) ставала на коліна (сьогодні цього не дотримуються), читала молитву за Боже благословення для дому, сім'ї, священик дає кожному з членів родини цілувати святий хрест, залишає пам'ятний образок для родини чи окремо для дітей, а згодом скроплює дім.

Таким чином, традиційна йорданська обрядовість східних галичан ще до сьогодні зберігає основні складові, хоча під впливом сучасних глобальних процесів все більше втрачає первісні світоглядні уявлення. Так, цикл йорданської обрядовості складається з двох етапів – мале водосвяття і «Голодна кутя» та власне Водохреща. Окроплення осель, передбачення майбутнього, господарчі ритуали – ключові обрядодії цього періоду. В умовах українського відродження інтерес до вивчення та збереження традиційної обрядовості східних галичан надзвичайно посилюється і має перспективи для вивчення в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Кирчів Р. Українські колядки та щедрівки // Колядки і щедрівки / За ред. М. Глушка. К. 1991. С. 15–38.
2. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий вечір / За ред. В. Коломійця. К., 1994. 340 с.
3. Салабай І. Як йшов Ісус на річку Йордан // Голос народу. 2013. № 3. 19 січня.
4. Жарківський Михайло Степанович, 1967 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, працівник Глинянської міської ради.
5. Чиж Ольга Йосипівна, 1933 р. н., жителька м. Глиняни Золочівського району Львівської області, вчитель-пенсіонер.
6. Кравець Михайло Володимирович, 1976 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, водій.
7. Прихарчук Марія Іванівна, 1984 р. н., жителька с. Голубиця Бродівського району Львівської області, вихователь дитячого садка № 57, м. Львів.
8. Боргуш Мирослава Петрівна, 1973 р. н., житель с. Вороняки Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ I–III ступенів.
9. Юречко Ігор Михайлович, 1974 р. н., житель с. Сливовичі Золочівського району Львівської області, священик.
10. Михальчук Ніна Іванівна, 1933 р. н., жителька с. Дунаїв Бродівського району Львівської області, вчитель-пенсіонер.
11. Пелех Галина Дмитрівна, 1967р.н., жителька с. Гута Буського району Львівської області, вчитель початкових класів.
12. Валько Галина Володимирівна 1967 р. н., жителька с. Побужани Буського району Львівської області, вчитель англійської мови.
13. Романів Ольга Михайлівна, 1945 р. н., жителька с. Лагодів, Перемишлянського району, Львівської області, пенсіонерка.
14. Горохівський Борис Васильович, 1972 р. н., житель с. Андріївка, Буського району Львівської області, священик.

References

1. Kyrchiv R. Ukrayins'ki kolyadky ta shchedrivky [Ukrainian Carols]. Kolyadky i shchedrivky / Za red. M. Hlushka. K. 1991. S. 15–38.
2. Sosenko K. Rizdvo-Kolyada i Shchedryy vechir [Christmas-Kolyada and Generous Evening] / Za red. V. Kolomyitsya. – K., 1994. 340 s.
3. Salabay I. Yak yshov Isus na richku Yordan [As Jesus went to the Jordan River]. Holos narodu. 2013. # 3. 19 sichnya.
4. Zharkivs'ky Mykhaylo Stepanovych, 1967 r. n., zhytel' m. Hlynyany Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, pratsivnyk Hlynyans'koyi mis'koyi rady.
5. Chyzh Ol'ha Yosypivna, 1933 r. n., zhytel'ka m. Hlynyany Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vchytel'-pensioner.
6. Kravets' Mykhaylo Volodymyrovych, 1976 r. n., zhytel' m. Hlynyany Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vykhodets' z s. Lahodiv Peremyshlyans'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vodiy.
7. Prykharchuk Mariya Ivanivna, 1984 r. n., zhytel'ka s. Holubytsya Brodivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vykhovatel' dytyachoho sadka # 57, m. L'viv.
8. Borhush Myroslava Petrivna, 1973 r. n., zhytel' s. Voronyaky Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vchytel' Hlynyans'koyi ZOSH I–III stupeniv.
9. Yurechko Ihor Mykhaylovych, 1974 r. n., zhytel' s. Yelykhovychi Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, svyashchenyk.
10. Mykhal'chuk Nina Ivanivna, 1933 r. n., zhytel' s. Dunayiv Brodivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vchytel'-pensioner.
11. Pelekh Halyna Dmytrivna, 1967r.n., zhytel'ka s. Huta Bus'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vchytel' pochatkovykh klasiv.
12. Val'ko Halyna Volodymyrivna 1967 r. n., zhytel'ka s. Pobuzhany Bus'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vchytel' anhliys'koyi movy.
13. Romaniv Ol'ha Mykhaylivna, 1945 r. n., zhytel'ka s. Lahodiv, Peremyshlyans'koho rayonu, L'vivs'koyi oblasti, pensionerka.
14. Horokhivs'ky Borys Vasylovych, 1972 r. n., zhytel' s. Andriyivka, Bus'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, svyashchenyk.

Lesya Kostyuk

TRANSFORMATION OF THE JORDANIAN RITUALS OF EASTERN GALICIA IN THE SECOND HALF OF XX – BEGINNING OF XXI CENTURY

In article on the basis of the testimony of numerous informants, the author presents the characteristics of the Jordanian rituals, its structural elements and the main traditions of celebration. Reveals the local features and determines their place in Russian traditions. Shows that have been preserved and restored in the second half of XX – beginning of XXI century.

Key words: Eastern Galicia, «Hungry kutya» small blessingo fwater, metrovaya, girlish divination.

УДК 94(477)

Світлана Гладченко

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу проблем впровадження гендерної політики в освітній галузі сучасної України. Визначено роль гендерної освіти в формуванні суспільства гендерної рівності як суспільства, заснованого на рівних правах та можливостях жінок та чоловіків. Наголошено, що взаємовідносини жінок та чоловіків є важливим чинником соціального розвитку. Проаналізовано рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо необхідності та впровадження гендерної політики в учбових закладах. Зроблено аналіз наукової літератури як вітчизняних так і західних дослідників. Автор наполягає на тому, що освіта в сучасній Україні зазнає істотні зміни, які визначають об'єктивну необхідність пошуку умов, що сприятимуть підвищенню її ефективності, зміну підходів до процесу і змісту освіти, вдосконалення форм організації соціальних і міжособистісних відносин. Тому, вказана важливість інтеграції гендерного компонента в освітній галузі не має сумніву. Запропоновані певні рекомендації щодо впровадження гендерної політики в освітню галузь.

Ключові слова: гендерна політика в освітній галузі, гендерний підхід, гендерна освіта, гендерне виховання, гендерна соціалізація.

Становлення України як держави відбувається в умовах швидких і глибоких суспільних змін, які зумовлюють нові реалії та вимоги до життєдіяльності сучасної людини. Гендерні відносини є відображенням гендерної свідомості суспільства, важливий чинник формування якої – освіта. Проблема впровадження гендерного підходу в освітню галузь, на сьогодні, є досить актуальною.

Освіта в сучасній Україні зазнає істотні зміни, які визначають об'єктивну необхідність пошуку умов, що сприятимуть підвищенню її ефективності, зміну підходів до процесу і змісту освіти, вдосконалення форм організації соціальних і міжособистісних відносин. Тому одним з основних напрямів гендерної політики в освітній галузі є гендерна освіта.

У науковій літературі можна зустріти різні підходи щодо розуміння гендерної рівності в різних сферах людської діяльності. Так, відповідно до словника Л. Кобилянської та Т. Мельник «Сучасне гендерне мислення», «гендерна рівність означає однакове забезпечення рівними правами жінок і чоловіків. Зміст цього поняття включає відсутність привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку, пошуку» [7, с. 194].

К. Левченко у праці «Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління» подає наступне визначення: «гендерна рівність – це рівні права і рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участь в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі» [5, с.36].

Автори навчального посібника «Основи теорії гендеру» стверджують, що гендерна рівність «ґрунтується на переконанні про те, що в понятті «рівних прав» не існує фундаментальної різниці між чоловіками та жінками» й тлумачиться також «... як ідентичність можливостей, стартових умов особистісної реалізації людей незалежно від їх статевої належності» [9, с.21].

Але більшість підходів визначення гендерної рівності визнають її шляхом виділення відмінностей: «рівність статей не означає їх ототожнення одна з одною або ідентичність, як і те, що ця рівність не повинна встановлювати як норми такі умови та спосіб життя, які притаманні чоловікам» [13, с.2].

Гендерні аспекти є складовою всього комплексу завдань розвитку як суспільства, так і держави. Гендерна нерівність стримує розвиток. Більшість науковців (Н.Лавриненко, Т.Мельник, Л.Кобилянська) розглядають досягнення гендерної рівності як центральний момент їх розвитку [2; 4; 7]. Політична стратегія втілення в життя гендерної рівності, на думку Т. Мельник та Л. Кобилянської, складається з трьох частин: реформування правових та економічних інститутів з метою встановлення рівних прав для жінок і чоловіків; поширення такого економічного розвитку, який буде спрямовано на більш справедливий розподіл ресурсів та їх використання, підвищення доходів та зниження рівня бідності, що сприятиме зменшенню гендерних невідповідностей в освіті, охороні здоров'я; вжиття активних заходів щодо вирівнювання стійких гендерних невідповідностей у сферах доступу до ресурсів і можливостей для вирішення своїх інтересів [7, с.194–195].

Інтеграція гендерного підходу в національну систему освіти на сучасному етапі вкрай необхідна, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві є одним з індикаторів його визнання як розвиненої держави, що стоїть перед європейським вибором.

Л. Смоляр наголошує на тому, що ґендерна освіта передбачає вивчення сукупності відносин жінок і чоловіків у суспільстві. Це стосується традицій, формальних та неформальних правил і норм, які зумовлені місцем і становищем чоловіків та жінок в українському суспільстві. На думку дослідниці, інтеграція ґендерних підходів в освіті вимагає: введення спеціальних предметів і спецкурсів з ґендерної проблематики; експертизи наявних програм та підручників; розроблення відповідних навчальних програм, методичних посібників, підручників для різних типів навчальних закладів.[12, с. 516].

Ґендерна освіта визначається як теоретична концепція, освітня практика та просвітницька робота. Вона не обмежується запровадженням ґендерних навчальних курсів, а передбачає, перш за все, формування нового світогляду, позбавленого ієрархії чоловічого і жіночого, формування ґендерно-збалансованого середовища, врахування ґендерного компоненту у методиці виховання і навчання.

Науково-педагогічними працівниками напрацьовано певний експериментально-практичний досвід особистісно-орієнтованого навчання, упровадження ґендерного компоненту в освітню галузь. Ця робота активізувалась завдяки підтримці програми рівних можливостей і прав жінок в Україні, ініційованої Євросоюзом та програмою розвитку ООН. Разом з тим вона потребує фундаментальних розробок, більш глибокого осмислення, вирішення багатьох нагальних практичних завдань, подолання розриву між теорією і практикою. Реалізується дана теоретична модель викладачами-ентузіастами, загалом же система освіти залишається досить консервативною і не дуже охоче сприймає ґендерні нововведення. Відсутність ґрунтовної теоретико-методологічної бази ґендерного компоненту освіти досить часто приводить до помилок у практичній реалізації.

Як відзначила координатор програми рівних можливостей Л. Кобелянська, упровадження з 2000 року пілотного проекту «Ґендерна освіта в Україні» засвідчило велику зацікавленість викладачів, студентів, адміністрацій навчальних закладів, керівництва Міністерства освіти і науки, українського суспільства в цілому у набутті знань з ґендерної проблематики та введенні відповідних курсів у навчальні програми, з іншого боку, він продемонстрував неготовність навчальних закладів запровадити викладання ґендерних дисциплін через відсутність як належного кадрового, так і програмного та методичного забезпечення [2, с. 7].

В останнє десятиліття відбулися зрушення, а саме опубліковані перші підручники з проблем ґендерної освіти, успішно працюють центри ґендерної освіти у Вінниці, Дніпрі, Тернополі, Харкові.

Питання впровадження ґендерного компоненту в національну систему підготовки фахівців відображене у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (№ 2866-IV від 8 вересня 2005 р.), де зазначено, що «до навчальних програм вищих навчальних закладів включаються дисципліни, які вивчають питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, та факультативне вивчення правових засад ґендерної рівності на основі гармонізації національного і міжнародного законодавства» [1].

У результаті парламентських слухань «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи» (2006 р.), Міністерству освіти і науки України надані такі рекомендації: забезпечити проведення експертизи навчальних програм, підручників та навчальних посібників для навчальних закладів щодо відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; збільшити обсяг видань, зокрема наукових, з питань ґендерної рівності; включити до навчальних програм ВНЗ, курсів перепідготовки кадрів дисципліни з питань забезпечення прав та можливостей жінок і чоловіків; розпочати підготовку фахівців для здійснення ґендерного аналізу в соціально-економічній сфері [11].

Ці рекомендації знайшли своє відображення у державній програмі з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року (№ 1834 від 27 грудня 2006 р.) та у державній програмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. У наказі Міністерства освіти і науки України № 839 від 10 вересня 2009 р. «Про впровадження принципів ґендерної рівності в освіту» третина плану заходів безпосередньо стосується вищої школи, зокрема: продовжити впровадження курсів ґендерної рівності у ВНЗ; здійснити анкетування ВНЗ на предмет упровадження ґендерного компоненту у зміст вищої освіти; створити банк даних методичного забезпечення ґендерних курсів ВНЗ; організувати проведення ґендерного аналізу кадрового забезпечення ВНЗ за галузями знань; дослідити теоретико-методологічні аспекти механізмів формування ґендерної політики у вищій школі шляхом залучення до цієї роботи наукових підрозділів ВНЗ; сприяти створенню у ВНЗ кафедр ґендерної рівності [8].

Запровадження ґендерного підходу визначено науковцями однією з важливих складових особистісного підходу у вихованні та навчанні, гарантом створення сприятливих умов для гармонійного розвитку особистості і реалізації її творчого потенціалу.

Гендерні підходи сьогодні впроваджуються у зміст вищої освіти через дисципліни соціогуманітарного циклу: філософію, історію, соціологію, психологію, культурологію тощо. Сучасна система освіти вимагає від всіх педагогів володіння прогресивними педагогічними методиками навчання, сприйняття кожного студента у всій його цілісності і значущості як особистості, сприяння реалізації його творчого потенціалу без будь-яких упереджень. Важливим компонентом особистісно-орієнтованої освіти виступає її діалогічний характер, тому актуальним стає саморозвиток і самореалізація усіх суб'єктів навчання. Підготувати висококваліфікованих, творчих спеціалістів, з демократичним світоглядом, позбавленим патріархальних упереджень, можуть тільки викладачі, які володіють такими компетентностями.

Проблема врахування та впровадження ідеї гендерного підходу у вітчизняну систему освіти стала предметом дискусій. Українські дослідники вважають, що впровадження цього підходу є важливою складовою узгодження української системи освіти з європейськими вимогами.

Метою гендерного виховання є створення оптимальних умов для формування вільної від стереотипів та упереджень гендерної свідомості і відповідальності за власні міжособистісні взаємини у соціумі. Проведення гендерних перетворень вимагає об'єднання зусиль суспільства, держави та освітніх установ у подоланні сталих стереотипів щодо традиційного розподілу гендерних ролей у суспільстві.

Задля вирішення цих проблем, на нашу думку, необхідно удосконалювати питання гендерної політики в освітній галузі на законодавчому рівні, також включити гендерні проблеми до державних програм освіти як пріоритетні; вилучити з навчальних матеріалів та навчальних програм зайві гендерні стереотипи; вводити в навчальні програми всіх рівнів навчальних закладів дисципліни з гендерного питання; сприяти створенню у ВНЗ кафедр гендерної рівності; проводити гендерні дослідження; сформувати гендерну чутливість усіх учасників навчально-виховного процесу як здатність усвідомлювати права особистості, моделювати впливи соціального середовища, реагувати на прояви сексизму; сформувати мотивацію молоді до рівноправної участі у всіх сферах життєдіяльності, реалізації своїх гендерних прав і свобод; мотивувати викладачів та студентів до гендерної самоосвіти; організація та проведення семінарів, тренінгів, «круглих столів» з гендерної освіти.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (зі змінами) від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 01.09.2017).
2. Кобелянська Л.С. Гендерна освіта в Україні: реалії та перспективи // Проблеми освіти: науково-методичний збірник / кол. авт. К.: Науково-методичний центр вищої освіти, 2003. С. 3–8.
3. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: навч. посібник. Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
4. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект). К.: ВИПОЛ, 2005. 172 с.
5. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: [монографія]. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2006. 344 с.
6. Луценко О. А. Гендерна освіта та педагогіка // Основи теорії гендеру: навч. посібник. К.: К.І.С., 2004. С. 476–503.
7. Мельник Т. М. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник / під ред. Т. М. Мельник, Л. С. Кобелянська. К.: К.І.С., 2005. 280 с.
8. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» від 10.09.2009 № 839. URL: <http://osvita.ua/legislation/other/4849/> (дата звернення: 01.09.2017).
9. Основи теорії гендеру: навчальний посібник / [В.П. Агеєва, В.В. Близнюк, І.О. Головащенко та ін.]. К.: К.І.С., 2004. 536 с.
10. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві до 2010 року» від 27.12.2006 № 1834. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-%D0%BF> (дата звернення: 01.09.2017).
11. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» від 26.09.2013 № 717. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF> (дата звернення: 01.09.2017).
12. Смоляр Л. О. Становлення гендерної освіти в Україні // Основи теорії гендеру: навч. посібник. К.: К.І.С., 2004. С. 504–519.
13. Цокур О.Г. Розвиток гендерного підходу в освіті. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/technol/313/> (дата звернення: 01.09.2017).

References

1. Zakon Ukrayiny «Pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv» (zi zminamy) vid 08.09.2005 # 2866-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
2. Kobelyans'ka L.S. Genderna osvita v Ukrayini: realiyi ta perspektyvy // Problemy osvity: naukovometodychnyy zbirnyk / kol. avt. K.: Naukovometodychnyy tsentr vyshchoyi osvity, 2003. S. 3–8.
3. Kravets' V. P. Genderna pedahohika: navch. posibnyk. Ternopil': Dzhura, 2003. 416 s.
4. Lavrynenko N. V. Zhenshchyna: samorealyzatsiya v sem'e y obshchestve (Hendernyy aspekt). K.: VYPOL, 2005. 172 s.
5. Levchenko K. B. Genderna polityka v Ukrayini: vyznachennya, formuvannya, upravlinnya: [monohrafiya]. Kh.: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 2006. 344 s.
6. Lutsenko O. A. Genderna osvita ta pedahohika // Osnovy teoriyi genderu: navch. posibnyk. K.: K.I.S., 2004. S. 476–503.
7. Mel'nyk T. M. 50/50: Suchasne genderne myslennya: slovnyk / pid red. T. M. Mel'nyk, L. S. Kobelyans'ka. K.: K.I.S., 2005. 280 s.
8. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny «Pro vprovadzhennya pryntsyviv gendernoyi rivnosti v osvitu» vid 10.09.2009 # 839. URL: <http://osvita.ua/legislation/other/4849/>
9. Osnovy teoriyi genderu: navchal'nyy posibnyk /

[V.P. Aheyeva, V.V. Blyznyuk, I.O. Holovashenko ta in.]. K.: K.I.S., 2004. 536 s. 10. Postanova Kabinetu Ministriv «Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy z utverdzhennya gendernoyi rivnosti v ukrayins'komu suspil'stvi do 2010 roku» vid 27.12.2006 # 1834. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-%D0%BF>. 11 Postanova Kabinetu Ministriv «Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv na period do 2016 roku» vid 26.09.2013 # 717. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF>. 12. Smolyar L. O. Stanovlennya gendernoyi osvity v Ukrayini // Osnovy teorii genderu: navch. posibnyk. K.: K.I.S., 2004. S. 504–519. 13. Tsokur O.H. Rozvytok gendernoho pidkhodu v osviti. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/technol/313/>

Svitlana Gladchenko

PROBLEMS OF INTRODUCTION OF GENDER POLITICS IN THE AREA OF EDUCATION OF MODERN UKRAINE

The article is intended to analyze the problems of introducing a gender policy in the education of modern Ukraine. The role of gender education in shaping the society of gender equality as a society based on equal rights and opportunities of women and men is defined. It was noted that the relationship between women and men is an important factor in social development. The recommendations of the Ministry of Education concerning the necessity and implementation of gender policy in educational institutions are shown. The analysis of scientific literature of both domestic and western researchers is made. It is pointed out the importance of integrating the gender component in the educational area. The author insists that education in modern Ukraine undergoes significant changes, which determine the objective necessity of finding conditions conducive to increasing its effectiveness, changing approaches to the process and content of education, improving the forms of organization of social and interpersonal relations. Therefore, the indicated importance of integrating the gender component in the educational sphere is beyond doubt. Some recommendations are proposed for the introduction of gender policy in the educational sector.

Key words: gender policy in education, gender approach, gender education, gender education, gender socialization.

УДК 069.015

Світлана Муравська

СУЧАСНЕ ОБЛИЧЧЯ НАВЧАЛЬНИХ МУЗЕЇВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Стаття є спробою перевірити, якою мірою існуючі теоретичні знання про навчальну функцію музеїв вищої школи як основоположну відповідають реальному стану та окреслити нюанси реалізації вказаної місії. На основі емпіричного матеріалу, нагромадженого упродовж 2013–2017 рр. головним чином шляхом інтерв'ю з персоналом музеїв, автор доводить, що попри існуючий стереотип тільки третина збірок закладів вищої освіти Західної України основним напрямком своєї роботи визначають забезпечення навчального процесу, таким чином спростовуючи стереотип про винятково навчальну місію університетських музеїв. До цього переліку належать як музеї, які мають багатолітню історію свого існування і знаходяться в окремих, спеціально для цього відведених приміщеннях, так і невеличкі колекції, які розміщуються в аудиторіях під опікою викладачів відповідної кафедри. До категорії навчальних серед музеїв закладів вищої освіти передусім варто віднести музеї природничого профілю.

Ключові слова: музеї, заклад вищої освіти, колекція, навчання, функція.

Навчання завжди було однією з головних завдань всіх музеїв. Дослідження цієї аксіоматичної місії музеями, які функціонують у структурі закладів вищої освіти (далі – ЗВО), висвітлювалося у доробках української і російської наукової думки і переважно стосувалося таких аспектів діяльності конкретних музеїв; мова йде передусім про напрацювання І. Медведевої, Л. Гайди, Л. Шляхтіної, М. Гнедовського. Європейська історіографія вивчення наукової проблеми в особі М. Лоуренсо, Е. Сімпсона, С. Клерка, Н. Меррімана продовжує цю тенденцію, хоча є більш широкою і паралельно представляє важливі синтетичні напрацювання. Однак окреслення, яким чином це завдання реалізовується в сучасних умовах, оперте на сучасний український емпіричний ґрунт*, досі не ставало об'єктом наукового дослідження.

Метою статті є перевірити, якою мірою існуючі теоретичні знання про навчальну функцію музеїв ЗВО Західної України† відповідають реальному стану речей та на окреслити нюанси реалізації вказаної місії.

У XXI ст. у міру розвитку музейної педагогіки як навчальної дисципліни та науки щоразу більше звертається увага на місію музеїв організувати навчання упродовж життя. І якщо у випадку державних та комунальних музеїв це завдання окреслюється у дуже широкому сенсі, то для у-музеїв освітня функція часто сприймається більш конкретно – маються на увазі процеси викладання і навчання, яке забезпечують науково-педагогічні працівники, притому частина з них тільки під час навчальних занять має відношення до музею; навчальні аудиторії, обладнані стаціонарною експозицією для показу; колекції, які зберігаються у приміщеннях, обладнаних під фондосховища або пристосованих боксах; навчальні програми, які базуються на наявних колекціях і завданням викладачів є допомогти студентам таким чином впоратися з складними аспектами навчальної програми [16, р. 137].

Обслуговування навчального процесу у ЗВО – це місія, яку традиційно пов'язували із університетами. Не відкидаючи важливості дослідницької роботи, зазвичай ефективність вищої школи оцінювали за кінцевим продуктом – кваліфікованим працівником, якого потрібно було передусім навчити. Оскільки кількість людей, які відвідували музеї ЗВО з навчальною метою завжди була більшою порівняно із дослідницькою, пріоритетна навчальна місія останніх не піддавалася сумніву.

Навчальні колекції зазвичай мають прості організаційні критерії, які роблять їх більше зрозумілими для студентів. Наприклад, у геологічному музеї Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича експозиційний матеріал представлений за хронологічною послідовністю тем, які вивчають студенти під час прослуховування дисциплін «геологія» та

* Емпіричні дані зібрані автором в ході телефонних інтерв'ю та дослідницьких візитів музеями та колекціями 74 ЗВО семи областей Західної України: Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Закарпатської упродовж 2013–2017 рр.

† З метою уникнення тавтології у роботі за європейською практикою також будуть використовуватися терміни «університетський музей», «у-музей», хоча маються на увазі збірки і музеї всіх закладів вищої освіти згідно визначення Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р.

«інженерна геологія». Схожий принцип організації експозиції і в зоологічному музеї Ужгородського національного університету.

Використання колекцій у навчальному процесі традиційно є результатом наполегливості та особистих контактів між співробітниками музею та кафедрами і факультетами університетів [16, р. 143]. Адже тривалість занять і перерв обумовлюють зрозумілу необхідність розміщення навчальних музеїв у корпусі, де перебувають студенти. Фактично всі у-музеї та колекції ЗВО розміщені за таким принципом доступності. Виняток становить зоологічна колекція геолого-географічного музею Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, яку в 1986 р. у зв'язку із розширенням ЗВО перенесли з головного корпусу в інше приміщення, відірване від університетського кампусу. Фактична ізоляція музею від студентського середовища обумовила виділення базової колекції, яка використовується у викладанні і знаходиться в корпусі розташування біологічного факультету. Коли потрібне більш детальне вивчення певної теми, тоді вже студенти приходять безпосередньо у музей [7]. Проте такий стан речей не стосується геологічної збірки, який активно використовується студентами – близько 2500 «проходить» через музей за півроку [11]. Натомість фонди зоологічного музею Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка своєрідно поділені на навчальні, наукові та експозиційні – для використання під час екскурсій [9].

За підрахунками автора дослідження, які базуються на оцінці кураторів збірок та статистичних даних про їх відвідування та використання, тільки третина музеїв та колекцій ЗВО Західної України основним напрямком своєї роботи визначають забезпечення навчального процесу, таким чином спростовуючи стереотип про винятково навчальну місію музеїв ЗВО. До цього переліку належать як музеї, які мають багатолітню історію свого існування і знаходяться в окремих, спеціально для цього відведених приміщеннях, так і невеличкі колекції, які розміщуються в аудиторіях під опікою викладачів відповідної кафедри. Окрему категорію становлять гербарії та колекції, які належать до фонду національного надбання.

До категорії навчальних серед музеїв ЗВО передусім варто віднести збірки природничого профілю. Музеї університетів використовують для читання навчальних курсів зі всіх базових зоологічних дисциплін; представлені тварини, знайомство з якими можливе лише у таких закладах та зоопарках або які на сьогодні вже зникли з дикої природи. Подібних можливостей для вивчення перелічених теоретичних та прикладних дисциплін не дає відвідувачеві у нашій країні жоден інший заклад чи установа [14, с. 412]. Зважаючи на багатство фондів, часто ресурси природничих музеїв використовуються як навчальна база не тільки студентами конкретного ЗВО, але й інших вищих шкіл міста [8].

Зазвичай навчальний ефект колекцій полягає в зоровому огляді експонатів, тактильний контакт часто забороняється з метою зберегти предмети від знищення, особливо, якщо вони цінні не тільки з наукової, але й дослідницької точки зору і важливі як ілюстрація історії науки. У цьому контексті нетиповою виглядає позиція викладача Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. С. Дем'янчука: «Я як науковець в душі розумію, що колекція повинна працювати, ... зацікавлювати людей. ... Чим відрізняється мій музей від решти – я дозволяю своїм студентам все спробувати на дотик ...» [6]. Можливість подібних дій обумовлена тим фактом, що викладач є власником колекції і може нею розпоряджатися на власний розсуд, проте варто констатувати, що таких елементів атрактивності часто бракує іншим музеям ЗВО. Педагогічним надбанням-новаторством є вироблення Р. Шиколою власної методики оформлення експозиційних коробок для демонстрування їх майбутнім учителям у галузі природознавства. Авторська модель укладання експозиційних коробок базується на такій схемі: коробка – фотографія – об'єкт. Витворення нової моделі представлення експонатів обумовлено прагненням власника колекції зробити так, щоб студенти не тільки побачили чи спробували на дотик експонат, але й відразу могли зрозуміти середовище його існування [15, с. 315].

Останніми роками, у зв'язку поступовою екологізацією вищої освіти в Україні ЗВО переформатовують навчальний процес. У рамках цієї тенденції викладання курсу «Екологія» часто стає обов'язковим. Наприклад, ця дисципліна на всіх факультетах Ужгородського національного університету викладається із залученням ресурсів зоологічного музею [13, с. 3].

На відміну від зоологічних, геологічні колекції ЗВО є фактично єдиною можливістю для студентів та місцевої громади ознайомитися із різноманіттям геологічної будови Землі. Окремі з таких музеїв є насправді унікальними, хоча і не занесені до Переліку об'єктів національного надбання. Наприклад, мінералогічний музей Львівського національного університету ім. І. Франка налічує понад 14000 зразків мінералів з геологічних утворень України, а також держав Європи, Азії, Америки, Африки, Австралії. У свою чергу палеонтологічний музей згаданого університету є одним із найдавніших у Європі, в якому представлені унікальні зібрання палеонтологічних зразків з різних куточків світу [2, с. 27]. Геологічний музей Івано-Франківського національного технічного

університету нафти і газу за багатством та різноманітністю, експонатів є теж одним з найкращих не тільки в Україні, але й у Європі [11].

Адміністрація ЗВО по-різному популяризує академічну спадщину. Більшість з них розміщують відомості про свої багатства у вільному доступі, натомість інші вважають, що зайва відкритість може привабити потенційних грабіжників [3]. Зазвичай, доступ до експозиційного матеріалу мають музейні працівники, а також викладачі профільних дисциплін, які організують практичні заняття. Вони узгоджують із персоналом музею графік використання колекцій. Навантаження музею залежить від навчальних планів, що обумовлює тижні активного напливу студентів та періоди відносної тиші.

Музеї ЗВО – традиційно хороший майданчик для апробації професійних навичок, місце, де є можливість організувати навчальну практику – як для студентів-істориків, так і майбутніх музейних працівників, однак в такій іпостасі музеї західноукраїнських ЗВО фігурують рідко. Як поодинокий приклад – діяльність музею етнографії Волині та Полісся Східноукраїнського національного університету ім. Лесі Українки, фонди якого активно використовуються при вивченні історичних та музеезнавчих дисциплін; тут студенти отримують перші навички музейної роботи [1, с. 103]. Ресурси місцевого музею залучаються під час навчання та практики студентів-істориків і в Національному університеті «Острозька академія» та Закарпатському угорському інституті ім. Ф. II Ракоці [4–5].

Окремі музеї можна назвати демонстраційно-навчальними. Наприклад, при Музеї дитячої творчості Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка функціонує студентське конструкторське бюро, асортимент якого нараховує більше 300 найменувань. Колекція є результатом студентських робіт, підготовлених в рамках проходження педагогічних дисциплін в схемі вищої школи, викладач дещо ускладнює техніку, оскільки роботу виконують майбутні вчителі. У результаті зазвичай один найкращий об'єкт, який представляє певну техніку залишається, відбувається постійне оновлення навчальної лабораторії за змістом [10]. Аналогічний за специфікою діяльності є і музей технічної та прикладної творчості цього ж ЗВО, тільки тут збірка, сформована руками студентів та викладачів, представляє експонати, які відтворюють історичні, технічні світові досягнення в різних галузях науки. Обидва музеї – це швидше навчальні майданчики, творчі майстерні, і утворені збірки за суттю не є музеями, оскільки виготовлені експонати постійно оновлюються і мають цінність як демонстраційний матеріал тільки упродовж певного часу до виготовлення більш ідеального зразка.

Таким чином, незважаючи на існуючий стереотип, тільки третина збірок закладів вищої освіти на теренах Західної України визначають забезпечення навчального процесу своїм головним завданням. Ця сентенція головним чином стосується музеїв природничого профілю, які продовжують, як і 150 років тому, бути наочною ілюстрацією теоретичних знань. Навчальна цінність експонатів, які знаходяться в таких музеях, підсилюється їхньою рідкістю у світі природи, тому низка збірок мають статус об'єктів національного значення.

Список використаних джерел

1. Дмитренко А. А. Чибирак С. В. Музей етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки // Університетські музеї: європейський досвід та українська практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2011 р., м. Київ). Ніжин: «Ферокол», 2012. С. 103.
2. Матковський О., Лещук Р., М. Павлунь. Геологічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка: минуле й сьогодні (до 350-річчя заснування Львівського університету) // Геолог України». № 4 (32), жовтень. С. 25–30.
3. Музей, що остерігається реклами. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1139809.html/> (дата звернення: 01.09.2017).
4. Особистий архів автора. – Інтерв'ю з директором музею історії Національного університету «Острозька академія» А. Хеленок від 24.01. 2014 р.
5. Особистий архів автора. – Інтерв'ю із викладачем історії та етнографії Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II Kész Barnabás від 12.03. 2014 р.
6. Особистий архів автора. – Інтерв'ю із доцентом кафедри біології МЕРУ ім. С. Дем'янчука Р. Шикуюло від 23 січня 2014 р.
7. Особистий архів автора. – Інтерв'ю із завідувачем геолого-географічного музею ЧНУ ім. Ю. Федьковича О. Гарматюк від 30.01. 2014 р.
8. Особистий архів автора. – Інтерв'ю із завідувачем Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка І. Шидловським від 30.09. 2013 р.
9. Особистий архів автора. – Інтерв'ю із завідувачем кафедри зоології ТНПУ ім. В. Гнатюка В. Квашею від 28.01. 2014 р.
10. Особистий архів автора. – Інтерв'ю із куратором Музею дитячої творчості ТНПУ ім. В. Гнатюка. О. Писарчук від 28.01. 2014 р.
11. Особистий архів автора. – Інтерв'ю зі зберігачем фондів геолого-географічного музею ЧНУ ім. Ю. Федьковича І. Цапок від 30.01. 2014 р.
12. Путівник по геологічному музею Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу / Укл. І. Іванчук. Івано-Франківськ, 2011. 12 с.
13. Тваринний світ зоогеографічних областей суходолу в залах зоомузею Ужгородського національного університету: навчально-методичний посібник для студентів / Матлович Рене, Бокотей О., Крон А., Луговой О. С. 3.
14. Шидловський І.В. Роль і статус вузівських природничих музеїв у суспільстві // Університетські музеї: європейський досвід та українська практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2011 р., м. Київ). Ніжин: «Ферокол», 2012. С. 411–412.
15. Шикюла Р. Використання засобів природничого музею в Міжнародному економіко-

гуманітарному університеті імені академіка Степана Дем'янука // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. 2016. С. 313–318. 16. Lourenco M. Between two worlds: the distinct nature and contemporary significance of university museums and collections in Europe: PhD thesis / Marta C. Lourenco. – Conservatoire National des Arts et Metiers, Paris, 2005. URL: <http://webpages.fc.ul.pt/~mclourenco/chapters/MCL2005.pdf> (дата звернення 10.11.2017)

References

1. Dmytrenko A.A. Chybyrak S.V. Muzei etnografii Volyni ta Polissya pry Volyns'komu natsional'nomu universytet imeni Lesi Ukrayinky [Museum of Ethnography of Volyn and Polissya at Volyn National University named after Lesia Ukrainka]. Universytets'ki muzei: yevropeys'kyi dosvid ta ukrayins'ka praktyka: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (6–7 zhovtnya 2011 r., m. Kyiv), Nizhyn: «FeroKol», 2012, p. 103.
2. Matkovs'kyi O., Leshchukh R., Pavlun' M.. Heolohichnyy fakul'tet L'vivs'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Franka: mynule y s'ohodennya (do 350-richchya zasnuvannya L'vivs'koho universytetu) [Geological Faculty of Ivan Franko National University in Lviv: Past and Present (to the 350th anniversary of the foundation of Lviv University)]. Heoloh Ukrayiny, Vol. 4 (32), October, pp. 25–30.
3. Muzei, shcho osterihayet'sya reklamy [The museum, which cares about advertising.] (In Ukr.). Available <https://www.radiosvoboda.org/a/1139809.html> (accessed 10/11/2017).
4. Osobystyy arkhiv avtora. Interv'yu z dyktorom muzeiu istoriyi Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» A. Khelenyuk vid 24.01. 2014 r. [Interview with Director of the Museum of History of the National University «Ostroh Academy» A. Helenyuk of 24.01. 2014].
5. Osobystyy arkhiv avtora. Interv'yu iz vykladachem istoriyi ta etnografiyi Zakarpats'koho uhors'koho instytutu im. Ferentsa Rakotsi II Kész Barnabás vid 12.03. 2014 r. [Interview with Lecturer of Transcarpathian Hungarian College named after Ferenc Rakoczi II Kész Barnabás dated 12.03. 2014].
6. Osobystyy arkhiv avtora. Interv'yu iz dotsentom kafedry biolohiyi MEHU im. S. Demyanchuka R. Shykuloyu vid 23 sichnya 2014 r. [Interview with associate professor of the Department of Biology MEGU named after S. Demyanchuk R. Shikula dated January 23, 2014].
7. Osobystyy arkhiv avtora. Interv'yu iz zaviduvachem heoloho-heografichnoho muzeiu ChNU im. Yu. Fed'kovycha O. Harmatyuk vid 30.01. 2014 r. [Interview with the Head of the Geological and Geographical Museum of Chernivtsi National University named after Y. Fedkovych O. Garmatyuk dated 30.01. 2014].
8. Osobystyy arkhiv avtora. Interv'yu iz zaviduvachem Zoolohichnoho muzeiu LNU im. I. Franka I. Shydlovs'kym vid 30.09. 2013 r. [Interview with the Head of the Zoological Museum LNU named after I. Franko I. Shidlovsky dated 30.09. 2013].
9. Osobystyy arkhiv avtora. Interv'yu iz zaviduvachem kafedry zoolohiyi TPNU im. V. Hnatyuka V. Kvasheyu vid 28.01. 2014 r. [Interview with the Head of the Department of Zoology TPNU named after V. Gnatyuk V. Kvasha dated 28.01. 2014 p.].
10. Osobystyy arkhiv avtora. Interv'yu iz kuratorom Muzeiu dytyachoyi tvorchosti TPNU im. V. Hnatyuka. O. Pysarchuk vid 28.01. 2014 r. [Interview with the curator of the Museum of Children's Art of TNPU named after V. Hnatyuk. O. Pysarchuk dated 28.01. 2014].
11. Osobystyy arkhiv avtora. Interv'yu zi zberihachem fondiv heoloho-heografichnoho muzeiu ChNU im. Yu. Fed'kovycha I. Tsapok vid 30.01. 2014 r. [Interview with the custodian of the funds of the geological-geographical museum of CNU named after Y. Fedkovich I. Tsapok dated 30.01. 2014].
12. Putivnyk po heolohichnomu muzeiu Ivano-Frankivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu [Guide to the Geological Museum of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas], ukl. I. Ivanchuk. Ivano-Frankivs'k, 2011. 12 s. / Pub. I. Ivanchuk, Ivano-Frankivsk, 2011. 12 p.
13. Tvarynnyy svit zooheografichnykh oblastey sukhodolu v zalakh zoomuzeiu Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu: navchal'no-metodychnyy posibnyk dlya studentiv [The animal world of zoogeographical regions of the land in the halls of the zoology museum of the Uzhgorod National University: a teaching manual for students], Matlovich Rene, Bokotey O., Kron A., Luhovoy O, S. 3.
14. Shydlovs'kyi I.V. Rol' i status vuzivs'kykh pryrodnychkykh muzeiv u suspil'stvi [The role and the status of university natural museums in society] Universytets'ki muzei: yevropeys'kyi dosvid ta ukrayins'ka praktyka: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (6–7 zhovtnya 2011 r., m. Kyiv), Nizhyn: «FeroKol», 2012, pp. 411–412.
15. Shykula R. Vykorystannya zasobiv pryrodnoho muzeiu v Mizhnarodnomu ekonomiko-humanitarnomu universyteti imeni S. Dem'yanhuka [The use of natural museum resources at the International Economic and Humanitarian University named after S. Demyanchuk]. Naukovi zapysky Berdyans'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu, 2016, pp. 313–318.
16. Lourenco M. Between two worlds: the distinct nature and contemporary significance of university museums and collections in Europe: PhD thesis, Conservatoire National des Arts et Metiers, Paris, 2005. Available <http://webpages.fc.ul.pt/~mclourenco/chapters/MCL2005.pdf> (accessed 10.11.2017).

Svitlana MURAVSKA

MODERN FACE OF UNIVERSITY MUSEUMS

The article is an attempt to revise how existing theoretical knowledge about the educational function of museums of higher educational establishments as the basic one corresponds to the state in reality. Outlining the nuances of the implementation of this mission is also the task of research. It is based on the empirical material accumulated during 2013–2017, mainly through interviews with museum staff. Despite the existing stereotype the author argues only one third of the collections of HEE of Western Ukraine determine the main focus of their work on the educational process, thus refuting the stereotype exclusively training mission of university museums. This list includes both museums with long history which are located in separate rooms designated for this purpose specially, as well as small

collections placed in the auditorium under the tutelage of teachers of the department. The category of educational museums of НЕЕ includes the museums of the natural history primarily. The value of exhibits in such museums is enhanced by their rarity in the world of nature, therefore, a number of collections have the status of objects of national significance. Some museums are involved in the organization of student practice, although this process can not be called massive one.

Key words: museum, institution of higher education, collection, training, function.

УДК 94(470+571):341.16:001 ЮНЕСКО

Тетяна Криницька

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ЮНЕСКО

У статті розглядаються основні напрямки діяльності Російської Федерації в ЮНЕСКО. Дається пояснення причин проведення реформ ЮНЕСКО, а також вплив РФ на діяльність інших органів ООН. Простежуються основні етапи співпраці Росії та підрозділів ЮНЕСКО, розглядаються концепції діяльності РФ. У статті порівнюються проекти розвитку організації з позицій найбільших міжнародних гравців. Також відтворено процес зародження співпраці Російської Федерації та ЮНЕСКО. Аналізуються масштаби діяльності Росії та її вклад у функціонування та розвиток ЮНЕСКО. Зазначається позиція Російської Федерації стосовно питань фінансування організації. Подається тлумачення основних положень зовнішньополітичної концепції Росії.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Російська Федерація, міжнародні відносини, реформи.

Росія – як країна- правонаступниця СРСР, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., веде активну діяльність в ООН. Очевидно, що в сучасних умовах назріла реформа ООН, від якої залежить саме існування організації та її майбутня ефективність. Зрозуміло, що за шістьдесят років існування ООН дуже багато чого в ній, незважаючи на універсальність основоположних принципів, не відповідає сучасним вимогам. Фактично, реформа повинна охопити всі сфери діяльності організації. Держави-члени ООН беруть активну участь у цьому процесі, висуваючи свої проекти та пропозиції. Уявлення про те, як зробити ООН організацією більш дієздатною, досить різні. Питання реформування Організації Об'єднаних Націй сьогодні є дуже актуальним. Активно його почали використовувати з початку ХХІ століття, коли стало зрозумілим, що міжнародні відносини набули нового формату, а тому їх необхідно змінювати.

Однією із ключових сфер діяльності Росії в ООН є співпраця з ЮНЕСКО. Оскільки Організація Об'єднаних Націй вагому увагу приділяє вирішенню культурних проблем, то Росія як один із основних членів організації не може залишити без уваги дане питання. Нині співпраця Росії з ЮНЕСКО являє значний інтерес для обох сторін, хоча спочатку ставлення до цієї організації було дуже неоднозначним. Так, до середини 1950-х рр. ХХ ст. СРСР стримано відносився до участі в діяльності ЮНЕСКО, мотивуючи свою позицію її «надмірним політизуванням». Проте офіційний вступ СРСР в ЮНЕСКО в 1954 р. в умовах «холодної війни» й ідеологічної конфронтації відкрив широкі можливості виходу на міжнародну арену радянським діячам культури, науки, освіти [3, с.71]. СРСР зробив істотний внесок у програмну діяльність організації і розробку документів, що зробили плідною активізацію міжкультурного діалогу. Зауважимо що, після розпаду СРСР цей курс був продовжений Російською Федерацією. Будучи частиною світової спільноти, Росія активно бере активну участь у світових процесах, розширює міжнародні контакти в сфері бізнесу, встановлює партнерські взаємини з різними країнами. Подібна діяльність, безумовно, сприяє розвитку толерантності й прийняття культурних традицій, з одного боку, і зближенню в сфері культури, налагодженню міжнародних культурних контактів з іншого. Слід зазначити, що міжнародне співробітництво Росії і ЮНЕСКО здійснюється в умовах існування протилежних тенденцій сучасного світу, зокрема, активного зближення країн, з одного боку, і протистояння глобалізації культури – з іншого. Вирішенню даного конфлікту має сприяти створення цілого ряду міжнародних нормативно-правових документів ЮНЕСКО в контексті їх важливості для розвитку окремих держав і для гармонійного співіснування представників різних культур. Одним з таких міжнародних актів є Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., що передбачає участь усього міжнародного співтовариства в охороні навколишнього середовища і цивілізаційних надбань. Основною ідеєю даного документа є передача наступним поколінням тих цінностей природної і культурної спадщини, які представляють певний інтерес для всього людства і, отже, повинні зберігатися як частина всесвітнього спадку [5, с.31].

Фактично, у зовнішньополітичній стратегії Росії, спрямованій на зміцнення її міжнародної позиції й забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку країни, особлива роль належить культурі, науці та освіті – галузям прямої компетенції ЮНЕСКО. Варто наголосити, що співпраця з ЮНЕСКО сприятливо позначається на міжнародному авторитеті Росії. Використовуючи найбільшу гуманітарну організацію світу й активно беручи участь в її діяльності, країна має дуже цінну і нічим незамінну можливість прямого впливу на міжнародне співтовариство й просування своїх поглядів. На сьогоднішній день співпраця з ЮНЕСКО розвивається в рамках трьох структур – Бюро ЮНЕСКО в Москві, Національній комісії Російської Федерації у справах ЮНЕСКО та постійного представництва Росії при ЮНЕСКО в Париж [6, с. 38].

Одним із основних органів співпраці Російської Федерації та ЮНЕСКО є Бюро ЮНЕСКО в Москві, засноване в 1994 р. Так, спочатку його робота обмежувалася співпрацею виключно з Російською Федерацією. Однак у 2002 р., за наполяганням ряду членів-держав, які виступали за тіснішу й активну співпрацю з ЮНЕСКО, і наслідуючи політику організації щодо децентралізації, сфера діяльності Бюро була розширена як технічно, так і географічно. Сьогодні діяльність Бюро включає в себе повний спектр програмної діяльності ЮНЕСКО (освіта, природа, недержавні науки, соціальні та гуманітарні науки, культура, комунікації та інформація) і поширюється на Азербайджан, Вірменію, Білорусь і Республіку Молдова [10, с.263]. Зокрема, ґрунтуючись на концептуальній основі та керівних принципах, що містяться в «Стратегії ЮНЕСКО на 2008–2013 роки» і «Програмі й бюджеті ЮНЕСКО на 2012–2013 рр.», схвалених Генеральною конференцією, Бюро розробило й реалізувало у тісній співпраці з національними комісіями дворічний робочий план і проекти для країн, на території яких воно працює. Щоб зробити свою роботу максимально ефективною, Бюро ЮНЕСКО в Москві здійснює спільну програмну діяльність з агентствами ООН, які працюють у тих країнах регіону, на території яких ЮНЕСКО не має своїх офісів [10, с.262]. Окрім того, варто наголосити, що Бюро також тісно співпрацює з представниками приватного сектора й громадянського суспільства. Російська Федерація наголошує на тому, що висока кваліфікація працюючих у системі ООН і знайомих з місцевими проблемами фахівців, дозволяє їм ефективно вирішувати завдання, що стоять перед ЮНЕСКО. Формування привабливого образу країни буде автоматично сприяти створенню комфортного інвестиційного клімату, а значить, сприяти розвитку національної економіки РФ. Тому Росії необхідно підтримувати інноваційні проекти, використовувати ЮНЕСКО як інструмент для зміцнення компонентів власної «м'якої» сили на міжнародній арені [1, с.86].

До того ж, РФ у своїх програмних документах зазначає, що вона співпрацюючи із ЮНЕСКО, перш за все, прагне поліпшити управління проектами в кластерних країнах, приділяючи більшу увагу діям, орієнтованим на досягнення конкретних результатів, щоб результативно використовувати ресурси. Необхідно розуміти, що для РФ співпраця з ЮНЕСКО, є досить вагомою, з кількох причин – по-перше, вона дає поштовх розвитку культури та освіти в державі, по-друге, зумовлює можливість втручатися у справи інших держав та використовувати деякі інновації та розробки, які їм самим не під силу. По суті, для Російської Федерації це відкриває не тільки необмежений доступ до нових партнерських зв'язків і джерел наукової інформації, а й широкі перспективи впливу на світовий інтелектуальний клімат. Однак і тут, щоб реалізувати ці потенції, необхідна активна дипломатія [1, с.88]. Саме завдяки їй країна з моменту свого вступу в ЮНЕСКО є незмінним членом Виконавчої ради організації. Надзвичайно важливі підсумки роботи ЮНЕСКО підбила Генеральна Конференція, яка відбулася в 2007 р., під час її роботи було заявлено вступ РФ у всі органи ЮНЕСКО: Виконавчу раду, Міжнародну координаційну раду програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», Міжурядову раду Міжнародної гідрологічної програми й Міжурядовий комітет з біоетики. При цьому в 4 з 5 випадків Росією було набрано максимальну кількість голосів серед усіх країн-кандидатів. Окремо акцентуємо результат, отриманий на виборах до Виконавчої ради: 165 голосів (95,3 % від тих, хто голосував, найвищий серед усіх країн результат) [2, с. 225].

Варто зауважити, що станом на 2007–2011 рр. Росія, єдина в електоральній групі, отримала право на повний чотирирічний мандат в ЮНЕСКО [13, с.15]. На наш погляд, даний факт свідчить про міцність позицій Російської Федерації в організації протягом тривалого часу. Без участі Росії не обходиться прийняття практично жодного важливого рішення. Необхідно зауважити, що лідируючі позиції РФ в ЮНЕСКО, перш за все, пов'язані із постійним членством в Раді Безпеки ООН – основному органі організації. Саме тому, РФ щороку висуває нові проекти співпраці із ЮНЕСКО, адже через те, що політична ситуація в світі має змінний характер і часто вона не на користь Росії, закріпити лідируючі позиції в організації, що не має прямого відношення до врегулювання політичних та геополітичних проблем, є дуже важливим для РФ [4, с.112]. До того ж, Російська Федерація, в особі своїх керівників розуміє, що ЮНЕСКО є вигідним шансом закріпитися як державі, політика якої перш за все спрямована на вирішення глобальних проблем людства,

збереження культури, пам'яток, а також сприяння розвитку нових технологій та методів у науці та медицині.

Однак, якщо говорити про позиції інших членів ЮНЕСКО, приміром, таких як США, то вони наполягають на дестабілізації ситуації в організації через позицію РФ. Так, зокрема, це пояснювалося тим, що РФ не має намірів розширювати сфери діяльності ЮНЕСКО, а в основному хоче лише використовувати грошові надходження від організації. Фактично, з боку Сполучених Штатів періодично лунає критика на адресу Росії через її надмірну ініціативність та мінімальну діяльність в реалізації проектів ЮНЕСКО [8, с.124].

Про велике значення, що надається співпраці з ЮНЕСКО політичними керівниками країни, свідчать регулярні особисті контакти Президента РФ Володимира Путіна з Генеральним директором ЮНЕСКО Коїтіро Мацуурою [9, с.2]. Важливим фактором зміцнення позицій РФ в ЮНЕСКО є внесок російських дипломатів у підвищення ефективності роботи цієї Організації в контексті реформування всієї системи ООН та її повороту до найбільш гострих та актуальних проблем сучасності. Саме тут активна і в той же час зважена позиція Росії розширює коло її партнерів в організації, відкриває додатковий простір для відстоювання власних інтересів. Приміром, на запрошення президента Російської Федерації В. Путіна Генеральний директор ЮНЕСКО К. Мацуура взяв участь у роботі саміту «Групи восьми», що відбувся в Санкт-Петербурзі 15–17 липня 2006 р. Важливо відзначити, що вперше в історії представник ЮНЕСКО був запрошений на зустріч такого високого рівня. При цьому, К. Мацуура високо оцінив надану ЮНЕСКО можливість брати участь в обговоренні нагальних питань, що стосуються пошуку нових джерел фінансування освіти, боротьби з інфекційними захворюваннями, забезпечення глобальної енергостійкості. На цьому саміті, Російською Федерацією, було заявлено план реформування ЮНЕСКО, який передбачав необхідність сприяння розвитку сучасних високоефективних систем освіти з метою забезпечення умов для кращого реагування на виклики глобальної, заснованої на знаннях, економіки [4, с.112].

У зв'язку з цим варто відзначити схвалений головами держав і урядів країн «Групи восьми» документ «Освіта для інноваційних товариств у XXI столітті», у якому, зокрема, підкреслюється роль ЮНЕСКО та її глобального плану дій з надання допомоги країнам у досягненні цілей програми «Освіта для всіх». Цим документом можновладці, не тільки заявили про свою прихильність до доступного, якісного професійного навчання для всіх, незалежно від соціально-економічного становища, віку, статі, віросповідання, етнічної приналежності або обмежених фізичних можливостей, а й висловили прагнення підтримувати ті елементи освітньої системи, які сприяють критичному мисленню, а також відкритий обмін знаннями, покладений в основу демократичних товариств і розвинених економічних систем [1, с. 227]. Так, було прийнято рішення, що держави мають долучитися до розробки нових проектів співпраці з ЮНЕСКО та розширити фінансування на потреби всіх чотирьох сфер діяльності ЮНЕСКО: освіта, наука, культура, комунікації.

Російська Федерація проводить досить чітку політику стосовно співпраці з ЮНЕСКО, наголошуючи, що країна й надалі буде виступати за періодичне реформування організації з метою усунення корупції, вилучення старих методів роботи та осучаснення роботи відповідно до нових потреб світового суспільства. Таку позицію підтримує також Велика Британія, яка в 2011 р. висунула проект щодо розвинення програми «Навчання за обміном» з метою розширення освітнього простору та залучення нових кадрів, оскільки деякі країни, маючи високий людський потенціал часто не мають змоги його використати в силу своєї економічної або технологічної відсталості [12, с.674]. До того ж беручи участь у діяльності ЮНЕСКО, Росія виступає як один з великих донорів як в інтелектуальному, так і в фінансовому плані. Країна є одним із найбільших світових імпортерів інтелектуального досвіду, накопиченого в ЮНЕСКО, і одержувачем фінансових ресурсів, причому саме для тих сфер, які найбільш уразливі в періоди різних трансформацій в суспільстві, тобто для освіти, культури і науки. Як заявив Президент Росії В. Путін на засіданні Ради при президентові Російської Федерації з культури і мистецтва: «Росія є одним із безумовних лідерів світового культурного процесу. Вона вступила в ЮНЕСКО більш як півстоліття тому й успішно брала участь в реалізації багатьох міжнародних культурних проектів. Саме тому, нам є що запропонувати світові, а також є чим пишатися» [15, с.4].

У економічному плані доцільність зберігання та зміцнення взаємодії з ЮНЕСКО полягає як в отриманні прямих фінансових впливань від цієї організації з метою перекрити внески Росії в бюджет ЮНЕСКО (8 млн доларів упродовж 2006–2007 рр.), так і в інтелектуальному використанні та інформаційній віддачі від участі експертів у діяльності різних органів ЮНЕСКО, у проведенні міжнародних заходів і реалізації багатосторонніх програм. Серед них – проекти в області океанографії, геології, енергетики, біології, фундаментальних наук та інші. Відмітимо, що тільки участь у діяльності Міждержавної океанографічної комісії, дає економічну вигоду для Російської

Федерації близько 30 млн доларів на рік [11, с.126]. Таким чином, Росії досить вигідно співпрацювати з ЮНЕСКО, адже вкладаючи власні кошти вони взамін отримують фінансування нових власних проєктів, а часто РФ перебиває державні витрати новими прибутками. Протягом тривалого часу Російська Федерація висувала проєкти щодо зміни системи фінансування ЮНЕСКО, при цьому апелюючи до країн менш впливових на світовій арені, акцентуючи увагу на тому, що вони, безумовно, будуть одним із основних спонсорів з метою кращого розвитку. Однак, все ж таки малі держави мають стати більш активними для залучення нових потенціалів, що накопилися в їх надрах. Це було пов'язано з переглядом деяких статей Статуту ЮНЕСКО, зокрема статті 4, де зазначалося, що держава-член організації не має права брати участь у голосуванні на Генеральній конференції, якщо сума її заборгованості за внесками перевищує суму внесків [14, с. 16]. Проте, постійний представник України в РБ ООН Юрій Сергєєв заявив, що Росії в ході обговорення реформи ООН слід висувати не окремі уривчасті пропозиції косметичного характеру, а представити сукупну програму дій в «новому глобальному контексті» – програму збереження Організації Об'єднаних Націй [7, с.3].

Таким чином, Російська Федерація налаштована й надалі продовжувати активну співпрацю з ЮНЕСКО, при цьому залучаючи нові проєкти для якнайкращого розвитку організації, оскільки ЮНЕСКО є дуже вигідним органом для країни. Взаємодію з ЮНЕСКО можна назвати одним з пріоритетних напрямків зовнішньої політики сучасної Росії, оскільки у зв'язку із певними протиріччями у співпраці РФ з іншими стратегічними органами ООН, країні вкрай необхідно заручитися підтримкою ЮНЕСКО, щоб контролювати гуманітарні питання. Проте, необхідно розуміти, що співпраця для РФ є фінансово вигідною, бо країна отримує значні грошові надходження, які не завжди використовуються за призначенням. В цілому завдання збереження культурно-цивілізаційної спадщини є основоположним для більшості країн світу, у тому числі й для Росії, яка намагається розширити сферу свого впливу в підрозділах ООН. Саме тому ефективна співпраця Російської Федерації і ЮНЕСКО в галузі культури, науки і освіти є істотним внеском у розвиток світового суспільства.

Список використаних джерел

1. Арсанова Т. Роль ЮНЕСКО в современных условиях // Московский государственный университет имени М. Ломоносова. Москва. 2016. С. 83–88.
2. Беленкова А. К вопросу о сотрудничестве России и ЮНЕСКО // Известия Алтайского государственного университета. Барнаул. 2007. С. 225–228.
3. Белоногов А. М. Другой ООН у нас нет. Москва: Международная жизнь, 2003. № 6. С. 69–73.
4. Валеєв Р. Взаимодействие Российской Федерации с ЮНЕСКО как один из приоритетов внешней политики в сфере международного культурно-гуманитарного сотрудничества // Вестник Казанского университета культуры и искусств. Казань, 2015. С.110–113.
5. Гришаева Л. Е. Россия и ООН XXI века: новые приоритеты. Москва: ООО Рау-Университет, 2006. 40 с.
6. Лукьянов В. ООН в современном мире – тенденции, проблемы, перспективы // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки. Санкт-Петербург. 2015. №2 (220) С.35–44.
7. Мезяев А. Украинская мечта в ООН. С.2–4. URL: <http://www.rusazia.net/news?uid=1568> (дата звернення: 14.03.2017).
8. Новик Д. Влияние процесса формирования ООН на становление миропорядка в XX веке // Управленческое консультирование. Санкт-Петербург. 2016. №8. С. 122–132.
9. Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. Бюро ЮНЕСКО в Москве. Нематериальное культурное наследие. С.1–3. URL: http://www.unesco.org/new/ru/moscow/culture/intangible_cultural-heritage/ (дата звернення: 05.04.17).
10. Родионова В. Россия и ЮНЕСКО: основные направления сотрудничества // Вестник МГИМО. Москва. 2012. С. 261–269.
11. Ройтер, В. ЮНЕСКО: Цели, структуры, деятельность. Хроника, факты, цифры. Москва. 2002. 399 с.
12. Сазонова К.Л. Анализ позиций «Великих держав» по вопросу реформирования Организации Объединенных Наций // Вестник Башкирского университета. Нижний Новгород, 2008. № 13. С. 673–677.
13. Счастный В. Г. Роль ЮНЕСКО в сохранении и сближении национальных культур в условиях глобализации. С. 14–17 // Сайт академика Д. Лихачёва. URL: http://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2010_Sbornik/Tom_1_2010/001_Sekcia (дата звернення: 13.09.2017).
14. Устав ЮНЕСКО // Руководство Генеральной Конференции. Париж. 2002. 207 с.
15. ЮНЕСКО и Россия / Комиссия Российской Федерации по делам ЮНЕСКО. Москва. 2005. С. 1–6. URL: <http://www.unesco.ru/ru/> (дата звернення: 07.11.2017).

References

1. Arsanova T. Rol' JuNESKO v sovremennyh usloviyah [The role of UNESCO in modern conditions]. Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M. Lomonosova. Moskva. 2016. S. 83–88.
2. Belenkova A. K voprosu o sotrudnichestve Rossii i JuNESKO [On the issue of cooperation between Russia and UNESCO]. Izvestija Altajskogo gosudarstvennogo universiteta. Barnaul. 2007. S. 225–228.
3. Belonogov A.M. Drugoj OON u nas net [We have no other UN]. Moskva: Mezhdunarodnaja zhizn', 2003. № 6. S. 69–73.
4. Valeev R. Vzaimodejstvie Rossijskoj Federacii s JuNESKO kak odin iz prioritetov vneshnej politiki v sfere mezhdunarodnogo kul'turno-gumanitarnogo sotrudnichestva [The interaction of the Russian Federation with UNESCO as one of the priorities of foreign policy in the sphere of international cultural and humanitarian cooperation]. Vestnik Kazanskogo universiteta kul'tury i iskusstv. Kazan'. 2015. S.110–113.
5. Grishaeva L. E. Rossija i OON XXI veka: novye priorityty [Russia and the United Nations

of the 21st Century: New Priorities]. Moskva: OOO Rau-Universitet, 2006. 40 s. 6. Luk'janov V. OON v sovremennom mire - tendencii, problemy, perspektivy [UN in the modern world - tendencies, problems, prospects]. Nauchno-tehnicheskie vedomosti Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo politehnicheskogo universiteta. Gumanitarnye i obshchestvennye nauki. Sankt-Peterburg. 2015. №2 (220) S.35–44. 7. Mezjaev A. Ukrainskaja mechta v OON [The Ukrainian dream in the UN]. S.2–4. URL: <http://www.rusazia.net/news?uid=1568> (data zvernennja: 14.03.2017). 8. Novik D. Vlijanie processa formirovanija OON na stanovlenie miroporjadka v XX veke [The influence of the process of forming the UN on the formation of the world order in the twentieth century]. Upravlencheskoe konsul'tirovanie. Sankt-Peterburg. 2016. №8. S. 122–132. 9. Organizacija Obedinennyh Nacij po voprosam obrazovanija, nauki i kul'tury [United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization]. Bjuro JuNESKO v Moskve. Nematerial'noe kul'turnoe nasledie. S.1–3. URL: <http://www.unesco.org/new/ru/moscow/culture/intangible-cultural-heritage/> (data zvernennja: 05.04.17). 10. Rodionova V. Rossija i JuNESKO: osnovnye napravlenija sotrudnichestva [Russia and UNESCO: the main directions of cooperation]. Vestnik MGIMO. Moskva. 2012. S. 261–269. 11. Rojter, V. JuNESKO: Celi, struktury, dejatel'nost'. Hronika, fakty, cifry [UNESCO: Goals, structures, activities. Chronicle, facts, figures]. Moskva. 2002. 399 s. 12. Sazonova K.L. Analiz pozicij «Velikih derzhav» po voprosu reformirovanija Organizacii Obedinennyh Nacij [Analysis of the positions of the «Great Powers» on the issue of reforming the United Nations]. Vestnik Bashkirskogo universiteta. Nizhnij Novgorod, 2008. № 13. S. 673–677. 13. Schastnyj V. G. Rol' JuNESKO v sohranении i sbližhenii nacional'nyh kul'tur v uslovijah globalizacii [The role of UNESCO in the preservation and convergence of national cultures in the context of globalization]. S. 14–17 // Sajt akademika D. Lihachjova. URL: http://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2010_Sbornik/Tom_1_2010/001_Sekcia (data zvernennja: 13.09.2017). 14. Ustav JuNESKO [UNESCO Constitution]. Rukovodstvo General'noj Konferencii. Parizh. 2002. 207 s. 15. JuNESKO i Rossija / Komissija Rossijskoj Federacii po delam JuNESKO [UNESCO and Russia / Commission of the Russian Federation for UNESCO]. Moskva. 2005. S. 1–6. URL: <http://www.unesco.ru/ru/> (data zvernennja: 07.11.2017).

Tetiana Krynytska

THE MAIN ASPECTS OF COOPERATION BETWEEN THE RUSSIAN FEDERATION AND UNESCO

The article deals with the main directions of the Russian Federation in UNESCO. The explanation of the causes of UNESCO reforms and the influence of the Russian Federation on the activities of other UN bodies are given. The main stages of cooperation between Russia and UNESCO units are traced, concepts of activity of the Russian Federation are considered. The article compares the development projects of the organization from the standpoint of the largest international players. Also, the process of the origin of cooperation between the Russian Federation and UNESCO has been restored. The magnitude of Russia's activity and its contribution to the functioning and development of UNESCO are analyzed. The position of the Russian Federation regarding the financing of the organization is noted. An interpretation of the main provisions of the foreign policy concept of Russia is presented.

Key words: United Nations, UNESCO, Russian Federation, international relations, reforms.

НАУКОВА ХРОНІКА

Іван Зуляк, Андрій Кліш

III МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ТЕРНОПІЛЬ І ТЕРНОПІЛЛЯ В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ І СВІТУ (ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ – ДО СЬОГОДЕННЯ)»

Упродовж 13–15 вересня 2017 р. на базі історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка відбулася третя за ліком Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів – до сьогодення)» у якій взяло участь понад 100 учасників.

Наукова частина конференції включала роботу чотирьох секцій, таким чином, що кожен учасник міг прослухати всі виступи й узяти участь у дискусіях по кожному з них.

У перший день конференції відбулося пленарне та секційні засідання із короткими перервами після кожного, де учасники спілкувалися в кулуарному форматі.

Іван Зуляк (Тернопіль) проаналізував слідчу і агентурно-оперативну роботу НКВС на Тернопіллі у 1939 р. Протоієрей, доктор східних церковних наук, вікарій Тернопільсько-Зборівської архієпархії ГКЦ Оо. Віталій Козак презентував власну книгу «Архикатедральний Собор у Тернополі»). Елла Бистрицька (Тернопіль) у своїй доповіді торкнулася питання осмислення православно-католицьких відносин Арсеном Річинським. Валерій Полковський (м. Сейнт-Альберт, Канада) проаналізував життя та діяльність визначного уродженця Тернопільщини, одного із яскравих представників української діаспори в Канаді Петра Саварина. Олександр Петровський (м. Тернопіль) розповів про охорону культурної спадщини на теренах Західної України у міжвоєнний період.

Леонід Кравчук (Тернопіль) висвітлив сучасні інтерпретації радянських процесів на Тернопіллі упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Голова Тернопільського обласного товариства «Лемківщина» Олександр Венгринович у контексті доповіді «Лемки на Тернопіллі» презентував фільм «Лемківський кермеш».

Цікаво пройшли і секційні засідання за такими тематичними напрямками: «Археологія і давнє минуле м. Тернополя і Тернопілля», «Формування культурного середовища і розвиток інфраструктури», «Визначні діячі науки, культури, освіти і техніки» та «Церковно-релігійне життя».

Зокрема, заступник директора Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини Людмила Строцька (Тернопіль) представила цікаву інформацію про пам'ятники та пам'ятні знаки січовим стрільцям на Тернопільщині. Володимир Салук (м. Тернопіль) представив доповідь щодо пам'ятників жертвам депортацій українців на Тернопільщині.

Науковий співробітник науково-дослідницького відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля» Володимир Данилейко (м. Збараж) поділився своїми напрацюваннями щодо питання щодо історії села Кривче та замку Контських у Борщівському районі (на підставі аналізу нових архівних та іконографічних даних). Доповідь Ігоря Саламахи (м. Львів) стосувалася діяльності «Кола консерваторів та кореспондентів Східної Галичини» та його ролі у збереженні пам'яток історії та культури Тернопільщини (кінець XIX – початок XX ст.).

Ольга Ревуцька (м. Тернопіль) проаналізувала економічне становище Тернопільської губернії в період російської окупації (серпень 1914 – травень 1915 рр.).

Іван Янюк (м. Тернопіль) звернувся до історіографії проблеми питання соціально-економічного розвитку східногалицького села упродовж кінця XIX ст. - 1939 р.

Оригінальним та інформативно насиченим став виступ Андрія Кліша про внесок Олександра Барвінського у діяльності суспільно-християнського руху в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.

За результатами конференції опубліковано збірник матеріалів.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Біловус Леся – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Більченко Інна – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Меморіальний музей Г. С. Сковороди» НІЕЗ «Переяслав».

Бонь Олександр – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка.

Волік Надія – аспірант кафедри стародавньої та середньовічної історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Волканова Наталя – аспірант Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Ганський Володимир – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Гладченко Світлана – кандидат історичних наук, доцент Одеського національного університету імені Іллі Мечникова.

Довбня Ольга – кандидат історичних наук, доцент, докторант інституту історії України НАНУ.

Зілінський Володимир – аспірант кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Зуляк Іван – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кліш Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Костюк Леся – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Криницька Тетяна – здобувач історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Криськов Андрій – доктор історичних наук, доцент Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Макаревич Антоніна – аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мукомела Ірина – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного економічного університету.

Місько Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, декан історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Муравська Світлана – кандидат історичних наук, доцент Львівського інституту економіки і туризму.

Орлов Владлен – кандидат історичних наук, науковий співробітник науково-дослідного сектору науково-освітньої роботи Полтавського музею авіації і космонавтики, відділу Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Панарін Олександр – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Панафідін Ігор – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Криворізького державного педагогічного університету.

Помазан Дмитро – здобувач Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Ралко Роман – здобувач Інституту історії України НАН України.

Секо Ярослав – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Слободянюк Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту.

Стоцький Ярослав – доктор історичних наук, професор Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Тацієнко Віталій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Ткач Володимир – директор Тернопільського регіонального центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників державних органів влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій.

Чайка Юлія –

Янюк Іван – здобувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Яцків Оксана – аспірант ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

ЗМІСТ

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. МЕТОДОЛОГІЯ	3
Олександр Панарін СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ СТАРООБРЯДНИЦТВА.....	3
Ігор Панафідін КОНЦЕПТ «УКРАЇНЬСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ 90-Х РР. ХХ СТ.....	9
Андрій Криськов ПИТАННЯ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. В ІСТОРИОГРАФІЇ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ	18
Владлен Орлов ВІТЧИЗНЯНІ НАУКОВІ ЦЕНТРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА ЗАХІДНОХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: НАУКОМЕТРИЧНИЙ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	25
Наталя Волканова БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДВОРЯН БЕССАРАБІЇ НА СТОРІНКАХ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	29
Володимир Ганський БІЛОРУСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ТА ЕКСКУРСІЙНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПІВНІЧНО-СХІДНИХ ВОЄВОДСТВАХ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ.....	33
Олександр Бонь ЛІТЕРАТУРНЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ПЛУГ» У СПОГАДАХ ВОЛОДИМИРА ГЖИЦЬКОГО	39
Микола Слободянюк ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ З ІСТОРІЇ РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ.....	44
Володимир Зілінський ДОКУМЕНТИ НАЦИСТСЬКИХ СИЛОВИХ СТРУКТУР ДИСТРИКТУ «ГАЛИЧИНА» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ (НА МАТЕРІАЛАХ З УКРАЇНЬСЬКИХ АРХІВОСХОВИЩ).....	51
Леся Біловус ВЕБ-САЙТИ УКРАЇНОМОВНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ США ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНЬСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	58
Ольга Довбня ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УРСР (1939–1953 РР.): НОВІТНЯ ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ.....	66
Роман Ралко РАДЯНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ РУХУ СТУДЕНТСЬКИХ БУДІВЕЛЬНИХ ЗАГОНІВ (1962–1989 РР.).....	72
Іван Янюк ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВУ «ЗЕМЛЯ» (1907–1939 РР.)	79
Володимир Місько СВІТОВА ГІБРИДНА ВІЙНА: УКРАЇНЬСЬКИЙ ФРОНТ: МОНОГРАФІЯ / ЗА ЗАГ. РЕД. В. П. ГОРБУЛІНА. – ХАРКІВ: ФОЛІО, 2017. – 496 С.....	85
РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ.....	90
Антоніна Макаревич МУСУЛЬМАНСЬКА ТРАДИЦІЯ ВИНИКНЕННЯ ВАКФУ	90
Дмитро Помазан ВПЛИВ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА АКТИВІЗАЦІЮ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ ТАЄМНИХ У ЄВРОПІ В ХVІІ–ХVІІІ СТ.....	95
Ірина Мукомела РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У ЗАРОДЖЕННІ УКРАЇНЬСЬКОГО КРЕДИТНОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.).....	99
Віталій Тацієнко ПЛАТА ЗА ТРЕБИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИБУТКУ ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	104

Ярослав Стоцький	
РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ДІЯЛЬНОСТІ ЛАУРЕАТІВ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ МИРУ..	109
Надія Волік	
ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ (40–60-Х РР. ХХ СТ.)	118
ІСТОРИЯ КУЛЬТУРИ. ЕТНОЛОГІЯ. ЕТНОГРАФІЯ.....	124
Оксана Яцків	
ЧЕРНЕЧИЙ ОДЯГ ЯК СИМВОЛ БОГОПОСВЯЧЕНОГО ЖИТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ МОНАШОГО ГАБІТУ В ЖІНОЧИХ ФРАНЦИСКАНСЬКИХ ЗГРОМАДЖЕННЯХ У ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	124
Юлія Чайка	
ДОКУМЕНТАЛЬНЕ КІНО ДОБИ «ВІДЛИГИ»: КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ ПОКАЗНИК	127
Ярослав Секо	
ПОЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ПЕРІОДУ «ВІДЛИГИ» У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА	131
Інна Більченко	
ФОРМУВАННЯ КАТАЛОГУ ГРАЖДАНСЬКОГО ДРУКУ ІЗ КНИГОЗБІРНИ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ Г. С. СКОВОРОДИ НЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ»	140
Володимир Ткач	
ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ПОЛЯКІВ ЧОРТКІВЩИНИ У 1989–2017 РР.	146
Леся Костюк	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЙОРДАНСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ СХІДНИХ ГАЛИЧАН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	149
Світлана Гладченко	
ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....	153
Світлана Муравська	
СУЧАСНЕ ОБЛИЧЧЯ НАВЧАЛЬНИХ МУЗЕЇВ ВИЩОЇ ШКОЛИ.....	157
Тетяна Криницька	
ОСНОВНІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ЮНЕСКО	161
НАУКОВА ХРОНІКА.....	166
Іван Зуляк, Андрій Кліш.....	166
ІІІ МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ТЕРНОПІЛЬ І ТЕРНОПІЛЛЯ В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ І СВІТУ (ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ – ДО СЬОГОДЕННЯ)»	166
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	167

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 3. 172 с.

Комп'ютерне оформлення: Андрій Кліш

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу історичного факультету «Літопис»
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53–59–01

Здано до складання 01.10.2017 р. Підписано до друку 02.10.2017 р. Формат 60×84/8.
Папір друкарський. Обліково-видавничих аркушів 21,3.
Замовлення 253. Тираж 300 прим. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 15879–4351 від 12.10.2009 р.

До уваги авторів!

Статті, що подаються до публікації у науковому виданні повинні відповідати високому науковому рівню, не бути раніше опублікованими, містити елементи новизни, визначені постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань віднесених до переліків ВАК України» від 15. 01. 2003 р. № 7–05/1:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Комп'ютерний варіант рукопису повинен відповідати таким вимогам:

- стаття оформляється у текстовому редакторі Word for Windows 6.0, 7.0 (шрифт Times New Roman, 14 pt, через 1,5 інтервала, диск CD);
- параметри сторінки – формат А4, поля 2×2×3×1, абзац 1, 25 см

Текст статті оформляється у такому порядку:

- індекс УДК, без абзацного відступу, вирівняно по лівому краю;
- ім'я, прізвище, по батькові автора, назва статті, анотації, ключові слова (не більше 5-ти) **українською, російською та англійською мовами;**
- текст статті;
- у кінці рукопису статті подається список використаних джерел згідно з Національним стандартом України 2016 р. «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання ДСТУ 8302:2015».

Рукопис статті підписується автором (авторами). Разом зі статтею подається рецензія провідного фахівця з даної галузі наук, зазвичай, доктора наук, завірена печаткою, витяг з рішення засідання кафедри та експертний висновок щодо можливості опублікування матеріалів.

Окремо подається інформація про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, повна назва організації, посада, вчений ступінь, наукове звання, поштова адреса, телефон, e-mail.

Рукописи, що не відповідають вказаним вимогам, не приймаються до публікації.

Редакційна колегія залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису. Якщо науковий рівень статті недостатній – редакційна колегія не приймає її до публікації. Рукописи авторам не повертаються. За потреби редакційна колегія здійснює поштову пересилку збірників авторам статей.

Матеріали в електронному вигляді надсилати за адресою: ivanzuljak@gmail.com, Klish_Andriy@ukr.net

Редакційна колегія збірника
«Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія»